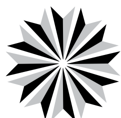
Stefano Bottoni

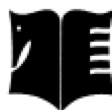
Transilvania roşie. Comunismul român şi problema naţională 1944–1965

STEFANO BOTTONI

TRANSILVANIA ROȘIE. COMUNISMUL ROMÂN ȘI PROBLEMA NAȚIONALĂ 1944–1965

EDITURA
INSTITUTULUI PENTRU
STUDIEREA PROBLEMELOR
MINORITĂȚILOR NAȚIONALE

KRITERION

Cluj-Napoca, 2010

Titlu: *Transilvania roşie. Comunismul român şi problema naţională 1944–1965*
Autor: Stefano Bottoni

Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităţilor Naţionale
Editura Kriterion

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
BOTTONI, STEFANO
Transilvania roşie : comunismul românesc şi problema naţională : (1944–1965) / Stefano Bottoni. - Cluj-Napoca : Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităţilor Naţionale : Kriterion, 2010
Bibliogr.
ISBN 978-606-92512-0-1
ISBN 978-973-26-1013-8

329.15(498.4)"1944/1965"

Coordonator serie: Horváth István, Jakab Albert Zsolt
Lector: Dennis Deletant
Traduceri: Loredana Maria Baba
Corectură: Anca Lucia Sârbu
Design: Könczey Elemér
Tehnoredactare: Fazakas Botond
Tipar: IDEA şi GLORIA, Cluj-Napoca

Opiniile exprimate în textul de faţă aparţin autorului şi ele nu reflectă în mod obligatoriu punctual de vedere al ISPMN şi al Guvernului României.

Cuprins

Abrevieri și sigle

ACNSAS	Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, București
AFCER	Arhiva Federației Comunităților Evreiești din România, București
Agit-prop	Secția Agitație și Propagandă
ANDJM	Arhivele Naționale Direcția Județeană Mureș, Târgu Mureș
ANIC	Arhivele Naționale Istorice Centrale, București
ÁVH	Államvédelmi Hatóság / Autoritatea pentru Apărarea Statului (Ungaria)
AVP RF	Archiv Vneš Politiki Rossiiskoi Federacii /Arhiva Politicii Externe a Federației Ruse
CASBI	Casa de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice
CC	Comitetul Central
CDE	Comitetul Democrat Evreiesc
Centrocoop	Uniunea națională a cooperativelor de consum din 1950 până astăzi
CFR	Căile Ferate Române
CAER	Council for Mutual Economic Assistance / Consiliul pentru Ajutor Economic Reciproc
CPADCR	Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România
CR PMR	Comitetul Regional PMR
DIE	Direcția de Informații Externe
EMISZ	Erdélyi Magyar Ifjak Szövetsége / Federația Tinerilor Maghiari din Transilvania
FND	Frontul Național-Democrat
Gosplan	Comisia pentru planificare statală
IMF	Institutul Medico-Farmaceutic Târgu Mureș 1948–1991
Incoop	Institutul Național al Cooperației 1938–1950
ISPMN	Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale Cluj-Napoca
KGB	Comitetul Securității Statului (Uniunea Sovietică)
Komintern	Internaționala Comunistă

MADOSZ	Magyar Dolgozók Szövetsége / Uniunea Muncitorilor Maghiari
MAI	Ministerul Afacerilor Interne
MDP	Magyar Dolgozók Pártja / Partidul Muncitorilor Maghiari
MOL	Magyar Országos Levéltár / Arhivele Naționale Maghiare Budapesta
MSZMP	Magyar Szocialista Munkáspárt / Partidul Socialist Muncitoresc din Ungaria
NA	National Archives London /Arhivele Naționale Londra
NEP	Noua Politică Economică (Uniunea Sovietică)
NKVD	Comisariatul Poporului pentru Afaceri Interne (Uniunea Sovietică)
o.d.g.	Ordinea de zi
OHA	Oral History Arhívum Budapest/ Arhiva de Istorie Orală, Budapesta
ONAC	Oficiul Național al Colonizării
ONT	Oficiul Național de Turism
ONU	Organizația Națiunilor Unite
PCdR	Partidul Comunist din România
PCI	Partidul Comunist Italian
PCR	Partidul Comunist Român
PCUS	Partidul Comunist al Uniunii Sovietice
PCUS (b)	Partidul Comunist al Uniunii Sovietice (Bolşevic)
PMR	Partidul Muncitoresc Român
PNȚ	Partidul Național Țărănesc
Politburo	Biroul Executiv
PSDR	Partidul Social-Democrat din România
RAM	Regiunea Autonomă Maghiară
RMSZ	Romániai Magyar Szó / Cuvântul maghiar din România
RPR	Republica Populară Română
SRI	Serviciul Român de Informații
UFDR	Uniunea Femeilor Democrate din România
UPM	Magyar Népi Szövetség /Uniunea Populară Maghiară
UTM	Uniunea Tineretului Muncitoresc
VZ	Vörös Zászló / Steagul Roşu

Prefață

Nimic nu garantează o inflamare mai violentă a spiritelor, atât române cât şi maghiare, mai mult decât problema Transilvaniei şi situația minorității maghiare de aici. Experiențele trăite de această minoritate sub regimurile lui Gheorghiu-Dej şi Ceauşescu au lăsat o moştenire de neîncredere la ambele populații, pe care politicieni fără scrupule – români şi maghiari în aceeaşi măsură – au încercat să o exploateze încă din 1990. Atât românii cât şi maghiarii consideră regiunea ca parte integrantă a patriei lor ancestrale, iar în memoria ambelor popoare, supraviețuirea lor ca națiune este strâns corelată destinului Transilvaniei. Pentru maghiari, Transilvania este văzută ca parte integrantă din patria lor mamă, trunchiată în mod injust după Primul Război Mondial, prin Tratatul de Pace de la Paris, aceşti fiind, pe bună dreptate, îngrijorați pentru soarta celor 1,6 milioane de persoane care constituie minoritatea rămasă pe teritoriul regiunii. Cu toate acestea, românii au interpretat plângerile maghiarilor cu privire la tratamentul aplicat minorității drept ambiții teritoriale ale Ungariei de a smulge regiunea României. Tocmai această proximitate a Ungariei, la fel ca şi numărul mare de persoane ce compun minoritatea maghiară, au făcut ca atitudinea față de această minoritate să devină o problemă sensibilă pentru ambele state, particularizând-o în raport cu problematica celorlalte populații minoritare ale României, precum cea germană.

Faptul că istoria Transilvaniei este o problemă politică este subliniat şi de argumentele românilor, care susțin o permanentă prezență românească pe aceste tărâmuri, antecedentă venirii maghiarilor în Transilvania, la sfârşitul primului mileniu. „Dreptul” istoric, pe care îl reclamă susținătorii români ai acestei „teorii a continuității”, a fost contestat de către istoricii maghiari, care şi-au argumentat opinia prin lipsa dovezilor menite să sprijine ideea prezenței românilor pe acest teritoriu înaintea secolului al XI-lea, emițând ipoteza că aceştia ar fi fost emigranți din Peninsula Balcanică. Corelat disputei precedenței istorice în Transilvania apare argumentul cultural, formulat de către unii maghiari, care susțin că în timp ce ei au produs o cultură rafinată, influențată de amprentele civilizației europene – Renaştere, arta gotică şi barocă – românii erau

doar o adunătură de țărani, ancorați unui tip conservator de folclor, ce aparținea unei civilizații non-occidentale – „bizantinismul” (Duțu. A, 1995). Această lipsă de „sincronizare”, dacă o putem numi aşa, între experiența culturală, în esență occidentală, a maghiarilor şi experiența est-ortodoxă a românilor, precum şi diferențele dezvoltate în privința valorilor comportamentale, au creat tensiuni între cele două națiuni din Transilvania.

După cel de-al Doilea Război Mondial, hegemonia sovietică ce se întindea atât asupra României, cât şi asupra Ungariei a mai amortizat conflictul jurisdicțional dintre cele două state cu privire la Transilvania. Procesul de industrializare a României, inițiat de regimul comunist după 1948, a dat naştere unor migrații masive de muncitori din zonele preponderent româneşti înspre cele ocupate de populație maghiară, în special spre Transilvania. Mai mult decât atât, accentul pus de către Partidul Comunist, în procesul de industrializare, pe dezvoltarea şi modernizarea *egală* la nivel regional, la fel ca şi pe întreg cuprinsul țării, reflecta perspectiva românească asupra relațiilor dintre drepturile individuale şi cele de grup. Acestea, precum şi înțelegerea motivelor pentru care fusese acordată prioritate drepturilor individuale în detrimentul celor de grup, sunt fundamentale pentru analizarea modului în care România percepea problema minorităților. Dacă consecințele sociale ale revoluției comuniste produseseră un dezechilibru în defavoarea maghiarilor, suferințele pe care aceasta le-a cauzat erau răspândite în mod egal – vezi capitolele 2 şi 3 ale volumului lui Stefano Bottoni. Chiaburii maghiari fuseseră deportați, la fel ca şi cei români, către câmpurile de muncă silnică de la Canalul Dunăre - Marea Neagră. Maghiari, la fel ca şi români, fuseseră întemnițați pentru că încercaseră să fugă în Occident. Un număr relativ mic de ofițeri ai *Securității* fuseseră cooptați din rândurile comunității maghiare. O analiză a originii etnice a ofițerilor de rang superior ai *Securității* la momentul creării acesteia, în luna august a anului 1948, dezvăluie faptul că, din totalul de şaizeci de membri, doar trei erau maghiari. Dacă luăm în considerare numărul total al personalului înscris în registrele vremii, descoperim că din totalul de 3.973 de persoane doar 247 erau maghiari, majoritatea acestora fiind angajați în conducerile regionale din zonele cu concentrație mare de populație maghiară, precum Braşov, Cluj, Oradea, Sibiu şi Timişoara. Ca victime ale opresiunii comuniste, maghiarii au fost afectați de persecuția Bisericii Romano-Catolice, care avea în anul 1948 1,3 milioane de adepți, marea majoritate maghiari şi germani. Pes-

te 700.000 de maghiari aparțineau Bisericii Reformate sau celei Calvine, iar 70.000 Bisericii Unitariene. Controlul guvernului comunist asupra Bisericii Romano-Catolice a întâmpinat o puternică rezistență din partea preoților și a congregațiilor lor.

Primul semn din partea regimului comunist că minorității maghiare avea să îi fie acordat un tratament special a fost anunțarea formării unei Regiuni Autonome Maghiare (RAM), prin Constituția din 1952, publicată în data de 18 iulie. Capitala regiunii a fost instalată în orașul Târgu Mureș. După cum ne dezvăluie Stefano Bottoni, Stalin și Molotov nu doar au șlefuit textul Constituției, în forma ei de ciornă din luna mai, dar au adus unele schimbări semnificative, în special în ceea ce privea înființarea regiunii autonome. Articolul 19 al Constituției a fost reformulat de către Molotov și Stalin sub următoarea formă: „[RAM] este formată din teritoriul locuit de populația compactă maghiară secuiască și are conducere administrativă autonomă, aleasă de populația RAM".

După cum scrie Bottoni (p. 67), „Propaganda oficială a campaniei în favoarea Constituției susținuse ideea că competiția între proiectele alternative de *nation-building* putea fi eliminată prin acordarea unor ample drepturi lingvistice. În încercarea de a demonstra populației prevederea drepturilor lingvistice, cotidianul local maghiar – instruit în acest sens de Comitetul Central – a făcut o distincție clară între două sfere de comunicare. Cetățenii aveau să se adreseze organelor de putere locale în maghiară sau română, aceștia fiind obligați să respecte limba maternă a utilizatorului pe întregul teritoriu al regiunii. Totuși, cazul funcționarilor locali era diferit *în ceea ce privește raportul cu organele centrale ale puterii statale, deoarece limba oficială a Republicii Populare Române este româna, consiliul popular al RAM va comunica cu organele centrale în limba română.*"

Nu exista niciun dubiu în ceea ce privea caracterul regiunii maghiare, deoarece, potrivit recensământului din 21 februarie 1956, aceasta deținea o populație de 731.361 de persoane, dintre care 565.510 (77,3%) erau maghiari și 146.830 (20,1%) români. Dar faptul că aceasta găzduia doar un sfert dintre maghiarii ce locuiau pe teritoriul României a dat naștere la acuzații potrivit cărora granițele sale fuseseră concepute în așa fel încât zona să fie cât mai mică și cât mai departe posibil de granița cu Ungaria. Un contraargument a fost că niciuna din celelalte zone transilvănene cu populație maghiară considerabilă nu era majoritar maghiară. În baza criteriilor etnice, o altă regiune autonomă pentru maghiari ar fi putut fi creată de-a lungul graniței cu Ungaria. Totuși, o asemenea miș-

care ar fi ridicat pentru România probleme de securitate, însemnând o invitație la adresa Ungariei la revendicări teritoriale în propria-i favoare. Stabilirea Regiunii Autonome Maghiare în Transilvania de Est nu ridica asemenea probleme, deoarece se găsea departe de granițe și era ecluzată de arii cu populație majoritar română.

Oricât de evident ar fi fost caracterul maghiar al regiunii, autonomia sa era nelegitimă, deoarece statutul ei nu era cu nimic diferit față de cel al celorlalte şaisprezece regiuni. Acest lucru fusese clarificat prin articolul care stipula că *„legile Republicii Populare Române (RPR), hotărârile şi dispozițiile organelor centrale ale statului sunt obligatorii pe teritoriul Regiunii Autonome Maghiare*" (vezi Bottoni p. 55). Sfatul Popular al Regiunii Autonome, desemnat prin Articolul 57 drept *„organ al puterii de stat*", era nimic mai mult decât o fațadă. Practic, regiunea nu beneficia de niciun fel de guvern propriu, iar singurele trăsături distinctive erau: că majoritatea funcționarilor săi erau maghiari, că limba maghiară putea fi utilizată în administrație şi în tribunale şi că indicatoare bilingve fuseseră puse pe clădiri publice. Suspiciunile cu privire la faptul că Regiunea era doar o cale de a contracara aspirațiile minoritare şi un pretext pentru a nu crea mai multe facilități culturale pentru maghiarii din alte regiuni au fost potențate de abolirea, în 1953, a ramurii specific maghiare a Partidului (vezi Bottoni p. 72), prin desființarea căreia dispărea orice mecanism în măsură să apere drepturile colective ale maghiarilor. Măsura în care regimul era pregătit să tolereze exprimarea drepturilor individuale a devenit clară în octombrie 1956.

Răscoala maghiară din 23 octombrie 1956 a dat conducerii României ocazia să își demonstreze din plin fidelitatea față de Uniunea Sovietică. Repercusiunile acesteia au fost rapid simțite în România. După cum demonstrează Bottoni, poziția adoptată de liderul Partidului Comunist Român, Gheorghe Gheorghiu-Dej, şi de către însoțitorii săi a fost determinată nu doar de o obediența slugarnică, ci de convergența de interese cu cele ale Uniunii Sovietice. Pe aceştia îi îngrijorau două probleme majore: faptul că o revoluție la Budapesta împotriva conducerii comuniste s-ar fi putut extinde la puternica comunitate maghiară din Transilvania, însumând peste două milioane de persoane, provocând o revoltă anticomunistă în România, la fel ca şi preocuparea că o Ungarie non-comunistă ar putea revendica părți ale Transilvaniei care fuseseră în totalitate reintegrate României de către Stalin, în martie 1945.

Pe data de 24 octombrie, circa 300 de studenți ai Universității românești, „Babeş”, şi ai celei maghiare, „Bolyai”, din Cluj, înflăcărați de evenimentele din Ungaria, s-au adunat în fața Institutului de Arte Plastice pentru a protesta împotriva solicitantului orar al cursurilor, a prezenței obligatorii la cursuri şi a criteriilor în baza cărora erau alocate bursele de studiu. Capii protestului au fost arestați în ziua următoare. Doi studenți, Baláys Imre şi Aristid Târnovan, au fost acuzați pentru delictul de „disturbarea ordinii publice” şi condamnați de un tribunal militar la cinci ani de închisoare (Tismăneanu, V. – Dobrincu, D. – Vasile, C. 2007). La Timişoara, un grup de studenți la Politehnică, format din Caius Muțiu, Teodor Stanca, Aurel Baghiu şi Ladislau Nagy, sprijiniți de profesorul Gheorghe Pop, au participat, pe data de 28 octombrie 1956, la o întâlnire secretă, unde au decis convocarea unei adunări generale a tuturor instituțiilor educaționale din oraş, pentru a dezbate problema insuficientei aprovizionări a cantinelor studențeşti şi a deficiențelor predării. Întâlnirea a fost aranjată fără aprobarea conducerii Politehnicii şi a organizației de partid şi a avut loc la Facultatea de Inginerie Mecanică, pe data de 30 octombrie. Unele estimări arată că numărul studenților prezenți a fost în jurul cifrei de 3.000 (Tismăneanu, V. – Dobrincu, D. – Vasile, C. 2007). Au participat înalți funcționari ai partidului, în frunte cu Petre Lupu şi Ilie Verdeț, care au avut posibilitatea de a auzi criticile aduse prezenței trupelor sovietice în România şi cererile de abolire a cursurilor obligatorii în limba rusă. Funcționarii partidului au promis să comunice nemulțumirile studenților la Bucureşti, dar imediat după plecarea lor, trupele armate au fost chemate să baricadeze campusul Politehnicii şi au fost efectuate mai mult de 2.000 de arestări. Dintre arestați, treizeci au fost trimişi la proces, unde au primit condamnări de la trei luni la opt ani de închisoare.

Delegația britanică la Bucureşti raporta pe data de 27 octombrie: „Primele ştiri pe scurt despre evenimentele de la Budapesta au fost difuzate de posturile de radio româneşti doar în seara zilei de 24 octombrie şi de către presă, care s-a epuizat cu repeziciune, abia în dimineața următoare. Presa a atribuit evenimentele din Ungaria activității organizațiilor subversive incitate de reacții externe, explicând că Guvernul maghiar a cerut ajutor sovietic şi a adăugat că muncitorii maghiari care continuau să susțină Partidul Comunist şi prietenia cu USSR se dovedeau ostili revoltei...Cei care se bazau exclusiv pe radioul şi presa românească pentru

aceste ştiri nu ar fi putut suspecta natura naţionalistă şi anti-sovietică a evenimentelor."[1]

Gheorghiu-Dej şi delegaţia diplomatică română au scurtat vizita din Iugoslavia din data de 28 octombrie pentru a aborda criza. Câţiva corespondenţi externi au raportat că pe data de 29 octombrie, ceferiştii de la şantierele Griviţa din Bucureşti au organizat o adunare de protest, cerând îmbunătăţirea condiţiilor de muncă, în timp ce la Iaşi au avut loc demonstraţii stradale ce reclamau îmbunătăţirea raţiilor alimentare. Doi studenţi la Medicină, Alexandru Ivasiuc şi Mihai Victor Serdaru, au încercat să organizeze un protest în Piaţa Universităţii din Bucureşti, pe data de 5 noiembrie, distribuind manifeste care cereau desfiinţarea cursurilor de limba rusă şi de marxism-leninism din programa universitară, dar autorităţile nu au pregetat să aresteze agitatorii, înăbuşind protestul.

În anul 1956, protestele anti-sovietice din România au fost, în marea lor majoritate, iniţiate de studenţi care aveau preponderent – dar nu exclusiv – scopuri studenţeşti şi nu există foarte multe probe că muncitorii le-ar fi oferit susţinere. Această lipsă de solidaritate dintre studenţi şi muncitori a dat ocazia regimului să suprime rapid orice opoziţie şi să înlăture orice ameninţare la propria-i stabilitate. Khrushchev însuşi făcea referiri la protestele studenţeşti într-o adresă către Komsomol Moscova, pe data de 8 noiembrie 1956, când afirma că printre studenţi se răspândeau „*spirite nesănătoase în unul dintre institutele educaţionale din România*" şi când felicita PCR pentru modul rapid şi eficient în care a rezolvat problema (Ionescu, G. 1964). Pe data de 30 octombrie, regiunile Timişoara, Oradea şi Iaşi au fost puse sub control militar, prin pătrunderea trupelor sovietice de-a lungul graniţelor estice ale României şi concentrarea lor în vest, la frontiera cu Ungaria. Pentru a calma muncitorii, guvernul a anunţat, pe data de 29 octombrie, că salariul minim avea să fie mărit, iar pe data de 2 noiembrie, Gheorghe Apostol, membru al Politburo, a luat cuvântul în cadrul adunării ceferiştilor, promiţându-le facilităţi, sub formă de călătorii gratuite.

Cu doar o zi înainte, Khrushchev şi Malenkov făcuseră o vizită secretă la Bucureşti pentru a discuta criza maghiară cu liderii români, bulgari şi cehoslovaci şi, potrivit unor rapoarte din Occident, Khrushchev a cerut ca trupele româneşti să fie folosite pentru a înăbuşi revolta de la Budapesta. Răspunsul lui Gheorghiu-Dej a fost că, datorită faptului că armata

1 Arhivele Naţionale, FO 371/122699.

română conținea un număr mare de maghiari și având în vedere simpatia generală pentru Ungaria, într-o asemenea operațiune nu se puteau bizui pe armată (Verona, S. 1992). Reticența României de a juca un rol militar direct putea fi atribuit și fricii de a deteriora în mod ireparabil raporturile cu minoritatea maghiară din România, dar asemenea poziții sunt contrazise de memoriile lui Khrushchev, care mărturisea că a primit de la liderul român și de la cel bulgar oferta sprijinului militar (Verona, S. 1992).

Un lucru este clar. Gheorghiu-Dej îndemna la intervenție militară fermă împotriva guvernului lui Imre Nagy, iar trupele sovietice instalate în România au fost printre primele care au trecut granița maghiară pe data de 26 octombrie, pentru a potența prezența sovietică. O figură-cheie a sprijinului Partidului Comunist Român în intervenția sovietică din Ungaria a fost Emil Bodnăraș. În timpul insurgenței din Ungaria, acesta a fost numit ministru al transportului și telecomunicațiilor, iar din această funcție a supervizat lărgirea drumurilor cu importanță strategică pentru tranzitul trupelor sovietice prin România. Pe data de 30 octombrie, Guvernul român a ordonat crearea unui „Comandament General” de urgență cu ordin de „*a lua toate măsurile necesare garantării ordinii publice pe întregul teritoriu al Republicii Populare Române*”. Printre atribuțiile comandamentului putem enumera „*coordonarea și extinderea activităților de spionaj pentru adunarea de informații care să permită identificarea acțiunilor subversive, asigurarea securității tuturor sediilor de Partid și clădirilor statului, centrelor de comunicații, și tuturor drumurilor, căilor ferate, aeriene și maritime și înăbușirea oricărei acțiuni care ar amenința controlul statului*”. Armata și Ministerul de Interne au fost puse în subordinea acestui nou comandament ce îl avea în frunte pe Emil Bodnăraș. Ceilalți membri ai comandamentului erau Nicolae Ceaușescu, Alexandru Drăghici și Leontin Sălăjan, ultimul fiind ministrul forțelor armate.

Gheorghiu-Dej era la fel de nerăbdător ca Khrushchev să îi readucă pe maghiari în structura socialistă. Cei doi lideri au căzut de acord ca o delegație condusă de Gheorghiu-Dej să se deplaseze la Budapesta pe data de 3 noiembrie pentru a discuta cu Imre Nagy. Nagy a încercat să coordoneze un plan, prin care Gheorghiu-Dej avea să îi ceară lui Khrushchev organizarea unui summit sovieto-maghiar. Totuși, chiar în aceeași zi, conducerea sovietică participă la o întâlnire, de o cu totul altă natură, cu János Kádár, al cărei scop era coordonarea violentei răsturnări a guvernului lui Nagy. În dimineața zilei de 4 noiembrie, trupele sovietice s-au regrupat în jurul Budapestei începând asaltul. Tancurile Armatei

Roşii au deschis focul asupra baricadelor ridicate de rebeli. Cu câteva ore mai devreme, reprezentanții oficiali ai guvernului Nagy, generalii Maleter şi Kovacs, care fuseseră invitați la cartierul general sovietic pentru a continua tratativele începute pe data de 1 noiembrie, au fost arestați. Intervenția sovietică a înfrânt cu repeziciune rezistența rebelilor. În favoarea răsturnării guvernului Nagy, Khrushchev a invocat Tratatul de la Varşovia care, după cum sublinia delegatul sovietic la Consiliul pentru Securitate al NU, împuternicea Uniunea Sovietică pentru a *„proteja Ungaria împotriva subversiunilor".* Kádár, anunțând la radio, în dimineața zilei de 4 noiembrie, ruperea relațiilor sale cu Nagy şi formarea unui guvern revoluționar al muncitorilor şi țăranilor, a înaintat un apel sovieticilor.

Instaurarea guvernului lui Kádár i-a permis lui Gheorghiu-Dej să continue abordarea lui Tito, prin stabilirea poziției sale față de noul guvern al Ungariei. Pe data de 4 noiembrie, Comitetul Central român a trimis un mesaj de salut şi felicitări către Guvernul Revoluționar Muncitoresc Țărănesc. Acesta a fost urmat de o vizită, între 21 şi 25 noiembrie, a delegației române conduse de Gheorghiu-Dej şi Bodnăraş. Obiectivul principal al vizitei era să demonstreze, la fel ca şi guvernul cehoslovac şi cel al Germaniei de Est înaintea sa, susținerea românească pentru regimul Kádár. Însă această vizită mai avea un scop. Întrebarea ce era de făcut cu Nagy îi sâcâia pe sovietici. Nagy, împreună cu câțiva membri ai guvernului său, se refugiase, pe data de 4 noiembrie, la Ambasada Iugoslaviei din Bucureşti. Îi fusese oferit azil politic de către iugoslavi şi îl acceptase. În urma negocierilor dintre guvernul Iugoslaviei şi cel al Ungariei, a fost semnată o convenție, potrivit căreia ambele guverne cădeau de acord că Nagy şi însoțitorii lui, împreună cu familiile lor, aveau să părăsească sediul Ambasadei Iugoslave ca cetățeni liberi şi să se întoarcă la casele lor sub garanția securității personale asigurată de guvernul maghiar.

La ora 6, pe data de 22 noiembrie, după cum se convenise, un autobuz a oprit în fața Ambasadei Iugoslaviei pentru a-i lua pe Nagy şi însoțitorii săi şi pentru a-i conduce acasă. Totuşi, ataşatul militar iugoslav a fost indignat să descopere că şoferul autobuzului era rus şi că acesta conținea încă câțiva alți „pasageri" ruşi. Nagy a cerut intervenția ambasadorului iugoslav, iar acesta le-a ordonat prim-secretarului ambasadei şi ataşatului militar să îl însoțească pe Nagy în autobuz până acasă. În momentul în care autobuzul a pornit, au apărut două maşini sovietice blindate, care au flancat autobuzul, escortându-l la comandamentul militar sovietic. Acolo, cei doi iugoslavi au fost eliberați, iar Nagy şi grupul său au fost puşi

sub pază sovietică. Autobuzul şi-a continuat drumul până la o şcoală militară, unde Nagy şi însoţitorii săi au fost întemniţaţi. Aceştia au fost duşi în camere separate, fiindu-le interzis să comunice între ei.

La ora 10.30 în aceeaşi seară, Nagy a fost chemat din camera lui, sub pretextul că Valter Roman dorea să îi vorbească. Discuţia cu Roman a durat aproape două ore. Roman i-a comunicat că fusese autorizat de Gheorghiu-Dej şi de Kádár să îi transmită cererea lor comună de a se întoarce (Nagy) în România, unde ar fi fost tratat cât se poate de bine, până când situaţia politică în Ungaria avea să revină la normal. Această situaţie avea să dureze vreo două-trei luni, după care Nagy s-ar fi putut reîntoarce în Ungaria şi şi-ar fi putut relua viaţa politică. Plecarea lui Nagy înspre România era salutară, deoarece viaţa îi era primejduită dacă rămânea în Ungaria. Roman i-a sugerat lui Nagy să îşi transcrie intenţiile pentru a putea calma opinia publică.

Nagy i-a mărturisit lui Roman: „*Ca prizonier al autorităţilor securităţii sovietice eu nu sunt pregătit să declar nimic, deoarece nu sunt în situaţia de a acţiona liber. Ca cetăţean maghiar, în deplinătatea drepturilor mele de libertate de acţiune, sunt bucuros să rediscut situaţia cu camarazii mei*". Şi a continuat: „*Am subliniat în faţa lui Valter Roman determinarea mea de a nu părăsi Ungaria de bună voie. I-am spus că mă vor putea scoate din Ungaria cu forţa, deoarece deţineau putere suficientă pentru a face asta, dar că eu nu îmi voi da niciodată consimţământul*". Roman i-a răspuns lui Nagy că nu va fi scos din Ungaria fără voia lui, după care a plecat.[2]

În după-amiaza următoare, Nagy şi camarazii săi au fost înghesuiţi în două autocare militare fără ferestre. Ei erau însoţiţi de György Lukacs, Zoltan Szanto şi Zoltan Vas, împreună cu soţiile lor. Acest grup părăsise ambasada iugoslavă cu trei zile înaintea lui Nagy şi a însoţitorilor lui, acceptând promisiunea lui Kadar de a se putea întoarce în siguranţă la casele lor. Autocarele i-au dus la aeroport, unde au fost îmbarcaţi în două avioane sovietice, dintre care unul era chiar aeronava care îl adusese pe Gheorghiu-Dej şi delegaţia sa la Bucureşti. Piloţii erau ruşi, iar paza le era asigurată de soldaţi sovietici şi ofiţeri KGB. Aceştia au ajuns la Bucureşti după un zbor de două ore şi au fost întâmpinaţi de Alexandru Moghioros, un membru român al Politburo. Nagy a realizat că se afla în capitala României abia după ce l-a văzut pe Moghioros.

2 Am preluat această relatare din notele lui Nagy, publicate în traducere română, cu o introducere de Florica Dobre, în *Dosarele Istoriei*, no.1 (1996), pp.37–40.

Pentru a da o aparență de formalitate răpirii lui Nagy, Kádár şi Gheorghiu-Dej au semnat un memorandum cu titlul *„Înțelegerea prin schimb de scrisori dintre guvernul Republicii Populare Române şi guvernul Republicii Populare Maghiare cu privire la ajutorul acordat lui Imre Nagy şi persoanelor din grupul său, pe teritoriul Republicii Populare Române*". Deşi înțelegerea părea a fi un simplu aranjament între Gheorghiu-Dej şi Kádár, aceasta a fost revăzută la Kremlin, în special de o *„echipă de criză*", compusă din Malenkov, Suslov şi Aristov, care au confirmat într-un raport redactat pe data de 23 noiembrie rolul jucat de România în informarea lor asupra eforturilor de a-l convinge pe Nagy să părăsească de bună voie Ungaria pentru a fi dus în România. Suslov le-a sugerat atât lui Kádár cât şi lui Gheorghiu-Dej formularea memorandumului lor.

Lui Nagy îi fusese asigurat ceea ce ministrul de externe român Grigore Preoteasa denumise *„azil politic*". De fapt, el fusese reținut, împreună cu alți membri ai guvernului său, într-o clădire păzită de Securitate, într-o localitate aflată la nord de Bucureşti, unde interogatoriile au fost conduse de Boris Shumilin, consilier-şef al KGB *„în chestiunea afacerilor contra-revoluționare*", şi care nu a permis vizitele din partea reprezentanților NU promise de Preoteasa pentru a i se demonstra că nu era privat de libertate (Andrew, C & Gordievsky, O. 1991). Shumilin i-a permis lui Valter Roman, membru senior al PCR, să îi interogheze pe camarazii lui Nagy. Mulți alți susținători ai lui Nagy au fost chestionați în România, printre care criticul marxist György Lukács (Ember, J. 1989).

Reacția Partidului Comunist Român la insurecția din Ungaria a creat o breşă între acesta şi un segment majoritar al comunității maghiare din Transilvania, din Regiunea Autonomă Maghiară, în general, şi mai ales din Cluj. Acestea erau evidente în raportul delegației de partid trimise la Cluj între 23-26 noiembrie, care s-a ocupat îndeosebi de intelectualitatea maghiară şi de studențimea de la Universitatea „Bolyai". Raportul sublinia că „la expunerea tovarăşului Mihai Beniuc (preşedintele Uniunii Scriitorilor) cu privire la evenimentele din Ungaria (ca martor ocular) – expunere care a avut loc în aula Universității Bolyai – au venit, aproape în exclusivitate, intelectuali români. Intelectualii maghiari invitați [sic!] la această expunere s-au abținut, cu câteva excepții." Nota continua: „Trebuie adăugat că organele de securitate au foarte slabe legături la Universitatea «Bolyai» şi sunt cu totul insuficient informate [sic!] asupra stării de lucru de acolo. În conducerea securității nu exista nici un tovarăş

care să cunoască problemele populației maghiare din Cluj" (Lungu C.M., Retegan, M. 1996).

România a fost cel mai activ aliat al Uniunii Sovietice în timpul crizei din Ungaria. Susținerea pe care a acordat-o Uniunii Sovietice trecea de arena politică, ajungând în teritoriul ajutorului practic şi al încurajării directe. Gheorghiu-Dej şi Bodnăraş au fost primii lideri străini care au vizitat Budapesta după invazia sovietică, iar în comunicatul lor oficial şi-au exprimat părerea că intervenția sovietică *„a fost necesară şi corectă"* (Verona, S. 1992). Guvernul român purta ecourile propagandei sovietice, denunțând *„contrarevoluția"* drept lucrarea *„fasciştilor reacționari"* provocați de *„imperialiştii occidentali"*. Pe teritoriul României, trupelor sovietice le-a fost asigurat un surplus de baze militare, drumurile au fost lărgite şi traficul pe căi ferate întrerupt pentru a facilita transportul forțelor armate. Satisfacția sovietică cu privire la rolul României în timpul lunilor octombrie şi noiembrie 1956 a garantat avantaje țării doi ani mai târziu, când Khrushchev a decis să retragă trupele sovietice.

Îngrijorarea lui Gheorghiu-Dej cu privire la reacția minorității maghiare din Transilvania la insurgență l-a făcut să pună în act o politică a integrării, iar primul lui pas a fost să atenueze prevederea predării limbii maghiare în şcoli, făcând în aşa fel încât instruirea în limba maghiară în România, până la nivel universitar, să devină din ce în ce mai dificilă. În vârful sistemului de educație primară şi secundară în limba maghiară se aflau Universitatea cu predare în limba maghiară Bolyai din Cluj, Colegiul de Agricultură Dr Petru Groza din acelaşi oraş şi Institutul Medico-Farmaceutic din Târgu Mureş. După 1956, acesta a fost redus considerabil. Învățământul în limba maghiară a început să fie transformat din şcoli cu predare unilingvă în şcoli cu predare bilingvă.

Toate acestea au estompat efectiv statutul distinctiv al limbii, concluzionându-se cu fuzionarea logică a Universității Bolyai din Cluj cu Universitatea cu predare în limba română Babeş din acelaşi oraş. La o adunare a personalului didactic al ambelor universități, ce a avut loc în luna iunie 1959 şi care se presupune că ar fi fost prezidată de Nicolae Ceauşescu, ca secretar al Comitetului Central, această fuzionare a fost ratificată, dar imaginea consensului a fost spulberată de sinuciderea prorectorului Universității Bolyai, Laszlo Szabedi. În ciuda faptului că în fiecare facultate din nou fuzionata Universitate Babeş-Bolyai fuseseră rezervate profiluri speciale pentru studenții maghiari, iar cursurile şi examenele erau ținute în limba maghiară, desființarea celor două universități separate a anulat

identitatea instituțională distinctivă care asigurase învățământul în limba maghiară, expunându-l, în noua structură, la degradare. Iar această degradare nu era deloc un proces lent. O diluare similară a avut loc în rolul administrativ jucat de maghiari în cadrul universității. La momentul fuzionării, rectorul era român, dar doi dintre prorectori erau maghiari. În 1967, numărul prorectorilor a fost mărit la cinci, dintre care trei erau români, şapte din opt decani erau români, la fel ca şi 61% dintre cadrele didactice. În cadrul Institutului de Agricultură Dr Petru Groza s-a renunțat la linia separată de predare în limba maghiară.

În 1960, Regiunea Autonomă Maghiară a fost reorganizată şi redenumită sub titlul *Regiunea Mureş-Autonomă Maghiară*. Două raioane, populate majoritar de români (Luduş şi Tîrnăveni), au trecut de sub jurisdicția regiunii Cluj, sub aceea a *Regiunii Mureş-Autonome Maghiare*, în timp ce alte două raioane cu majoritate maghiară (Târgu Secuiesc şi Sfântu Gheorghe), care potrivit recensământului din 1956 aveau o populație de 85,3%, respectiv 90,2% maghiari, au fost absorbite de regiunea Braşov.

După revolta din Ungaria, politica de integrare a lui Gheorghiu-Dej a venit concomitent cu declararea autonomiei față de Uniunea Sovietică. Comunismul național cerea coeziune națională, prin urmare şi măsuri pentru a obscura identitatea distinctă a ceea ce fusese înainte Regiunea Autonomă Maghiară. În 1963 au apărut o serie de măsuri analoge, anti-ruseşti, care au implicat închiderea Institutului Rusesc de la Bucureşti, eliminarea limbii ruse ca disciplină obligatorie în şcoli şi înlocuirea numelor ruseşti de străzi şi clădiri publice cu unele româneşti. Politica economică românească şi politica externă a României şi-au câştigat independența față de Moscova, iar o dată cu aceste schimbări substanțiale a apărut o relaxare semnificativă a severității legilor polițieneşti. Gheorghiu-Dej a autorizat deschiderea închisorilor politice în 1962 şi, potrivit cifrelor oficiale, aproximativ 4.500 de prizonieri au fost eliberați în decursul următorilor doi ani.

Relațiile Ungariei cu România erau condiționate de atitudinea sovietică față de cea din urmă, şi de fidelitatea conducerii României față de Moscova, în timpul insurgențelor din Ungaria din 1956. Dimpotrivă, revolta de la Budapesta a împins, pentru o perioadă scurtă de timp, până la sfârşitul anilor 1950, problema situației minorității maghiare pe plan secund. Totuşi, pe măsură ce Gheorghiu-Dej îşi dezvolta politica de autonomie față de Moscova, se auzea ecoul unei concomitente expresii a interesului Ungariei asupra Transilvaniei. Deşi oficial problema minorității

nu a fost niciodată adusă în discuție, importante figuri oficiale maghiare din Partid au făcut aluzie la aceasta cu varii ocazii.

Conducerea românească a pus acest reînnoit interes al maghiarilor în privința minorității maghiare pe seama iritației Moscovei la adresa noii direcții adoptate de Bucureşti în politica sa internă şi externă. Drept răspuns, Partidul Comunist Român a sponsorizat publicarea unor studii de istorie, în sprijinul legăturilor României cu Basarabia – dintre care cel mai important, *Însemnări despre români* al lui Karl Marx, publicat în luna decembrie a anului 1964, a spart tabuul de a vorbi deschis despre anexarea Basarabiei la Uniunea Sovietică şi identitatea română a populației acesteia. Acest răspuns vindicativ al lui Gheorghiu-Dej a fost doar primul dintr-o serie care avea să marcheze relațiile româno-sovietice până la momentul dezintegrării Uniunii Sovietice. Prin urmare, Transilvania nu a constituit doar o problemă româno-maghiară, ci a fost motorul redeschiderii chestiunii Basarabiei şi chiar şi acum, după ce Moldova şi-a declarat independența, interesul legitim al României privind tânăra republică poate fi invocat de către Budapesta ca un caz similar celui al interesului maghiar pentru Transilvania.

Politica lui Gheorghiu-Dej a fost continuată de Nicolae Ceauşescu. Unii observatori imparțiali au detectat, inițial, o îmbunătățire a poziției minorităților, notând folosirea extinsă a limbii maghiare în Transilvania, dar subliniind, totuşi, restricțiile la nivelul schimburilor culturale. Periodicele şi ziarele provenite din Ungaria erau disponibile doar în număr limitat, deşi o editură din Bucureşti, special destinată publicării literaturii în limba maghiară şi germană, continua să reproducă tiraje generoase ale unor opere originale ale scriitorilor maghiari şi germani din Transilvania, la fel ca şi ediții ale romanelor şi poeziilor autorilor naționali maghiari şi germani. Un exemplu al prudenței cu care Ceauşescu se raporta la minorități a fost reprezentat de primele vizite interne pe care acesta le-a făcut imediat după ce a devenit liderul Partidului, în martie 1965, în zonele cu populație maghiară mare, iar discursurile sale au stabilit limitele politicii sale minoritare. Pe de o parte, el a recunoscut dreptul maghiarilor la o cultură proprie şi la folosirea limbii maghiare, dar, de altă parte, a fost ferm în condamnarea „naționalismului şi național şovinismului". În scurt timp, preferințele sale pentru integrare au devenit clare prin propunerile de reformă administrativă din 1967, dar, pe măsură ce controlul său creştea, integrarea s-a transformat în asimilare.

În anii 1967 şi 1968 „problema maghiară” a fost pusă de către regim în contextul reformei administrativ-teritoriale a întregii ţări. Pentru a calma neliniştile minorităţii maghiare, că reorganizarea teritorială i-ar fi furat şi puţina autonomie pe care o mai avea, Ceauşescu a explicat că condiţiile geografice şi social-politice, structura compoziţională a populaţiei, precum şi legăturile culturale şi tradiţionale vor fi luate în considerare la formarea noilor judeţe şi a subliniat că autorităţile administrative locale vor avea grijă ca reglementările constituţiei ţării cu privire la folosirea limbii materne în structurile administrative statale, şcoli şi instituţii de cultură să fie respectate în localităţile locuite de naţionalităţi conlocuitoare.

Promovarea, în anul 1965, a lui Mihai Gere şi a lui Janos Fazekas, doi dintre cei mai importanţi membri maghiari seniori în conducerea partidului, în Comitetul Executiv Central a adus minorităţii o reasigurare formală. Fazekas din Politburo a propus să fie creat un „judeţ puternic”, care să cuprindă zonele cu populaţie maghiară mare. Cu toate acestea, propunerea sa nu a fost acceptată de comisia de partid însărcinată cu restructurarea noilor arii administrative. În schimb, a fost stabilit un compromis, care realiza o puternică concentrare populaţională maghiară în două judeţe, şi nu în unul singur.

În urma reorganizării teritoriale din 1968 Regiunea Mureş-Autonomă Maghiară a fost reorganizată în judeţe. Două judeţe noi au fost formate din ultimul teritoriu al Regiunii Mureş-Autonomă Maghiară: Mureş şi Harghita, în timp ce judeţul Covasna a fost alcătuit, în cea mai mare parte, din fosta regiune Braşov. Minoritatea maghiară a început să-şi reverse la Budapesta neliniştile cu privire la aceste schimbări. Această nouă organizare în judeţe, aprobată de Adunarea Naţională în luna februarie a anului 1968, a făcut ca vorbitorii de limbă maghiară să fie majoritari în mai multe judeţe decât anterior, dar fără posibilitatea de a crea un singur bloc monolitic de maghiari, care ar fi reprezentat o mai clară revendicare de autonomie. Unele judeţe maghiare au fost individualizate în planul de dezvoltare, care ţintea la o echilibrare a nivelurilor de industrializare pentru a promova creşterea economică a ţării, ca necesitând investiţii speciale. Este greu de ignorat faptul că procesul de inginerie populaţională conştientă nu a fost provocat de raţiunile administrative şi economice ale reorganizării.

Invazia sovietic coordonată în Cehoslovacia, din august 1968, l-a pus pe Ceauşescu faţă în faţă cu prima provocare majoră în ceea ce privea minoritatea maghiară. Convergenţa intereselor sovietice şi maghiare reieşea din nou din critica cu care ambele guverne îl presau pe Ceauşescu pentru a condamna invazia. Temerile că frământările din rândul minorităţilor ar fi putut fi folosite de conducătorii sovietici drept scuză pentru a interveni în România l-au determinat pe Ceauşescu să întreprindă, la sfârşitul lunii, o vizită rapidă prin marile zone urbane cu populaţie maghiară semnificativă. Discursurile sale din cele două judeţe maghiare Covasna şi Harghita au fost permisive: zece întreprinderi mari aveau să fie construite acolo până la sfârşitul curentului plan cincinal, deoarece „nu poate exista cu adevărat egalitate în drepturi, chestiunea naţională neputând fi considerată ca încheiată, dacă condiţiile materiale nu erau asigurate". Două telegrame, din partea grupurilor intelectualilor maghiari şi germani, care susţineau atitudinea Partidului la adresa Cehoslovaciei, au fost difuzate pe scară largă. În septembrie, Ceauşescu a vizitat judeţele de la graniţa cu Ungaria şi Iugoslavia, cu scopul evident de a sufoca, din rădăcini, orice posibilă problemă etnică şi de a-şi consolida poziţia de lider al naţionalităţilor din România. Fobia lui Ceauşescu în privinţa izbucnirii unei răzmeriţe a nemulţumirii minorităţilor era probabil exagerată: contribuţia maghiară la formarea trupelor de invazie a Cehoslovaciei a ridicat dezaprobarea maghiarilor din Ungaria, la fel ca şi cea a majorităţii minorităţii maghiare din Transilvania, iar teama comună faţă de pericolul reprezentat de Uniunea Sovietică a contribuit la îmbunătăţirea relaţiilor dintre grupurile etnice din Transilvania. Această îmbunătăţire a putut fi observată prin creşterea numărului de programe de radio şi televiziune în limba maghiară şi germană şi în mărirea tirajului publicaţiilor în limbile minorităţilor. Stabilirea unor Consilii separate ale muncitorilor de naţionalitate maghiară şi germană în 1969 sugera o mai mare reprezentare a intereselor maghiare şi germane.

Un merit deosebit al studiului lui Stefano Bottoni rezidă în analiza genezei Regiunii Autonome Maghiare (RAM) şi a ceea ce el numeşte „ecosistem stalinist", un ecosistem ce se confrunta cu problema ideologiei politice, aceea a identităţii naţionale şi culturale, precum şi cu cea a înapoierii economice. După cum subliniază autorul, crearea acestei regiuni, alături de experimentul iugoslav, a fost unicul exemplu de politică minoritară integrativă în Europa Estică postbelică, reprezentând încercarea de a rezolva o problemă naţională cu rădăcini profunde prin

acordarea „autonomiei” administrative unei regiuni exclusiv maghiare din Transilvania. Sprijinirea ideologică a regiunii, dictată partidului român de conducerea sovietică în anul 1952, a urmat structura bolşevică de autonomie teritorială, elaborată de Lenin în primii ani ai deceniului 1920. Maghiarii din regiune au devenit „naționalitatea titulară” şi au primit drepturi culturale semnificative. Totuşi, conducerea românească a folosit regiunea ca instrument de integrare politică şi socială a minorității maghiare în statul comunist.

Cadrul ideologic în care Partidul Comunist Român a încercat să situeze crearea RAM nu a atenuat tensiunile între populațiile regiunii, cea maghiară şi cea română, dimpotrivă, folosirea termenului „autonomie” în discursul public oficial a servit doar la a le accentua. Granițele ariei istorice desemnată sub numele Szeklerland (Székelyföld), care timp de secole, până în anul 1918, şi după aceea între anii 1940 şi 1944, făcuse parte din Ungaria, au fost radical modificate. Întreaga zonă fusese împărțită în anul 1950, o dată cu reorganizarea teritorială, în două regiuni care au luat locul fostelor scaune secuieşti: regiunea Braşov (redenumit Stalin în 1950), ce prelua numele capitalei omonime, şi regiunea Mureş, cu reşedință la Târgu Mureş (Marosvásárhely), un oraş care avea în acele vremuri o populație de aproximativ 47.000 de persoane (35.000 maghiari, 11.000 români şi circa 1.000 evrei). Regiunea Mureş avea o majoritate maghiară (52%), deşi includea raioane româneşti precum Târnăveni şi Luduş.

Separarea ținutului secuiesc a fost justificată din punct de vedere economic de o comisie de partid, condusă de ministrul de interne Teohari Georgescu. Înapoierea ținutului secuiesc a fost atribuită de către comisie lipsei unei rețele industriale moderne şi a legăturilor cu nodurile de transport cele mai importante. Ca răspuns la această formulare, s-a propus să fie dezvoltate căi de acces între oraşul industrializat Braşov şi restul regiunii. Populației RAM i-au fost promise investiții care să pună capăt migrației masive, la scară largă, către alte zone mai dezvoltate ale Transilvaniei sau către Bucureşti.

Mesajul trimis maselor populare româneşti a fost că crearea RAM „corespundea intereselor clasei muncitoreşti române” şi îi prevenea pe maghiari că tovarăşul Stalin a afirmat că „autonomia nu înseamnă independență”, dimpotrivă, autonomia regională era „forma cea mai concretă a unității”. Propaganda oficială nu descria regiunea ca fiind exclusiv maghiară, ci ca structură integrată, unde naționalitățile conlocuitoare se

puteau simți acasă. Mesajul către evrei era consolator: „József Frankel, un muncitor de 19 ani, a regăsit pentru prima dată egalitate în acest sistem, căci în timp ce vechiul sistem construise camere de gazare pentru cei ca el, acest sistem asigura tuturor egalitate, indiferent dacă se născuseră români, maghiari sau evrei".

Întrebarea pe care în mod cert o ridica crearea RAM era: ce fel de autonomie administrativ-teritorială însemna aceasta de fapt? Răspunsul lui Stefano Bottoni este că formarea RAM a provocat o situație paradoxală. „Pe de o parte, centrul continua să păstreze puterea politică şi controlul represiv. Pe de altă parte, Partidul însuşi era conştient de faptul că înțelesul cuvântului «autonomie» nu îşi pierduse semnificatul pentru maghiarii din Transilvania, nici ca şi consecință a traumei celui de-al Doilea Război Mondial, nici ca rezultantă a retoricii comuniste internaționaliste. În perspectiva ridicării publice a unor subiecte constituind tabuuri oficiale, precum drepturi naționale şi autonomie, campania propagandistică a devenit, involuntar, un catalizator al conflictelor naționale, într-o zonă în care rivalitatea dinte români şi maghiari – mai bine spus, un fenomen de reciproc *construct național* – era adânc înrădăcinată istoric." (Bottoni, S. 2003). Cuvântul „autonomie" părea a produce un reflex condiționat la unii maghiari, care îl interpretau în sensul unei mişcări pentru reanexarea la Ungaria, a cărei amintire – în 1940 – era încă foarte vie în conştiința colectivă, în timp ce unii români (fie născuți acolo, fie împământeniți), se temeau de faptul că aveau să devină din nou „străini în propria lor țară". Existau şi cazuri în care, după cum afirmă Bottoni, minoritatea locală maghiară îi amenința sau insulta pe români. În raionul Reghin, unde românii erau majoritari, a izbucnit panica, iar oamenii şopteau cu amărăciune că „ungurii vor fi din nou la cârmă" (Bottoni, S. 2003).

În ciuda primatului acordat românilor în politicile lui Ceauşescu şi a tendințelor de divizare în privința celorlalte etnii ale României, experiența comună a suferințelor îndurate sub regim i-a apropiat pe toți „supuşii" acestuia. Catalizatorul afişării solidarității etnice, care a provocat răsturnarea dictatorului, a fost sfidarea lui Laszlo Tokes. Această convergență de situații a provocat o serie de evenimente care au dus la Revoluție. Datorită izolării sale pe plan internațional şi creşterii nemulțumirilor în plan intern, se poate afirma că declinul lui Ceauşescu era doar o problemă de timp. Dar meritul lui Tokes şi al enoriaşilor săi a fost acela de a continua protestul împotriva abuzurilor episcopului, care reprezentau o tipică negare a drepturilor omului, caracteristică pentru regimul lui Cea-

uşescu. Poziția lui Tokes, care se baza pe drepturile bisericii sale de a apăra interesele credincioşilor, transgresa îngustimea de perspectivă a unei revendicări sectare, devenind simbolul unei cauze comune a oamenilor, uniți împotriva opresiunii, indiferent de substratul lor etnic.

Dennis Deletant

Introducere

Acest volum reconstruieşte istoria unei regiuni multietnice a Europei Central-Orientale, Transilvania (*Ardeal/Erdély/Siebenbürgen*[3]), în perioada cuprinsă între 1944 şi 1965, an în care Nicolae Ceauşescu a fost ales secretar al Partidului Comunist Român. Alegerea unei asemenea configurări spaţio-temporale află o primă explicaţie în faptul că istoricului care cercetează trecutul recent al României îi este rezervat privilegiul, din ce în ce mai rar în Europa Centrală şi Sud-orientală în care s-a afirmat (sau reafirmat) preponderent Statul-naţiune după căderea regimurilor comuniste, de a putea verifica pe teren, ca un fel de observator-participant, veridicitatea materialului documentar consultat în arhive. Cu ai săi 103.000 km^2 şi aproape 8 milioane de locuitori, Transilvania reprezintă o mină nesecată de stimuli şi provocări intelectuale pentru cei care sunt interesaţi de istoria conflictelor naţionale, de tehnicile statale de gestiune şi manipulare sau de practicile zilnice de segregare (adică de delimitare a graniţelor etnice) şi de convieţuire activate, în mod conştient sau aparent spontan, de către membrii grupurilor naţionale/lingvistice/religioase din care se compune de secole spaţiul istoric transilvănean. Prezentul volum are ca scop analizarea modului în care un proces multisecular, ca acela al constituirii Statelor-naţiune şi a identităţilor lor exclusiv intrinsece, a interacţionat cu „suprastructura" ideologică bolşevică şi cu aparatele puterii de natură sovietică implantate în Europa Central-Orientală după cel de-al Doilea Război Mondial.

3 Respectiv în limba română, maghiară şi germană. Prin Transilvania se înţelege aici totalitatea teritoriilor cedate de Imperiul Austro–Ungar României la sfârşitul Primului Război Mondial, cu excepţia Bucovinei. Pe parcursul volumului, în cazul în care nu este altfel specificat, vom folosi toponomastica românească în uz începând din 1918.

Începând din Evul Mediu, Transilvania a fost patria neîmpărțită a trei mari grupuri naționale (românii, maghiarii – incluzând secuii[4] şi germanii, saşi şi şvabi[5]), la care s-au adăugat de-a lungul secolelor prezențe evreieşti, armene, ucrainene, sârbe, cehe şi slovace (fără a uita comunitatea rromilor, care dintr-o prezență neglijabilă numeric la începutul secolului XX, s-a transformat în al treilea grup etnocultural – din punct de vedere numeric – al regiunii, estimat astăzi la aproape un milion de persoane[6]). Începând cu anul 1945, Transilvania s-a „compactat" progresiv într-o realitate bi-națională, verificând în anii optzeci dispariția totală a două dintre comunitățile urbane cele mai influente, cea germană şi cea evreiască. Pentru românii şi maghiarii rămaşi în ultimele decenii unici „titulari" ai unui areal deja dezgolit de propria multiculturalitate, semnificația deținută de Transilvania în ceea ce priveşte auto-reprezentarea şi constructele istorico-naționale s-a menținut intactă şi după cel de-al Doilea Război Mondial, când atât în Ungaria, cât şi în România au ajuns la putere formațiuni politice de factură internaționalistă.[7] Printr-un pro-

4 Populația denumită „secuiască" ocupă şi acum în grupuri compacte județele Mureş, Harghita şi Covasna şi descinde din triburi războinice, de origine etnică incertă, care s-au aşezat în Transilvania între secolele XII şi XIII, în scopul de a apăra granițele orientale ale regatului Ungariei, poziționate de-a lungul Carpaților. Secuii au fost incluşi între cele trei națiuni privilegiate ale Transilvaniei, împreună cu maghiarii şi saşii, prin actul *Unio Trium Nationum (1438)*, care excludea în mod semnificativ românii de religie ortodoxă. Din secolul XV până în secolul XIX cele șapte aşezări secuieşti au schimbat de mai multe ori jurisdicția, aparținând până în 1541 Coroanei maghiare, apoi timp de aproape un secol şi jumătate principatului transilvănean aliat al Imperiului Otoman, pentru ca în final să aparțină de Imperiul Habsburgic şi monarhiei dualiste (1711–1918). Aşezările secuieşti au beneficiat până în 1876 de autonomie administrativă, care a fost abolită şi de atunci încolo nerecunoscută de autoritățile române, până în 1952.

5 Saşii, de religie originar catolică, dar care au trecut la luteranism în secolul XVI, s-au stabilit în Transilvania în secolul XII. Scaunele locuite de aceştia au beneficiat de o vastă autonomie politică şi culturală până în 1876. Şvabii, catolici de limbă germană, au fost aduşi în Transilvania în secolul XVIII din diferite regiuni ale Imperiului Habsburgic, la inițiativa împărătesei Maria Teresa.

6 Reconstituirea faptelor istorice ale comunității rrome după 1945 se găseşte încă în fază embrionară, după cum certifică raportul final al CPADCR.

7 Despre evoluția conflictului diplomatic româno–ungar în perioadă comunistă, cfr. Gy. Földes, *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*, Napvilág, Budapesta, 2007, K. Miklóssy, *Manoeuvres of National Interest: Internationalism and Nationalism in the Emerging Kadarist Criticism of Romania, 1968–1972*. Kikimora, Helsinki, 2003. Situația politică şi socială a minorității maghiare în România comunistă este discutată pe larg în Á. Olti, A. Gidó (ed.): *Minoritatea maghiară în perioada comunistă*. Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale & Kriterion, Cluj-Napoca, 2009.

ces de „naționalizare” a identității personale, despre care vom trata pe larg în ceea ce urmează, în deceniile comuniste *granița etnică*[8] între comunitățile cele mai mari s-a aprofundat în așa măsură încât s-a ajuns la raportarea oricărei manifestări din sfera publică în care acestea erau implicate (de la adjudecarea unei contractări publice până la denumirea unei piețe).[9] În consecință, identitățile naționale deja cristalizate și destul de puțin receptive în ceea ce privește alteritatea continuă să se confrunte zilnic cu întreaga procesiune de rituri și simboluri specifice.[10]

Cazul transilvănean face parte din panorama istorică caracteristică Europei Orientale: o periferie imperială caracterizată de urbanizare și modernizare socioeconomică tardivă și insuficientă, în care piramida etno-națională tinde a coincide cu aceea socială;[11] o conviețuire de comunități în curs de „naționalizare”, intern divizate la nivel confesional (ortodoxism/greco-catolicism la români, catolicism/calvinism/unitarianism la maghiari, catolicism/luteranism la germani, ortodoxism/neologi la comunitatea evreiască). Spre deosebire de alte cazuri – Galiția, Silezia, Regiunea Sudet, Bosnia, Kosovo, Istria – „naționalizarea” Transilvaniei și permanentul conflict etnic, exprimat prin toate tipurile de competiție economică, politică, culturală, nu au lăsat loc unor soluții radicale, definitive în privința acestuia. Nici chiar în momentele cele mai dificile ale luptei pentru hegemonie (1914-20, 1940-45, 1990-91) elitele locale nu au intentat proiecte de epurare etnică puse în act prin masacre, vărsări de

8 Despre noțiunea de graniță etnică v. J. W. Cole, E. R. Wolf, *La frontiera nascosta. Ecologia e etnicità fra Trentino e Sudtirolo* (1974), Carocci, Roma, 2000.

9 Conform unei recente analize de factură socio-antropologică asupra raportului dintre competiție simbolică și conviețuire cotidiană la Cluj-Napoca în perioada post-1989 cfr. R. Brubaker, M. Feischmidt, J. Fox, L. Grancea, *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*, Princeton University Press, Princeton, 2006.

10 Despre rolului Transilvaniei în discursul cultural și în mitologia română cfr. L. Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, Humanitas, București, 1997; A. Mungiu, *Transilvania subiectivă*, Humanitas, București, 1999; despre imaginea Transilvaniei în cultura maghiară cfr. L. Kürti, *The Remote Borderland: Transylvania in the Hungarian Imagination*, State University of New York Press, Albany, 2001; Gy. Csepeli, *Nemzet által homályosan.* Századvég, Budapesta, 1992.

11 A. Graziosi, *Guerra e rivoluzione in Europa, 1905–1956*, Il Mulino, Bologna, 2001. Suprapunerea dintre piramida socială și cea etnică ca și cheie a înțelegerii izvoarelor conflictelor interetnice din Transilvania a fost propusă de Katherine Verdery, reluând noțiunea neomarxistă a lui Michael Hechter asupra inegalității ca sistem, propusă în celebra lucrare *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, 1536–1966*, University of California Press, Berkeley, 1975 (K. Verdery, *Internal Colonialism in Austria–Hungary,* in „Ethnic and Racial Studies”, 3, 1979, pp. 378–99).

sânge la scară largă, expulzări în masă sau acte de terorism nediscriminat.[12] Conflictul etnic rămâne o problemă nerezolvată, mediată la nivel instituțional de partide politice şi grupuri de interese formate pe bază națională şi canalizată în forme în marea lor majoritate paşnice şi mulțumită absenței din istoria modernă a Transilvaniei a segregării urbane a diverselor comunități. Aici nu au fost formate cartiere sau arii de colonizare formal separate pentru diferite comunități (acestea neexistând nici acum în centre româno-maghiare precum Cluj-Napoca, Oradea, Satu Mare sau Târgu Mureş). Astfel, mai ales în perioada comunistă, competiția etnică a fost deseori acutizată de raporturile interetnice dictate de exigențele cotidiene ale conviețuirii, o coexistență sau, mai bine spus, un mod de a trăi împreună, nu întotdeauna dorit, însă general acceptat.

Interesul pentru istoria originală a Transilvaniei a generat în ultimele decenii o producție academică ce cuprinde numeroase contribuții, mai ales de natură politologică şi antropologică, dedicate perioadei comuniste şi în special regimului condus de Nicolae Ceauşescu.[13]

Multe lucruri au fost scrise şi gândite despre specificitatea conflictului național în Europa Central-Orientală în raport cu cea Occidentală (începând cu celebra distincție a lui Hans Kohn între naționalisme de factură „civică", tipice Europei Occidentale, şi „etnică", răspândite în zonele fostelor imperii habsburgic, rus şi otoman), asupra contradicțiilor dintre teoria națională marxist-leninistă şi modul în care aceasta a fost aplicată în Uniunea Sovietică şi mai apoi în blocul socialist, asupra genezei culturale a „comunismului național" în România lui Nicolae Ceauşescu.

Adăugând la noțiunile din grilele interpretative disponibile o masă de informații rezervate, inaccesibile până acum, acest volum analizează rădăcinile istorice, motivațiile ideologice şi culturale pe care s-a bazat în anii şaptezeci şi optzeci proiectul național al lui Nicolae Ceauşescu. Cazul

12 Asupra strategiilor elitelor transilvănene din prima jumătate a secolului XX, F. Bocholier, S. Bottoni, *Élites et ethnicité en Transylvanie, d'un après-guerre à l'autre*, în N. Bauquet, F. Bocholier (éds.), *Le communisme et les élites en Europe centrale*, Puf, Paris, 2006, pp. 107–20. Referitor la România, cfr. F. Guida, *De Sighet à Pitești: le calvaire des élites roumaines dans la Roumanie de Gheorghiu-Dej, pp. 121–32;* C. Vasile*, Une répression différenciée: uniates et orthodoxes en Roumanie stalinienne*, pp. 132–7.

13 O bibliografie orientativă a operelor de profil istoric, sociologic şi politologic publicate din 1989 până în 2001 asupra chestiunii transilvănene, coordonată de Constantin Iordachi şi Nándor Bárdi, se găseşte la B. Trencsényi *et al.* (eds), *Nation-Building and Contested Identities, Romanian and Hungarian Case Studies*, Regio–Polirom, Budapesta–Iaşi, 2001, pp. 307–72.

transilvănean este deci contextualizat în cel mai amplu orizont conceptual relativ la interrelaționarea dintre palingeneză socială și proiect național din istoria Europei secolului XX. Chiar și fără a absolutiza diferențele de dezvoltare istorică a celor „două Europe", cercetători de formație culturală diferită precum Jenő Szűcs, István Bibó, Ernst Gellner și John Armstrong, și înaintea lor Lewis Namier, identifică lipsa unei sincronii (sau, mai bine spus, o sincronie întreruptă): în partea occidentală a continentului european procesul de formare a statelor unitare cultural își găsește rădăcini în Evul Mediu târziu sau în epoca modernă, în timp ce în ariile vaste situate dincolo de fluviul Elba și dincolo de Marea Adriatică crearea statelor naționale guvernate de elite autohtone a început doar în cursul secolului al XIX-lea, pentru a cunoaște faza de maximă intensitate și violență abia în secolul care tocmai s-a încheiat. Proiectul Statului-națiune a fost pus în act printr-un proces, fruct atât al chinuitei renașteri din secolul al XIX-lea, cât și al mecanismelor de autoreprezentare și individualizare a „dușmanului", alimentat de aparatele statale și de elitele culturale din a doua jumătate a secolului al XIX-lea – dar devenit fenomen de masă doar în secolul XX.

Analiza vieții de zi cu zi a regimului comunist în Transilvania, a rapidelor și traumaticelor transformări sociale și culturale impuse de proiectul ideologic comunist, devine o adevărată hârtie de turnesol menită a evidenția motivele și metodele prin care zone ample din Europa Central-Orientală au fost reduse, chiar în acele decenii, de la teritorii multietnice și (câteodată inconștient) multiculturale în State aproape omogene.

Tensiunile etnice care au marcat istoria regimurilor comuniste sunt interpretate în acest volum nu ca rezultat al unei „derive" naționaliste, provocată de receptarea greșită a doctrinei marxist-leniniste, ci ca o consecință inevitabilă, dotată cu logică și coerență internă proprie, a unei compatibilități de natură non-teoretică, ci programatică între bolșevism (sau aspectele sale ideologice) și proiectul național.[14] Istoria regimurilor comuniste constituite în State multinaționale a fost pretutindeni însoțită

14 Pentru o privire generală, R.R. King, *Minorities under Communism: Nationalities as a Source of Tension among Balkan Communist States*, Harvard University Press, Cambridge (MA), 1973; W. Connor, *The National Question in Marxist–Leninist Theory and Strategy,* Princeton University Press, Princeton, 1984; A. W. Kemp, *Nationalism and Communism in Eastern Europe and the Soviet Union: A Basic Contradiction?,* Macmillan, London, 1999; M. Cattaruzza (coord.), *La nazione in rosso. Socialismo, comunismo e „questione nazionale"*, 1889–1993, Rubbettino, Soveria Mannelli, 2005.

de o legătură între sentimente de apartenență politică (loialitate către imperiul sovietic, „lupta de clasă" împotriva chiaburilor la sate şi împotriva „elementelor burgheze" în oraşe) şi practicile de inginerie etno-socială. Rezultatul unei asemenea întrepătrunderi a fost transformarea aventurii ideologice a comunismului într-un sistem integrat de măsuri birocratice şi discursuri politico-culturale menite să reactualizeze un proiect mult mai îndepărtat: acela de a crea un Stat-națiune omogen, în cazul nostru un Stat *al* românilor şi *pentru* români (mai exact, al indivizilor de etnie română), un Stat în serviciul exigențelor economice şi sociale ale unei elite în continuă creştere, provenită aproape în totalitate din rândurile majorității etnice.[15] Acest proces s-a împlinit în timpul lui Nicolae Ceauşescu (1965-89), însă bazele sale fuseseră puse de predecesorul său, Gheorghe Gheorghiu-Dej (1945-65). Crearea unui Stat etnocratic, obținută fără recurs la omucideri sau strămutări populaționale, a fost posibilă doar prin intermediul folosirii masive a instrumentalului coercitiv avut la dispoziție de către regimurile totalitare de tip sovietic din întreaga Europă Orientală, din 1945 până în 1989.

În afara bibliografiei de specialitate, acest volum se bazează pe o culegere amplă de surse documentare inedite, în primul rând materiale până acum neinvestigate provenind de la aparatele regimului comunist român: Ministerul de Interne, Ministerul Justiției (în arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității), Comitetul Central al Partidului Comunist (Arhivele Naționale Române, fondul Comitetului Central al Partidului Comunist Român, Cancelarie şi Secții Organizatorică, Agitație şi Propagandă, Economică şi a Relațiilor Externe), Comitetul Regional al partidului comunist (stenogramele Secretariatului şi ale Biroului Politic, rapoarte şi note ale Secțiilor şi Comitetelor raionale) al unei zone-cheie a Transilvaniei multietnice, Regiunea Autonomă Maghiară, creată în 1952 şi desființată din punct de vedere formal în 1968. Diverse materiale arhivistice secrete până acum au fost de asemenea consultate în Arhivele Naționale Române în cadrul cercetării efectuate în vara-toamna anului 2006, în calitate de consultant al CPADCR.

15 Intuiții şi fragmente de mare interes asupra relației revoluție socială-revoluție națională, inspirate din sociologia weberiană şi din abordarea „neo-colonialistă", în studiul seminal al lui K. Jowitt, *Revolutionary Breakthroughs and National Development: The Case of Romania, 1944–1965,* University of California Press, Berkeley, 1971.

Indubitabil informativele poliției, stenogramele reuniunilor operative, înregistrările referitoare la conversații interceptate sau verbalele de interogatoriu nu sunt întotdeauna în măsură a reda cititorului complexitatea unui microcosmos supus pe timp de pace frământărilor sociale şi crimelor de clasă sau/şi etnice. De aceea s-a încercat integrarea acestor surse cu alte urme documentare nu mai puțin importante: rapoartele diplomației sovietice, maghiare şi britanice de la Bucureşti şi Cluj, prețioasa documentație a arhivelor Federației Comunităților Ebraice Româneşti din Bucureşti, secțiunea manuscrise a Bibliotecii Teleki László Alapítvány din Budapesta, arhiva Erdélyi Múzeum-Egyesület, Centrul Cultural Transilvănean cu sediul la Cluj-Napoca. Elemente utile pentru reconstruirea dinamicilor economice şi sociale au fost extrase din analiza surselor de cenzitare (1930, 1940-41, 1948, 1956, 1966), în timp ce pentru suprapunerea dimensiunii „cotidiene" a evenimentelor expuse peste „marea" istorie politică am efectuat cercetarea sistematică sau selectivă a unei duzini de ziare şi periodice editate în România din 1945 până în prima jumătate a anilor şaizeci.

Documentarea arhivistică a fost în fine supusă filtrului memoriei individuale şi colective, prin intermediul celor aproape cincizeci de interviuri consultate la arhiva de istorie orală a Institutului pentru Istoria Revoluției din anul 1956 din Budapesta, cele conservate la Jakabffy Elemér Alapítvány din Cluj-Napoca şi, nu în ultimul rând, mulțumită numeroaselor conversații cu un caracter informativ susținute în anii cercetării cu martori sau protagonişti ai evenimentelor transilvănene ale ultimelor decenii.

Mulțumiri

Ediția românească a acestui volum apare la trei ani de la publicarea sa în Italia. La pregătirea acestui text, am fost pus în fața unei alegeri dificile, aceea de a păstra textul original, la care să aduc doar câteva mici modificări nesemnificative de natură stilistică, sau să îl „actualizez", transformându-l într-o nouă monografie, care să ilustreze ultimele achiziții istoriografice şi documentaristice. Am optat pentru prima variantă din două motive. Pe de o parte, recenziile pozitive apărute în publicațiile italiene şi internaționale de specialitate m-au convins că, în ciuda trecerii

acestor câțiva ani, structura generală a lucrării este încă valabilă, putând furniza stimuli interesanți istoriografiei româneşti. Pe de altă parte, sunt ferm convins că ediția în româneşte a tezei mele de doctorat, susținută în cadrul Universității din Bologna în anul 2005, reprezintă succesul ultim al unei perioade lungi de cercetări asupra relațiilor interetnice în România comunistă, efectuată în decursul a zece ani, la fel ca şi un eventual punct de plecare pentru noi explorări referitoare la perioada următoare, cea a lui Nicolae Ceauşescu.

În amendarea prezentului text pentru tipar, mă simt profund îndatorat tuturor celor care m-au ajutat şi sprijinit pe parcursul acestei cercetări, în primul rând lui Francesco Benvenuti şi lui Nándor Bárdi, care m-au introdus în istoria sistemelor de tip sovietic, respectiv în studiul conflictului etnic din Transilvania. Fără susținerea şi încurajările lor permanente prezentul volum nu ar fi putut vedea lumina tiparului.

Transmit profunde mulțumiri către Guido Franzinetti, Andrea Graziosi, Fernando Orlandi şi Carla Tonini, care au citit şi comentat manuscrisul sau părți ale acestuia.

Mulțumiri speciale merită toți colegii mei (cercetători în cadru universitar, academicieni, arhivişti, bibliotecari de la diferite instituții) pe care am avut onoarea să îi întâlnesc la Bucureşti şi în mai multe oraşe din Transilvania încă din anul 2002. Fără a-i neglija pe cei mulți pe care din motive de spațiu nu îi voi putea menționa aici, doresc să transmit mulțumiri profesorului de Studii Româneşti de la UCL din Londra, Dennis Deletant, deoarece datorită intervențiilor acestuia mi-a fost permis, după un refuz inițial, să cercetez Arhivele Naționale de la Bucureşti. Mai mult decât atât, datorită observațiilor pertinente ale acestuia, am reuşit să epurez prezentul volum de multe dintre erorile prezente în manuscrisul original al tezei de doctorat. Doresc de asemenea să le mulțumesc lui Adrian Nicolae Petcu, Silviu B. Moldovan şi Florica Dobre de la ACNSAS, lui Vladimir Tismăneanu, Levente Salat, Dragoş Petrescu, Stelian Tănase şi întregii echipe a CPADCR, din care am avut onoarea să fac parte în anul 2006, lui Dan şi Ana-Maria Cătănuş de la INST, lui Cristian Vasile şi Mioara Anton de la Institutul Nicolae Iorga al Academiei Române, lui Marius Oprea şi Nicolae Videnie de la IRIR, lui Virgiliu Țârău de la Universitatea Babeş-Bolyai din Cluj, arhiviştilor de la Târgu Mureş, pe care i-am stresat timp de ani de zile (directorului Liviu Boar, lui Alexandru Cîmpian, Sándor Pál-Antal şi Márton László şi Peter Moldovan) şi prietenilor şi colegilor transilvăneni (printre mulți alții: Zoltán Novák, Klára

Lázok, József Gagyi, Sándor Oláh, Attila Hunyadi, Tamás Lönhárt şi József D. Lőrincz, Mihály Z. Nagy şi Ágoston Olti), cu care am împărtăşit discuţii şi descoperiri. Nu în ultimul rând, aş dori să le mulţumesc Liei Benjamin şi Ancăi Ciuciu de la Arhiva Federaţiei Comunităţilor Evreieşti din România, un tezaur documentar încă puţin cunoscut. Fără căldura şi disponibilitatea cu care toţi cei mai sus menţionaţi m-au primit pe mine, un ciudat italo-maghiar, curios să descopere evenimente româneşti din a doua jumătate a secolului XX, nu aş fi reuşit niciodată să îmi duc la bun sfârşit cercetarea.

Rămân profund îndatorat tuturor instituţiilor care prin susţinerea lor au făcut posibilă publicarea cărţii în ediţie românească: ISPMN (în persoanele preşedintelui István Horváth şi a prietenului şi colegului Attila Gidó), care au crezut în proiect şi l-au finanţat cu generozitate; Institutului de Istorie al Academiei Ungare de Ştiinţe şi Universităţii din Bologna, al căror sprijin necondiţionat mi-a asigurat condiţii ideale pentru a desfăşura o cercetare atât de lungă şi complexă.

În final, însă nu în ultimul rând, aş dori să aduc mulţumiri, deloc formale, traducătoarei Loredana Baba, care nu s-a limitat să traducă această carte, ci a reinterpretat-o şi a corectat-o cu pasiune, contribuind în manieră decisivă la eliminarea multor erori şi contradicţii. Îmi asum, bineînţeles, întreaga responsabilitate pentru eventualele lacune şi inexactităţi rămase în ediţia în limba română.

Bologna–Budapesta, 24 iunie 2010

1. Transilvania ca problemă europeană (1918–1945)

1.1. Un teritoriu controversat

„De la România Mică (1859) la România Mare (1918) ideea statului național, care să cuprindă între frontierele lui pe toți românii, a stăpânit cugetele şi simțirile nației."[16] Cu aceste cuvinte surprinde un cunoscut istoric român acumularea de impulsuri emoționale ce au însoțit alipirea Transilvaniei (pe lângă cea a Basarabiei, Dobrogei şi Bucovinei) la fostele principate ale Moldovei şi Țării Româneşti – Regatul consfințit în anul 1919 prin tratatul de la Versailles. Conform apologiei gellneriene referitoare la disputa dintre „Ruritani" şi „Megalomani", în România Mare granițele statale ajunseseră, pentru prima dată, să coincidă cu cele etnice ale națiunii române. Noul stat era însă un organism extrem de fragmentat din punct de vedere social şi etnic. La recensământul din 1930 aproape un sfert din populație aparținea unei minorități etnolingvistice. Noile frontiere uneau regiuni ce aparțineau trecutului istoric a trei Imperii – Habsburgic,[17] Țarist şi Otoman –, de la care moşteniseră stadii complet diferite de dezvoltare materială şi civilizațională.[18]

Transilvania ex-maghiară s-a impus imediat ca miez al problemei construirii unui stat unitar în România. După Primul Război Mondial, chiar şi în absența unor mutări populaționale forțate, circa 200.000 din cele 1,6 milioane de maghiari, care constituiau 31% din populația tran-

16 F. Constantiniu, *PCR, Pătrăşcanu şi Transilvania, 1945–1946,* Enciclopedică, Bucureşti 2001, p. 28.

17 Transilvania a aparținut până în anul 1918 Transleitaniei, adică jumătății maghiare a monarhiei dualiste, în timp ce Bucovina aparținea Cisleitaniei.

18 O introducere la „post-imperiu" în K. Barkey, M. Von Hagen (ed.), *After Empire: Multiethnic Societies and Nation-Building,* Westview Press, Boulder (CO), 1997. Despre strategiile guvernelor române din anii '20 pentru integrarea culturală a Transilvaniei, cfr. I. Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania: Regionalism, Nation-Building and Ethnic Struggle. 1918–1930*, Cornell University Press, Ithaca (NY), 1995. Despre România contemporană cfr. A. Biagini, *Storia della Romania contemporanea*, Bompiani, Milano, 2004; F. Guida, *Romania*, Unicopli, Milano, 2005.

silvăneană în anul 1910, au părăsit teritoriile cedate României, optând pentru cetățenie maghiară.[19] Aceştia erau în mare parte funcționari şi angajați statali, aparținând păturii mijlocii orăşeneşti, sau proprietari latifundiari, loviți de exproprierile dictate de reforma agrară din 1921, prin care guvernul de la Bucureşti, suprimând latifundiile deținute prevalent de nobilimea maghiară mică şi mijlocie, intenționa să favorizeze naşterea unei noi elite rurale, compusă din proprietari români mici şi mijlocii. Deşi a slăbit consistența populațională a comunității minoritare, plecarea lor nu a determinat dispariția acelei particulare segmentări etnice şi sociale a piramidei transilvănene, care în ochii făuritorilor statului român persista ca o intolerabilă anomalie. Datele recensământului din 1930 confirmă dimensiunile unui fenomen ce se sedimentase în cursul erei moderne în societatea transilvăneană, în care populația urbană rămăsese destul de redusă (doar 17,6%, aproape un milion de persoane) fiind compusă, în proporție de aproape două treimi, din alte naționalități decât cea română.

TABELUL 1.1
Compoziția etnică a populației urbane în Transilvania (1930, %)

	Populația urbană	Populația totală	Diferențe
Români	35,0	57,8	-22,8
Maghiari	37,9	24,4	+13,5
Germani	13,2	9,8	+3,4
Evrei	10,4	3,2	+7,2
Altele	3,5	4,8	-1,3

Sursă: recensământul general al populației din 29 decembrie 1930 (date referitoare la naționalitate), reelaborat de E. K. Nyárády, *Erdély népesedéstörténete*, Központi Statisztikai Hivatal Levéltára, Budapesta, 2003, pp. 274-5.

Majoritatea românească rămânea puternic subreprezentată în cadrul profesiilor liberale şi printre angajații din sectoarele cele mai moderne ale economiei, ca cea industrială şi minieră. În sfera publică, în localurile în care socializau burghezii şi muncitorii, precum cafenelele şi cazinourile sau cercurile sindicale şi sportive, de asemenea şi în de altfel vivacea presă cotidiană şi periodică, limbile maghiară şi germană, care

19 Cfr. R. Brubaker, *I nazionalismi nell'Europa contemporanea* (1996), Editori Riuniti, Roma, 1998, pp. 174–80.

începând cu mijlocul secolului al XIX-lea constituiseră instrumentul privilegiat al comunicării sociale, îşi menţineau intact prestigiul social, în ciuda politicii lingvistice restrictive impuse de autorităţile centrale.

Încă din primii ani ai deceniului douăzeci, elita politică de la Bucureşti a înţeles că doar printr-o strategie care să îmbine promovarea economică şi socială a românilor cu cea civilă şi culturală, Transilvania ar fi putut deveni parte integrantă a statului. Un astfel de proiect naţional a fost definit ca „voluntarist", fiind fructul unei mişcări intelectuale căreia nu i se asocia o colaborare eficientă a aparatului statal.[20] Voluntarismul a fost un element de forţă, deoarece mobiliza, pentru prima dată, mari resurse intelectuale cu scopul declarat de a cuceri supremaţia culturală şi socială faţă de celelalte componente etno-naţionale, un obiectiv urmărit cu o determinare comparabilă celei a *Kulturkampf* anticatolic al lui Bismarck.[21] Deşi se bucura de consensul aproape majoritar al clasei politice (la poziţia heterodoxă a stângii, vom face referiri în paragraful următor), acest program se confrunta cu fragmentarea din cadrul politic-instituţional menit a-l pune în practică.[22] Partidul Naţional Ţărănesc (PNŢ), condus de Iuliu Maniu, ce se bucura de un număr mare de aderenţi în rândul populaţiei agrare şi al micii burghezii transilvănene, continua o prudentă strategie de descentralizare privind particularităţile istorice ale Transilvaniei, ce se mândrea cu o lungă perioadă de ordonată administraţie habsburgică.[23] În anii de guvernământ (1928-31) PNŢ-ul a încercat să reprezinte interesele transilvănene şi a promovat o politică minoritară mai moderată decât liberalii. În anul 1931, unul dintre experţii partidului a publicat un proiect de federalizare a statului ce venea, parţial, în întâmpinarea aspiraţiilor autonomiste exprimate de sectoarele non-majoritare, însă semnificativ de numeroase ale populaţiei săseşti şi secuieşti; cu toate acestea, criza economică mondială şi tensiunile diplomatice cu Ungaria şi Bulgaria, care nu ascundeau propriile scopuri cu privire la Transilvania şi Dobrogea, au

20 F. Bocholier, *Az erdélyi elit a regionális identitástudat és a nemzeti érzelmek erősödése között*, în „Pro Minoritate", II, 2004, pp. 37–57.

21 Cfr. Livezeanu, *Cultural Politics*, op. cit. p. 172.

22 Despre incapacitatea statului român de a implementa programul de integrare politică, pe linii naţionale, a populaţiei rurale ce a rămas mereu la periferia comunităţii civile, cfr. K. Jowitt, *Revolutionary Breakthroughs*, op. cit., pp. 88–9.

23 N. Bárdi, *Kisebbségben és többségben: Iuliu Maniu kisebbségpolitikai nézőpontjai,* în „Limes", 1998, 4, pp. 136–62.

dus la eşecul tentativei de regionalizare.[24] În anii crizei economice mondiale, acestor linii de fractură li s-a suprapus provocarea noii generații, reprezentată de naşterea unui puternic partid fascist de sorginte autohtonă: mişcarea legionară. Mulțumită modelului său „celular" de penetrare politică, fascismul românesc a introdus sute de mii de țărani în viața politică.[25] Succesul său s-a dovedit a fi demonstrația cea mai dramatică a faptului că tradiționala gândire națională a elitei conservatoare şi mai apoi liberale a fost incapabilă de a pune bazele unui Stat-națiune modern.

În timp ce elita politică încerca să pună în practică cucerirea oraşelor prin mijloace administrative, aceasta continua însă să ignore condiția țărănimii, în ciuda reformei agrare din 1921. Mişcarea legionară şi partidul Garda de Fier, care a încorporat-o după anul 1927, oglindeau criza de identitate a unei societăți slab integrate în propriile sale subsisteme, în care proiectul de modernizare „de sus în jos", după modelul francez, era impus în mod autoritar, sedimentându-se pe realitatea unor trăsături arhaice.[26] Profund influențată de misticismul specific spiritualității ortodoxe şi ostil curentelor filosofice occidentale şi moderniste, mişcarea legionară se identifica printr-o viziune organică, „totalitară" a societății româneşti, căreia îi propunea un program de „regenerare națională", bazat pe fundamente socialiste şi vădit rasiale, şi a beneficiat de entuziasmul sincer al multor tineri intelectuali.[27] Caracteristica acestei mişcări politice, care s-a bucurat de succes mai degrabă în rândul generațiilor tinere ale noii clase mijlocii româneşti *urbane* decât în rândul țăranilor, izolați într-o condiție de permanentă inferioritate civilă, a fost ideologizarea unei identități naționale ancorată lumii rurale şi valorilor sale ancestrale. În anii '20 şi '30, definirea valorilor proprii culturii autohtone a ajuns să coincidă unui loc, satul, şi unui etnotip, țăranul român de religie ortodoxă. „Puritatea" satelor era în discordanță cu lumea urbană, cinică, antinațională, străină

24 Id. *Az erdélyi kérdés mint közigazgatási probléma*, în „Magyar Kisebbség", 1998, 1, pp. 114–22.

25 A. Roger, *Fascistes, communistes et paysans. Sociologie des mobilisations identitaires roumaines, 1921–1989.* Éditions de l'Université de Bruxelles, Bruxelles, 2002, p. 146.

26 Cfr. I. Pászka, *A román hivatáselit. Identitás- és legitimitásválság*, Osiris, Budapesta, 1999, p. 23.

27 Pentru o istorie generală a mişcărilor de extremă dreaptă în România, A.Heinen, *Die Legion „Erzengel Michael" in Rumänien*, Oldenbourg, München, 1986; F. Veiga, *Istoria Gărzii de Fier, 1919–1941. Mistica ultranaționalismului (1989)*, Humanitas, Bucureşti, 1993; L. Volovici, *Nationalist Ideology and Antisemitism: The Case of Romanian Intellectuals in the 1930s*, Pergamon, Oxford, 1991.

de spiritualitatea românească. Antiteza oraş-sat exista încă de la sfârşitul secolului al XIX-lea, făcându-se simțită în invectiva polemică a lui Titu Maiorescu împotriva „formelor fără fond" ale modernizării româneşti sau în ireconciliabila antinomie dintre *Kultur* şi *Zivilization* (*cultură şi civilizație*) folosită de filosoful Constantin Rădulescu-Motru pentru a denumi caracterul *ostil* al „culturii" şi raționalismului occidental.[28]

În vara anului 1940 un eveniment traumatizant, chiar dacă nu întru totul neprevăzut, a întrerupt „naționalizarea" Transilvaniei. În urma aplicării clauzelor secrete ale pactului Ribbentrop-Molotov, în iunie 1940, Uniunea Sovietică îşi încorpora regiunea Basarabiei (actuala Republică Moldova) şi partea de nord a Bucovinei. Pe data de 30 august 1940, prin al doilea Arbitraj de la Viena, partea nordică a Transilvaniei, pe care România o reprimise prin Tratatul de la Versailles (circa 44.000 km^2 din cei 103.000) a fost cedată Ungariei: aproape 200.000 români din 1,2 milioane (şi în acelaşi timp, 100.000 din cei 450.000 de maghiari rămaşi în partea meridională a regiunii), mai ales cei care populau centrele urbane, au părăsit în grabă „partea greşită" a regiunii.[29] După dezmembrarea României Mari, tema centrală a gândirii naționale şi a eforturilor diplomatice a devenit restituirea şi succesiva „curățare" a acelui teritoriu.[30]

În toamna anului 1944 zonele rurale ale Transilvaniei de Nord, eliberate de Armata Roşie şi de armata română în urma întoarcerii armelor de către România la 23 august, au făcut obiectul unei singure tentative de

28 Despre rolul intelectualilor în elaborarea doctrinei Gărzii de Fier cfr. M. Petreu, *An Infamous Past: E. M. Cioran and the Rise of Fascism in Romania*, Ivan R. Dee, Chicago, 2005; A. Laignel-Lavastine, *Cioran, Eliade, Ionesco. L'oubli du fascisme*, PUF, Paris, 2002; E. Costantini, *Nae Ionescu, Mircea Eliade, Emil Cioran. Antiliberalismo nazionalista alla periferia d'Europa*, Morlacchi, Perugia, 2005.

29 Despre relațiile dintre români şi maghiari în primele faze ale celui de-al Doilea Război Mondial cfr. B. L. Balogh, *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés*, Pro Print, Miercurea Ciuc, 2002. Despre acțiunea comisiei militare mixte italo–germane în Transilvania (activă din 1941 până în 1943) cfr. documentației păstrate în Arhiva Biroului istoric al Statului major din cadrul armatei italiene (Roma, AUSSME, fond G29, dosarele 79, 118).

30 În planul pregătit în octombrie 1941 de directorul Biroului central de statistică Sabin Manuilă, se prevedea expulzarea unui milion de maghiari şi instalarea a 500.000 de români din teritoriile transcarpatice în Transilvania de Nord, depopulată în urma fugii maghiarilor (Z. Szász, *Tévutak keresése: áttelepítési tervek a magyar–román konfliktus feloldására 1940 táján*, în „História", 1999, 8, pp. 17–9). Pentru o abordarea mai generală a conflictului diplomatic şi intelectual româno–maghiar din Transilvania în perioada 1940–1944, Holly Case, *The Transylvanian Question and the European Idea during World War II*, Stanford University Press, Stanford, 2009.

curățire etnică: campania punitivă a forțelor paramilitare, autointitulate Iuliu Maniu.[31] Într-o dramatică întrevedere cu Andrei I. Visinski, vicecomisarul sovietic pentru Afaceri Externe, venit la Bucureşti la sfârşitul lunii octombrie pentru a controla şi gestiona tranziția românească, Maniu s-a dezis ferm de Gărzi, negând orice responsabilitate, chiar şi morală, față de acțiunile lor represive. Acelaşi lucru l-a făcut şi prim-ministrul, generalul Sănătescu, fără a-i convinge însă pe Visinski şi pe mareşalul Malinovschi, comandantul trupelor de ocupație sovietică în Transilvania.[32] Cel mai probabil, Maniu nu dăduse nicio indicație operativă trupelor la plecarea lor spre Transilvania, însă climatul de reglare de conturi în ceea ce priveşte Ungaria, maturat la Bucureşti după 1940, era de aşa natură încât, chiar şi fără un ordin direct, represaliile pluteau în aer, iar guvernul central le tolerase în anumite limite.

Scurta campanie de teroare s-a distins nu atât prin numărul, limitat de altfel, de victime în rândul civililor maghiari (o sută în circa două săptămâni), cât pentru efectul delegitimator pe care acțiunile Gărzilor Maniu, compuse în mare parte din tineri legionari, le-a avut asupra politicii Partidului Național Țărănesc şi în general asupra partidelor „istorice" româneşti, în ceea ce priveşte raporturile acestora cu minoritățile. În cursul anului 1945, înainte ca data reintegrării părții de nord a Transilvaniei la România să fie fixată de către Consiliul miniştrilor de externe pe 7 mai 1946, Comisia guvernului român pentru probleme de pace şi câțiva reprezentanți ai PNȚ al lui Maniu au elaborat, independent prima față de cei din urmă, proiecte de schimb de populație (relative la cedarea unor bucăți din Transilvania Ungariei), sau chiar de expulzare colectivă după exemplul Cehoslovaciei.[33] Elitele româneşti tradiționale au rămas

31 Cfr. M. Z. Nagy, G. Vincze (coord.), *Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két román bevonulás között (1944. szeptember–1945. március)*, EME–Pro Print, Cluj-Napoca–Miercurea Ciuc, 2003, p. 47. Cartea a fost parțial reprodusă şi în limba română: *Autonomişti şi centralişti. Enigmele unor decizii istorice. Transilvania de Nord din septembrie 1944 până în martie 1945.* CRDE, Cluj-Napoca, 2008.

32 Cfr. A. J. Rieber, *The Crack in the Plaster: Crisis in Romania and the Origins of the Cold War*, în „The Journal of Modern History", 2004, I, pp. 71–2.

33 Cfr. V. F. Dobrinescu, I. Pătroiu, *Documente franceze despre Transilvania, 1944–1947,* Vremea, Bucureşti, 2001, pp. 7–8. Despre proiectele elaborate de Ministerul de Externe român pentru Conferința de pace de la Paris cu privire la schimbul de populație în zonele mixte ca instrument de soluționare a problemei transilvănene cfr. B. L. Balogh, Á. Olti, *A román–magyar lakosságcsere kérdése 1940–1947 között,* în „Kisebbségkutatás", 2006, 4, pp. 611–20; Á. Olti, *A Román Béke-előkészítő Bizottság tevékenysége (1944–46)*, în „Századok", 2007, 1, pp. 29–55.

ancorate obiectivului „controlului hegemonic”[34] asupra minorităților naționale, nepărând a avea de oferit populațiilor alogene nimic altceva decât continuarea discursului şi a practicilor interbelice: limitarea drepturilor civile şi politice, folosirea formelor de impozitare diferențiată pe baze etnice, acțiuni de colonizare.[35]

Criza generală a identității naționale, generată în timpul erei liberale, a atins şi Ungaria post-Trianon şi, implicit, comunitatea maghiară din Transilvania, manifestându-se puternic în raporturile dintre majoritatea creştină şi minoritatea evreiască. Aceasta din urmă constituia miezul burgheziei urbane, iar după 1918 refuzase să îşi renege propria matrice culturală maghiară. În acest mod a luat naştere conflictul acesteia cu Federația Evreilor din România, dominată de comunitatea din Bucureşti, care participa la proiectul român de construcție națională, potrivit căruia nu existau evrei maghiari în Transilvania, ci doar cetățeni români de naționalitate evreiască.[36] Mulțumită emancipării civile garantate de monarhia dualistă, evreii transilvăneni îşi asumaseră o identitate socio-culturală maghiară; după anexarea la România ei deveniseră o „dublă minoritate”,[37] fiind antipatizați atât de naționaliştii români cât şi de sectoare consistente ale opiniei publice maghiare transilvănene. Identitatea de mare-maghiar din epoca monarhiei dualiste, prin care se înțelegea loialitate politică, integrare lingvistică şi progres social, a pierdut, în Ungaria condusă de regentul Miklós Horthy, propriul caracter integrativ, pentru a se transforma în rezultatul unui model etnocentric de identificare colectivă, ce tindea a exclude evreii din ideala națiune „creştină”.[38] Când, în 1940, Ungaria a recuperat partea nordică a Transilvaniei, cei peste 150.000 de evrei care locuiau aici, deşi de limbă maternă şi cultură maghiară, au fost marginalizați şi discriminați prin răspândirea în noile regiuni a unor legi şi dispoziții anti-evreieşti, emise de Ungaria încă din

34 Pentru o introducere la gestionarea conflictelor interetnice cfr. J. McGarry, B. O'Leary (ed.), *The Politics of Ethnic Conflict Regulation: Case Studies of Protracted Ethnic conflicts*, Routledge, Londra, 1993.

35 Despre acțiunile de inginerie socială puse în practică în România în timpul celui de-al Doilea Război Mondial cfr. S. Şandru, *Mişcări de populație în România, 1940–1948*, Enciclopedică, Bucureşti, 2003.

36 Cfr. R. L. Braham, *A népirtás politikája. A Holocaust Magyarországon* (1982), 2 vol., Belvárosi, Budapesta, 1997, vol II, pp. 166–7.

37 Cfr. E. Gáll, *A felelősség új határai*, Napvilág, Budapesta, 1997, pp. 126–46.

38 K. Barkey, *Negotiated Paths to Nationhood: A Comparison of Hungary and Romania in the Early 20th Century*, în „East European Politics and Society”, 2000, 3, pp. 497–531.

1938. Între 1941-1944 mulți dintre aceştia au fost sortiți exterminării sau batalioanelor de muncă silnică pe frontul oriental, prin efectiva colaborare a autorităților civile şi inclusiv a unor segmente, chiar minoritare, din populația maghiară.[39] Holocaustul a produs, inevitabil, o mare rană pentru maghiarii din Transilvania şi pentru evreii maghiari supraviețuitori – rană parțial închisă doar în anii regimului lui Ceauşescu, care discrimina politic toate comunitățile de altă naționalitate decât cea română.

În fața dramei înfrângerii militare şi a traumaticei intrări în sfera de influență sovietică, unicul instrument capabil să evite explozia conflictelor etnice părea a fi, în România postbelică, coexistența şi integrarea proclamate de doctrina marxist-leninistă şi concretizate în experiența sovietică.

1.2. Alternativa sovietică

Rusia sovietică a fost primul stat modern care a pus în mod explicit principiul național la baza propriei structuri federale:[40] în 1922 imensul său teritoriu a fost împărțit în republici, regiuni, districte şi chiar colhozuri autonome, care intrau sub tutela unui grup etno-național, împuternicit cu ample prerogative culturale asupra zonei tradiționale de existență. Structura definită de Terry Martin prin „affirmative action empire" (un termen traductibil prin „imperiul bazat pe principiul acțiunii afirmative", sau mai bine zis a promovării unor grupuri non-dominante), a fost aplicată, în cadrul unui proiect coerent, tuturor cetățenilor de altă naționalitate decât cea rusă. Naționalitățile au fost separate în „occidentale" (ucraineni, armeni, georgieni, evrei, germani) şi „orientale" de dincolo de Urali, considerate înapoiate din punct de vedere cultural şi având nevoie de un program specific de „naționalizare".[41] Pe plan politic, „affirmati-

39 Conform secțiunii româneşti a Congresului Mondial Evreiesc, din 1947 în Transilvania de Nord trăiau 44.706 evrei: cfr. H Kuller, *Evreii în România anilor 1944–1949. Evenimente, documente, comentarii,* Hasefer, Bucureşti, 2002, p. 35.

40 R. Pipes, *The Formation of the Soviet Union: Communism and Nationalism, 1917–1923*, Harvard University Press, Cambridge (MA), 1964; cfr. V. Zaslavsky, *Dopo l'Unione Sovietica. La perestroika e il problema delle nazionalità*, Il Mulino, Bologna, 1991, p. 13.

41 T. Martin, *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939*, Cornell University Press, Ithaca (NY), 2001, p. 23.

ve action empire" a țintit la evitarea formării, în rândurile populațiilor de altă naționalitate decât cea rusă, a unei percepții dezagreabile asupra imperiului, contribuind în manieră decisivă la integrarea acestora în noul Stat. Antinomia, sau, mai bine zis, îmbinarea federalismului instituționalizat cu centralizarea birocratică a constituit o trăsătură tipică a experienței sovietice. Aşa-zisa *korenizacija* („a implanta rădăcini naționale") implica un program de creare a unor elite politice şi culturale de alte naționalități decât cea rusă, capabile să conducă politica locală în cadrul unei identități sociale şi civile sovietice.

În anii '20, când au fost declarate oficiale pe teritoriul Uniunii 192 de limbi, Statul bolşevic a adoptat cu determinare (şi cu riscul de a crea un resentiment de durată în rândurile majorității ruse) o politică de recrutare preferențială pentru naționalități, la toate nivelele aparatului de guvernământ, de la comitetele locale de partid până la poliție şi sindicate.[42] În paralel, se asistă la folosirea conştientă din partea puterii sovietice a simbolurilor etnice tradiționale (de la limbă la folclor, de la literatură la gastronomie) cu scopul de a „înrădăcina" socialismul în diferitele realități naționale.

Grupul de conducere format în jurul lui Lenin şi Stalin a pornit de la trei premise. Prima recunoştea existența problemei naționale chiar şi în interiorul unui Stat socialist, în ciuda faptului că ortodoxia marxist-leninistă vedea naționalismul drept o spoială orbitoare a burgheziei, menită să distragă masele lucrătoare de la „lupta de clasă". Cea de-a doua presupunea inevitabilitatea construirii unor entități politice naționale ca stadiu de dezvoltare a societății. În final, a treia premisă, pe care Terry Martin o defineşte ca fiind de inspirație „colonială", pornea din recunoaşterea aspirațiilor naționale ale popoarelor oprimate de marile puteri şi constituia motivul principal pentru care Lenin condamna naționalismul pan-rusesc.[43] Caracterul potențial universal al premisei leniniste anticoloniale ar fi permis regimului comunist român din anii '50 şi '60 să o manipuleze ca instrument de legitimare în fața omologului său maghiar, din ce în ce mai nemulțumit de tratamentul impus minorității maghiare din Transilvania. Politica naționalității bolşevice se diferenția totuşi de modelul de gestiune a conflictului etnic ce se răspândise în Eu-

42 Cfr. Y. Slezkine, *The USSR as a Communal Apartment, or How a Socialist State Promoted Ethnic Particularism*, în S. Fitzpatrick (ed.), *Stalinism: New Directions*, Routledge, Londra, 2000, p. 324.

43 Martin, *The Affirmative Action Empire*, op. cit., pp. 3–6.

ropa Central-Orientală după Primul Război Mondial. Statul, tradițional o expresie a voinței şi a suveranității majorității etnice care îl compune, a devenit în Uniunea Sovietică un „apartament comunal”, sau mai bine zis un „apartament” în care conviețuia un număr mare de naționalități.[44] Această strategie se sprijinea pe doi pilaştri: substratul popular şi peren reprezentat de identitatea etnică şi recunoaşterea supremației puterii pe un teritoriu, coroborată exercițiului autonomiei lingvistice şi culturale. Structura instituțională de tip federal a contribuit la procesul de articulare a birocrației şi puterii, prin instituționalizarea formelor de guvernământ local pe baze etnice. Astfel, în Constituția Uniunii exista o contradicție obiectivă implicită între intenția de a afirma o identitate socială şi civilă supra-etnică, „sovietică”, şi instituționalizarea principiului etnic în guvernul de la periferie.

Administrarea politică a naționalităților cunoştea o articulare ulterioară în separarea sarcinilor între aparatele şi instituțiile *soft* (cele referitoare la cultură şi activități recreative) şi *hard* (cele ideologice şi represive) ale regimului. Politicile identitare (cultură, învățământ, ştiință) erau încredințate Comitetului Executiv al sovietelor, sovietelor naționalităților şi Comisariatului pentru învățământ. Funcțiile de ordine şi represiune erau asumate de organele dirigente centrale ale partidului (Politburo - Biroul Executiv al CC, Orgburo - Secția organizatorică a CC, Departamentul cadre al Comitetului Central) şi de poliția politică.[45] În perioada 1928-38, în timp ce structurile celui de-al doilea tip dădeau curs la represalii atroce asupra diferitelor sectoare ale populației sovietice, incluzând aici naționalitățile considerate „inamice”, cele ale primului tip continuau netulburate promovarea diferitelor culturi naționale, ca formă, socialiste ca şi conținut.

Politica de înrădăcinare națională a continuat, însă în forme mai puțin evidente, pentru a nu intra în contradicție cu noua orientare a lui Stalin (1934) de promovare a culturii, identității şi istoriei ruse, cu scopul de a transforma aceste elemente în principala forță unificatoare a popoarelor din Uniunea Sovietică.[46] Analizând evoluția culturii oficiale începând din anii ’30 şi până la moartea lui Stalin, un istoric a definit acest bolşevism național drept:

44 Slezkine, *The USSR as a Communal Apartment*, op. cit., p. 318.

45 Cfr. A. J. Motyl (ed.), *Thinking Theoretically about Soviet Nationalities: History and Comparison in the Study of the USSR*, Columbia University Press, New York, 1992, p. 21.

46 Periodizarea la Martin, *The Affirmative Action Empire*, op. cit., pp. 23–6.

O formă particulară de etatism marxist-leninist ce îmbina aspirația realizării idealurilor comuniste cu ambiții de caracter statal mai profund, și care evocau mai degrabă tradițiile „marii puteri” țariste.[47]

Martin afirmă că stalinismul „matur” al anilor ’40 a fost semnat de o schimbare profundă a concepției termenului „națiune”: dacă în anii ’20 acea „affirmative action” se desfășurase sub semnul unei concepții „moderniste” a națiunii, de la jumătatea anilor ’30 paradigma dominantă va deveni una „primordialistă”.[48] Trebuie să înțelegem, așa cum presupunea un cercetător, cum a adoptat puterea sovietică, începând din anii ’30, politici rasiale, fără a reuși să articuleze conceptul de rasă într-o teorie autosuficientă asemenea nazismului.[49] Potrivit acestei teze, în proiectul de constituire a unui Stat „socialist” au avut un rol central acele măsuri de natură socialculturală sau pur demografică, introduse în politica mai generică de control și administrare a populației tipice regimului sovietic. Eric D. Weitz susține, prin urmare, că cel puțin între 1937 și 1953, și pentru unele populații, „politica sovietică s-a consolidat în baza noțiunii că ontologia determină politica, adică, dacă te-ai născut coreean, tătar din Crimea, cecen sau, în ultimă instanță, evreu, este doar natural să gândești sau să acționezi într-un anumit fel”.[50]

Chiar respingând concluziile lui Weitz, și alți cercetători recunosc concordanța problemelor subliniate de acesta. Potrivit lui Martin, la sfârșitul anilor ’30 a luat naștere o specifică formă de xenofobie mai mult ideologică decât etnică, stimulată de atmosfera de teroare colectivă și menită a modela, timp de decenii, identitatea socială a *Homo sovieticus.*[51] Peter Holquist susține că socialismul și național-socialismul aveau în comun tendințe omogenizante tipice unui proiect social revoluționar, dar au funcționat pe axe diferite: în timp ce sociologia marxistă se baza pe noțiunea de clasă, nazismul a îmbrățișat celebra definiție a lui Rudolf Hess a

47 D. Brandenberger, *National Bolshevism: Stalinist Mass Culture and the Formation of Modern Russian National Identity,* 1931–1956, Harvard University Press, Cambridge (MA), 2002, p. 6.

48 Martin, *The Affirmative Action Empire*, op. cit., p. 442.

49 Provocatoarea teză a „rasializării” progresive a conceptului sovietic de națiune o datorăm lui E. D. Weitz, *Racial Politics without the Concept of Race: Reevaluating Soviet Ethnic and National Purges*, în „Slavic Review”, 2002, Spring, pp. 13–7.

50 Weitz, *Racial Politics*, op. cit., p. 23.

51 Cfr. Martin, *The Affirmative Action Empire*, op. cit., p. 343.

categoriei de rasă ca „biologie aplicată”.[52] Francine Hirsch neagă că Uniunea Sovietică ar fi aplicat politici rasiale asemănătoare celei naziste. În timp ce scopul ultim al politicii rasiste a lui Hitler era, cu adevărat, formarea unui stat german pur, prin eliminarea fizică a „materialului genetic contaminat”, scopul lui Stalin era foarte diferit – crearea unui Stat comunist, în numele căruia nu a ezitat să elimine unele grupuri prin deportare, utilizată pentru a extermina trăsăturile culturale şi conştiinţa istorică a populaţiei avute în vizor.[53] Gândul obsesiv care l-a direcţionat pe Stalin în ultimii douăzeci de ani de putere absolută a fost securitatea statului. Din această perspectivă, lovirea naţionalităţilor non-ruse nu prelua neapărat un semnificat „etnic”: Stalin a reprimat necruţător orice formă de naţionalism care ar fi putut genera riscuri pentru securitatea internă şi externă a Statului, sub forma extremă a unei politici xenofobe.[54]

Politica naţională sovietică se distinge şi prin rolul central al Statului în distribuirea puterii şi a capitalului simbolic asociat acesteia nu doar în plan politic, ca în orice alt sistem centralizat, ci şi în plan socioeconomic şi cultural. Exproprierea bunurilor de producţie, lupta împotriva proprietăţii private, suprimarea oricărei instituţii independente au permis guvernului sovietic să reducă grupurile naţionale la dependenţă şi să stimuleze concurenţa între diferitele elite, a căror legitimare depindea aproape exclusiv de Stat în sine.

1.3. Stalin şi Transilvania

Situată la graniţele „imperiului extern”“ pe care Uniunea Sovietică începuse să îl construiască încă din 1939-40, Transilvania a jucat, începând cu a doua jumătate a perioadei postbelice, un rol important în strategia de putere condusă de Stalin atât în privinţa României, cât şi a Ungariei. În vara anului 1944 poziţia sovietică nu era încă clară. În luna iunie, comisia de pace condusă de Maksim M. Litvinov a adus în discuţie

52 Peter Holquist, op. cit. în Weitz, *Racial Politics*, op. cit., p. 17.

53 Cfr. F. Hirsch, *Race without the Practice of Racial Politics*, în „Slavic Review”, 2002, Spring, pp. 42–3.

54 Cfr. Martin, *The Affirmative Action Empire*, op. cit., p. 450.

un memorandum intitulat *Despre Transilvania,*[55] în care se recomanda retrocedarea Transilvaniei către România sau chiar crearea unui stat-tampon transilvănean, între Ungaria şi o Românie care îngloba teritoriile atribuite ei în 1919.[56] Pe data de 28 iulie 1944 un personaj important al mişcării comuniste transilvănene pregătea o notă analogă despre oportunitatea unui stat transilvănean independent.[57]

Decizia sovietică a fost favorizată de lovitura de stat ce a avut loc la Bucureşti pe data de 23 august 1944 şi care a determinat căderea regimului condus de mareşalul Antonescu şi abandonarea alianței cu Germania nazistă. Noul guvern român, un cabinet militar pentru salvare națională, a semnat la data de 12 septembrie un armistițiu, al cărui art. 19 stabilea că Transilvania (sau partea cea mai mare a acesteia) va fi restituită României.[58] În ciuda faptului că acestui document, public de altfel, punea practic capăt disputei teritoriale româno-maghiare, în cei doi ani ce au urmat guvernul sovietic a menținut deschisă o nişă ce a avut ca rezultat crearea dependenței guvernului maghiar de coaliție, care spera să mențină partea din nordul Transilvaniei care îi fusese atribuită în 1940, cât şi a guvernului român, constrâns să accepte protecția Moscovei, cu scopul de a recâştiga în context internațional controlul asupra întregii regiuni, în schimbul căreia renunța definitiv la Basarabia.[59]

55 T. V. Volokitina, T. M. Islamov, T. A. Pokivajlova (coord.), *Transil'vanskij vopros. Vengero–rumynskij territorial'nyj spor i SSSR, 1940–1946*, ROSSPEN, Moscova, 2000, pp. 234–7. Materialul a fost redactat în zece copii şi citit de Stalin, Molotov, Manuilski, Lozovski, Litvinov şi Maiski.

56 T. M. Islamov, *Erdély a szovjet külpolitikában a második világháború alatt*, în „Múltunk", 1994, 1–2, pp. 47–50.

57 Evreu transilvănean, născut Ernő Neuländer, Valter Roman a intrat încă de tânăr în mişcarea comunistă clandestină, a luptat în Spania alături de Brigăzile Internaționale, apoi şi-a făcut intrarea la radioul moscovit al Komintern ca responsabil al emisiunii radiofonice în limba română. În noiembrie 1956, după câțiva ani de obscurantism, s-a reîntors în forță implicându-se în problema crizei maghiare, şi a jucat un rol-cheie în „medierea" concluzionată prin deportarea lui Imre Nagy în România. Un portret în V. Tismăneanu, *Stalinism for all Seasons; A Political History of Romanian Communism*, University of California Press, Berkeley, 2003, pp. 102–3.

58 M. Fülöp, G. Vincze (coord.), *Revízió vagy autonómia? Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről, 1945–47,* Teleki László Alapítvány, Budapesta, 1998, p. 10.

59 Despre strategia sovietică în Europa Orientală, cfr. F. Bettanin, *Stalin e l'Europa. La formazione dell'impero esterno sovietico, 1941–1953*, Carocci, Roma 2006, pp. 196–7 – dedicate poziției sovietice în privința chestiunii transilvănene; G. P. Muraško, A. F. Noskova, *Stalin and the National-Territorial Controversies in Eastern Europe, 1945–47 (I–II)*, în „Cold War History", 2001, 1, pp. 161–72; 2, pp. 145–57.

În timpul tratativelor de pace din 1945-46, Ungaria a încercat să obțină sprijinul marilor puteri (atât al celor occidentale, cât şi al Uniunii Sovietice) în ceea ce privea propriile revendicări, dar Stalin şi Molotov, decişi deja a întări precara legitimitate a guvernului filocomunist condus de Petru Groza, instalat la Bucureşti pe data de 6 martie 1945, au fost inflexibili şi au respins în toate forumurile internaționale orice cerere de revizie teritorială sau de autonomie referitoare la Transilvania. Diplomația sovietică, condusă de Molotov şi Visinski, a reuşit să împiedice la Conferința de la Paris din iulie-septembrie 1946 nu doar retrocedarea teritorială pe baze etnice, propusă de americani, ci şi propunerea guvernului maghiar, ce avea ca scop să introducă în orice tratat de pace un cod referitor la minorități, analog tratatelor din 1919.[60] Problema transilvăneană a încetat formal a mai fi o problemă internațională o dată cu semnarea, pe data de 10 februarie 1947, a Tratatului de pace de la Paris. Considerații de ordin geopolitic, corelate intereselor sovietice din aria danubiano-carpatică, au stat la baza deciziei lui Stalin de a nu autoriza în Transilvania – spre deosebire de alte regiuni multietnice[61] – niciun fel de epurare etnică de masă împotriva naționalității „înfrânte" şi prin urmare minoritare, cea maghiară, fapt ce a permis regiunii să păstreze un evident caracter multinațional. Unica excepție gravă a fost deportarea în Uniunea Sovietică, în anul ianuarie 1945 – pe fundamente etnice şi politice – a peste 70.000 de şvabi, populația de limbă germană sau maghiară şi religie catolică a Banatului şi Transilvaniei Nord-occidentale (județele Bihor şi Satu Mare).

Perioada cuprinsă între evacuarea administrației maghiare din nordul Transilvaniei (12 septembrie 1944) şi proclamarea Republicii Populare Române (30 decembrie 1947) a fost totuşi marcată de tensiuni violente între diferitele naționalități, cu precădere în iarna 1944-1945. Pretutindeni, comportamentul autorităților militare sovietice a avut o importanță relevantă în exacerbarea şi mai apoi liniştirea tensiunilor, cum s-a întâmplat şi în zona cu majoritate română (dar cu o relevantă populație ucraineană

60 M. Fülöp, *Kisebbségi kódex*, în „Külpolitika", 1989, 2, pp. 103–45. Proiectul de cod pentru minoritățile din unitățile administrative cu populație mixtă prevedea un bilingvism integral, analog celui în vigoare în provincia autonomă italiană Bolzano/Bozen, locuită în proporție de aproape 70% de germani.

61 O comparație între directivele sovietice în materie de politică națională în România şi Cehoslovacia în S. Bottoni, *Politiche nazionali e conflitto etnico: le minoranze ungheresi nell'Europa orientale, 1944–1950*, în „Contemporanea", 2002, 1, pp. 85–115.

şi maghiară) din Maramureş, unde autoritățile sovietice au sprijinit anexarea teritoriului de la granița cu Ucraina subcarpatică prin formarea, în data de 4 februarie 1945, a unui guvern condus de mişcarea separatistă ucraineană locală. O altă intervenție directă a fost activată de Uniunea Sovietică prin crearea, între noiembrie 1944 şi martie 1945, a unei zone autonome (redenumită *in loco* „Republica nord-transilvăneană"), ieşită de sub controlul guvernului român, din cele unsprezece județe eliberate de Armata Roşie şi de armata română în septembrie-octombrie 1944.[62] Aceasta nu a fost niciodată un organ unitar, fiind constituită dintr-un conglomerat de aparate administrative (sau fragmente ale acestora) care au guvernat de-a lungul acelor luni afacerile regiunii cu sprijinul Armatei Roşii şi al reprezentanților sovietici la Bucureşti. „Republica nord-transilvăneană" era totuşi mult mai mult decât o simplă emanație a puterii sovietice. Organul său director principal, Consiliul consultativ central al FND din nordul Transilvaniei, constituit în data de 1 decembrie 1944 şi compus din patruzeci şi şase de membri, reprezenta o parte nemajoritară, dar semnificativă a orientărilor politice locale. Consiliul a fost înzestrat în săptămânile succesive cu unsprezece ministere (numite „comitate tehnice"), însărcinate cu administrarea şi aprovizionarea populației în timpul iernii grele din 1944-1945. Consiliul şi „ministerele" coordonate de acesta reprezentau o nouă clasă politică: Partidul Comunist, Partidul Social-Democrat, nou constituitele partide Uniunea Populară Maghiară şi Comunitatea Democratică Evreiască, Frontul Plugarilor (o organizație română rurală, moştenitoare a Partidului Agrar de stânga, creat în anii '30 de viitorul prim-ministru Petru Groza). Douăsprezece scaune din cele patruzeci şi şase erau rezervate Uniunii Democratice Române de factură conservatoare, dar la indicația guvernului de la Bucureşti – care nu intenționa să ofere, sub nicio formă, niciun fel de legitimare unei entități politice considerată ostilă intereselor româneşti – exponenții săi au boicotat întâlnirile. „Republica nord-transilvăneană" a primit, prin urmare, un caracter maghiar în cadrul compoziției guvernului (şase miniştri maghiari, patru români, unul evreu), al cărui preşedinte român, Teofil Vescan, fiul unui celebru fizician comunist, căsătorit cu o unguroaică, era considerat trădător al propriei comunități. Autoritățile centrale române nu au reuşit timp de aproape patru luni să exercite nicio influență asupra puterii locale, cu excepția funcției de *missus dominicus* asumată de evreul

62 Cfr. Nagy–Vincze (coord.), *Autonómisták és centralisták*, op. cit., pp. 54–114.

maghiar Nicolae (Miklós) Goldberger, însărcinat de Secretariatul PCR să menţină contactele cu Comitetul Regional nord-transilvănean.

Numirea guvernului filocomunist condus de Petru Groza pe data de 6 martie 1945 a concluzionat experienţa autonomiei, dar a lăsat deschisă chestiunea centrală asupra căreia s-a axat disputa interetnică în anii următori, aceea a *supremaţiei* politice. Începând cu 1945, ceea ce fusese o dispută diplomatică între România şi Ungaria a devenit o chestiune internă a Statului român şi a aceluiaşi Partid Comunist, o mişcare transetnică, ajunsă la putere printr-un program de integrare a minorităţilor. Experienţa „Republicii nord-transilvănene" nu a lăsat doar un patrimoniu de amintiri comune ale diferitelor naţionalităţi, ci a şi crescut frustrarea românilor, care trebuiau încă o dată să înfrunte o nouă perioadă de incertitudini.[63] Pentru o parte din populaţia maghiară, care în acea fază s-a reorientat, din convingere sau oportunism, înspre stânga, lunile interregnului au constituit, dimpotrivă, instrumentul unei duble identificări, *sociale* (adeziunea la stânga ca proiect social egalitar) şi *naţionale* (păstrarea unei puternice identităţi maghiare).

Atitudinea trupelor de ocupaţie sovietică a fost în general contradictorie. Principala lor preocupare păruse a fi aceea de a menţine sau a restabili aparenţa ordinii publice şi populaţia maghiară se demonstră a fi mult mai disciplinată şi cooperantă decât cea română. Maghiarii erau majoritari în marile centre urbane, mai uşor de ţinut sub control, în timp ce românii dominau la sate (cu excepţia judeţelor secuieşti), unde „Republica nord-transilvăneană" nu a reuşit niciodată să se impună. Mai mult decât atât, unii militari sovietici nu îşi ascundeau simpatia personală faţă de partea maghiară. Maiorul Zinčik, comandantul aceleiaşi garnizoane din Cluj care în octombrie expulzase reprezentanţii universităţii române, insista în a considera oraşul şi împrejurimile sale ca aparţinând Ungariei.[64] Zinčik a fost curând înlocuit, însă caracterul maghiar al administraţiei provizorii a continuat să fie evident atât sub aspecte practice (circulaţia monedei maghiare, pengő-ul, reintrodusă de o parte, chiar şi minoritară, a aparatului administrativ maghiar), cât şi sub aspecte simbolice (simboluri toponomastice, antete poştale purtând stema Ungariei, circulare redactate exclusiv în limba maghiară).[65] În anii 1944-1945 însă,

63 Cfr. Constantiniu, *PCR, Pătrăşcanu şi Transilvania*, op. cit., p. 53.
64 Cfr. Nagy, Vincze (coord.), *Autonómisták és centralisták*, op. cit., pp. 62–3.
65 Cfr. M. Sălăgean, *Administraţia sovietică în Nordul Transilvaniei. Noiembrie 1944–martie 1945*, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2002, pp. 73–95.

sprijinul aspirațiilor autonomiste ale stângii transilvănene (maghiare) a fost însoțit de prevederi asupra represiunilor pe fundamente sociale şi politice puse în practică de NKVD în cadrul operațiunilor pre-ordonate de Moscova, precum deportarea de la Cluj în Uniunea Sovietică a unui număr de maghiari estimat între 3-5.000, de origine aristocratică sau mediu-burgheză, ce a avut loc între 13 şi 15 octombrie 1944, cu ocazia intrării trupelor sovietice în oraş,[66] sau la puține luni mai târziu, în ianuarie 1945, deportarea – de data aceasta în baza unor criterii „etnopolitice" (colaboraționismul german) – a circa 70.000 de şvabi din regiunea Satu Mare.[67] La fel ca în Uniunea Sovietică, şi în Transilvania politicile naționale ale diferitelor aparate subordonate imperiului lui Stalin păreau a face un joc dublu.

66 Cfr. Nagy, Vincze (coord.), *Autonómisták és centralisták*, op. cit., p. 63.

67 R. Gräf, M. Grigoraş, *The Emigration of the Ethnic Germans of Romania under Communist Rule*, în C. Lévai, V. Vese (ed.), *Tolerance and Intolerance in Historical Perspective*, Plus, Pisa, 2003, pp. 53–69.

2. Integrare fără autonomie (1945–1952)

2.1. Problema minorităților în Europa postbelică

Prezența minorităților într-un stat independent implică un delicat conflict între exercițiul suveranității naționale şi necesitatea tutelei juridice a grupurilor non-dominante. Protecția acestora din urmă, garantată în 1919 prin tratatele semnate la Paris, nu a reuşit să soluționeze principalele conflicte dintre state şi minoritățile din Europa Central-Orientală.[68] Statele „succesoare” monarhiei habsburgice considerau controlul asupra respectării drepturilor minorităților, exercitat de Societatea Națiunilor, o intromisiune intolerabilă în afacerilor lor interne.[69] Grupurile etnice minoritare (în special maghiare şi germane), pe de altă parte, s-au demonstrat sensibile la strădaniile revizioniste ale propriilor lor „patrii materne externe”,[70] conducând activități politice cu tendințe de autonomie, sau la reunirea cu propriul stat de apartenență.

După lovitura primită în 1938 la Monaco, politicienii de orientare democratică, precum fostul preşedinte cehoslovac Eduard Beneš, au văzut în prezența unor minorități consistente, neasimilate, una dintre cauzele determinante ale conflictului mondial şi un factor destabilizator pentru întreaga Europă.[71] Împărtăşită pe larg printre democrațiile occidentale, această sentință de condamnare colectivă şi-a găsit expresia în proiectele de pace pentru Ungaria, elaborate de Aliați între 1943-44, care anticipau emiterea unui nou model juridic, bazat pe respectarea drepturilor omului (acordate individual), consfințit în 1948 prin Declarația univer-

68 Pentru o critică lucidă a sistemului, cfr. C. A. Macartney, *National States and National Minorities* (1934), Russell & Russell, New York, 1968, pp. 420–2. O evaluare echilibrată în M. Mazower, *Le ombre dell'Europa* (1998), Garzanti, Milano, 2000, pp. 70–5.

69 Cfr. Mazower, *Le ombre dell'Europa*, op. cit., pp. 53–62.

70 Pentru conceptul de patrii materne externe, cfr. R. Brubaker, *I nazionalismi*, op. cit., pp. 73–6.

71 Reconstituirea, încă neîntrecută, a poziției lui Beneš şi Stalin o datorăm lui V. Mastny, *The Benes–Stalin–Molotov Conversations in December 1943: New Documents*, în „Jahrbucher für die Geschichte Osteuropas”, 1972, 3, pp. 376–402.

sală a drepturilor omului.[72] Noile clase dirigente est-europene, de la conservatori la comuniști, nu au ezitat să vadă într-un asemenea eveniment soluționarea unui echivoc moștenire a perioadei interbelice: că „norma" raporturilor internaționale ar fi fost reprezentată exclusiv de Statul-națiune.[73] În urma tentativei din 1919 de la Versailles, de a exporta și în Europa Central-Orientală principiul wilsonian al autodeterminării popoarelor, state ca România, Cehoslovacia sau Polonia, intrate în posesia unor teritorii care aparținuseră timp de secole Imperiului Habsburgic, se proclamaseră unități „naționale" când, în realitate, ele constituiau alipirea unor regiuni istoric multi-etnice, diferite prin limbă, identitate culturală, religie și grad de dezvoltare socio-economică. Datorită faptului că puterile învingătoare nu avuseseră forța suficientă pentru a da coerență aplicării principiilor de autodeterminare declarate, acolo unde minoritățile nu au suferit schimburi de populație sau forme de epurare etnică, rezultatul unui asemenea echivoc a fost o „naționalizare" rapidă și traumatică.[74] Acest proces de unificare politico-instituțională a fost purtat în numele modernizării și al progresului, însă pe baze *etnice*, chiar de către încrezătoarele elite liberale ale statelor ridicate din ruinele monarhiei.[75] În politicile naționale a predominat un model de excludere, concentrat în acțiuni precum: discriminarea constituțională sau legislativă, *numerus clausus o nulus*, în sectoare-cheie ca învățământul, comerțul, funcțiile publice.

Între 1939 și 1947, în urma exterminărilor naziste, care până în anul 1945 au redus mai bine de două treimi din comunitățile evreiești din Europa Central-Orientală, la fel ca și a succesivei expulzări a comunităților germane (în special din Cehoslovacia, Polonia, Ungaria și Iugoslavia),[76] proiectul de creare a statelor „naționale" a găsit un teren fertil în mare

72 Reconstituirea disputei în A. Cassese, *I diritti umani nel mondo contemporaneo*, Laterza, Roma–Bari, 1994, pp. 26–49; W. Kymlicka, *La cittadinanza multiculturale* (1995), Il Mulino, Bologna, 1999, pp. 102–3. Despre planurile de pace americane, cfr. I. Romsics (ed.), *Wartime American Plans for a New Hungary: Documents from the US, Department of State, 1942–1944*, Social Science Monographs, Boulder (CO), 1997.

73 Definiția termenului „norma" în Mazower, *Le ombre dell'Europa*, op. cit., p. 65.

74 I. Bibó, A kelet-európai kisállamok nyomorúsága (1946), în Huszár Tibor (coord.), *Válogatott tanulmányok*, Budapesta, Magvető, 1986, vol. 2, p. 259.

75 Karen Barkey ilustrează foarte plastic trecerea la faza „etnică" a construcției naționale în studiul său.

76 Despre mișcările migratoare din Europa postbelică cauzate de expulzări, schimburi populaționale și reîntoarcerea exilaților cfr. J. B. Schechtman, *Postwar Population Transfers in Europe, 1945–1955,* University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1962.

parte a Europei Orientale. Binomul „războiul-revoluție”,[77] în care violența nediscriminantă asumase un grad de intensitate necunoscut până atunci, a determinat condițiile materiale şi psihologice necesare ca națiunile din această zonă să poată reconstrui, prin epurări etnice, expulzări şi schimburi de populație, dintr-o hartă etnică tradițional şi dezolant fragmentată, spații etno-naționale omogene, ducând astfel la bun sfârşit procesul de „naționalizare” a teritoriilor ex-habsburgice. „Naționalizarea” spațiului politic se baza pe aceeaşi logică a Războiului Rece: nici unul dintre cei doi rivali (nici măcar democrațiile occidentale) nu păreau să acorde vreun interes menținerii caracterului multietnic al Europei sovietizate.[78] Conflictele interetnice – deja exacerbate în timpul războiului, mai ales în teritoriile supuse ocupației militare a puterilor Axei – au găsit o rezolvare drastică între 1944-46, prin acțiuni de represalii etnice, care au lovit, peste tot, populația germană, italienii din Istria şi Dalmația şi maghiarii din Vojvodina şi Slovacia.[79] Având în vedere diversitatea scenariilor în care acestea au avut loc, fiecare episod a fost rezultatul motivațiilor şi impulsurilor, corelate şi indivizibile, de natură „politică”, „socială” sau explicit „etnică”.

77 Cfr. excelentei restituiri a lui A. Ferrara, *Esodi, deportazioni e stermini; „la guerra-rivoluzione” europea (1912–1939)*, în „Contemporanea”, 2006, 3, pp. 449–75; Id., *Esodi, deportazioni e stermini: la „guerra-rivoluzione” europea (1939–1953)*, Idem., 4, pp. 653–79.

78 M. Kramer, *Introduction*, în P. Ther, A. Siljak (ed.), *Redrawing Nations: Ethnic Cleansing in East–Central Europe, 1944–1948*, Rowman & Littlefield, Lanham (MD), 2001, pp. 1–41.

79 Despre politicile de represalii din Europa orientală în anii ce au urmat celui de-al doilea război mondial cfr. I. Deák, J. T. Gross, T. Judt (ed.), *The Politics of Retribution in Europe: World War II and Its Aftermath*, Princeton University Press, Princeton, 2000. Despre dinamica, consecințele sociopolitice şi memoria istorică a exodului italienilor din Istria şi Dalmația, R. Pupo, *Il lungo esodo. Istria: le persecuzioni, le fobie, l’esilio*, Rizzoli, Milano, 2005; G. Crainz, *Il dolore e l’esilio. L’Istria e le memorie divise d’Europa*, Donzelli, Roma, 2005; G. Nemec, *Fuori dalle mura: cittadinanza italiana e mondo rurale slavo nell’Istria interna tra guerra e dopoguerra,* în M. Cattaruzza (coord.) *Nazionalismi di frontiera. Identità contrapposte sull’Adriatico nord-orientale, 1850–1950,* Rubbettino, Soveria Mannelli, 2003, pp. 203–23. Pentru un cadru general al expulzării germanilor şi italienilor după cel de-al Doilea Război Mondial, cfr. D. Brandes, B. Faulenbach, R. Pupo, M.Cattaruzza, A. Sema, în M. Cattaruzza, M. Dogo, R. Pupo (coord.), *Esodi. Trasferimenti forzati di popolazione nel Novecento europeo*, ESI, Napoli, 2000.

2.2. Politica națională a PCR (1945–1947)

Cazul transilvănean a reprezentat, în acest cadru, o excepție motivată de contextul geopolitic (nevoia sovietică de a ține dependenți de sine doi aliați reluctanți, aşa ca Ungaria şi România), dar şi de natura particulară, accentuat multi-etnică, a partidului comunist român, ajuns la putere la data de 6 martie 1945, data formării guvernului condus de Petru Groza. Născut în 1921 din sciziunea Partidului Social-Democrat, PCdR (din 1945 PCR, din 1948 PMR)[80] a fost prima mişcare politică cu adevărat transnațională a istoriei române. În timp ce social-democrația se sprijinea pe organizații informal separate pe linii naționale, Partidul Comunist descuraja (iar după cel de-al Doilea Război Mondial interzicea explicit) formarea de „celule etnice" sau de secțiuni distincte pentru liniile naționale în întreprinderi sau instituții publice.[81]

Cu toate acestea, PCdR-ul, ce a supraviețuit clandestin din 1924 până în 1944, era indubitabil un partid al minorităților, deoarece grupurile etnice de altă naționalitate decât cea română au dat mişcării, minuscule de altfel, majoritatea militanților până la momentul legalizării acestuia şi începutul recrutării masive, din 1945. În anul 1933, la finalul crizei economice mondiale după datele Komintern, partidul, constrâns la clandestinitate din 1924, număra 1.665 de membri. Dintre aceştia, doar un sfert puteau fi clasificați ca având naționalitate română, în timp ce restul de 75% era compus, în ordine descrescătoare, din maghiari (26% din total), evrei (18%), bulgari, ucraineni, ruşi, germani, sârbi.[82] Motivul adeziunii preponderent non-româneşti la Partidul Comunist rămâne şi astăzi un subiect deschis analizei şi controverselor istoriografice, iar frecvent adoptata simplificare, presupunând o dihotomie între majoritatea română anticomunistă şi minoritățile filocomuniste, ar putea fi considerată o eroare de perspectivă. Numărul militanților comunişti de altă naționalitate decât cea română era într-adevăr nesemnificativ din punct de vedere

80 PCdR 1921–44, PCR 1945–48, PMR 1948–1965, PCR 1965–89.

81 T. Lönhárt, V. Țârău, *Minorities and Communism in Transylvania (1944–1947)*, în C. Lévai, V. Vese (ed.), *Tolerance and Intolerance in Historical Perspective,* Plus, Pisa, 2003, pp. 25–42.

82 I. Chiper, *Considerations on the Numerical Evolution and Ethnic Composition of the Romanian Communist Party, 1921–1952*, în „Totalitarianism Archives", 2002, 1–2, pp. 10–2.

statistic, comparativ totalului populației evreiești (800.000 de persoane) sau maghiare (circa 1,4 milioane) interbelice. În ambele comunități existau multe alte curente politice (mișcarea sionistă la evrei, mișcarea creștin-socială la maghiari) care dețineau o participare masivă.[83] Rațiunile pentru care ideea comunistă și mișcarea muncitorească au rămas atât de străine majorității românilor nu se reduc doar la pura evidență statistică (un partid de minorități), dar găsesc rădăcini profunde în particulara evoluție a rețelelor de sociabilitate internă mișcării comuniste, care după anul 1945 au contribuit la formarea unor adevărate filiere evreiești și/sau maghiare în diferitele aparate ale nomenclaturii. Aceste rețele fuseseră dominate între cele două războaie de non-români chiar și din punct de vedere lingvistic, iar aceeași cultură de stânga, împreună cu circuitele sale asociative și organele sale de presă, era exprimată în mare parte de non-români.[84] Cea mai influentă organizație de masă, care a operat până în 1944 ca acoperire legală a PCdR clandestin a fost, de exemplu, MADOSZ, fondată în 1934 dintr-o sciziune a Partidului Național Maghiar de orientare conservatoare.

Ca rezultat al acestui contingent istoric, Partidul Comunist și aderenții săi au rămas, după părerea lui Stelian Tănase, o grupare „străină" vieții politice românești până în anul 1945.[85] Izolarea socioculturală a mișcării comuniste deriva nu doar din compoziția sa etnică, ci și din radicala sentință a „Statului național unitar român", potrivit căreia comuniștii își adjudecaseră o entitate artificială, fruct nu al unei lupte de eliberare națională, ci al tratatelor de pace „imperialiste" de la Versailles, Trianon și Neuilly. La congresele sale, ce se desfășurau aventuros, peste hotare – la Viena (1924), Cracovia (1928) și Moscova (1931) –, conducerea PCdR a reafirmat, conform modelului sovietic, că naționalităților le revenea dreptul de autodeterminare și secesiune.

83 R. Levy, *Gloria și decăderea Anei Pauker* (2001), Polirom, Iași, 2002, pp. 16–8. Cfr. L. Rotman, *Cuvânt înainte: Evreii din România – final de istorie*, în A. Andreescu, L. Nastasă, A. Varga (coord.), *Minorități etnoculturale, mărturii documentare. Evreii din România, 1945–1965*, Centrul de Resurse pentru Diversitatea Etnoculturală, Cluj-Napoca, 2003, pp. 7–11.

84 Mecanismele creării filierelor în interiorul aparatului și în memoria matematicianului E. Balas, *Will to Freedom: A Perilous Journey through Fascism and Communism*, Syracuse University Press, Syracuse (NY), 2000.

85 S. Tănase, *Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej, 1948–1965*, Humanitas, București, 1998, p. 40.

În ciuda schimbării dictate în 1935 de al VII-lea Congres al Komintern, care, lansând în Europa strategia „fronturilor populare”, a proclamat şi intangibilitatea frontierelor stabilite la Versailles, în percepția colectivă a societății române, la fel ca şi în autoreprezentare, PCdR a rămas o mişcare extremistă, care combătea realitatea prezentă în aşteptarea unei palingeneze revoluționare venite din afară, dinspre Uniunea Sovietică. Dimensiunea fundamentală a socializării politice a comuniştilor români până în anul 1944 a fost clandestinitatea, care se suprapunea unei viziuni a societății ca lume ostilă şi străină, de distrus în totalitate şi de reconstruit pe baze noi. Examinând rezultatele tragice şi groteşti ale evenimentelor istorice din timpul dictaturii ceauşiste, s-a observat că cultura politică a comunismului românesc a păstrat o particulară continuitate între epoca clandestinității şi cea a puterii absolute: „suspiciunea paranoică, profundul complex de inferioritate, sensul de nelegitimitate, narcisismul politic, sectarismul, anti-intelectualismul”.[86]

Guvernul filocomunist român, ajuns la putere sub şantaj sovietic la 6 martie 1945, a încercat să se elibereze de propria imagine „antinațională”, întărită de ocupația militară şi de continuele presiuni exercitate de Moscova, şi a impus o strategie de penetrare politică, fondată pe căutarea consensului între principalele componente etnice. În 1945, chiar Ana Pauker, fiica unui rabin ortodox şi în fruntea listei emigraților români în Uniunea Sovietică între anii 1939-1944, a fost cea care a semnat, împreună cu ministrul de interne Teohari Georgescu – nețինând cont de părerea secretarului Gheorghiu-Dej – un pact secret de neagresiune cu comandantul mişcării legionare clandestine Nicolae Pătraşcu.[87] Însoțită în 1945 de o vastă amnistie, acțiunea era încadrată în tentativa, pe deplin reuşită, de a întări rândurile partidului în perioada de tranziție la regimul de monopartid. Numărul celor înscrişi în PCR a sporit de la 45.000 în aprilie 1945 la aproape 300.000 în luna octombrie, pentru a ajunge la peste 700.000 în luna iulie a anului 1947. Păstrându-şi caracterul multinațional şi intenția de a integra politic minoritățile, începând din 1946, PCR a facilitat intrarea preferențială a românilor în zonele de limbă mixtă. Clasa directoare comunistă de la Bucureşti, în fruntea unei țări înfrânte, se găsea totuşi pe poziții mult diferite față de omologii săi cehoslovaci, polonezi sau iugoslavi, ai căror reprezentanți de guvern stăteau la masa

86 Tismăneanu, *Stalinism for All Seasons*, op. cit., p. 13.

87 Cfr. Levy, *Gloria*, op. cit., p. 67. Existența pactului a fost menționată de Pauker în interogatoriile la care a fost supusă după arestare, în februarie 1953.

păcii alături de puterile aliate şi cărora susținerea lui Stalin în vederea epurărilor etnice dintre anii 1944-1946 le acreditase în fața populației imaginea de artificieri ai alungării „străinilor" de pe teritoriul național. PCR şi forțele politice corelaționate acestuia, în primul rând Partidul Social-Democrat şi Frontul Plugarilor, au afirmat, prin urmare, o politică integrativă a naționalităților, au repudiat practicile discriminatorii din perioada interbelică, ce făcuseră imposibilă crearea unei noi identități cetățeneşti, stimulând, dimpotrivă, un sentiment de ostilitate față de Statul român, foarte răspândit mai ales în rândul populației maghiare din Transilvania. Noul guvern nu numai că a recunoscut ca o stare de fapt plurietnicitatea țării, şi în primul rând a Transilvaniei, unde populația de alte naționalități decât cea română număra, la recensământul din 1948, peste 35%, ci a făcut eforturi de a perpetua şi promova diversitatea etnoculturală. Partidul Comunist a propus minorităților, şi în primul rând maghiarilor, o cale de integrare în noul Stat, bazată pe recunoaşterea unor ample drepturi culturale, în schimbul loialității politico-instituționale, începând cu renunțarea la orice revizuire teritorială. În anii 1945 şi 1946, ministrul justiției, Lucrețiu Pătrăşcanu, unul dintre puținii reprezentanți ai PCR care se bucurau de ceva popularitate, a ridicat în două cuvântări ținute la Cluj problema slabei loialități a minorității maghiare şi necesitatea de a promova interesele populației române în zonele mixte ale Transilvaniei. Conducerea partidului, la indicația Moscovei, nu ezită să îl marginalizeze, împiedicându-l să mai ațâțe naționalismul românesc, pentru ca mai apoi, în 1948, să îl aresteze şi să îl execute şase ani mai târziu.[88]

O politică minoritară diametral opusă celei în vigoare până în 1944 cerea figuri publice, instituții şi realizări care să o legitimeze în fața opiniei publice. Petru Groza, prim-ministru formal până în anul 1952 şi şef efectiv al guvernului până în anul 1948, a fost, din multe puncte de vedere, cea mai bună alegere a lui Stalin. Groza se născuse în 1884 într-un sătuc situat în apropierea oraşului Deva, în Transilvania Centrală, dintr-o familie înstărită şi tradiționalistă a satului românesc (tatăl era preot ortodox), dar din dorința familiei şi-a efectuat studiile la colegiul calvinist de la Orăştie (pe vremea aceea Szászváros). Student la Budapesta şi Berlin în ultimii ani ai monarhiei, admirator al culturii maghiare şi în

88 Etapele căderii în dizgrație, detenția şi condamnarea la moarte a lui Pătrăşcanu în L. Betea, *Lucrețiu Pătrăşcanu. Moartea unui lider comunist*, Humanitas, Bucureşti, 2001.

același timp partizan al anexării Transilvaniei la România, avocat și om de afaceri de mare succes, Groza era încarnarea lui *Homo transylvanicus,* care, fără a-și renega propria identitate originară, se mișca în voie în diferite sfere naționale și socioculturale.[89] El reprezenta o comunitate, cea a gentilomilor și a magnaților, a căror apartenență era determinată nu numai prin legături de sânge, ci, mai ales, prin prestigiu social și o viziune complexă asupra lumii, tipică elitelor supranaționale habsburgice. Groza însuși, motivat de o sensibilitate socială asociată cunoașterii depline a realității țărănești, a promovat în anul 1935 Frontul Plugarilor, prima mișcare politică ce încerca să reprezinte cauza societății rurale românești, mai ales a păturilor sale cele mai sărace. După război, primul-ministru Groza s-a distins prin frecventele declarații filomaghiare, care provocau stânjeneală și ostilitate în cercurile de guvernare românești. Pe data de 13 martie 1945, de pe scena de onoare a pieței principale din Cluj, a salutat, cu un lung și înflăcărat discurs în *maghiară*, zecile de mii de persoane (în mare parte țărani maghiari în costume tradiționale) reunite pentru a celebra reîntoarcerea Transilvaniei de Nord la România.[90] Cu acest gest, a cucerit un imens capital de simpatie și susținere politică în cadrul comunității maghiare. Groza s-a angajat a garanta păstrarea universității în limba maghiară la Cluj (o instituție unică în Europa acelor timpuri)[91] și, stimulat de ofertele analoge oferite de liderul iugoslav Tito Bulgariei, a ajuns să propună, într-o declarație dată agenției Reuters pe data de 3 februarie 1947, o confederație vamală între cele două State, în vederea mult doritei „spiritualizări a granițelor"".[92] Totuși, în 1945-46, chiar pe nodul frontierei româno-maghiare, Groza a menținut o atitudine fermă cu privire la cerințele guvernului de la Budapesta și al aceluiași partid comunist maghiar, care, în ciuda faptului că Ungaria nu mai era un stat multinațional, se confrunta în lunile Conferinței de Pace de la

89 Cfr. biografiei lui D. L. Bîtfoi, *Petru Groza, ultimul burghez. O biografie*, Compania, București, 2004.

90 Idem, pp. 270–1.

91 Universitatea din Cluj fusese fondată în anul 1872 de statul maghiar, în 1919 a fost preluată sub administrare românească, iar din 1940 retrocedată din nou maghiarilor. În toamna anului 1944, reîntoarcerea universității române, adăpostită la Sibiu după 1940, a ridicat noi conflicte asupra statutului instituției maghiare. Din 1945 și până la fuziunea din 1959, la Cluj au funcționat două structuri universitare autonome.

92 G. Vincze, *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1944–1953*, Teleki László Alapítvány–JATE Társadalomelméleti és kortörténeti gyűjtemény, Budapesta–Szeged, 1994, p. 53.

Paris şi după dezastruosul rezultat electoral de la 4 noiembrie 1945 (17% dintre voturi, al treilea partid după cel al micilor proprietari şi al social-democraţilor) cu o problemă analogă celei a PCR: un persistent deficit de legitimitate naţională.[93]

Acţiunea guvernului Groza relativ la populaţiile alogene a avut un caracter diferenţiat şi pragmatic şi s-a distins printr-o mai mare continuitate cu orientarea şi practicile puterii din perioada interbelică a prim-ministrului privitor la declaraţiile conciliante. Unica excepţie relevantă a fost aplicarea politicii minoritare de tip sovietic în domeniul educativ şi cultural, la care au participat, ghidate de maghiari, toate grupurile naţionale non-române, mai puţin comunitatea germană, supusă, începând cu anul 1945, unui regim dur de discriminare juridică (culminând cu negarea colectivă a dreptului la vot în anii 1946 şi 1948), economică şi culturală. Discontinuitatea cea mai evidentă faţă de perioada 1918-44 era pregătirea unei reţele de şcoli integrate, care trebuia să garanteze minorităţii, celor 1,5 milioane de maghiari din Transilvania, un parcurs educativ în limba maternă, de la şcoala primară până la universitate. În 1947-48, sistemul şcolar şi universitar maghiar se sprijinea pe o reţea de 2.671 şcoli primare, 184 de institute gimnaziale şi Universitatea Bolyai din Cluj, frecventată de 3.500 de studenţi. Pe întregul teritoriu al ţării, cei 4.205 învăţători, 2.035 profesori de gimnaziu şi cei 280 de profesori şi asistenţi universitari formau o elită intelectuală de un înalt profesionalism, conştientă de propria funcţie „naţională”“.[94] Revoluţia politică a avut, bineînţeles, şi un caracter *generaţional*: mai ales elevii de liceu şi studenţii, muncitorii şi femeile (cărora li s-a acordat dreptul de vot din 1946) au fost cei care au reprezentat avangarda şi baza de recrutare de care avea nevoie partidul. Primul contact cu ideologia comunistă, înainte chiar de a accede la universitatea maghiară din Cluj, avea loc în cadrul

93 Despre tentativele operate în 1946 de guvernul de la Budapesta şi de partidul comunist maghiar pentru a păstra parte din Transilvania de Nord, cfr. M. Fülöp, *La paix inachevée. Le Conseil des ministres des Affaires Étrangères et le traité de paix avec la Hongrie (1947)*, Association des sciences historiques de Hongrie, Budapesta, 1998 şi Csaba Békés, *Dokumentumok a magyar kormánydelegáció 1946. áprilisi moszkvai tárgyalásairól*, în „Regio”, 1992, 3, pp. 161–194. Despre politica transilvăneană a guvernului Groza şi despre raporturile româno–maghiare în anii 1945–47 cfr. documentaţiei adunate în A. Andreescu, L. Nastasă, A. Varga (coord.), *Minorităţi etnoculturale, mărturii documentare. Maghiarii din România, 1945–1955*, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj–Napoca, 2002.

94 „Romániai Magyar Szó”, 10 iunie 1948.

„colegiilor populare”. Aceste instituții reluau experiența întreprinsă în Ungaria, unde tineri de origine rurală – care, în număr mare, deveniseră de la o vârstă fragedă intelectualii organici ai regimului – își făceau studiile liceale și universitare într-un cadru de socializare politică impregnat de un radicalism social egalitar, însă atent la tradițiile naționale.[95]

Și Partidul Comunist a fost deschis minorităților naționale și mai ales maghiarilor, care, în luna iulie a anului 1945, reprezentau 19,2% din cei 150.000 de membri efectivi,[96] în proporție de 9-10% din totalul populației. În cursul anului 1946 procentul s-a menținut între 14-15%, pentru a scădea mai semnificativ doar în anul 1947. După datele Departamentului de externe al CC al PCUS(b), în luna iulie a anului 1947, 79,6% dintre cei 703.000 înscriși la PCR erau de naționalitate română, în timp ce 12,3% se declarau maghiari și 4, 2 evrei.[97] În ajunul „verificărilor”, după adevărate epurări interne, efectuate între noiembrie 1948 și 1952-53, partidul număra 913.027 membri, din care 11% maghiari. În fața unei ușoare diminuări procentuale (de la 12,3% la 11%), numărul membrilor maghiari crescuse ulterior, ajungând pe la finele lui 1948 la un nivel de penetrare de 6,7% în comunitatea maghiară transilvăneană. În timpul fazei celei mai intense de epurare (1949-50), partidul-stat s-a mai privat de peste 200.000 de membri, iar în 1950 numărul membrilor scăzuse la 720.146: populația românească era de acum reprezentată în partid în procent de 81,7%, dar și maghiarii se stabilizaseră undeva în jurul a 11%.[98] „Românizarea” partidului nu a determinat marginalizarea graduală a numeroșilor membri de altă naționalitate decât cea română, cooptați în noile structuri ale puterii, în special în aparatele centrale și periferice ale PCR, datorită „senioriei” de apartenență garantată de anii de clandestinitate.

95 Despre rolul istoric al colegiilor populare în formarea elitei maghiare în anii de după 1945, cfr. I. Papp, *A NÉKOSZ legendája és valósága*, în I. Romsics (coord.), *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemből*, Osiris, Budapesta, 2002, pp. 309–38.

96 ANIC, fond CC PCR, Secția organizatorică, dosar 40/1945, f. 3.

97 Chiper, *Considerations*, op. cit., p. 19.

98 G. P. Muraško (coord.), *Vostočnaja Evropa v dokumentach rossijskich archivov. 1944–1953 gg.*, 2 vol., Sibirskij chronograf, Moscova–Novosibirsk 1997–98 (notat de acum înainte VE *v dok.*), vol II, doc. 133, p. 394 (informații asupra controlului membrilor PMR în baza datelor CC al PMR – Moscova, 6 august 1950).

TABELUL 2.1
Compoziția etnică a aparatului Comitetului Central al PCR (1947)

Total	Șefi și viceșefi de departament	Șefi și viceșefi de secție, instructori	N.	%
Români	19	325	344	63,0
Maghiari	2	50	52	9,5
Evrei	14	119	133	24,3
Slavi (*sic!*)	2	11	13	2,4
Sârbi	0	1	1	0,2
Altele	1	2	3	0,6
Total	38	508	546	100,0

Sursă: I. Chiper, *Considerations on the Numerical Evolution and Ethnic Composition of the Romanian Communist Party, 1921-1952,* în „Totalitarianism Archives", 2002, 1-2, p. 23.

„Românizarea" partidului a fost mai vizibilă în Transilvania, unde, în perioada interbelică, componenta maghiară era dominantă nu doar în regiunea secuiască (actualele județe Mureş, Harghita şi Covasna), ci şi în Transilvania centrală (de exemplu în județul Cluj) şi în centrele urbane situate la granița cu Ungaria (Timişoara, Arad, Oradea, Satu Mare). În oraşul Cluj, un centru muncitoresc şi universitar numărând circa 100.000 de locuitori, a cărui populație se declarase în proporție de 57% de limbă maternă maghiară şi doar 40% română la recensământul din 1948, membrii partidului erau aproape în totalitate maghiari (82%) în luna ianuarie a anului 1946. Un an mai târziu, acest procentaj se redusese la 66%, în timp ce membrii de naționalitate română creşteau de la 10,6% la 26,6%, pentru a atinge 50% la sfârşitul anilor '40.[99] În județul multilingv Mureş, maghiarii reprezentau 51% din populație, asigurând, la sfârşitul anului 1946, 83% din membrii partidului, în timp ce în 1948 românii, în procent de 45% din populație, atingeau deja 40% din membri.[100]

99 V. Țârău, *Considérations sur l'évolution numérique des membres du Parti Communiste Roumaine entre 1944–1946: étude de cas sur la ville de Cluj*, în „Transylvanian Review", 4, 1995, pp. 114–5.

100 Z. Novák, *Înființarea structurii politice a PCR în județul Mureş – 1944–1948*, în „Anuarul Arhivelor Mureşene", II, 2003, pp. 282–4.

În privința cadrelor și militanților de altă naționalitate decât cea română, partidul a urmărit o politică diferențiată. Maghiarii, de exemplu, au fost încurajați să își folosească limba maternă, nu doar în reuniunile de celulă (chiar dacă erau prezenți și români), dar și în comitetele electorale și în acțiunile de propagandă politică. Dificila profesionalizare a unui aparat care se extindea rapid, dar a cărui instruire medie nu depășea 4-6 clase elementare, se desfășura, chiar și din necesitate practică, în limba vorbită și înțeleasă de activiști.[101] Încă din 1945, în principalele orașe transilvănene au fost organizate de PCR și de UPM cursuri lunare sau trimestriale în limba maghiară, cu scopul de a-i iniția pe noii militanți în tehnicile de propagandă și administrare (cum să organizeze o întâlnire, cum să completeze o gazetă de perete, cum să întocmească un proces verbal). În 1946, Comitetul Central a autorizat înființarea unei școli de cadre în limba maghiară, în același București care a îndeplinit mai apoi funcția de forjă pentru liderii care în anii '50 au determinat soarta Regiunii Autonome Maghiare.

În domeniu socioeconomic, guvernul de la București s-a demonstrat însă mult mai puțin dispus la compromisuri în ceea ce privea minoritățile. Puternice rezistențe din partea aparatului statal au fost înregistrate, spre exemplu, în privința recunoașterii cetățeniei române în Transilvania de nord indivizilor de naționalitate maghiară, deținând cetățenie maghiară în anii 1940-44, în ciuda dispozițiilor Legii nr. 261 din 4 aprilie 1945.[102] O altă sursă de conflict a fost mai apoi aplicarea reformei agrare lansată prin Legea nr. 187 din 23 martie 1945, care prevedea exproprierea fără indemnizație a tuturor proprietăților mai mari de 50 de hectare. Ca efect al reformei, au fost distribuite, la nivel național, un milion de hectare de teren cultivabil la circa 800.000 de țărani. În același timp, statul a expropriat 1.468.000 de hectare de teren de la 155.000 de posesori, în cea mai mare parte de naționalitate germană sau maghiară.[103] În ciuda faptului că obiectivul declarat fusese fragmentarea latifundiară, legea a fost aplicată diferit în Transilvania față de restul țării: în timp ce în Moldova și Oltenia dimensiunea proprietăților supuse confiscării depășea 110 hectare, în Transilvania dimensiunea la care se aplica confiscarea era de

101 Compoziția socială a comitatului provincial Mureș în 1946 în ANDJM, fond 1296, Comitetul județean Mureș al PCR, 1945–50, dosar 22/1946, f. 36–8.

102 G. Vincze, *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság 2. világháború utáni történelméből*, Státus, Miercurea Ciuc, 1999, p. 73.

103 D. Șandru, *Reforma agrară din 1945 în România*, INST, București, 2000, pp. 161–77.

abia 5,5 hectare. Cu toate acestea, chiar din Transilvania şi Banat a fost confiscată mai mult de jumătate din suprafața arabilă distribuită prin reforma agrară.[104]

Între 1940 şi 1947, statul român a mai confiscat, prin intermediul ONAC, o cantitate inestimabilă de bunuri mobile şi imobile, provenind de la evreii expropriați în perioada 1940-44 şi de la maghiarii şi germanii refugiați în Occident, ca prizonieri de război, între 1944-45.

În paralel cu reforma agrară, instituirea CASBI pe data de 10 februarie 1945 s-a dovedit a fi o importantă armă de presiune a guvernului în privința minorităților, încât prevedea confiscarea de bunuri mobile şi imobile cetățenilor maghiari şi germani nerezidenți, în toamna anului 1944, în Transilvania (absenteiştii). CASBI a continuat să funcționeze până la naționalizările din 1948, reprezentând un instrument de presiune nu doar politică, ci şi economică. Profitând de ambiguitățile prezente în normele şi dispozițiile de punere în aplicare, aparatul statal a putut expropria şi indivizi de naționalitate maghiară, sau germană (saşi şi şvabi) întrucât aceştia erau considerați prezumtivi „inamici", acest fapt contribuind la redistribuirea administrativă a unor resurse considerabile dinspre privați înspre Stat.

Chiar şi integrarea minorităților în structurile publice a fost destul de limitată, mai ales până la începerea construirii Statului comunist. Guvernul Groza a moştenit un aparat a cărui mentalitate se formase în anii liberali de *nation-building* ai deceniului '20, sau chiar în anii dictaturii monarhice (1938-40) şi ai regimului Antonescu (1941-44). Până în anul 1947, exigența de a asigura o continuitate administrativă a dat posibilitatea aparatului statal de a evita o epurare de masă, mai ales la nivelele periferice. Acțiunea de verificare şi reeducare a fost destul de superficială, fiind limitată – la fel ca în luna august a anului 1944, când Transilvania a fost eliberată de aceeaşi armată română care invadase Uniunea Sovietică în anul 1941 – la un jurământ de fidelitate către noile instituții. Organele de poliție, Jandarmeria şi Siguranța (departamentul „politic") au menținut o atitudine ostilă față de populațiile alogene, mai ales față de maghiari, acuzați (nu întotdeauna pe nedrept) de tendințe separatiste şi

104 Idem, p. 231.

revanşarde.[105] Începând cu anul 1947, diverşi reprezentaţi de vază ai minorităţii maghiare au fost încarceraţi în baza suspiciunii de înaltă trădare sau spionaj în favoarea Ungariei sau a puterilor occidentale.[106] Practica încarcerării „preventive", extrajudiciare, nu a fost o noutate introdusă de comunişti şi nu a lovit doar minorităţile, deoarece fusese deja folosită de mareşalul Ion Antonescu pentru a lovi insurgenţii revoltei legionare din 1941. După cel de-al Doilea Război Mondial, această măsură a preluat un caracter de excepţie şi până pe la mijlocul anilor '60 a constituit un instrument utilizat frecvent în vederea controlului populaţiei.

În ciuda contradicţiilor sale interne, sau poate chiar mulţumită acestora, politica naţională a lui Petru Groza a reuşit să se conformeze cererii înaintată de Stalin în luna martie a anului 1945, în schimbul retrocedării întregii Transilvanii de Nord României: consolidarea relaţiilor interetnice şi sufocarea tendinţelor separatiste în interiorul comunităţii maghiare.

2.3. Integrare politică şi interese minoritare: Uniunea Populară Maghiară

Strategia de implicare a minorităţilor în afacerile statului s-a bazat pe susţinerea păstrării identităţilor culturale a grupurilor non-române (cu excepţia germanilor), printr-o politică ce urma modelul sovietic al anilor '20, chiar dacă nu atingea problema autonomiei teritoriale. Şcolarizarea, culturalizarea şi politizarea straturilor sociale şi a grupurilor etnice excluse până în 1945 de la participarea politică nu erau decât diferite aspecte ale unui proiect ambiţios, al cărui succes era garantat nu doar de determinarea cu care era urmat, ci şi de cooperarea diferitelor minorităţi.

105 ANIC, fond MAI, Direcţia Administrativă de Stat, dosar 50/1947, f. 108, raportul prefectului Turda cu privire la activitatea jandarmeriei, 10 ianuarie–10 martie 1947. Raporturile poliţiei cu privire la minoritatea maghiară între anii 1945–47, în *Cartea Albă a Securităţii*, vol. I, Serviciul Român de Informaţii, Bucureşti, 1995. Despre tensiunile interetnice în primii ani de după război, G. Onişoru, *România în anii 1944–1948. Transformări economice şi realităţi sociale*, Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 1998.

106 ACNSAS, fond Penal, dosar 254, vol. VII, f. 47, ordonanţa 50000/1947 a Ministerului Afacerilor Interne asupra arestării şi „condamnării administrative" a lui József Venczel, consilierul episcopului catolic de Alba Iulia, Áron Márton.

Participarea naționalităților non-române și în primul rând a maghiarilor a fost, de asemenea, dictată de imposibilitatea unor ulterioare revizuiri teritoriale și, după 1948, dublată de imposibilitatea fizică de a părăsi legal România, ai cărei cetățeni cu drepturi depline redeveniseră. Ungaria s-a transformat pentru maghiarii din Transilvania într-o realitate apropiată din punct de vedere geografic, însă practic de neatins, iar până la jumătatea anilor '50, circulația între cele două state devenise practic imposibilă: guvernele nu admiteau vize de intrare (în primii ani ai deceniului '50 nici măcar pentru vizite oficiale), iar art. 267 din Codul Penal român sancționa trecerea ilegală a granițelor printr-o pedeapsă de până la 10 ani de închisoare.[107]

Integrarea în noul cadru statal reprezenta, prin urmare, o aspirație, dar mai presus de toate o necesitate. În cursul anului 1945 au fost create unsprezece „comitete democratice ale minorităților naționale", organizații cultural-politice însărcinate a coordona această politică de integrare: Uniunea Populară Maghiară,[108]Comitetul Democratic Evreiesc, Comitetul Antifascist German, Comitetul Democratic Popular Rus și Ucrainean, Comitetul Democratic Albanez, Comitetul Democratic Grec, Comitetul Democratic Bulgar, Comitetul Democratic Sârb, Comitetul Democratic Tătar și Turc și, în fine, organizațiile culturale Casa Polonia și Colonia Cehoslovacă.[109] În timp ce alte comitete aveau un rol cu totul secundar, trebuie subliniat rolul UPM și CDE în mobilizarea și orientarea comunităților pe care le reprezentau.[110]

UPM a apărut în anul 1944 ca moștenitoare a partidului maghiar de stânga MADOSZ, care, în a doua jumătate a anilor '30, juca rolul unui organ legal de acoperire a numeroșilor reprezentanți maghiari ai PCR clandestin. Datorită unui discurs politic și unei retorici „de front" UPM a

107 Textul decretului este transcris în săptămânalul „Falvak Népe", 8 februarie 1948. Ca orice altă procedură „politică", legea prevedea sechestrarea tuturor bunurilor mobile sau imobile ale condamnatului.

108 În maghiară Magyar Népi Szövetség.

109 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie (notat de aici înainte ANIC, Canc.), dosar 108/1953, decretul CC al PMR asupra transferului întregii activități a UPM și a Comitetelor Democratice ale minorităților naționale către Consiliile Populare și alte organizații de masă, 14 ianuarie 1953.

110 Semnalez două cărți importante care au apărut recent despre UPM: T. Lönhárt, *Uniunea Populară Maghiară în perioada instaurării regimului comunist în România (1944–1948)*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2008, și M. Z. Nagy, Á. Olti (coord.), *Érdekképviselet vagy pártpolitika? Iratok a Magyar Népi Szövetség történetéhez, 1944–1953*, Pro Print, Miercurea Ciuc, 2009.

reuşit curând să atragă înspre pozițiile sale socialiste şi în acelaşi timp „naționale" o parte considerabilă a comunității maghiare: la primul Congres, desfăşurat între 6-13 mai 1945, aceasta număra 387.753 de membri, aproape o treime din întreaga populație maghiară adultă. UPM constituia, în perioada imediat următoare celui de-al Doilea Război Mondial, nu doar realitatea politică cea mai bine organizată din țară, ci şi cea mai puternic reprezentată din punct de vedere numeric: în luna octombrie a anului 1945, în timpul primului Congres organizatoric național, Partidul Comunist număra numai 256.863 de aderenți.[111]

Uniunea Populară Maghiară se remarca la origini prin caracterul său interclasist şi compozit din punct de vedere ideologic. Cu toate că era finanțată şi sprijinită de PCR, unul dintre membrii săi, Vasile Luca (László Luka), fiind şi secretar al FND, UPM a ştiut să se afirme ca organizație de masă autentică, dedicată apărării intereselor minorității maghiare. Între membrii săi şi-au găsit loc, până la întoarcerea către stânga din 1947, exponenți liberali, conservatori, catolici şi social-democrați. Datorită tocmai susținerii largi de care se bucura UPM, în ciuda faptului că nu avea, formal, propriii miniştri în cabinetul Groza, se prezenta ca forță de guvernământ, ce avea posibilitatea de a trimite consistente delegații la Bucureşti pentru a discuta *direct* cu Petru Groza problemele minorității maghiare. Negocierile au condus, în acea perioadă, la soluționarea multor probleme rămase în suspans, precum eliberarea miilor de maghiari sud-transilvăneni închişi în lagărele de prizonierat de la Târgu Jiu şi Feldioara în 1944, autonomia cooperativelor de producție şi consum de proprietate maghiară, finanțarea statală a şcolilor în limba maghiară şi a Universității Bolyai. Acțiunea Uniunii Populare era favorizată de un aparat de propagandă capilar, fruct al monopolului pe care, datorită folosirii fără prejudecăți a cenzurii preventive, UPM şi Partidul Comunist îl dețineau, încă de la sfârşitul lui 1944, asupra canalelor de informare în limba maghiară.[112]

111 Chiper, *Considerations*, op. cit., pp. 18–9.

112 În primii ani de după război, UPM controla cotidianele maghiare în toate centrele transilvănene; în 1945–46 apăruseră şi publicații săptămânale în limba maghiară, adresate lumii rurale („Falvak Népe"), femeilor („Dolgozó Nő"), muncitorilor („Szakszervezetek") sau evreilor de limba şi cultura maghiară („Egység", organul Comunității Democratice Evreieşti tipărit la Cluj). Din 1946, Uniunea Scriitorilor Maghiari din România a început să publice tot la Cluj săptămânalul „Utunk".

UPM era răspândită nu numai în toate județele Transilvaniei, ci şi în Moldova, printre *ceangăii* catolici de limbă maghiară, şi la Bucureşti, unde locuia o mică dar influentă comunitate maghiară. Însăşi conducerea partidului a fost transferată în 1947 de la Cluj la Bucureşti, pentru a-şi accentua natura de organizație cu caracter național. Opunerea la transformarea în ghetou şi autonomizarea teritorială a județelor secuieşti, adăugată dorinței de integrare politică în statul român, nu însemna însă şi disponibilitatea partidului maghiar de a fi *asimilat* majorității. Încă din primii ani de după război, a fost evident tuturor partidelor româneşti că minoritatea maghiară nu intenționa să renunțe la propria-i condiție social şi cultural „privilegiată". UPM a luptat pentru a menține, mulțumită şcolilor maghiare, o rată de şcolarizare mai ridicată în județele „maghiare" decât în restul Transilvaniei şi chiar al țării. În cele patru județe ale Transilvaniei Central-orientale cu majoritate maghiară (Ciuc, Trei Scaune, Odorhei, Mureş-Turda), în care, încă din 1945, Uniunea Populară numea administrația locală şi prefectul, la recensământul din 1948 au fost identificați 77.086 analfabeți din 740.381 locuitori, adică 10,4%. La scară transilvăneană, acest procent urca la 18,9%, în timp ce în întreaga Românie, la 23,1%.[113] Uniunea Populară Maghiară a atins culmea influenței sale politice la alegerile generale din data de 19 noiembrie 1946. La alegerile, alterate de masive fraude în favoarea partidelor de stânga reunite în Frontul Democratico-Popular, aceasta a fost unicul partid non-conservator (adică parte din coaliția câştigătoare condusă de PCR) care a obținut un procent real mai mare decât cel care îi fusese atribuit, 8,4% (569.651 voturi), câştigând 29 de locuri din cele 414 disponibile, în timp ce alți 10 deputați maghiari erau aleşi din rândurile PCR şi PSDR: în total deputații de naționalitate maghiară fiind, prin urmare, 39.[114]

În ciuda indubitabilei afirmări electorale, UPM era dominată de violente contraste pe linie politică: cele trei mari fracțiuni interne ale partidului (comunistă de stânga, „centristă" de orientare democrat-populară şi catolic-conservatoare de „dreapta") se aflau în conflict deschis încă din 1945, iar mişcarea a fost de mai multe ori pe punctul de a se fragmenta când guvernul Groza şi Partidul Comunist au cerut liderilor ei, în noiembrie 1945,

113 Datele recensământului din 1948 referitoare la analfabetism în L. Molnár, *Népköztársaságunk harca az írástudatlanság felszámolásáért*, în „Utunk", 1951, 3, p. 1.

114 Cfr. publicației oficiale a Parlamentului român: *Listă nominală cu arătarea grupării politice, profesiunii, stării civile, şi domiciliului domnilor deputați, aleşi în alegerile din 19 noiembrie 1946*, Bucureşti, 1946.

să se pronunțe categoric împotriva revizuirii granițelor propusă de Ungaria la conferința de pace, destrămând astfel ambiguitatea ce caracterizase poziția partidului în chestiunea teritorială în primele luni după eliberare. Proclamația a îndepărtat, însă, UPM de simpatia elitelor transilvănene reprezentate prin episcopul catolic din Alba Iulia, Áron Márton, inteligența conservatoare şi aripa dreaptă a Partidului Social-Democrat, care, în luna aprilie a anului 1946, nu au ezitat să se adreseze guvernului maghiar pentru a solicita o revizuire, măcar parțială, a granițelor româno-maghiare.[115] Sprijinul necondiționat acordat Partidului Comunist a costat UPM excomunicarea influentului episcop, care în 1946 le interzisese propriilor preoți să se înscrie în şi să susțină Uniunea Populară, dar mai ales emigrarea a zeci de mii de conaționali, care înainte de 1948 s-au transferat în Ungaria. Astfel, dacă „Republica nord-transilvăneană" împinsese comunitatea maghiară înspre stânga, progresiva radicalizare politică a UPM anticipa, în 1947-48, violentele conflicte politice şi sociale din anii ce aveau să vină. Când Partidul Comunist a preluat deplinul control al țării, UPM se transformase deja dintr-un partid etnic în centura de transmisie comunistă, sau, mai bine zis, într-un instrument util a ceea ce un diplomat britanic preconiza, în 1950, drept scop ultim al puterii centrale: „proletarizarea minorității maghiare"".[116] Când, în județele secuieşti care formau nucleul viitoarei Regiuni Autonome Maghiare, a început la sate lupta de clasă, represiunile care au lovit direct populația civilă nu au avut aparent nicio conotație etnică, întrucât atât victimele, cât şi asasinii lor vorbeau aceeaşi limbă.

Noul rol al UPM a fost definit de acelaşi secretariat al Partidului Comunist, în cadrul şedinței din 6 decembrie 1948, când ministrul de finanțe din acea vreme, Vasile Luca, a lansat lupta de clasă şi depăşirea oricărei „unități naționale" reziduale:

UPM joacă un rol destul de important, că spărgând unitatea absolută a maghiarilor pe baza luptei de clasă, ne va ajuta în prolema țărănească; că, de asemenea, poate da ajutor şi în lupta contra influenței popilor catolici.[117]

115 Asupra problemei memorandumului trimis în aprilie 1946 de câțiva reprezentanți ai elitei transilvănene maghiare către guvernul de la Budapesta: Fülöp, Vincze (coord.), *Revízió vagy autonómia?* Op. Cit., documentele 26, 32, 34 (partea I).

116 National Archives (Londra), Foreign Office, 371, Political Correspondence, file 95320, România, 1951, Reports on Leading Personalities.

117 *Stenogramele şedințelor Biroului politic al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român 1948*, vol. I, Arhivele Naționale ale României, Bucureşti, 2002, p. 396.

Dacă, prin urmare, în plan cultural şi politic UPM a încetat a mai constitui pivotul vieții politice a comunității maghiare, spații ample de manevră le-au rămas deschise în activitatea de susținere a represiunii. Parabola Uniunii Populare se încheie simbolic în descrierea brutală şi prozaică a noilor sale sarcini (şi a noilor săi *aliați*), redată în 1951 de un ofițer al Securității[118] din raionul Someş, în Transilvania centrală:

Acțiunea de democratizare a parohiilor romano-catolice[119] pe teritoriul nostru a cunoscut importante progrese în cursul acestei luni. Această muncă este întreprinsă de organizația de masă UPM, ajutată şi susținută de organele noastre.[120]

2.4. Evrei şi germani: exod, restratificare, discriminare

Problema comunităților evreieşti din Europa Orientală în perioada comunistă constituie un capitol încă puțin cunoscut chiar şi specialiştilor, şi asemenea circumstanțe au determinat ca diverşi autori să îi nu-

118 Termenul Securitate indică totalitatea structurilor constituente ale poliției politice comuniste, moştenitoare a Siguranței interbelice, creată pe data de 30 august 1948. Numele său s-a schimbat din Direcția Generală a Securității Poporului (1948–51) în Direcția Generală a Securității Statului, până în septembrie 1952, când acest aparat a constituit un minister autonom (Departamentul Securității Statului, până în toamna anului 1953). Despre structura şi funcționarea Securității, M. Oprea, *Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente 1949–1989*, Polirom, Iaşi, 2002; D. Deletant, *Romania*, în K. Persak, Ł. Kamiński (ed.), *A Handbook of the Communist Security Apparatus in East Central Europe, 1944–1989*, Institute of National Remembrance, Varşovia, 2005, pp. 285–328.

119 În „tentativa de democratizare" a Bisericii Catolice, un rol fundamental fusese încredințat Mişcării pentru Pace a Preoților, lansată în 1950 şi coordonată de Comitetul Catolic de Acțiune: cfr. D. Deletant, *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej şi statul polițienesc 1948–1965* (1999), Polirom, Iaşi, 2001, p. 81.

120 ACNSAS, fond Informativ, dosar 4437, din 23 ianuarie 1951, raportul serviciului raional al Securității din Someş-Dej către Direcția Regională Cluj a Ministerului Afacerilor Interne, p. 288.

mească un grup devenit „invizibil” după Holocaust.[121] În România, problema evreiască a fost, însă, în centrul atenției guvernului postbelic, din cauza poverii numerice a comunității supraviețuitoare celui de-al Doilea Război Mondial, dar şi datorită încercării de a-i integra pe evreii din România într-un nou proiect politic şi socioeconomic. Deşi Holocaustul român din 1941-42 a purtat responsabilitatea morții a 265.000 de persoane atât în România cât şi în Transilvania sub ocupație,[122] şi în ciuda celor 120.000 de victime ale deportărilor din Transilvania nordică, efectuate în 1944 de autoritățiile ungare cu sprijinul Germaniei, populația evreiască rezidentă în România rămânea, în 1946, în număr de aproape 400.000 de persoane (reprezentând 3% din populația română), cea mai consistentă comunitate evreiască din întreaga Europă Central-Orientală. Cu toate acestea, evreii nu constituiau un grup omogen, ci un arhipelag de comunități, fragmentate din punct de vedere socioeconomic (o burghezie bogată în Transilvania şi la Bucureşti, contrapusă stratului micilor comercianți şi chiar țărani din Moldova), lingvistic (evreii transilvăneni erau de cultură maghiară, cei din Bucureşti se integraseră, mai mult sau mai puțin, în cea română încă de la sfârşitul secolului al XIX-lea, pe când cei moldoveni vorbeau prevalent yiddish), şi nu în ultimul rând politic.

Contrar unui stereotip antisemit larg răspândit, doar o minoritate nesemnificativă a comunității evreieşti a susținut proiectul de integrare oferit de PCR: în 1945, membrii clasificați ca evrei constituiau 5%, având o reprezentare semnificativă în cazul cadrelor şi membrilor din unele realități urbane, însă începând din 1948, acest procentaj a scăzut la 3,7%, pentru a se reduce ulterior, în urma epurărilor interne din 1949-52.[123]

121 Cfr. V. Eschenazi, G. Nissim, *Ebrei invisibili*, Mondatori, Milano 1995, pp. 7–19; V. Neumann, *Istoria evreilor din România*, Amarcord, Timişoara, 1996, pp. 235–58. Despre caracterul central al problemei evreilor în dinamica internă a regimurilor comuniste din Europa Orientală, pentru cazul polonez cfr. C. Tonini, *Operazione Madagascar. La questione ebraica in Polonia, 1918–1968,* CLUEB, Bologna, 1999; pentru cazul maghiar R.G. Szabó, *A kommunista párt és a zsidóság Magyarországon, 1945–1956*, Windsor, Budapesta, 1999.

122 Asupra întregii perioade R. Ioanid, *The Holocaust in Romania: The Destruction of Jews and Gypsies under the Antonescu Regime, 1940–1944*, Ivan R. Dee, Chicago, 2000; D. Deletant: *Hitler’s Forgotten Ally: Ion Antonescu and His Regime, Romania 1940–1944*, Palgrave Macmillan, New York, 2006.

123 H. Kuller, *Evreii în România anilor 1944–1949. Evenimente, documente, comentarii*, Hasefer, Bucureşti 2002, p. 18; Rotman, *Cuvânt înainte*, op. cit.

Încă din 1945, raportul dintre guvernul Groza şi comunitatea evreiască română a fost marcat de contradicţii.[124] În interiorul ţării, al Partidului Comunist şi chiar al guvernului Groza, atitudinea faţă de evrei oscila între înţelegerea pentru traumele istorice suportate de către aceştia în trecutul recent şi neîncrederea datorată nestatorniciei lor „de clasă". Deja în 1945, în timpul unei reuniuni de guvern, Petru Groza a izbucnit într-o violentă predică antievreiască, ce ţintea modul de viaţă antebelic al evreilor români, considerat „scandalos" de către prim-ministru.[125]

Prejudecata socială a dus la elaborarea unei politici axate pe integrarea politică a evreilor în noua societate, creându-le dependenţă economică faţă de stat. Celor care nu acceptau termenii compromisului le era permis, în alternativă, „dreptul" de expatriere. Cele două faţete ale politicilor evreieşti au fost, deci, campania de restratificare şi sprijinul pentru *Alyah*, emigrarea evreiască, cu destinaţie, mai ales după 1948, către Statul Israel. Termenul destul de ambiguu de „restratificare",[126] adică restructurare socială, a fost punctul de referinţă al unei campanii iniţiate chiar la începutul anului 1946 de PCR şi de Comitetul Evreiesc Democratic. Pe data de 9 mai 1946, cu ocazia aniversării înfrângerii nazismului, săptămânalul evreiesc în limba maghiară „Egység [*Unitatea*]" a exprimat, într-un articol-program purtând titlul *Destinul evreilor transilvăneni în actuala viaţă economică,* teza conform căreia comunităţile evreieşti ar trebui să se redreseze din punct de vedere economic prin acceptarea ideii productiviste şi colectiviste. Ieşirea evreilor din ghetoul prejudecăţilor rasiale şi al antisemitismului economic nu se putea realiza decât prin conştientizarea faptului că în întreaga lume avea loc un proces de concentrare a capitalului, ceea ce constituia primul

124 Pentru un cadru de ansamblu, H. Glass, *Minderheit zwischen zwei Diktaturen. Zur Geschichte del Juden in Rumänien 1944–1949*, Oldenbourg, München 2002; L. Rotman, *Evreii din România în perioada comunistă*, Polirom, Iaşi, 2004.

125 L. Nastasă, *Between Tolerance and Intolerance: The Jews in Communist Romania (1945–1955)*, în Lévai, Vese (ed.) *Tolerance and Intolerance in Historical Perspective*, op. cit., p. 75.

126 Termenul nu este străin literaturii sociologice dedicate evreilor din Europa Centrală: îl foloseşte şi Viktor Karády în două articole despre condiţia civilă a evreilor maghiari în primii ani ai socialismului: V. Karády, *Post-Holocaust Hungarian Jewry, 1945–1948: Class Structure, Re-stratification and Potential for Social Mobility*, în „Studies in Contemporary Jewry", 3, 1987, pp. 147–60; Id., *Szociológiai kísérlet a magyar zsidóság 1945 és 1956 közötti helyzetének elemzésére*, în P. Kende (coord.), *Zsidóság az 1945 után Magyarországon*, Magyar Füzetek Kiadása, Paris, 1984, pp. 37–180. Despre acţiunea de restratificare găsim o succintă referire şi la L. Nastasă, *Studiu introductiv*, în Andreescu, Nastasă, Varga (coord.), *Evreii din România, 1945–1965*, op. cit., p. 41.

pas înspre colectivizarea bunurilor.[127] Răspunsul la provocarea propusă de noua societate era, deci, începutul orientării populației evreiești înspre „munca de producție". Câteva săptămâni mai târziu, aceeași revistă raporta că la conferința programatică a CDE nord-transilvănean, ce a avut loc la data de 1-2 iunie 1946, delegatul Lajos Herskovits a afirmat cu mândrie că niciunul dintre cei 505 membri ai comunității ebraice din orașul Reghin nu era șomer și că comunitatea organizase un fel de chibuț, o cooperativă agricolă ce se extindea pe 16 hectare, menită să „facă productivi" zeci de tineri evrei abia întorși din lagărele de concentrare sau din cele de muncă silnică.[128] După cum afirma redactorul-șef al revistei, „comunitatea din Reghin a transformat în realitate necesitatea exprimată în discursurile de transformare a structurii sociale a tinerilor evrei".[129] Aceste articole și altele de același gen ce apăruseră regulat între anii 1945-48 exprimau clar ideologia proiectului de restratificare socială a evreilor. Calea urmată de comunitatea evreiască prin susținerea CDE a fost deschiderea înspre munca fizică a membrilor săi „neproductivi", care, în baza unei cercetări întreprinse de același CDE, reprezentau încă, în anul 1948, un sfert dintre membrii comunității, aproape 100.000 de persoane.[130]

Planul de inginerie socială, conceput de o minoritate a însăși comunității evreiești, răspundea, însă, în mod esențial expectanțelor societății și elitei *românești*. Conform *Raportului general de activitate asupra restratificării populației evreiești din Republica Populară Română între anii 1947-1949*, redactat de CDE în primele luni a anului 1949, condiția de semi-emancipare civilă și politică în care trăiseră evreii din România până în 1944 stătea la originea structurii sociale „nesănătoase [*sic*]" a comunității ebraice,

> *formată la bază din mici meșteșugari, comercianți, funcționari, vânzători ambulanți, intermediari etc. adică ocupații în general neproductive. Această condiție s-a agravat în anii războiului antihitlerist (1940-1944), când populația muncitorească evreiască a fost exclusă din ocuparea locurilor de muncă.*[131]

127 *Az erdélyi zsidóság útja a mai gazdasági életben*, în „Egység" (Cluj), 9 mai 1946. Pentru o bogată analiză a dezbaterii despre identitatea culturală și socială a comunității evreiești din Transilvania postbelică, cfr. Z. Sz. Tibori: *Árnyékos oldal. Zsidó identitástudat Erdélyben a holokauszt után.* Koinónia, Cluj-Napoca, 2007.

128 „Egység", 6 iunie 1946.

129 *Az erdélyi zsidóság útja a mai gazdasági életben*, op. cit.

130 AFCER, fond VII, dosar 268, f. 11.

131 AFCER, fond VII, dosar 268, f. 1.

Redactorul anonim al raportului, cu siguranță un înalt funcționar al CDE, enumera în detaliu scopurile şi rezultatele acțiunii desfăşurate în ultimii doi ani. La sfârşitul anului 1947 începuse, pe tot cuprinsul țării, „o amplă acțiune de restratificare, aplicată în teren în 1948 prin Federația comunității evreieşti". În acel an au fost înființate nouăsprezece cooperative meşteşugăreşti (cu un total de 1.558 asociați), controlate de Incoop, centrul național, care în 1947 absorbise şi cooperativizarea maghiară. În primăvara anului 1948, doar în nordul Transilvaniei au fost construite, în baza unui contract de dare în folosință *gratuită*, pe terenurile ce aparținuseră evreilor exterminați în 1944, a unsprezece „stații de restratificare", unde au fost angajate pe data de 31 decembrie 1948 circa o sută de familii tinere. Obiectivul era de a-i „convinge pe țărani că evreii sunt capabili să cultive pământul". Al doilea program, de extindere mult mai mare, privea „acțiunea de încadrare în câmpul muncii". Doar în 1948, în nouăzeci şi două de localități au fost angajate „ca muncitori calificați şi necalificați" 6.579 de persoane, iar totalul evreilor restratificați a crescut la 8.751. În primii doi ani ai experimentului, până în luna octombrie a anului 1950, au fost restratificați peste 37.000 de evrei, echivalentul a 10% din întreaga populație relevată prin recensământul de la 1948. Redactorul raportului, un funcționar al CDE, evidențiază faptul că cota atinsă reprezenta jumătate din obiectivul de 75.000 fixat în 1947.[132] Populația evreiască s-a opus, refuzând clar campania, desfăşurată prin folosirea unui amplu aparat de propagandă şi uneori prin folosirea de metode coercitive.

Încurajați de foarte activa mişcare sionistă, o mare parte a evreilor din România au preferat calea *Alyah*, adică a emigrării în Israel, sărăcirii promovate de comunişti cu susținerea tacită a forțelor politice conservatoare. În timp ce în 1946 şi 1947 plecările nu depăşiseră 5.000 de persoane pe an, în 1948 numărul lor a urcat la 25.000 şi, după o uşoară descreştere în 1949 (13.602), au ajuns în 1950 la cifra record de 46.171, stabilizându-se în jurul a circa 40.000 în anul următor.[133] În doar patru ani, au emigrat în Israel 123.599 de evrei români. Ana Pauker însăşi a fost cea care, exercitând un fel de *patronaj* asupra comunității evreieşti, a susținut în sânul partidului emigrarea, netinând cont de părerea Moscovei, care în 1948 impusese românilor să închidă canalele de expatriere.[134]

132 AFCER, fond VII, dosar 268, f. 51.

133 Rezultatele cercetării Institutului Izraelian de Statistică asupra emigrării din România între anii 1945-95 sunt redate în Kuller, *Evreii*, op. cit., p. 72.

134 Levy, *Gloria*, op. cit., pp. 152–3.

Această alegere, care a contribuit substanțial la căderea sa în dizgrație în anul 1952, a fost dictată de o parțială redescoperire, chiar dacă tardivă, de natură personală şi „pre-politică", a originii evreieşti a tatălui său, rabin ortodox într-un sat din Moldova. Luând la cunoştință actul disperat de refuz al semenilor săi de aceeaşi religie de a se restratifica şi de a participa la construirea unui sistem care i-ar fi despuiat de toate bunurile, precum regimul lui Antonescu, Ana Pauker a încercat să-şi folosească influența pentru a le garanta, dacă nu un viitor senin în țara în care se născuseră, măcar dreptul de a trăi într-un stat pe care să poată să îl simți, în sfârşit, al lor.

În privința cetățenilor de naționalitate germană (peste 700.000 la recensământul din 1930, circa 400.000 la cel din 1948) guvernul Groza a purtat o politică de discriminare deschisă. În timp ce minorității maghiare şi comunității evreieşti le fusese oferit un plan de integrare, care le asigura drepturi politice şi culturale, dar prevedea pierderea *statusului* socioeconomic anterior (în cazul evreilor, lipsa compensațiilor pentru discriminările suferite începând cu 1938), germanii au fost considerați generic coresponsabili la crimele naziste şi, din toamna anului 1944, au fost supuşi represaliilor încheiate prin deportarea, în lunile ianuarie-aprilie 1945, a circa 70.000 de civili în Uniunea Sovietică, dintre care 33.073 într-o singură zi, în data de 20 ianuarie.[135] Acestor deportați, dintre care o mare parte nu s-au mai întors niciodată în România, murind în prizonierat, li se adaugă aproape 200.000 de germani care până în 1950 s-au refugiat sub consensul autorităților române în noua Republică Federală Germană sau în alte state ale Europei occidentale.[136] Dacă luăm în considerare, în fine, impactul reformei agrare din martie 1945 şi mai apoi începutul colectivizării (1949), care au lovit din greu înfloritoarele şi rentabilele firme agricole, aflate, în marea lor majoritate, în proprietatea saşilor din Transilvania Central-Meridională, devine posibilă concluzia că cei 3-4 ani ce au urmat războiului au pus bazele distrugerii microsocietății germane din regiune.[137] Prin urmare, statul nu a pierdut din vedere dezideratul de *nation-building* de după 1918: cucerirea supremației socio-

135 Cifrele deportărilor au fost raportate de Ana Pauker ambasadorului sovietic la Bucureşti, în timpul unei întrevederi din 1951.

136 R. Poledna, *Sint ut sunt, aut non sunt? Transformări sociale la saşii ardeleni după 1945. O analiză sociologică din perspectivă sistemică*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2001, p. 103.

137 Idem, p. 98.

culturale în regiunile multilingve. În timp ce, între cele două războaie mondiale, violarea drepturilor culturale era totuşi contrabalansată de substanțialul respect al proprietății private individuale, după 1945 intrarea fizică a aparatelor statale în case, ateliere, magazine, şcoli, biserici şi seifuri bancare a devenit o normă (după 1948, ca o consecință a naționalizărilor, chiar o lege a statului), permițând un transfer de bunuri şi resurse dificil de calculat, dar cu siguranță enorm, de la proprietari privați la aşa-zisul „patrimoniu public". Iar „socializarea" bunurilor, chiar dacă a fost desfăşurată în cheie de clasă şi nu neapărat declarat pe baze etnice, nu însemna poate tot o formă de „naționalizare"?

2.5. „Corecția" din 1948

Tranziția de la coaliția de front la dictatura monopartită a fost dusă progresiv la bun sfârşit, între data de 30 decembrie 1947, care a semnat abolirea instituției monarhice şi proclamarea Republicii Populare (RPR) şi primele luni ale anului 1948. Între 21-23 februarie, partidul comunist l-a absorbit pe cel social-democrat, dând naştere Partidului Muncitoresc Român, în timp ce, pe data de 13 aprilie 1948, o nouă Constituție „democratico-populară" a înlocuit-o pe cea de factură liberală din 1923.[138] Sovietizarea țării a semnat un moment crucial şi în direcțiile fundamentale ale politicii minorităților: paradigmei integrării socioeconomice şi promovării identităților culturale i s-a suprapus, fără a o înlocui, aceea a diferențierii din interiorul fiecărui grup etnic între subgrupe demne de a fi promovate *social* sau, dimpotrivă, care trebuiau combătute. Acest aspect nu era stipulat în textul Constituției, construită după modelul celei staliniste din 1936, care totuşi nu prevedea nici socializarea totală a mijloacelor de producție sau limitarea exercitării dreptului libertății de cult, nici fărâmițarea diferitelor comunități etnice în baza unor criterii de încredere politică. Art. 1 definea RPR drept „un stat popular, unitar, independent şi suveran", într-o îmbinare de continuitate (referirea la suveranitate şi la

138 Asupra instaurării regimului comunist în România, rămâne de neîntrecut pentru claritatea expunerii sale lucrarea lui G. Ionescu, *Communism in Romania, 1944–1962*, Oxford University Press, Londra-New York, 1964; cfr. G. Caroli, *Nascita di una democrazia popolare. La Romania dal 1944 al 1950 nei rapporti diplomatici italiani,* Periferia, Cosenza, 1999.

caracterul *unitar* al aparatului statal) şi ruptură semantică faţă de Constituţia din 1923. În anul 1948, termenul *popor* a înlocuit oficial termenul tradiţional *neam*, adică etnie/rasă, folosit în documentele oficiale anterioare anului 1944. Doar unul dintre cele 105 articole, cel cu numărul 24, menţiona explicit drepturile „naţionalităţilor conlocuitoare", expresie folosită încă din anul 1945 pentru a înlocui termenul „minorităţi", considerat peiorativ. Chiar dacă doar româna era considerată limbă *oficială* a statului, Constituţia prevedea folosirea altor limbi în cadrul organelor statale şi respingea, în fapt, asimilarea culturală a minorităţilor.

În Republica Populară Română se asigură naţionalităţilor conlocuitoare dreptul de folosire a limbii materne şi organizarea învăţământului de toate gradele în limba maternă. Administraţia şi justiţia, în circumscripţiile locuite şi de populaţii de altă naţionalitate decât cea română, vor folosi oral şi scris şi limba naţionalităţii respective şi vor face numiri de funcţionari din sânul naţionalităţii respective sau din altă naţionalitate, care cunosc limba populaţiei locale. Predarea limbii şi literaturii române este obligatorie în şcolile de orice grad.[139]

Câteva luni mai târziu, pe data de 13 decembrie 1948, CC al PMR a stabilit, prin rezoluţia cu privire la chestiunea naţională, ideologia oficială care va informa politica minoritară până la jumătatea anilor '50. Rezoluţia recunoştea caracterul multinaţional al statului, afirmând, în acelaşi timp, unitatea componentelor sale. „În Statul nostru unitar, Republica Populară Română, pe lângă poporul român trăiesc şi alte popoare: maghiari, evrei, ruşi, ucraineni, bulgari, greci, albanezi, sârbi, germani".[140] Potrivit documentului, aplicând modelul sovietic, fuseseră obţinute mari succese în domeniu cultural, economic (reforma agrară din 1945, de care beneficiaseră şi celelalte naţionalităţi) şi politic (reprezentanţa parlamentară după data de 19 noiembrie 1946 şi activitatea exercitată de cele treisprezece comitete naţionale democratice). Elementul de maxim interes era, însă, schimbarea modului de raportare la „naţionalităţile conlocuitoare", iremediabil divizate intern în „muncitori" şi „duşmani", o dihotomie ideologică tipică ce ieşea din frontierele politice postbelice (duşman,

139 „Monitorul oficial", 13 aprilie 1948, partea I, n. 87-bis, http://www.rogoveanu.ro/constitutia/const1948.htm, (ultima dată de acces: 24 iunie 2010).
140 Textul din care au fost extrase citatele a fost publicat în organul oficial al PMR, „Scânteia", la data de 15 decembrie 1948.

întrucât fascist) pentru a include straturi cât mai mari ale populației: catolicii, burghezia intelectuală și profesională, țăranii mai înstăriți.

Partidul nostru a obținut rezultate importante în ceea ce privește conviețuirea fraternă a maselor populare, în educarea lor în spiritul internaționalismului proletar. Ar fi totuși o eroare să subestimăm manifestările naționaliste și continua influență a ideologiei naționaliste burgheze în cadrul populației române la fel ca și în rândurile naționalităților conlocuitoare. Aceste manifestări sunt susținute și alimentate de dușmanul de clasă intern și extern Statului nostru, de elementele exploatatoare ce operează la orașe și sate, de agenții imperialismului anglo-american, printre care agenții Vaticanului.[141]

Documentul acuza fățiș UPM că a așteptat prea mult înainte de a „demasca elementele reacționare" care, infiltrate în propria sa structură, încercau să repropună vechiul slogan al „unității maghiare", predicând primatul legăturilor de solidaritate etnică în raport cu cele de clasă. Declarația a stins iluziile deșarte ale multor maghiari de a *folosi* partidul și regimul în apărarea propriilor interese naționale de grup. Amenințarea pe care textul o conținea a fost sesizată imediat de consulul maghiar la București, Jenő Széll, un om politic comunist de bună formație intelectuală, care va declara câteva decenii mai târziu că a fost trimis la București de Mátyás Rákosi și de ideologul József Révai cu scopul „de a se face văzut în Transilvania", exercitând, prin prezența sa ostentativă, presiuni asupra autorităților române.[142] Pe data de 18 decembrie 1948, acesta a trimis ministrului de externe maghiar László Rajk un raport secret în care sesiza că „Moțiunea nu deschide mari perspective, în afara celor lingvistic-culturale, și nu constituie o busolă pentru autonomia teritorială și economică."[143] În timpul vizitelor sale frecvente în zonele „maghiare" ale Transilvaniei, fusese marcat de paradoxul dintre amplele și universal recunoscutele drepturi lingvistice și nemulțumirea socială și politică, care alimenta o nostalgie generală pentru Ungaria. Nu se putea deci accepta ca chestiunea națională, sau cea a autonomiei culturale, bazată exclusiv pe recunoașterea drepturilor lingvistice, să fie declarată „rezolvată". Problema era, într-adevăr, mult mai complicată: pretenția de a păstra pro-

141 *Ibid.*
142 OHA, interviu cu fostul ministru de externe ungar Jenő Széll, n. 4/1986.
143 MOL, fond 276, b. 65, Secretariatul lui Mátyás Rákosi, dosar 212 (notat de aici înainte MOL, 276/65/212), f. 33–7.

priile tradiții populare (nu neapărat de inspirație „progresistă”) însemna oare prezența unui izolaționism cultural ce trebuia reprimat? Moțiunea PMR nu părea să clarifice acest aspect esențial.[144]

Problema generală a naționalităților şi condiția celor 1,5 milioane de maghiari din Transilvania au rămas preocupări constante ale regimului comunist de la Budapesta, împiedicat să acționeze, dar nu să adune informații confidențiale şi să sprijine întâlniri bilaterale secrete pentru a discuta problema. Între luna noiembrie a anului 1948 şi în luna februarie a anului 1949, consilierul Ministerului de Externe, Péter Vas-Zoltán, a pregătit trei memorandumuri destinate lui Mátyás Rákosi, purtând titlul *Probleme nerezolvate cu privire la raporturile româno-maghiare.* Primul, datat 15 noiembrie 1948, începea cu următoarea afirmație: „Înregistrăm din ce în ce mai des exprimarea: în România chestiunea națională a fost rezolvată, nemaiexistând alte naționalități, ci doar români care vorbesc limba maghiară”.[145] Manualele maghiare folosite în şcolile române nu erau decât copii traduse ale manualelor româneşti, prea puțin atente la diferitele exigențe „naționale” ale vorbitorilor unei alte limbi, în timp ce Ministerul Educației român refuza importarea manualelor din Ungaria. Şi a doua notificare conținea acuze grave aduse Bucureştiului:

[*românii*] *se aşteaptă din partea maghiarilor, atât din interiorul cât şi din afara granițelor, să aprobe continuu şi necondiționat politica lor asupra naționalităților. Acestea se află la baza politicii lor de izolare condusă cu hotărâre atât în raporturile dintre cele două state cât şi în acelea ale comunității maghiare din România şi Ungaria.*[146]

Rezultatul acțiunii a fost o scrisoare pe care Rákosi i-a trimis-o lui Gheorghiu-Dej pe data de 6 ianuarie 1949, pentru a reclama „tendințele izolaționiste” ale regimului românesc şi pentru a cere omologului său să faciliteze circulația între cele două țări. Răspunsul român, formulat în timpul unei întâlniri secrete la nivel înalt ce a avut loc la Bucureşti, pe data de 19 februarie, a fost deosebit de aspru, fiind încredințat ministrului finanțelor de pe atunci, Luca, el însuşi de limbă maternă maghiară:

144 G. Vincze, *Történeti kényszerpályák, kisebbségi reálpolitikák. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához*, vol. II, 1944–1989, Pro Print, Miercurea Ciuc, 2003, p. 115.
145 MOL, 276/65/212, f. 2–3.
146 MOL, 276/65/212, f. 16–8.

Acela care se plimbă de ici colo numai răspândeşte zvonuri alarmiste. Ce probleme grozave au? În fiecare săptămână vor să-şi vadă mama, frații, rudeniile de al şaptezecilea grad. În majoritatea cazurilor sunt nişte elemente putrede, de mic burghez, care duc în Ungaria fel de fel de zvonuri mincinoase, aşa cum aduc şi le răspândesc şi aici. Şi noi avem foarte mulți cetățeni care au rude în Basarabia, dar nimeni nu se plimbă încoace şi încolo. Nu pentru că Uniunea Sovietică nu ar avea încredere în noi, sau în ea însăşi, dar fiindcă atunci când lupta de clasă se ascute, nu se poate plimba încoace şi încolo prin lume. Este necesară o vigilență serioasă în această problemă. Nu are nici o legătură cu problema națională. Țara cu care avem granița cea mai mare, Uniunea Sovietică, cere de la noi această vigilență. Granițele noastre sunt perfect izolate, nici o muscă nu poate trece. Şi nu pentru că Uniunea Sovietică se teme de noi, ci din cauză că această plimbare nu este de folos.[147]

Dacă regimul Rákosi era constrâns de contradicția dintre obligațiile ideologice relative la solidaritatea internaționalistă şi interesele politice dictate de lipsa de popularitatea între mase a acestei doctrine, poziția partidului comunist român nu era cu nimic mai simplă când afirma că ar fi garantat celor 1,5 milioane de maghiari dispuşi să se integreze drepturi lingvistice şi o mobilitate socială limitate.

În 1950, CC a elaborat un alt document, cu caracter secret, asupra condiției minorității maghiare.[148] Acesta începea semnificativ prin citarea unui articol al lui Lenin din 1914, despre principiul autodeterminării: „Autodeterminarea nu poate avea o altă semnificație decât cea a autodeterminării politice, independenței statale, punerii bazelor statului național", chiar dacă Lenin adăuga că „lupta pentru eliberare națională trebuie să fie integrată luptei clasei muncitoare".[149] Era deci posibil să concepi o patrie pentru proletariat fără a înțelege proletariatul însuşi ca

147 *Minorități etnoculturale, mărturii documentare. Maghiarii din România, 1945–1955*, op. cit., p. 626–627. Originalul se află în arhivele naționale române ANIC, Canc., dosar 19/1949, f. 1–69. La summit au participat din partea română Gheorghiu-Dej, Pauker, Luca, Chişinevschi şi Mogyorós, în timp ce de la Budapesta au venit Rákosi, Gerő şi Rajk, acesta din urmă în calitate de ministru de externe, ultima funcție deținută înainte de căderea în dizgrație din mai 1949.

148 ANIC, Canc., dosar 192/1950, notă asupra politicii statului român cu privire la minoritățile naționale, s.d.

149 ANIC, Canc., dosar 192/1950, f. 2.

o unitate națională? Evident că nu, afirma autorul român anonim, care, prin prisma volumului *Istoria României*, redactat în cheie vulgar marxistă de Mihai Roller,[150] nega legitimitatea *nation building*-ului românesc din prima jumătate a secolului XX şi stigmatiza războiul din 1916-18 împotriva Imperiilor centrale drept conflict imperialist.

Lupta popoarelor împotriva fascismului şi pentru eliberare socială, sub conducerea Uniunii Sovietice, devenise unica sursă de legitimare a noului stat. Iar documentul întrezărea rolul marii comunități maghiare chiar în participarea la construirea regimului. „Din totalul populației apte de muncă este activă 90% din care 25% în industrie, 65% în agricultură şi 10% în activități de mic comerț şi meşteşugăreşti",[151] proclama documentul, pentru a demonstra că aşa-zisa „restratificare" socială a minorității maghiare, inițializată o dată cu procesele de naționalizare, însă fără un plan coordonator aşa cum s-a întâmplat în cazul evreilor, crease bazele pentru împlinirea prognosticatei restructurări sociale a minorităților privilegiate din punct de vedere social până în momentul celei de-a doua conflagrații mondiale. Oglindind triumful presei contemporane asupra gradului de integrare a maghiarilor, erau vehiculate cifre de-a dreptul măgulitoare: 50.000 de muncitori implicați în competiții socialiste, 300 de muncitori stahanovişti, 4.600 de țărani încadrați în primele cinci gospodării colective, create exclusiv în Transilvania, pe latifundiile expropriate aristocrației maghiare. În 1949, rezultau ca fiind încadrați în administrațiile provinciale 18.122 de funcționari vorbitori ai limbii populației alogene locale, mai mult de jumătate dintre aceştia, circa 10.000, dintre care două treimi maghiari, fiind recrutați din rândurile comunităților minoritare. Într-un alt sector-cheie al aparatului statal precum administrația judiciară, fuseseră recrutați din rândul minorităților peste 6.000 de judecători, jurați populari şi funcționari (circa 10% din totalul acestora).[152] Spre deosebire de perioada interbelică, angajarea în funcții publice nu mai era un privilegiu al membrilor naționalității dominante, ci o oportunitate de mobilitate socială, deschisă diferitelor grupuri naționale, într-un context în care fidelitatea politică față de sta-

150 Propagandist şi istoric diletant, Roller a publicat în anul 1947 prima ediție a manualului de istorie națională adoptat în şcolile de toate felurile şi la toate nivelurile care, până la căderea în dizgrație a autorului în 1955, a fost canonul indiscutabil al „istoriografiei" staliniste din România.

151 ANIC, Canc., dosar 192/1950, f. 19.

152 ANIC, Canc., dosar 192/1950, f. 23.

tul comunist opaciza criteriul apartenenței etnice.[153] Aparatele Statului totalitar, cooptate în special în structuri centrale ca ministerele sau CC al PMR, erau, într-adevăr guvernate de o platformă ideologică anațională, interiorizând această logică împotriva oricărei forme de solidaritate etnică, aşa cum demonstrează studiile recente asupra inflexibilității politicilor antițărăneşti şi anticatolice promovate de nomenclatura de etnie maghiară în Transilvania.[154]

Şefii supremi de etnie maghiară ai PMR, şi în primul rând ministrul finanțelor Vasile Luca, au mizat mai degrabă pe crearea unor noi organe de putere statale (Comitetul Statal pentru Planificare, trusturile industriale, Uniunea Cooperativelor) şi pe aparatele centrale ale partidului de „filiere" compuse din maghiari şi/sau evrei maghiarofoni, chiar dacă acestea doar arareori se traduceau într-un instrument de promovare a intereselor specifice.[155] Ceea ce l-a împiedicat a fost nu doar dictatul ideologic internaționalist rigid, împărtăşit de funcționarii-militanți, ci chiar specifica politică de „deznaționalizare" a aparatului, purtată mai ales împotriva evreilor maghiarofoni, cărora le era cerut să îşi asume o nouă identitate (română, dacă erau cooptați în aparatele centrale, maghiară, dacă erau angajați în Transilvania). Militanții cooptați într-unul dintre aceste aparate în anii 1945-1948 au trăit modificarea propriului nume din Popper sau Roth (nume considerate „prea evreieşti", sau, mai bine zis, uşor identificabile ca fiind evreieşti şi prin urmare potențial neplă-

153 Repere biografice asupra aparatului superior al partidului în S.S. Şomîcu, *Radiografia puterii. Elite politice din România în anii 1945–1989*, Asociația de studii sociale, Craiova, 2003; F. Dobre (coord.), *Membrii CC al PCR 1945–1989. Dicționar*, Enciclopedică, Bucureşti, 2004. Despre cadrele locale, L. Pleşa, *Aspecte ale politicii de cadre a PMR în perioada 1950–1965: prim-secretari regionali*, în G. Onişoru, *Totalitarism şi rezistență, teroare şi represiune în România comunistă,* CNSAS, Bucureşti, 2001, pp. 171–81.

154 Asupra procesului de colectivizare în zona secuiească a Transilvaniei v. studiul, de factură antropologică, a lui S. Oláh, *Csendes csatatér. Kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén (1949–1962)*, Pro Print, Miercurea Ciuc, 2001. Despre revoltele țărăneşti şi despre politica agrară partidului între anii 1949–53, cfr. O. Roske, D. Cătănuş (coord.), *Colectivizarea agriculturii în România. Dimensiunea politică,* Vol I, 1949–1953, INST, Bucureşti, 2000. Pentru o cercetare mai sofisticată din punct de vedere metodologic, realizată de un grup de cercetare internațional, condus de Gail Kligman şi Katherine Verdery, cfr. D. Dobrincu, C. Iordachi (coord.) *Țărănimea şi puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România, 1949–1962,* Polirom, Iaşi, 2005.

155 ANIC, fond CC PCR, Secția economică, dosar 12/1951, 30/1951, 36/1952, 24/1953, 24/1954.

cute populației) în mai „maghiarul” Tóth, sau mai „românescul” Roşu.[156] Fişele individuale ale Secției Cadre păstrau totuşi urmele identității lor „originare” (descrierea *evreu* la rubrica „naționalitate”, mai rar numele originar, care confirma originea evreiască). „Filierele” au fost întâi tolerate de secretariatul partidului, conştient de lipsa de cadre româneşti demne de încredere din punct de vedere politic şi bine pregătite din punct de vedere profesional. Prin 1948, la Bucureşti s-a luat hotărârea de a curăța centrele transilvănene de elementele definite ca „sectare” (adică de altă naționalitate decât cea română). Radicalismul social şi milenarismul cadrelor locale, care supraviețuiseră anilor de clandestinitate, închisorilor sau deportărilor, determinase în 1945 expectative (imediata instaurare a socialismului şi autogestionarea fabricilor) pe care guvernul central, presat de Moscova în vederea preluării graduale a puterii, nu le putea întâmpina.[157] Unul dintre cei mai influenți conducători locali, Lajos Jordáky, secretar regional al Transilvaniei în 1945, a recunoscut în scris, într-un memorial-confesiune, în speranța, care s-a dovedit mai apoi nefondată, de a evita arestarea şi condamnarea pentru acuzația de „naționalism maghiar”, că a afirmat adesea în acele timpuri, în reuniunile muncitorilor din fabrică, că în circa 5-10 ani Transilvania, sau unele părți ale sale, vor deveni autonome, la fel ca şi teritoriile şi republicile Uniunii Sovietice.[158] Totuşi, partidul nu mai era dispus să tolereze nicio deviere față de linia imprimată luptei împotriva „naționalismelor antitetice”, iar Jordáky a fost condamnat în 1954 la închisoare împreună cu alți intelectuali maghiari.

156 Interviul luat de autor fostului profesor de filosofie la Univ. Bolyai şi Babeş–Bolyai din Cluj, Sándor Tóth (Budapesta, 1 decembrie 2003).

157 Un exemplu al retragerii temporare la care fuseseră constrânşi comuniştii transilvăneni în 1945, după paranteza „Republicii”, a fost restituirea uneia dintre cele mai mari fabrici din Cluj, Dermata, proprietarului său legitim, familia Renner.

158 L. Jordáky, *Önéletrajz* (Autobiografie), 22 iunie 1952, fond Jordáky, secția manuscrise a Erdély Múzem Egyesület (Kolozsvár *Cluj*), K-2/3, pp. 103–4.

2.6. Factori sociali şi etnici în represiunea politică

Istoriografia română contemporană, atunci când nu încearcă să absolve naţiunea de crimele făcute de un regim „anti-român", tinde a insista asupra naturii *nediferenţiate* a represiunilor politice şi sociale puse în act în ultimii ani ai lui Stalin.[159] Reconstituirea completă a dimensiunii fenomenului represiv din anii 1949-53 este considerată destul de improbabilă chiar şi de cercetătorii care, începând din anii '90, au avut acces la documentele Ministerului de Interne.[160] Cifrele cele mai credibile asupra celor douăzeci de ani cuprinşi între 1945-1964 au fost furnizate, până în momentul prezent, de Cristian Troncotă şi Constantin Aioanei, potrivit cărora au fost arestate, deportate în lagărele de muncă forţată sau condamnate la domiciliu forţat (*domiciliu obligatoriu,* potrivit exprimării oficiale) circa 190.000 de persoane, 1,1% din rândul populaţiei române, calculată la recensământul din 1956, din care, totuşi, doar 73.310 au suferit condamnare penală. În aceste estimări procentuale nu sunt incluşi, însă, nici cei deportaţi în URSS în 1945, nici cei *pedepsiţi administrativ*, adică cei care între anii 1950-1954 au fost arestaţi şi/sau trimişi pentru o perioadă de la unul la cinci ani în lagărele de muncă forţată, fără sentinţă penală.[161] În baza unui buletin informativ al Ministerului de Interne din 1958 asupra represiunilor efectuate în cei opt ani precedenţi, Dennis Deletant ne furnizează, numai pentru perioada ianuarie 1950-martie 1958, cifra de 75.808 arestări pe motive politice, 22.007 condamnări la muncă silnică şi alte 60.000 de condamnări la domiciliu obligatoriu, în total circa 160.000 de persoane.[162]

Datele *minime* documentabile privind arestaţii, deportaţii (oficial, „dislocaţi") sau internaţii se ridică, în arcul de cincisprezece ani cuprinşi între 1949-53, la 86.000 de arestări şi 60.000 de deportări sau condamnări la domiciliu forţat. Din totalul populaţiei (15.872.624 persoane la re-

159 A. Zub, F. Solomon (ed.), *Sovietization in Romania and Czechoslovakia: History, Analogies, Consequences*, Polirom, Iaşi 2003, pp. 189–121. Cfr. O. Roske (coord.), *Mecanisme represive în România, 1945–1989*, 5. Vol., INST, Bucureşti, 2001–2006.

160 Deletant, *Teroarea comunistă,* op. cit., p. 105.

161 Roske (coord.), *Mecanisme represive,* op. cit., vol. I, pp. 11–2.

162 Deletant, *Teroarea comunistă,* op. cit., p.116. Sursă: seria „Cartea Albă a Securităţii", publicaţie cu tiraj redus, îngrijită de serviciile secrete civile (SRI) şi apărută în 5 volume în perioada 1994–97.

censământul din februarie 1948), ponderea celor care au suferit forme directe de represiune, evaluați la 146.000, atinge aproape 1%. Luând în considerare doar populația adultă (circa 11 milioane de persoane), rata de represiune directă din motive explicit „politice" (excluse fiind, prin urmare, arestările derivate din alte motive, precum infracțiuni de tip economic) atinge 1,5% din locuitori.

TABELUL 2.2
Arestări și operațiuni speciale în România (1949-53)

	Arestări din motive politice	Deținuți politici în detenție administrativă de la 1 la 5 ani[a]	Arestări politice + detenții administrative	Dislocări administrative, condamnări la exilări și domiciliu forțat
1949	8.539 (doar condamnări)[b]	-	-	7.084[c]
1950	6.635	5.154	11.789	-
1951	19.236	2.519	21.755	43.899
1952	24.826	11.913	36.739	Cca 9.000[d]
1953	4.730	2.422	7.152	890
Total	63.948	22.008	85.956	Cca 60.000
	(valoare minimă)		(valoare minimă)[e]	

a. Efectuați în baza Decretului 6/1950 și a Decretului Consiliului de Miniștri 2/1950 despre formarea coloniilor de muncă, aplicat de MAI prin Ordinul cabinetului n. 100 din 3 aprilie 1950. Decretul 6/1950 a fost promulgat de Prezidiul Marii Adunări Naționale, la inițiativa miniștrilor de interne, Teohari Georgescu, și al justiției, Stelian Nitulescu. Puteau, de asemenea, fi condamnați cei care atentau, chiar și numai verbal, la siguranța statului și cei care, eliberați după ispășirea pedepsei, nu rezultau a fi „fost reeducați" (C. Troncotă, *Istoria serviciilor secrete românești. De la Cuza la Ceaușescu*, Cristoiu, București, 1999, pp. 390-2).

b. Nu dispunem de date referitoare la arestările efectuate în anul 1949. Pentru datele referitoare la condamnările impuse de tribunalele militare cfr. ACNSAS, fond Documentar, dosar 53, vol. I, f. 100.

c. Dislocarea marilor proprietari latifundiari și a familiilor lor o dată cu începutul colectivizării a fost dictată în Plenara CC din 3-4 martie 1949 și pusă în vigoare prin Decretul nr. 83 din 3 martie 1949. Au fost dislocați 2.792 mari proprietari, 3.744 membri ai familiilor lor, 363 administratori de proprietăți și 725 de alți dependenți (în total 7.084 persoane: M. Oprea, *Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente 1949-1989*, Polirom, Iași, 2002, pp. 114-5; în ACNSAS, fond Documentar, dosar 53, vol. XXI, f. 76-9, numărul dislocaților rezultă a fi de circa 3.000).
d. „Elementele de clasă alogene” deportate împreună cu familiile lor între 1951-53 din centrele urbane definite drept „suprapopulate” (centrele aglomerate) în baza Decretului Ministerului de Interne 239/1952.
e. Cercetările recent efectuate la arhivele interne ale Direcției Generale a Penitenciarelor au scos la iveală circa 90.000 de încarcerări de deținuți politici, aproape toți trecând prin cele 44 de pușcării și 72 de câmpuri de muncă între anii 1948-64. În aceeași perioadă, au fost înregistrați aproape 3.847 de cetățeni decedați în circumstanțe ce conduc la experiența încarcerării (condamnarea la moarte prin executare, boli, maltratări). Cercetarea despre sistemul penitenciar din România comunistă a fost coordonată de Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului în România (IICCR). Vezi A. Moraru (coord.), *Dicționarul penitenciarelor din România comunistă* (1945-1967), Bucureşti, Polirom, 2008.
Sursă: ACNSAS, fond Documentar, dosar 53, vol. XXI, Consiliul Securității Statului, 17 iulie 1968, „Strict secret. Raportul asupra arestărilor între anii 1950-31 martie 1968”, f. 76-9.

Represiunea adversarilor politici s-a intensificat începând cu anul 1948, prin lărgirea categoriilor de persoane ce intrau sub incidența prevederilor restrictive. Principala activitate militară a organelor de poliție până la jumătatea anilor ’50 a fost lupta împotriva trupelor armate care, cu semnificativa excepție a județelor transilvănene majoritar maghiare, animau, încă din 1945, o amplă şi eterogenă mişcare de rezistență şi gherilă, condusă de membrii aderenți ai Gărzii de Fier şi de foşti ofițeri ai armatei. Loviți de ordinul de captură emis în data de 15 mai 1948 de Ministerul de Interne, simpatizanții mişcării legionare au urcat cu miile în munți, unde au fost însoțiți în anul 1949-50 de numeroşi țărani ostili colectivizării.[163] Compuse dintr-un număr de efective limitat, dar susținute

163 F. Dobre (coord.), *Bande, bandiți şi eroi. Grupurile de rezistență şi Securitate, 1948–1968*, Enciclopedică, Bucureşti, 2003, p.8.

de mare parte a populației rurale, trupele de partizani își făceau simțită prezența cu maximă intensitate în Bucovina de sud, în munții Apuseni și Făgăraș în Transilvania, în Dobrogea și în zonele Argeș, Muscel și Vrancea. Numai în perioada 1945-49, organele de securitate estimau 1.196 de grupări armate în activitate.[164] Războiul împotriva partizanilor a implicat timp de câțiva ani zeci de mii de ofițeri și recruți ale așa-ziselor *trupe de Securitate*, armata Ministerului de Interne, instruiți în lupta de gherilă și dotați cu armament modern. La sfârșitul activității lor, în ultimele luni ale anului 1951, numărul acestora se ridica la circa 65.000, dintre care 2.068 ofițeri, 2.990 subofițeri și 59.483 soldați, încadrați în unsprezece batalioane de infanterie și artilerie. Foștii ofițeri ai lui Antonescu și legionarii au declanșat un adevărat război în anii ’50, provocând moartea a peste 200 de soldați (și a unui număr neprecizat de informatori și oameni de încredere ai regimului), pe lângă victimele din rândul „bandiților”, cu mult peste o mie.[165] Cum am mai menționat, fenomenul rezistenței armate a fost unul tipic „românesc”, deoarece populațiile minoritare, lipsite, de altfel, de armele de care dispuneau foștii militari ai armatei lui Antonescu, considerau integrarea o cale fără alternativă.

O dată cu începutul colectivizării agricole, decretată de Comitetul Central în Plenara din 3-5 martie 1949, categoria dușmanilor ce trebuiau reprimați s-a extins înspre o mare parte din societatea rurală, care, la rândul ei, însuma 75% din populație. Din vara anului 1949 și până la începutul anului 1953, campania pentru formarea fermelor de stat s-a desfășurat cu o alternanță anuală de ofensive violente, mai ales în timpul lunilor de vară, urmate de retrageri și ameliorări temporare.[166] „Dușmanii” de la țară, *kulak* (în română *chiaburi*), fuseseră estimați în 1949 de către secretarul Gheorghiu-Dej, ajutat de Ana Pauker (până în 1950 responsabilă a CC cu agricultura), la cifra de 168.000. Adăugând și familiile lor, aceștia constituiau peste 5% din întreaga populație română. Oricine poseda mai mult de 12 hectare de teren arabil – în unele zone, chiar și 9 hectate – era inclus pe liste speciale, privat de multe drepturi civile și sociale, ca de exemplu dreptul la vot, și supus la un regim de taxare

164 Idem, p. 9.
165 În doar două luni, septembrie–octombrie 1950, războiul împotriva partizanilor a cauzat 450 de arestări, moartea a 27 de partizani și a 6 soldați, distrugerea a 18 cuiburi de partizani, sechestrarea a 453 de pistoale, 39 de puști mitraliere, 19 grenade și aproape 5.000 de gloanțe (Idem, pp. 99–118).
166 O reconstituire sintetică însă exhaustivă în Levy, *Gloria*, op. cit., pp. 89–100.

diferențiat.[167] În lipsa unor analize sistematice, bazate pe documentația arhivistică locală, este imposibil de stabilit compoziția etnică a țăranilor discriminați drept chiaburi. Faptul că colectivizarea a început în regiunile transilvănene nu a semnificat prezența unui sentiment antimaghiar în rândurile partidului, ci reflecta o realitate economică: județele transilvănene erau pregătite pentru transformare, deoarece proprietățile latifundiare, expropriate în 1949, intraseră în componența așa-numitului GAS, fondul agricol de stat. În vara anului 1950, Gheorghiu-Dej a încurajat CC să țintească la un obiectiv de 1.000 de ferme, circa 300-400.000 de familii, „colectivizate" până la sfârşitul anului. Până la concediul forțat al Anei Pauker, care pe data de 15 iunie 1950 a trebuit să plece la Moscova pentru a fi operată de cancer la sân, fuseseră inaugurate, însă, doar 168. Atunci a avut loc o întorsătură crucială: locțiitorul său în cadrul Comisiei agricole a CC, de naționalitate maghiară, Sándor/Alexandru Mogyorós/Moghioroş, a adoptat linia impusă de Gheorghiu-Dej şi a dictat periferiei o politică de rigoare extremă, care nu a ocolit regiunile locuite de conaționalii săi. În regiunea Mureş din Transilvania Centrală, Comitetul de Partid, condus de prim-secretarul de origine maghiară, a lansat o adevărată întrecere, crudă şi ineficientă, pentru a pune în funcțiune fermele „prin orice mijloc şi cu orice cost". Cu toate acestea, până la sfârşitul anilor '50, România a rămas, cu excepția Poloniei, statul comunist cu procentul cea mai mic de teren colectivizat.[168]

Referindu-se la aşa zisele „ilegalități"comise de organele statale, în Plenara CC din decembrie 1961 Gheorghiu-Dej declama public că în primii ani ai deceniului '50 fuseseră arestați fără motive juridice 80.000 de țărani, în timp ce Ceauşescu menționa că 89.000 de țărani fuseseră arestați doar în decursul anilor 1951-52. Primele statistici inexacte ce au ieşit la iveală din arhivele sortate pe regiuni şi „categorii" de reprimați (chiaburi, țărani de condiție medie, țărani săraci), demonstrează faptul că, între anii 1949-52, fuseseră arestați pe întreg cuprinsul țării 34.738 de țărani, ce atingeau maximul în trei regiuni transilvănene (Hunedoara, cu 16.146 arestări, Oradea, cu 9.760 şi Cluj, cu 4.025 arestări).[169] În regiunile Cluj şi Oradea procentul maghiarilor depăşea un sfert dintre locuitori, în timp ce în Hunedoara ponderea românilor depăşea 90%.

167 Idem, p. 98.
168 Idem, p. 93.
169 ACNSAS, fond Documentar,dosar 53, vol. I, f. 91.

Chiar lumea satului a fost obiectul primei dintre cele câteva „acţiuni speciale" organizate între 1949-53 pentru a lovi anumite grupuri, a cărei analiză este crucială pentru a înţelege legătura strânsă dintre motivaţiile de clasă şi de etnie ale represiunilor ce au avut loc în primii ani ai dictaturii. Începuturile colectivizării au fost însoţite de dislocarea impusă marilor proprietari latifundiari şi familiilor lor. Într-o singură noapte doar, 2-3 martie 1949, 2.792 de mari proprietari, 3.744 de membri ai familiilor acestora, 363 de administratori ai proprietăţilor şi 725 de dependenţi de altă natură (în total 7.084 persoane) au fost expulzaţi de pe locul lor de reşedinţă, expropriaţi fără indemnizaţii pentru bunurile proprii şi transferaţi într-un centru urban sau într-un sat îndepărtat, aflat la sute de kilometri de proprietatea lor.[170]

Următoarea operaţiune specială a avut loc în vara anului 1951, în cadrul unei campanii politico-militare mai vaste, iniţiată de ţările blocului sovietic împotriva Iugoslaviei. Pe data de 14 noiembrie 1950, Direcţia Generală pentru Securitatea Populară a pregătit versiunea definitivă a unui „Plan de evacuare din zona de frontieră cu Iugoslavia, pe o fâşie de 25 km, a elementelor periculoase pentru securitatea acestei zone". Întreaga operaţiune se construia pe modelul stalinist tardiv, axat pe obsesia securităţii interne şi externe. Listele celor deportaţi conţineau 40.320 de nume (adică membrii a 10.099 nuclee familiale) şi erau redactate în baza unor criterii „etnice"şi „preventive" în acelaşi timp. Mulţi dintre cei deportaţi erau pedepsiţi deoarece erau de naţionalitate sârbă, dar pe liste apar şi mii de chiaburi, elemente burgheze şi numeroşi ţărani români, germani sau maghiari, care de secole convieţuiau în acel colţ multilingv al Europei de Sud-Est. Dislocarea lor a fost realizată între 16-19 iunie 1951, în baza Decretului Consiliului de Miniştri 200/1951.[171] Transporturile au fost efectuate de convoaie militare formate din vagoane de marfă, sub conducerea a 22.000 de efective ale *trupelor de Securitate* şi Miliţie. După mai multe zile de călătorie, deportaţii au fost părăsiţi în Bărăgan, un teren arid, aproape deşertic, situat la est de Bucureşti, unde au construit din nimic douăsprezece aşezări în care au locuit până în 1956, când le-a fost permis să se întoarcă la propriile lor case, care fuseseră între timp ocupate de colonişti proveniţi din alte părţi ale ţării.

170 Oprea, *Banalitatea răului*, op. cit., pp. 114–5.

171 M. Milin, L. Stepanov. *Golgota Bărăganului pentru sârbii din România, 1951–1956*, Uniunea Democratică a Sârbilor şi Caraşovenilor din România, Timişoara, 1996, p. 22. Baza legală a prevederii a fost Decretul Consiliului de Miniştri 200/1951.

Un caracter mai marcat etnic observăm în cadrul ultimei operațiuni speciale, realizată înainte de moartea lui Stalin: deportarea familiilor „nedemne de încredere din punct de vedere social" din așa-zisele „centre aglomerate", realizată după modelul expulzărilor din vara anului 1951 a mii de familii nobile și mari-burgheze din capitala maghiară Budapesta. Dislocarea a fost efectuată în baza Decretului Ministerului de Interne nr. 352 din 16 februarie 1952, care impunea nucleelor familiale compuse din „elemente indezirabile" care primeau ordinul să părăsească în decurs de trei zile propriul centru rezidențial, în general un oraș mare, pentru a se stabili într-un centru agricol. Graba cu care au fost completate listele a determinat înscrierea pe acestea a unui mare număr de cetățeni (în marea lor majoritate de altă naționalitate decât cea română) ce rămăseseră fără niciun fel de venit fix sau în posesia vreunui bun imobiliar. Alții, spre exemplu medicii și inginerii, considerați „indispensabili", au fost ulterior invitați să rămână până la noi ordine.[172] În ciuda faptului că fuseseră „legalizate" prin decretul mai sus citat, deportările au început (chiar dacă pe scară mică) în luna iulie a anului 1951, pentru a se încheia doi ani mai târziu, în septembrie 1953.[173] O comisie numită de Ministerul de Interne și condusă de viceministrul și șeful Securității, generalul Gheorghe Pintilie, a dispus „dislocarea" din locul de reședință și trimiterea cetățenilor indezirabili înspre unitățile de muncă forțată. Acest organ se reunea săptămânal pentru a desemna perioadele de muncă forțată, cuprinse între șase luni și cinci ani, pentru cetățenii introduși anterior pe listele celor posibil „dislocați". Din arhivele Securității rezultă că prevederea trimiterii la „unitățile de muncă forțată" (în afară de Canalul Dunăre-Marea Neagră, alte câteva mari șantiere industriale, precum acela de la centrala termoelectrică de pe Bicaz), privea, pentru perioada luată în considerare, circa 11.000 persoane.[174] Până la jumătatea anului 1952, condamnarea la muncă forțată dura între șase luni și doi ani; ulterior, concomitent cu o fază de represiuni acute și generalizate, până în luna februarie a anului 1953, perioada condamnării a fost extinsă până la un maxim de cinci ani. Expulzarea din marile centre urbane și condamnarea la muncă forțată

172 Detaliile apar într-un raport al consulatului maghiar la București: MOL, fond XIX–J–1–j (Ministrul de Externe, România 1945–64, corespondența secretă), B. 9. raportul 00663/2, 19 mai 1952.

173 ACNSAS, D/55, vol. VI–IX, XVI–XVII, XXI; D/186–187.

174 Date prelevate la numerotarea progresivă a *Dosarelor de dislocare* examinate de Comisie în anul 1953, ACNSAS, fond Documentar, dosar 187.

a „elementelor de clasă alogene”, la fel ca şi impunerea domiciliului obligatoriu pentru foştii proprietari latifundiari în 1949 au avut scopuri politice şi sociale, dar şi o certă orientare etnică. În special maghiarii, care fuseseră înainte deținători ai unor impunătoare proprietăți latifundiare în întreaga Transilvanie, au avut de suferit din cauza acestor prevederi; în oraşele Târgu Mureş şi Odorheiu Secuiesc au fost concentrați sute de „dislocați” care, până în primii ani ai deceniului ’60, au fost siliți să trăiască în condiții precare, ca cetățeni de rang secund.[175] În timp ce, până la jumătatea anului 1952, majoritatea celor trimişi în „unitățile de muncă” proveneau din Bucureşti şi Moldova, mai apoi a fost vizată în special populația urbană maghiară sau evreiască din oraşele transilvănene.[176] Caracterul social şi în acelaşi timp etnic al acestei măsuri represive reiese, prin urmare, din analiza listelor nominale cuprinzând condamnații la muncă forțată sau la domiciliu obligatoriu, în care elementele minoritare erau net suprareprezentate.

175 ACNSAS, fond Documentar, dosar 198, 202.
176 ACNSAS, fond Documentar, dosar 55. vol. XVII–XXI, procesele-verbale ale reuniunilor Comisiei Ministerului Afacelor Interne în perioada august 1952 – septembrie 1953.

3. Autonomie şi teroare (1952–1953)

3.1. Crearea Regiunii Autonome Maghiare

Inspirându-se din ideea înrădăcinării naționale care stătea la baza *korenizacija* sovietice, în perioada 1948-50 regimul comunist român se diferenția de acesta în două puncte fundamentale: nu „teritorializa" chestiunea națională (adică nu încuraja formarea de arii administrative autonome) şi aplica selectiv promovarea culturală a minorităților. Aceasta era permisă cu generozitate populației maghiare, negată celei germane, decantată în mod limitat şi contradictoriu în cazul celei evreieşti. O schimbare crucială a avut lor între anii 1950 şi 1952, prin reforma administrativă şi mai apoi prin crearea Regiunii Autonome Maghiare, care ar fi trebuit să încununeze procesul de „izomorfism instituțional"[177] la structura sovietică.[178]

România comunistă moştenise de la precedentele sisteme de guvernământ un sistem teritorial intern instabil: în Transilvania, granițele comitatelor de sorginte austro-ungară fuseseră modificate în 1925 şi mai apoi în 1938 (înlocuite la acea dată de entități mai ample, eliberate de criterii istorice şi etnografice); în 1940 granița româno-maghiară, trasată prin cel de-al doilea Arbitraj de la Viena, intervenise divizând artificial diferite comitate (*județe* în română, *vármegye* în maghiară). În anul 1945, prin reintegrarea la România a Transilvaniei de Nord, a fost refăcut, provizoriu, sistemul administrativ din 1925. Câțiva ani mai târziu, în 1949, piramida administrativă tradițională, pe două nivele (prefectură şi administrație comunală), a fost înlocuită cu *comitate provizorii*, dispunând de puteri locale depline şi formată din activişti de partid, însărcinați cu pregătirea Consiliilor Populare locale şi a primelor alegeri municipale de

177 Definiția, ce se referea inițial la republicile sovietice, a fost formulată de V. Zaslavsky, *Dopo l'Unione Sovietica. La perestroika e il problema delle nazionalità*, Il Mulino, Bologna, 1991, p. 21.

178 Pentru analiza unui precedent istoric de inspirație stalinistă, crearea în 1934 a Regiunii Autonome Evreieşti, cfr. A. Vitale, *La Regione ebraica in Russia. Birobidzhan: la prima Israele*, Casagrande, Lugano, 2005.

după război, ce au avut loc în decembrie 1950.[179] Dar cei ajunşi la conducerea județelor provizorii, promovați fără a avea nici un fel de experiență administrativă (nu puțini erau chiar analfabeți), au interpretat câteodată literalmente sloganul „a face *tabula rasa* din trecut" şi astfel kilometri de documente administrative au fost făcute pierdute în timpul schimbului de putere. Nici măcar constituirea primelor Consilii Populare nu a reuşit să pună capăt haosului ce fusese creat în cadrul aparatului administrativ. Ministrul de interne, Teohari Georgescu, chemat la raport de către Ambasada Sovietică, a trebuit să admită că aparatele locale nu erau în măsură să își asume rolul de centură de transmisie pentru aparatele centrale. Personalul acestora nu era în măsură să întocmească un proces-verbal, să descifreze o circulară şi să dispună aplicarea acesteia, să pregătească o ordine de zi în baza căreia să desfăşoare o întâlnire operativă; la Bucureşti se ajunsese la concluzia că era nevoie să fie trimise către periferie textele tipizate ale ordinelor de zi ce trebuiau discutate.[180]

Se simțea, prin urmare, necesitatea unei urgente reforme complete, care a avut loc în primăvara anului 1950, când un decret al Plenarei CC a stabilit crearea unei comisii specializate, formată din reprezentanți ai lumii academice, a Comitetului pentru Planificare şi a Ministerului Forțelor Armate, sub coordonarea Ministerului de Interne.[181] Lucrările s-au desfăşurat fără întârziere şi pe data de 8 septembrie a fost promulgată Legea 5/1950, în baza căreia 58 de județe şi 424 de plase erau înlocuite cu 28 de regiuni şi 117 raioane (*raion*, termen de origine rusă).[182] Obiectivul reformei a fost unul dublu: au fost identificate ariile (regiunile, raioanele, municipiile) prioritare pentru dezvoltarea economică planificată şi, în special, anumite zone (aşa-zisele „oraşe cu importanță republicană")

179 Potrivit consulului sovietic la Cluj, mii de persoane au fost excluse de pe listele electorale deoarece apăreau pe o altă „listă", aceea a chiaburilor: cfr. G. P. Muraško (coord.), *Vostočnaja Evropa v dokumentach rossijskich archivov. 1944–1953 gg.*, 2 vol., Sibirskij chronograf, Moskva–Novosibirsk 1997–98 (notat de acum înainte *VE v dok.*), vol. II, doc. 153, pp. 448–50 (raportul consulului Koroilov – Cluj, 16 decembrie 1950). Mulțumesc colegei mele Csilla Fedinec pentru traducerea documentelor redactate în limba rusă.

180 *VE v dok.,* vol. II, doc. 185, p. 531 (raportul consilierului ambasadei Spandarian – Bucureşti, 14 mai 1953).

181 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie (notat de aici înainte ANIC, Canc.), dosar 181/1950, stenograma Plenarei CC, 15–17 mai 1950, f. 6–16.

182 L. Vofkori, *Erdély közigazgatási és etnikai földrajza*, Balaton Akádemia, Vörösberény 1996, p. 47.

în care să fie concentrate investițiile industriale.[183] Aceasta a favorizat şi concentrarea populației, prin suprimarea autonomiei a mai mult de un sfert din cele 6.276 de comune. În baza instrucțiunilor primite de la Moscova prin „consilierii pentru problemele legate de construirea statului", au fost luați în considerare nu numai factorii socioeconomici, dar şi cei istorici în cadrul unei noi delimitări „totalitare" a spațiului. Oraşe ca Sibiu, Sighişoara (centre istorice săseşti) şi Blaj (sediul mitropoliei Bisericii Greco-Catolice, desființată în 1948) au fost declasate pentru caracterul lor „burghez" şi „reacționar": Sibiul a fost redus la reşedință de județ, Blajul la simplă comună.[184] Reforma administrativă din 1950 a constituit o etapă importantă în construirea noului sistem şi datorită faptului că noile reşedințe regionale deveneau de importanță capitală pentru partid, în timp ce pentru Securitate erau deja. Crearea regiunilor şi a raioanelor a fost precedată, în 1948, de repartiția pe teritoriul național a sediilor poliției politice. Datorită imposibilității de a fixa câte un sediu în fiecare dintre cele cincizeci şi opt de județe, Ministerul de Interne împărțise teritoriul în treisprezece macroregiuni, stabilind în fiecare dintre acestea câte un comandament al Securității.[185]

Şi factorii naționali au jucat un rol în delimitarea regiunilor, mai ales în Transilvania. La formarea comunelor, în ciuda faptului că fusese prevăzută pentru fiecare o populație medie de 3.000 de locuitori, în fostele județe secuieşti a fost îngăduită formarea de comune locuite de abia 1.000-1.500 de locuitori din cauza necesității de „a se ține cont de factorul național"".[186] Cele patru județe secuieşti se situau în partea de centru-est a Transilvaniei, prevalent muntoasă şi rurală. Rețeaua lor urbană era tradițional formată din numeroase aşezări de dimensiuni reduse (5-15.000 de locuitori, cu excepția oraşului Târgu Mureş, care avea aproape

183 ANIC, Canc., dosar 178/1950, f. 3. „Oraşele cu importanță republicană" erau Bucureşti, Oraşul Stalin (adică vechiul Braşov-Kronstadt), Cluj, Iaşi, Constanța, Galați şi Timişoara.

184 Cfr. opusculului *A Román Népköztarsaság területének raionálásáról. 8 kérdés–8 felelet*, Kiadja a Román Munkáspárt, Bucureşti, 1950, pp. 3–4 şi raportului asupra principiilor directoare ale reorganizării teritoriale a Republicii Populare Române supus Plenarei CC din 15–17 mai 1950 (ANIC, Canc., dosar 72/1950, f. 2).

185 Cele treisprezece comandamente erau localizate în Bucureşti, Braşov, Constanța, Cluj, Craiova, Galați, Iaşi, Oradea, Piteşti, Ploieşti, Sibiu, Suceava şi Timişoara. În luna martie a anului 1951 numărul acestora a crescut la douăzeci şi opt, câte unul pentru fiecare regiune (Oprea, *Banalitatea răului*, op. cit., p. 30).

186 ANIC, Canc., dosar 178/1950, f. 41.

50.000 de locuitori).[187] Lipsa autosuficienței economice a regiunii, precum şi infrastructura sa slab dezvoltată au determinat o alegere radicală din partea comisiei: împărțirea Ținuturilor Secuieşti între cele două noi regiuni, Mureş şi Stalin.

Dacă luăm spre exemplu regiunea secuiască, trebuie să subliniem faptul că una dintre cauzele înapoierii acesteia este că până astăzi i-a lipsit sprijinul centrelor industriale. Prin integrarea regiunii secuieşti în cea a Oraşului Stalin, prin marele centru industrial al Oraşului Stalin [Braşov] se întrevăd mari perspective pentru populație.[188]

Despărțirea celor patru județe secuieşti, unde, în baza recensământului din 1948, 72,8 % dintre cei 740.381 de locuitori se declarau de limbă maternă maghiară[189] a ridicat, totuşi, o problemă politică. În cele două regiuni (Mureş şi Stalin) create în locul celor patru unități tradiționale (Mureş-Turda, Odorhei, Ciuc, Trei Scaune) populația maghiară era uşor prevalentă, fapt ce se reflecta şi în compoziția aparatelor de partid. În regiunea Mureş, nucleul viitoarei RAM, potrivit organigramei din 1950 erau maghiari prim-secretarul de partid (situație echilibrată de trei vicesecretari români), patru membri din opt ai Biroului Politic şi şaizeci şi trei de funcționari superiori din o sută;[190] şi în regiunea Stalin a fost numit un prim-secretar de partid maghiar.

Crearea a două regiuni cu majoritate maghiară nu a însemnat însă adoptarea modelului sovietic de autonomie, iar acțiunea din Transilvania, comandată de la Bucureşti, nu a avut parte de sprijinul Moscovei, care, încă din 1951, a început presiunile asupra autorităților române pentru ca acestea să elaboreze o soluție „teritorială” pentru problema maghiară. În luna mai a anului 1951, doi consilieri politici sovietici l-au convocat la discuții pe ministerul de interne Georgescu. La întrebarea lor dacă s-a ținut cont de minoritățile naționale la delimitarea granițelor

187 *Anuarul statistic al Regiunii Autonome Maghiare 1960/A Magyar Autonóm Tartomány statisztikai évkönyve 1960*, Direcția Centrală de Statistică – Direcția Regională de Statistică a RAM, Bucureşti, 1960, p. 29.

188 ANIC, Canc., dosar 181/1950, f. 10–1.

189 MOL, fond XIX-J-1-k (România 1945–64, administrativ) b. 10. raportul 34/pol. Bucureşti, 16 aprilie 1948. Datele recensământului general al populației din 25 ianuarie 1948.

190 ANDJM, fond 1134, Comitetul Regional al PCR Mureş, 1950–68 (notat de aici înainte ANDJM, 1134), dosar 4/1950, f. 1–2.

noilor regiuni, răspunsul acestuia a fost confuz şi imprecis, negând caracterul „compact”“ al populației maghiare:

Am creat regiunile Mureş şi Stalin cu intenția de a comasa aici, pe cât posibil, majoritatea maghiarilor. Dar, în realitate, aceasta este o chestiune foarte complexă, deoarece minoritățile nu trăiesc într-un bloc compact, ci sunt răsfirate şi amestecate cu majoritatea română. Acest lucru face foarte dificilă crearea de regiuni autonome. Am luat în considerare posibilitatea de a crea regiuni autonome, însă nu s-au luat încă măsuri concrete în această privință[191]*.*

Crearea Regiunii Autonome Maghiare a fost introdusă în agenda politică română de către Uniunea Sovietică prin vara anului 1951, în acelaşi timp cu începerea lucrărilor pentru redactarea unei noi Constituții care s-o înlocuiască pe cea din 1948. De această problemă se ocupa Comitetul Central al PMR, încă de pe data de 28 iunie 1950, când a fost numită o comisie internă a Biroului Politic, însărcinată cu redactarea schiței Constituției până în primăvara anului 1951, concomitent cu alegerile politice prevăzute a avea loc atunci.[192] Lucrările au întâmpinat însă dificultăți, constrângându-l pe Gheorghiu-Dej să ceară părerea lui Stalin în vara anului 1951.[193] Pe data de 4 august 1951, Stalin a răspuns printr-o telegramă în care îl asigura pe Gheorghiu-Dej de ajutorul său, sfătuindu-l să înainteze proiectul Constituției judecății experților sovietici.[194] Textul nu a trecut de examenul comisiei de la Cremlin, care a început să proiecteze o regiune autonomă maghiară fără ca măcar să îi consulte pe conducătorii români. Pe data de 7 septembrie 1951, Stalin i-a trimis lui Gheorghiu-Dej un memorandum intitulat *Notă asupra creării unei regiuni autonome maghiare în Transilvania*, redactat de către consilierii P. Arkhipov şi D. Tumanov şi extrem de critic la adresa reformei din 1950, care separase zonele maghiare ale Transilvaniei în două regiuni plurilingve.[195] Autorii defineau autonomia regională ca fiind „principiul politicii naționale le-

191 *VE v dok.*, vol II, doc. 185, p. 531.
192 ANIC, Canc., dosar 48/1950, f. 3–9.
193 Nu am reuşit să găsim cererea lui Gheorghiu-Dej în fond CC al PCR – Cancelarie – care a fost cercetat la arhivele naționale române. Informația apare în *VE v dok.*, vol II, p. 582 în notele de subsol.
194 *VE v dok.*, vol II, p. 582 în notele de subsol.
195 ANIC, fond CC PCR, Secția organizatorică, dosar 39/1951, f. 1–7.

ninist-stalinistă" şi, citând din plin din volumul lui Stalin intitulat *Marxismul şi problema națională*, apărut în 1913, recomandau respingerea a ceea ce se definea ca „autonomie național-culturală", declarându-se în favoarea unei autonomii funcționale ce permitea exploatarea mai eficientă a resurselor economice. Fragmentarea teritorială, interpretabilă ca simptom al fragilității statale sovietice, demonstra, din contră, că „națiunile socialiste, apărute în URSS, sunt mai unite şi mult larg populare în comparație cu națiunile burgheze".[196] Coeziunea teritorială şi națională se cristaliza ca argument decisiv. Mesajul lui Stalin era foarte clar: printr-o regiune autonomă bine integrată statului se fortifică unitatea României; fără aceasta, creşte riscul unor insurgențe separatiste.

A doua parte a memorandumului examina condițiile pentru crearea unei regiuni autonome pentru maghiarii din Transilvania. După ce au subliniat caracterul *multinațional* al statului român, consilierii sovietici observau că în cinci raioane ale regiunii Stalin şi în alte trei din regiunea Mureş majoritatea absolută a populației se declara de naționalitate maghiară şi concluzionau: „Pornind de la experiența creării formațiilor naționale de Stat în URSS şi ținând seamă de particularitățiile momentului național din RPR, se presupune că este nimerit a se crea regiunea autonomă maghiară din Transilvania".[197] În privința dimensiunilor acesteia se preconizau două variante. Aceea „minimă" prevedea şapte raioane, toate cu majoritate maghiară, având ca reşedință capitala istorică a Ținutului Secuiesc, Târgu Mureş (în limba maghiară Marosvásárhely). Din populația totală de peste 600.000 de locuitori, naționalitatea „titulară" ar fi fost reprezentată în pondere de 79%. A doua variantă, mai ambițioasă, situa în centrul regiunii maghiare nici mai mult nici mai puțin decât principalul oraş al Transilvaniei, Clujul. Prin includerea unor raioane cu majoritate română, o regiune de aproape un milion de locuitori ar fi fost transformată într-o arie puternic plurilingvă, în care populația maghiară nu ar fi depăşit 60%. Autorii erau conştienți asupra riscurilor: dacă

stabilirea centrului regiunii autonome în oraşul Cluj ar satisface dorințele populației de naționalitate maghiară care socoteşte oraşul Cluj un centru istoric şi cultural maghiar [...], partea de sud-est a regiunii Cluj, adică părți ale raioanelor Aiud, Cluj şi Turda, ca şi raionul Târnăveni şi partea de sud a

196 ANIC, fond CC PCR, Secția organizatorică, dosar 39/1951, f. 4.
197 ANIC, fond CC PCR, Secția organizatorică, dosar 39/1951, f. 5.

raionului Luduş – regiunea Mureş, care trec în cadrul regiunii autonome, au populaţie amestecată şi jumătate este de naţionalitate nemaghiară. Aceste părţi ale raioanelor arătate trebuie să unească printr-un coridor îngust oraşul Cluj de celelalte raioane ale regiunii autonome.[198]

Clujul rămânea, chiar şi după cel de-al Doilea Război Mondial, nervul descoperit al proiectului naţional român, oraşul în care românii nu reuşiseră niciodată să atingă supremaţia socială şi nici măcar cea numerică. La recensământul din 1948, dintre cei 117.915 locuitori 57,6% erau maghiari şi numai 40,1% români, şi în ciuda creşterii simţitoare a numărului ultimilor, stimulată de la Bucureşti, atmosfera urbană rămânea incontestabil maghiară. Dacă Clujul ar fi devenit capitala unui „corp străin" în centrul Transilvaniei, asumându-şi rolul de centru nu doar cultural, ci şi administrativ al comunităţii maghiare, proiectul de românizare ar fi cunoscut un proces de stagnare ireversibil. Aceiaşi experţi sovietici înclinau înspre varianta „minimă", care ar fi garantat formarea unei regiuni „compacte" din punct de vedere etnic.

Conducerea de la Bucureşti a încercat timp de câteva luni să ignore dispoziţiile sovietice cu privire la concederea autonomiei. Pe data de 10 octombrie 1951, secretariatul PMR a dezbătut „pregătirea materialului necesar activităţii comisiei însărcinate cu elaborarea noii constituţii"".[199] Plenarele au produs un „Proiect de înfiinţare a unui Departament pentru problemele naţionalităţilor conlocuitoare pe lângă Preşedinţia Consiliului de miniştri", dotat cu un aparat substanţial (5 birouri diferite), dar cu putere exclusiv consultativă.[200] În toamna anului 1951, obiectivul principal al lui Gheorghiu-Dej a devenit redefinirea echilibrelor interne ale puterii şi eliminarea din partid a figurilor pe care nu le agrea, începând cu numărul trei în ierarhie, ministrul de finanţe Vasile Luca.[201] Într-un moment de tensiune internaţională extremă şi de mari dificultăţi economice şi politice pe plan intern, aprobarea noului document fundamental a părut a pierde din actualitate, la fel ca şi alegerile politice, amânate

198 ANIC, fond CC PCR, Secţia organizatorică, dosar 39/1951, f. 5–7.
199 ANIC, Canc., dosar 41/1951, f. 3–6.
200 ANIC, Canc., dosar 72/1951.
201 *VE v dok.*, vol. II, doc. 222, pp. 612–5 (din jurnalul consilierului de ambasadă Spandarian: întâlnirea cu Gheorghiu-Dej cu privire la construcţia Canalului Dunăre–Marea Neagră şi a erorilor ministrului de finanţe Luca – Bucureşti, 10 septembrie 1951). Asupra premiselor căderii în dizgraţie a întregului grup cfr. Tismăneanu, *Stalinism for All Seasons*, op. cit., pp. 123–30.

pentru luna noiembrie a anului 1952. Problema Constituției – nu însă şi cea a Regiunii Autonome – a reapărut doar în şedința Biroului Politic din 25 martie 1952, după destituirea lui Luca (8 martie), în timp ce Gheorghiu-Dej şi aliații săi (Miron Constantinescu, Iosif Chişinevschi, Sandor Mogyorós) pregăteau demascarea a „grupării anti-partid", făcută publică în Plenara din 26-27 mai. Gheorghiu-Dej a susținut necesitatea de a pregăti o nouă comisie, de data aceasta formată nu numai din exponenți ai partidului, dar şi din „tovarăşi de drum", precum conducătorul – încă – formal al guvernului, Petru Groza.[202]

Motivul care a dus la formarea unei noi comisii conduce la neînțelegeri cu sovieticii. Comisia precedentă nu primise, de fapt, indicațiile sovietice asupra formării Regiunii Autonome, conținute în memorandumul din septembrie 1951. Dar Regiunea Autonomă nu apărea nici măcar în *Directivele Marii Adunări Naționale pentru elaborarea proiectului noii Constituții a RPR*, elaborate în primăvara lui 1952.[203] La jumătatea lunii aprilie a anului 1952, conducerea PMR a fost convocată la Moscova, unde Stalin a dictat liniile directoare pentru soluționarea cazului Luca-Pauker-Georgescu.[204] S-a vorbit şi despre chestiunea națională? Dezvoltările succesive ale evenimentului ne fac să credem că Stalin a amintit măcar despre oportunitatea rezolvării problemei maghiare. Pe data de 14 mai, Gheorghiu-Dej i-a trimis lui Stalin textul celei de-a doua versiuni a schiței Constituției, în care găsim o referire specifică la Regiunea Autonomă.[205] După corecturile aduse de Visinski şi de către Departamentul relații internaționale al CC sovietic,[206] pe data de 25 iunie 1952 a fost consultat şi Stalin, care a amendat personal documentul. Articolul 19 al textului corectat de către acesta prevedea formarea unei RAM care să cuprindă „un spațiu locuit în bloc compact de populațiile maghiare şi secuieşti", o

202 ANIC, Canc., dosar 25/1952, f. 17–9.

203 ANIC, Canc., dosar 25/1952, f. 34. Pentru o reconstituire mai detaliată a procesului de redactare a Constituției române din 1952 trimit la S. Bottoni, *Tra stalinismo e nazionalismo: la creazione della Regione Autonoma Ungherese in Romania (1952)*, în „Italia contemporanea", 2003, 233, pp. 679–700.

204 Tismăneanu, *Stalinism*, op. cit., pp. 128–9; cfr. R. Levy, *Gloria*, op. cit., pp. 298.

205 Observațiile lui Visinski asupra întregului proiect sunt raportate în T. V. Volokitina *şi colab.* (coord.), *Sovietskij faktor v vostočnoj Evrope, 1944–1953*, 2 vol. Rosspen, Moscova 1999–2002 (notat de aici înainte *SF v VE*), vol II, doc. 243, pp. 632–4 (comentariu la schița de Constituție a Republicii Populare Române – Moscova, nu mai târziu de data de 25 mai 1952).

206 Procesul decizional este reconstituit în detaliu în *VE v dok.*, vol. II, pp. 769–71.

entitate unde „conducerea administrativă să fie aleasă de cetățenii cu reședință în Regiunea autonomă maghiară"".[207] Pe data de 6 iulie 1952, CC al PCUS(b) a trimis omologului său român varianta finală a textului.

Suntem îndreptățiți să ne întrebăm oare ce l-a motivat pe Stalin să se ocupe personal de corectura Constituțiilor română și poloneză?[208] O posibilă explicație ne conduce la găsirea unui răspuns în natura stalinismului târziu, ca sistem „neo-patrimonial", dominat de pasiunea dictatorului pentru angrenaje ale mecanismului puterii de el creat, care includea și semantica limbajului.[209] Stalin nu s-a limitat la corecturi formale: a emendat Constituțiile poloneză și română de „excesele" de internaționalism care conduseseră la dispariția din proiectele supuse controlului a tuturor referirilor la valorile naționale tradiționale. Confirmând alunecările etnice în privința referințelor culturale ale stalinismului matur, Stalin a introdus expresii precum „cultura națională poloneză" și „renașterea națională poloneză",[210] în ciuda faptului că numise un general sovietic în funcția de ministru al apărării la Varșovia. În privința Regiunii Autonome, aceasta a reprezentat un fel de concesie față de un alt sentiment național, cel maghiar, în ciuda faptului că recomandarea sa finală trimitea la versiunea „minimă" din 1951, cu siguranță mai puțin incomodă pentru români decât macroregiunea cu capitala la Cluj. Pe ai săi 13.500 km^2, RAM cuprindea doar județele secuiești: pe un teritoriu echivalent cu 13% din cel transilvănean, locuiau în anul 1956 doar 731.000 de persoane din cele peste 5 milioane de locuitori. RAM a fracturat integritatea comunitătii maghiare, din care două treimi (aproape 1 milion de persoane) se regăseau în afara regiunii autonome.[211] RAM a fost concepută ca teritoriu „maghiar" (în procent de 77.3%), însă nu exclusiv. Naționalitatea titulară era majoritară în reședința de regiune, Târgu Mureș (în proporție de 74%, față de 22% români), la fel ca și în alte opt raioane. Pe valea înaltă a Mureșului erau localizate raioanele cu majoritate română ale Reghinului și Toplitei, incluse în RAM, contrar schiței sovietice din 1951, din motive nu

207 *VE v dok.*, vol. II, p. 771.

208 Despre cazul polonez cfr. K. Persak, *Stalin as Editor: The Soviet Dictator's Secret Changes to the Polish Constitution of 1952*, în „Cold War International History Project Bulletin", 1998, II, pp. 149–54.

209 Y. Gorlizki, O. V. Khlevniuk (ed.), *Cold Peace: Stalin and the Soviet Ruling Circle, 1945–1953*, Oxford University Press, Oxford, 2004, pp. 168–9.

210 Persak, *Stalin*, op. cit., p. 150.

211 Recensământul populației din 1956 (conform naționalității declarate) raportat în *Anuarul Statistic al Regiunii Autonome Maghiare 1960*, op. cit., pp. 40–1.

doar economice, ci şi „naționale”. Noua regiune autonomă a fost concepută ca fiind binațională şi bilingvă, cu prezența marginală a celorlalte grupuri minoritare (1,5% rromi, respectiv 0,4% germani şi evrei).

Sarcina de a aproba schița de Constituție emendată de Stalin i-a revenit lui Gheorghiu–Dej, care, pe data de 12 iunie, preluase dubla funcție de secretar şi prim-ministru, concentrând astfel în mâna sa întreaga putere. Conştient fiind de lipsa de popularitate a prevederii printre românii din Transilvania, Gheorghiu-Dej a încercat să nu prelungească o rezistență care i se părea inutilă în asemenea circumstanțe. El a încercat, mai degrabă, să potențeze semnificația creării regiunii şi, începând cu Biroul Politic, din 10 iulie a criticat explicit excesiva „condescendență” față de Moscova a colegului Miron Constantinescu:

MIRON CONSTANTINESCU: Constituția sovietică arată că în asemenea regiuni autonome procedura judecătorească să desfăşoară în limba maternă. Politiceşte avem numai de câştigat. Citind mai departe în Constituția Azerbaidjană, vedem că aici se spune că, în raioanele unde majoritatea populației este rusă sau armeană [citeşte], dacă am reda ideea de aici, ar trebui să spunem: „În Regiunea Autonomă Maghiară, procedura judecătorească se face în limba maghiară, iar în raioanele locuite de populația română sau de alte naționalități, de desfăşoară în limba respectivă”.

GHEORGHE GHEORGHIU-DEJ: Să nu mergem mai departe. Nu este o întîmplător că tovărăşii n-au făcut nicio observație. Să lăsăm aşa,[212] să nu mai adăugăm, să rămână numai folosirea traducătorului. Într-o formă indirectă precizezi un lucru foarte important. Procedura judiciară se face în limba română asigurîndu-se folosirea limbii materne. Este suficient în etapa în care ne aflăm noi. Să lăsăm articolul 69 [în realitate 68, N.d.A.] aşa cum este, fără schimbări.[213]

În timp ce întregul CC îşi punea întrebări asupra *status*-ului acestei „regiuni speciale” pe care niciun maghiar nu o ceruse oficial, Gheorghiu-Dej – despre care Vladimir Tismăneanu afirmă că nu era „un produs

212 Gheorghiu-Dej se referea la art. 68 al proiectului, care specifica: „În Republica Populară Română procedura judiciară se face în limba română, asigurându-se, în regiunile şi raioanele locuite de altă naționalitate decât cea română, folosirea limbii materne a acelei populații”.

213 ANIC, Canc., dosar 61/1952, f. 8–9.

direct al tradiției kominterniste” şi poate fi considerat „stalinist din instinct, nu din ideologie”[214] – dovedea excelente capacități de orchestrare a propriei puteri politice. Referirea la „stadiul” de dezvoltare încă prea înapoiat al sistemului socialist român într-o chestiune importantă ca dreptul folosirii limbii materne în administrația publică i-a permis, de exemplu, să nu refuze modelul sovietic, amânând însă aplicarea acestuia pe perioadă nedefinită..

Pe data de 12 iulie, schița întregului proiect constituțional a fost trimisă prim-secretarilor regionali, care până în acel moment fuseseră ținuți în totală necunoştință a prevederilor noii Constituții şi a înființării RAM.[215] În cadrul acelei întâlniri a fost decisă data publicării proiectului (18 iulie) şi, în acelaşi timp, a început o amplă mişcare de propagandă ce a durat două luni. Gheorghiu–Dej părea neîncrezător şi ceea ce îl neliniştea era, bineînțeles, spinoasa problemă națională: „Aici duşmanul va încerca să pună în act diversiuni”,[216] afirma el în timpul şedinței. Evenimentele din vara anului 1952 vor confirma temerile sale.

3.2. O „eflorescență” de etnicitate

Pe data de 18 iulie 1952, cetățenii români au aflat din presă şi de la radio vestea apariției schiței noii Constituții, pe care ziarele au publicat-o în întregime, fără niciun comentariu. Trei articole din noul text fundamental erau dedicate Regiunii Autonome Maghiare (în maghiară Magyar Autonóm Tartomány).

Art. 19.

Regiunea Autonomă Maghiară a Republicii Populare Române (RPR) este formată din teritoriul locuit de populația compactă maghiară secuiască şi are conducere administrativă autonomă, aleasă de populația Regiunii Autonome. Regiunea Autonomă Maghiară (RAM) cuprinde raioanele: Ciuc, Gheorgheni, Odorhei, Reghin, Sângeorgiu de Pădure, Sf. Gheorghe, Târgu Mureş, Târgu Secuiesc, Toplița. Centrul administrativ al Regiunii Autonome Maghiare (RAM) este oraşul Târgu Mureş.

214 Tismăneanu, *Stalinism*, cit., p. 123
215 ANIC, Canc., dosar 65/1952, f. 27.
216 ANIC, Canc., dosar 65/1952, f. 26.

Art. 20.

Legile Republicii Populare Române (RPR), hotărârile și dispozițiile organelor centrale ale statului sunt obligatorii pe teritoriul Regiunii Autonome Maghiare.

Art. 21.

Regulamentul Regiunii Autonome Maghiare este elaborat de Sfatul Popular[217] *al Regiunii Autonome și supus spre aprobare Marii Adunări Naționale a Republicii Populare Romane (RPR).*[218]

Pe data de 19 iulie „Scânteia" a publicat primul comentariu, semnat de Iosif Chișinevschi. Potrivit șefului Secției Agitprop a CC, crearea RAM reprezenta o probă tangibilă a progreselor realizate în soluționarea chestiunii naționale în România, în baza directivelor leninist-staliniste. Cotidianul maghiar cel mai răspândit, tipărit la București în circa 50.000 de copii, a publicat, în aceeași zi, un editorial cu titlul *Noul proiect de Constituție aprobă egalitatea juridică a minorităților naționale,*[219] care sublinia cu mândrie conformarea noii Constituții române la cea sovietică. Același cotidian a inaugurat pe data de 20 iulie o temă de propagandă folosită extensiv în următoarele luni, ce compara politicile naționale ale sistemului „feudal-burghez" maghiar anterior anului 1918 și cele românești interbelice cu politica de emancipare juridică și de protecție culturală promovată de noul regim.[220]

În săptămânile care au urmat spectrul tematicilor abordate de presă s-a lărgit semnificativ.[221] Un interes deosebit a fost acordat armoniei între naționalități, ce a înflorit sub noul regim (chiar și în ceea ce privea res-

217 În cadrul repartiției sarcinilor între ramurile puterii, Sfaturilor Populare (locale, cetățenești și sătești; raionale și regionale) le erau atribuite mai ales funcții administrative, în timp ce comitetele de partid erau însărcinate cu executarea directivelor politice.

218 *Proiectul noii Constituții a RPR*, în „Scânteia", 18 iulie 1952.

219 *Az új Alkotmánytervezet szentesíti a nemzeti kisebbségek egyenjogúságát*, în RMSZ, 19 iulie 1952.

220 *A RNK nemzeti kisebbségei teljesen egyenjogúak a román néppel*, în RMSZ, 20 iulie 1952.

221 Numai în perioada 20 iulie–10 august au apărut în organul regional al partidului, „Vörös Zászló", 79 de articole ce comentau formarea RAM (ANDJM, 1134, dosar 43/1952, f. 189).

pectarea diversităţii culturale),[222] dar şi perspectivelor de dezvoltare economică. Corelând cultură şi progres social şi elogiind Institutul de Medicină şi Farmacie de la Târgu Mureş (unica instituţie universitară ce se găsea în regiune), se sublinia faptul că fii clasei muncitoare vor beneficia de acces privilegiat la universitatea în limba maghiară.[223] Un alt articol celebra unul dintre exemplele soluţionării problemei naţionale de către URSS: Regiunea Autonomă din Adîgheia, un mic teritoriu din Caucaz, situat în vecinătatea oraşului Krasnodar, care chiar în anul 1952 aniversa 30 de ani de la constituire.[224] Este puţin probabil ca asocierea, implicit propusă, dintre o regiune europeană şi un teritoriu pierdut în zona caucaziană să fi cauzat satisfacţii populaţiei RAM. La Bucureşti existau însă motive plauzibile pentru a lansa o avertizare uşor decodificabilă. Un articol dedicat activiştilor partidului, apărut în „Scânteia" pe data de 30 iulie, în încercarea de a convinge majoritatea etnică de faptul că crearea RAM „concorda intereselor fundamentale ale poporului român muncitoresc" îi avertiza, în acelaşi timp, pe maghiari că, potrivit tovarăşului Stalin, „autonomia nu însemna independenţă", din contră, „autonomia regională este forma cea mai reală de unitate".[225]

Pe data de 20 iulie 1952 a fost demarată o campanie de mobilizare politică ce a necesitat un susţinut efort organizator în timpul lunilor dedicate culesului şi colectării obligatorii către silozuri. Doar din RAM au fost recrutaţi 17.000 de activişti, care au fost adunaţi în 320 de „secţii de agitaţie" pentru o scurtă îndoctrinare teoretico-practică şi mai apoi repartizaţi în teritoriu. Timp de trei săptămâni, au avut loc 3.200 de adunări, la care au participat 66.700 de persoane, şi o atenţie deosebită a fost acordată reşedinţei Regiunii, Târgu Mureş, unde, potrivit raportului informativ asupra desfăşurării campaniei, toţi intelectualii participaseră la dezbateri.[226] Printre sarcinile principale pe care centrul le-a dictat secţiilor regionale şi raionale de agitaţie şi propagandă figura şi comba-

222 Cfr. *Hazánk nemzeti kisebbségeinek virágzó élete*, în RMSZ, 11 decembrie 1952: reportaj asupra convieţuirii în satul secuiesc Aita Seacă/Szárazajta, locul unor grave conflicte şi răzbunări etnice încă din 1940, de la intrarea administraţiei maghiare în Transilvania de Nord, precum şi în 1944, la trecerea Gărzilor lui Maniu.

223 *Szabad hazánkban anyanyelvünkön tanulunk*, în RMSZ, 3 august 1952.

224 *Az Adigej Autonóm Tartományban*, în VZ, 25 iulie 1952 (reluat de numărul 2410 din „Scânteia").

225 *Crearea RAM – un nou succes al politicii naţionale leninist–staliniste a partidului*, în „Scânteia", 30 iulie 1952.

226 ANDJM, 1134, dosar 43/1952, f. 182–4.

terea oricărei forme de şovinism, asociată unei lupte continue împotriva „tendinţelor reacţionare" din cadrul Bisericii Catolice, de care aparţinea majoritatea populaţiei maghiare a RAM.[227]

Cui aparţinea Regiunea Autonomă Maghiară? Potrivit cuvintelor unui funcţionar de partid local (maghiar), în ciuda numelui său, Regiunea Autonomă nu ar fi avantajat doar naţionalitatea titulară, ci ar fi devenit „o graniţă ce unea români şi maghiari".[228] De teamă ca imersiunea în sfera publică a tematicii naţionale să nu se transforme în efect de bumerang pentru regim, acesta subliniase o problemă importantă. Graniţa între RAM şi restul ţării fusese trasată tocmai pentru a izola acel „bloc compact" de populaţie maghiară, cerut de dictatul stalinist în materie de autonomie teritorială. În textul său clasic, Fredrik Barth scria că rolul social al graniţei etnice este inevitabil dublu, teritorial şi, în acelaşi timp, cultural, deoarece „graniţa etnică canalizează viaţa socială", reglementând un sistem complex de comportamente şi câmpuri de interacţiune.[229] A afirma că o graniţă trebuie să unească în loc să despartă însemna, deci, a pune în practică un antic deziderat intelectual, care discorda cu realitatea unei convieţuiri etnice limitate şi adesea conflictuale. Ca o consecinţă a propagandei care a însoţit crearea sa, ceea ce consulul britanic la Bucureşti estima drept „o bucată de hârtie lipsită de orice valoare", „o mică concesie făcută minorităţii maghiare nemulţumite",[230] o autonomie forţată pentru o mică regiune periferică, a sfârşit prin a cataliza atenţia opiniei publice.

Tema unităţii şi condamnarea oricărui tip de separatism sau tendinţă autonomistă, ce se aflau în centrul întregii campanii, au determinat ca populaţia maghiară să primească vestea cu o combinaţie de indiferenţă şi scepticism sau cu entuziasm naiv la adresa acestei iniţiative „de regim".

În cercurile maghiare din Bucureşti, scriitori, ziarişti, profesori au mărturisit în conversaţii private că ar fi primit cu multe rezerve anunţul Constituţiei. Nu ştiu încă ce se va întâmpla concret, însă, după părerea lor, au fost comunicate prea puţine informaţii asupra RAM, din care este imposibil

227 ANDJM, 1134, dosar 45/1952, f. 131–7.

228 ANDJM, 1134, dosar 43/1952, f. 145.

229 Cfr. F. Barth (ed.), *Ethnic Groups and Boundaries*, Allen & Unwin, Londra, 1969, pp. 11–15.

230 NA, Foreign Office, 371, Political Correspondence, 100794, Creation of an Autonomous Area in Romania for the Hungarian Minority, Bucureşti, 25 iulie, 1952.

să se înțeleagă cum va funcționa aceasta. În multe sate ale Ținutului Secuiesc populația a salutat anunțul autonomiei cu exclamația: „Am redevenit maghiari”.[231]

În timpul şedinţelor a fost propusă extinderea drepturilor lingvistice ale minorității: mulți cereau bilingvismul total în toponomastică, în aparatul administrativ (incluzând căile ferate) şi judiciar şi chiar în cadrul armatei, unde un candidat la partid reclama posibilitatea tinerilor de naționalitate maghiară de a fi instruiți în limba maternă. Alții au comunicat că auziseră că era iminent un schimb de populații între maghiarii şi românii din regiunile înconjurătoare, evident, în încercarea de a face teritoriul şi mai „omogen”.[232] În ciuda faptului că autoritățile s-au grăbit să afirme lipsa de adevăr a unor asemenea zvonuri, întâlnirile au devenit portavocea involuntară a propagării acestor veşti false, care se răspândeau din gură în gură în mijlocul populației. Pentru mulți maghiari, simpla pronunțare a cuvântului autonomie – deşi făcută într-un context întru totul „oficial” – se traducea în catalizarea sentimentului național. Nu puțini gândeau în mod cât se poate de serios că autonomia pe care Stalin le-o făcuse cadou ar putea constitui preludiul unei retrocedări către Ungaria a acelei mici părți a Transilvaniei, situată la distanță de mai mult de 300 km de graniță. Comentarii cu caracter negativ asupra RAM, care excludea din cadrul său două treimi din populația maghiară, s-au ridicat din centrul propus dar neales, Cluj, unde chiar şi activiştii de partid au dat glas temerii că crearea a ceea ce ei numeau cu dispreț „ghetou” maghiar ar putea implica limitarea drepturilor lingvistice garantate, până la acel moment, pe întregul teritoriu național.[233]

Reacțiile dinspre partea română au fost inițial înclinate spre panică şi un obscur sentiment de înfrângere. Ca în zilele Arbitrajului de la Viena din 1940, a cărei amintire era încă foarte vie în memoria colectivă a populației, românii ce locuiau pe teritoriul RAM (fie că se născuseră acolo, fie că fuseseră împământeniți în perioada interbelică) au redevenit „străini”, subiecți ai multor cazuri de insulte şi amenințări din partea majorității maghiare locale. În raionul Reghin, locuit în majoritate de români, s-a răspândit o panică generală în rândul populației, care murmura necon-

231 Vincze, *Történeti kényszerpályák, kisebbségi* reálpolitikák, op. cit., p. 164.
232 ANIC, Canc., dosar 142/1952, f. 204.
233 MOL, fond XIX-J-1-j (România 1945–64, corespondența secretă), b. 9. raportul 001829, „Starea de spirit în ajun de alegeri”, Cluj, 4 octombrie 1952.

solată: „Acum o să ne întoarcem sub dominația ungurilor”.[234] „Jocul democrației staliniste” a devenit un adevărat sindrom, care în vara anului 1952 i-a afectat nu doar pe nativii din RAM, ci şi pe numeroşi funcționari de la Bucureşti care în a doua jumătate a lunii iulie îşi petreceau vacanța într-o localitate termală de pe teritoriul RAM, Băile Tuşnad. La aflarea veştii înființării Regiunii Autonome, difuzată la radio, mulți vilegiaturişti s-au grăbit să se întoarcă în capitală cu primul tren disponibil.[235] Şi documentele Comitetului Central păstrează mărturii ale stuporii şi ale temerilor de anihilare atavice pe care înființarea RAM le-a cauzat în rândul populației române. Timp de două luni, Secția Scrisori a jurnalului „Scânteia”, precum şi comisia juridică a Consiliului Central al Frontului Democrat-Popular[236] au cules cu minuțiozitate toate informațiile rezultante din uriaşul „sondaj” format din zecile de mii de adunări, ținute în toate colțurile țării. Scrisorile corespondenților jurnalului „Scânteia”, precum şi cele 5.000 de propuneri de modificare a Constituției, conținând numele şi adresa propunătorului, compun o panoramă multicoloră şi mai puțin manipulată decât putem presupune că ar fi putut reacționa „societatea” la stimulii proveniți din partea „puterii”.

Opiniile şi propunerile cu privire la RAM au fost temele cele mai controversate şi dezbătute din întreaga campanie. Neînțelegerile etnice dintre maghiari şi români au emers acum, mai mult decât niciodată până atunci, în sfera publică. Românii au reacționat cu stupefacție în fața unei prevederi ce părea să pună în discuție, cu consensul partidului, unul dintre fundamentele conceptului românesc modern de națiune: caracterul indivizibil, unitar şi omogen al Statului. Deja din 22 iulie, un colaborator al Secției Scrisori, deplasat la Cluj, transmitea la Bucureşti următoarea întrebare pe care i-o adresau românii: „De ce este nevoie de un statut diferit pentru RAM, când se ştie bine că legile sunt la fel de valabile pentru întregul teritoriu național?”. Cineva a precizat mai apoi: „Constituția a proclamat RAM cu toate că aceasta de află pe teritoriul nostru. Noi nu suntem o republică federală, ci o republică populară.”.[237] Un număr mare

234 Câteva cazuri concrete de agresiune verbală au fost transcrise într-un raport al comitetului regional din 10 august: ANDJM, 1134, dosar 43/1952, f. 190–1.

235 J. Gagyi, *Határ, amely összeköt*, în „Regio”, 2003, 3, p. 141.

236 Comisia juridică a Consiliului Central al Frontului Democrat-Popular. Frontul era o organizație de masă, pusă în funcțiune de către partid în anii ’50, cu ocazia marilor campanii de propagandă (apeluri la pace şi dezarmare, alegeri, dezbaterile asupra noii Constituții).

237 ANIC, Canc., dosar 142/1952, f. 4.

de scrisori imputau partidului faptul că nu a apărat interesele româneşti: „De ce este necesară RAM?”, „De ce nu specifică Constituția care sunt granițele RAM?”, „RAM se află sub controlul Republicii Populare Române sau al Ungariei?”, „Şi dacă este sub controlul RPR, ce de este necesară o regiune autonomă?”, „Regiunea autonomă înseamnă stat în stat?”.[238] Alți cititori au raportat la „Scânteia” de la Târgu Mureş că în oraş se auzeau zvonuri despre închiderea şcolilor româneşti şi transferarea elevilor şi a profesorilor în alte regiuni.[239] Printre propunerile „concrete” de soluționare a problemei, ieşea în evidență cea a unui membru de partid din regiunea moldovenească, oraşul Bacău, la graniță cu RAM, care proiecta chiar un schimb de populație între maghiari şi români.[240]

Crearea unei arii administrative autonome a suscitat interes şi un soi de invidie în rândurile celorlalte grupuri alogene, în special în rândul germanilor din regiunea Arad,[241] care cereau formarea unei regiuni autonome în zonă, dar şi în rândul evreilor. Un individ pe nume Goloştein s-a informat într-o şedință de partid dacă nu ar fi fost posibil să fie organizată o regiune autonomă evreiască în zona Iaşiului, justificând caracterul „compact” al prezenței evreieşti acolo.[242] Filosoful conservator Rădulescu-Motru, preşedintele Academiei Române în anii ’30, marginalizat ulterior de regimul comunist, observa deznădăjduit în jurnalul său:

Un fost profesor universitar din Iaşi, astăzi scoborât la un post inferior de regimul comunist, îmi comunică faptul la care de altminteri mă aşteptam, că printre evreii din Iaşi circulă intenția de a cere pentru județele Iaşi, Botoşani şi Dorohoi, unde evreii sunt la oraşe în majoritate, alipirea la Sovietele ruseşti sau în orice caz o administrație autonomă! Autonomia maghiară face deja pui...[243]

Jubilare, indiferență, suspiciune şi furie: populația română şi cea maghiară au reacționat în modurile cele mai diferite posibil la proclamarea Regiunii Autonome. Susținători şi detractori, deopotrivă, ignorau, însă, prerogativele atribuite noului organ administrativ şi neaşteptata „eflo-

238 ANIC, Canc., dosar 142/1952, f. 5–6.
239 ANIC, Canc., dosar 142/1952, f. 10.
240 ANIC, Canc., dosar 142/1952, f. 120.
241 ANIC, Canc., dosar 142/1952, Secția Scrisori Scînteia, buletin n. 14, f. 12–29.
242 ANIC, Canc., dosar 142/1952, Secția Scrisori Scînteia, buletin de sinteză 25 iulie 1952, f. 6.
243 C. Rădulescu-Motru, *Revizuiri şi adăugiri 1950–1952*, Floarea Darurilor, Bucureşti 2001, p. 237 (adnotare din data de 24 iulie 1952).

rescență” de etnii părea să bată în retragere după adoptarea Constituției la data de 24 septembrie 1952. Exportarea mecanică a modelului sovietic de autonomie teritorială, într-un context profund diferit (în Europa Central-Orientală naționalismul de masă, în accepțiunile sale politice şi culturale, era o realitate răspândită încă de la începutul secolului XX), a produs, totuşi, consecințe neprevăzute. Crearea RAM a retrezit, de fapt, în rândul majorității, frici şi nesiguranțe istorice, care nu fuseseră niciodată atenuate în totalitate, iar consecințele acestora vor emerge ulterior anului 1956.

3.3. Epurări şi substituiri de elite în Transilvania

Să analizăm acum dinamica epurărilor efectuate de către Gheorghiu-Dej şi grupul de conducere format în jurul acestuia (Alexandru Drăghici, Iosif Chişinevschi, Miron Constantinescu, Sándor Mogyorós,[244] Gheorghe Apostol, Chivu Stoica), în urma victoriei asupra „moscoviților”. Suspendarea unor întregi filiere de comandă a aparatelor centrale a depăşit dimensiunea unui simplu conflict politic şi personal între militanții clandestini, rămaşi în România după 1941, şi „moscoviții” conduşi de evreica Ana Pauker şi maghiarul Vasile Luca. Aceasta a însemnat, mai degrabă, o acțiune de schimbare a organelor conducătoare, operată conştient de Stalin, prin intermediul lui Gheorghiu-Dej, în baza unor considerații de ordin politic, „etnic” (naționalizarea unui partid perceput ca antiromân) şi de gen (inconvenientul de a încredința unei femei, Ana Pauker, un rol-cheie în partid, într-o societate de tip tradițional).

Căderea în dizgrație a lui Vasile Luca, născut László Luka, în 1898, într-o familie foarte săracă dintr-un sătuc din județul Háromszék (din 1919: Trei Scaune), a avut o influență deosebită asupra evoluției politicilor naționale în Transilvania. În ultimele luni ale primei conflagrații mondiale, Luca s-a văzut nevoit să lupte împotriva armatei române aflate în ofensivă, episod care i-a fost imputat, zeci de ani mai târziu, de către Gheorghiu-Dej, ca indiciu al unui „naționalism maghiar”.[245] Intrat în contact cu mişcarea clandestină, în 1924 a fost instalat conducător al celulelor

244 Din 1950 şeful Secției Administrative a CC.
245 ANIC, Canc., dosar 116/1954, f. 1–15.

împrăştiate pe teritoriul transilvănean, iar în 1929 a fost desemnat secretar al Sindicatelor Unite din România, unul dintre organele de acoperire legale ale PCdR. Arestat şi condamnat în anii ’30, a fost extrădat în vara anului 1940 împreună cu Ana Pauker în Uniunea Sovietică, unde a fost învestit cu diferite funcţii: viceprimar la Cernăuţi (actualul Tchernivtsi din Ucraina), ofiţer al Direcţiei Politice a Armatei Roşii, membru al Sovietului Suprem.[246] Reîntors în ţară în luna august a anului 1940 şi instalat în fruntea Frontului Democrat-Popular, în anii următori a devenit principalul intermediar între guvernul central şi minoritatea maghiară, rol potenţat de numirea sa ca ministru de finanţe în noiembrie 1947. Acest *apparatchik*, cu voce impunătoare şi faţă împietrită, care de-a lungul vieţii şi-a schimbat de mai multe ori cetăţenia şi care vorbea trei limbi străine (maghiara, româna şi rusa) fără a le stăpâni în totalitate, încarna aparent „omul fără identitate” al comunismului, a cărui socializare politică avusese loc într-un context exclusiv internaţionalist. Potrivit unor mărturii, Luca nu poseda o identitate culturală maghiară, conservând, analog Anei Pauker, fragmente dintr-un patrimoniu identitar distant, care îl lega oarecum de pământul de origine şi pe care le exprima într-un fel de patriotism local.[247]

Cu toate că preamărea, în public, lupta de clasă la sate, ca ministru şi a treia putere din partid, Luca şi-a protejat tacit „ţăranii”. Prin intervenţia lui Luca, în 1951 mulţi ţărani maghiari au fost eliminaţi de pe listele chiaburilor, pe care fuseseră înscrişi 2.330 de agricultori din judeţele secuieşti, faţă de cei aproape 5.000 identificaţi în 1949.[248]

După cum nota şi Gheorghiu-Dej, la puţine zile după procesul din octombrie 1954, care îl condamnase la muncă silnică pe viaţă, „deseori Luca se comporta ca protectorul sau reprezentantul regiunii secuieşti”, asumând prin acestea „un comportament antiromân”.[249] Luca se opunea termenelor şi modurilor de execuţie a principalelor proiecte economice

246 Pentru datele biografice ale lui Vasile Luca şi ale soţiei sale, Elisabeta (Erzsébet) Birnbaum, cfr. Levy, *Gloria*, op. cit., p. 207.

247 Interviu cu istoricul transilvănean Lajos Demény, care, ca tânăr activist, l-a cunoscut pe Luca. Bucureşti, 25 ianuarie 2004.

248 ANDJM, 1134, dosar 43/1952, f. 306. cfr. M. László, *Acţiunile de excludere a chiaburilor din gospodăriile colective din raionul Târgu Mureş (1950–1952)*, în „Anuarul Arhivelor Mureşene II”, Târgu Mureş, Arhivele Naţionale Direcţia Judeţeană Mureş, 2003, pp. 316–8.

249 ANIC, Canc., dosar 116/1954, şedinţa CC cu prim-secretarii regionali, 13 octombrie 1954, f. 16.

impuse de Stalin României: reforma monetară, care în luna februarie 1952 ar fi legat moneda națională, leul, de rublă, lovind din greu economiile private, şi mai ales Canalul Dunăre-Marea Neagră, a cărui construcție începuse în 1949 prin masiva utilizare a forței de muncă silnică. Deja în toamna anului 1951, responsabilul cu relațiile internaționale ale CC al PCUS(b) îl avertiza pe Stalin că Luca afirmase faptul că industrializarea forțată ar fi „înfometat poporul sovietic" şi că susținuse ideea că colectivizarea forțată nu dădea roade: din cauza prețului extrem de scăzut stabilit pentru produsele agricole, țăranii nu aveau niciun interes să vândă excedentul către stat, recurgând la piața la negru pentru a supraviețui.[250] În materie de agricultură, Luca şi Pauker erau făuritorii unei strategii graduale şi doar căderea lor i-a permis lui Gheorghiu-Dej să înceapă ofensiva în zonele rurale.[251] În campania de represiune din vara anului 1952 au fost loviți prin arestări sau sancțiuni administrative peste 100.000 de țărani şi au fost organizate, până la sfârşitul anului, 8.000 de procese publice.[252]

În acelaşi timp, în vara anului 1952, şi aparatele la care Luca cooptase un mare număr de funcționari maghiari şi evrei (Ministerul de Finanțe şi cel al Comerțului Extern, la fel ca şi instituțiile controlate de ministerele economice, precum Centrul Național de Cooperativizare şi Banca de Stat) au făcut obiectul unei epurări care, extinzându-se în timpul toamnei înspre periferie, a modificat echilibrele etnice din câteva puncte vitale ale noului aparat. Epurările au început în luna iunie de la Centrocoop, al cărui Comitet executiv a fost „curățit" de elemente maghiare, înlocuite cu cadre de naționalitate română.[253] Operațiuni analoge au fost executate în cadrul Ministerului de Externe şi în cel de Comerț Extern. Din Ministerul Finanțelor, al Agriculturii şi din cabinetul director al Centrocoop, în doar trei zile au fost eliminați 246 de funcționari din cei 2.703;[254] adăugând şi aparatele colaterale precum băncile din proprietatea statului, Direcția generală a patrimoniului agricol statal şi a gospodăriilor colectivizate, Institutul de cercetări agronomice, totalul celor epurați urcă la 579 (adi-

250 *SffvVE*, vol 2., doc. 213. Moscova, 1 mai 1952. Scrisoarea de prezentare a lui V. Grigorian către Stalin, despre raportul întocmit de experții în economie sovietici la Bucureşti.
251 Levy, *Gloria*, op. cit., p. 172.
252 Idem, p. 109.
253 ANIC, fond CC PCR, Secția economică, dosar 37/1952, f. 9–29.
254 ANIC, fond CC PCR, Secția economică, dosar 52/1952, raport asupra epurărilor din ministerele economice, Bucureşti, 21 iulie 1952, f. 44–54.

că 7,6% din întregul aparat), dintre care 153 de activişti de partid.[255] La finalul operaţiunii ce a ţintit aparatele centrale, în luna august au fost arestaţi Vasile Luca şi familia acestuia,[256] viceminiştrii acestuia, evreul Sándor Jakab şi românul Aurel Vijoli, 25 de colaboratori ai acestora şi câţiva membri ai Comitetului director al Centrocoop.

În cadrul epurărilor din 1952 au ocupat, fără îndoială, un loc central atât componenta pe care Robert Levy o defineşte drept „anti-sionistă"",[257] cât şi retorica „antişovinistă" şi implicit antimaghiară, chiar dacă operaţiunea fusese încredinţată în special cadrelor de partid şi ofiţerilor Securităţii de origine maghiară sau evreiască. Analiza registrelor de intrări şi ieşiri a corespondenţei CC cu ministerele din anii 1952-53, în special cu cele „delicate" (Ministerul de Interne, Ministerul Apărării Naţionale, Ministerul Justiţiei), cu Securitatea şi Comitetele Regionale demonstrează faptul că gestionarea afacerii Luca-Pauker-Georgescu a fost încredinţată Ministerului Apărării Statului (Drăghici şi vicele său, maghiarul János Vincze) şi Securităţii (Gheorghe Pintilie şi vicele său, Sándor Demeter). Afacerile curente şi întreaga corespondenţă a partidului erau gestionate în acea perioadă de responsabilul Secţiei administrative a CC, Sándor Mogyorós.[258] Luca şi Pauker au fost trădaţi chiar de propriii lor tovarăşi, mulţi dintre ei maghiari şi evrei, cu care împărtăşiseră decenii de militanţă.

Comportamentul foştilor protejaţi ai lui Luca îl face pe un cercetător să identifice în 1952-53 sfârşitul oricărei solidarităţi interne a filierei de conducere de altă naţionalitate decât cea română.[259] Exponenţii maghiari ai PMR se găseau în faţa unei situaţii fără scăpare: încercarea de a-i apăra pe Luca şi pe ceilalţi maghiari epuraţi ar fi atras şi asupra lor acuza de naţionalism maghiar, care a şi fost adusă unor reprezentanţi locali colaboratori personali ai lui Luca, de exemplu primarul din Târgu Mureş, József Sóos, epurat şi acuzat public că i-a oferit găzduire lui Luca

255 ANIC, fond CC PCR, Secţia economică, dosar 52/1952, f. 55–7.

256 La Bucureşti a fost arestată soţia sa, iar în Transilvania, un frate vitreg al acestuia (ANDJM, 1134, dosar 44/1952, şedinţa Biroului politic al Comitetului Regional de partid, octombrie 1952, f. 30–2).

257 Levy, *Gloria*, op. cit., p. 171. Pentru dezbaterile asupra antisemitismului în ultimii ani de viaţă ai lui Stalin, cfr. G. V. Kostyrčenko, *Out of the Red Shadows: Anti-Semitism in Stalinist Russia*, Prometheus Books, Amherst (NY), 1995; J. Brent, V. P. Naumov, *Stalin's Last Crime: The Plot against the Jewish Doctors, 1948–1953*, Harper&Collins, New York, 2003, cap. 9. Despre efectele româneşti, Levy, *Gloria*, op. cit., pp. 186–90.

258 ANIC, Canc, dosar 125/1953, f. 145.

259 Tismăneanu, *Stalinism,* op. cit., p. 130

în timpul deselor sale vizite în oraş, în afară de faptul că ar fi afirmat că „chiaburul nu este altceva decât un bun cultivator"".[260]

O altă caracteristică a campaniei de teroare publică din 1952-53 a fost stimularea subordonaților să își denunțe superiorii. Potrivit registrelor CC, circulau un număr în creştere de scrisori, semnate sau anonime, redactate de activişti sau de „simpli" cetățeni fie împotriva membrilor de partid, fie împotriva unor simpli cetățeni. Erau denunțați chiaburi, care nu respectau cotele către stat, contabili, acuzați de corupție sau delapidare, milițieni prea zeloşi, legionari români şi fascişti maghiari, dar şi conducători locali de partid, considerați incapabili.

Epurările au lovit dur şi la periferie, infiltrându-se la un nivel mai generic de schimbare a conducerilor. În primele opt luni ale anului 1952, mai bine de 25.000 de cadre au fost îndepărtate din funcțiile lor, iar în a doua jumătate a anului, 8.000 de preşedinți sau directori ai comitetelor comunale sau săteşti, numiți cu doar doi ani înainte, au fost înlocuiți de activişti de partid, trimişi la țară din centrele urbane mai mari, deoarece erau considerați mai demni de încredere.[261] În Transilvania, epurările au fost concentrate mai ales asupra oraşului Cluj, „capitala ratată" a Regiunii Autonome, care datorită consulatelor, prezente acolo până în 1955, reprezenta un punct de observație privilegiat atât pentru Uniunea Sovietică, cât şi pentru Ungaria. Principalele canale informative erau Mogyorós şi cadrele locale de naționalitate maghiară, dar şi secretarul român al regiunii Cluj, Victor Dejeu, şi comandantul regional al Securității, Mihai Nedelcu. Epurările la Cluj au început imediat după Plenara din 26-27 mai, când circa 700 de persoane au fost expulzate din partid şi acuzate de deviaționism şi colaborare cu duşmanul de clasă. În lunile iunie şi iulie au fost îndepărtați 850 de funcționari din sectorul economic, în frunte cu preşedintele filialei Băncii de Stat şi şeful Secțiunii financiare a Consiliului Popular regional.[262] La sfârşitul lunii iulie a căzut în dizgrație scriitorul István Nagy, rectorul Universității Bolyai, apropiat din punct de vedere politic lui Luca.[263] I-a luat locul o persoană din aparatul central,

260 ANDJM, 1134, dosar 43/1952, şedința extraordinară a Biroului Politic regional, 13 iunie 1952, f. 25–38.

261 *VE v dok.*, vol II, doc. 315, pp. 887–80 (întâlnirea consilierului ambasadei Suličkij cu Mogyorós cu privire la epurările de partid – Bucureşti, 13 mai 1953).

262 *SF v VE*, vol II, doc. 251, pp. 681–7 (întâlnirea consulului sovietic Akulov cu prim-secretarul regiunii Cluj, Victor Dejeu – Cluj, 23 iulie 1952).

263 MOL, fond XIX-J-I-j, (România 1954–64, corespondența secretă), b. 9, raportul 001704, Cluj, 23 iulie 1952.

László Bányai, care fusese subsecretar pentru problemele naționalităților conlocuitoare în timpul guvernelor conduse de Groza. În noaptea dintre 29 şi 30 august au fost arestați reprezentanții elitei locale a partidului, ce fuseseră în trecut membri ai mişcării clandestine: preşedintele Consiliului Popular orăşenesc Pál Veress, înlocuit de secretarul regional al PCR Lajos Jordáky; fostul vice-primar şi profesor universitar János Demeter, fostul redactor-şef al ziarului UPM „Világosság", Edgár Balogh, şi fostul secretar regional al aceleiaşi UPM.[264]

Teroarea a fost flamura care a însoțit campania în favoarea Constituției şi a Regiunii Autonome Maghiare, din care Clujul fusese exclus. În oraş românii erau pe cale să atingă majoritatea relativă, iar epurarea din cadrul instituțiilor statale şi din cadrul partidului, evidentă prin schimbarea primarului şi decapitarea elitei politice locale, a dus la inevitabila pătrundere a unui caracter „național". Mai puțin discriminant a fost atacul împotriva universităților române şi maghiare – în luna iulie au fost efectuate 41 de arestări din rândurile studenților, 200 de expulzări şi peste o sută de demiteri din cadrul corpului didactic, după cum a declarat prim-secretarul regional Victor Dejeu consulului sovietic. Parte din aceeaşi acțiune de ținută „superetnică" părea şi arestarea a 700 de şomeri, luați direct din casele lor şi trimişi în adevărate batalioane către câmpurile de muncă silnică, precum şi capturarea a 600 de reprezentanți ai partidelor „burgheze" sau „fasciste" dezmembrate şi ai foştilor proprietari latifundiari ce apăreau pe listele chiaburilor.[265]

Nici RAM nu a scăpat de ofensiva politică şi socială. Sute de agricultori au fost arestați şi trimişi pe şantierele Canalului Dunăre-Marea Neagră, sub acuzația de a fi beneficiat de avantaje fiscale acordate de „protectorul" lor, Luca, iar numărul „fermelor chiabureşti" înregistrate a crescut în vara anului 1952 la 8.592, de patru ori față de anul precedent. În consecință, mii de cetățeni au fost privați de orice drepturi civile şi politice (dreptul la vot, dreptul la asistență medicală, dreptul la pensie, dreptul la studiu). Pentru a sufoca rezistența la colectivizare a stratului social mai dinamic de la sate, a fost mai apoi utilizat instrumentul fiscal. Perceptori ministeriali s-au deplasat în satele recalcitrante, ajutați de activiştii politici recrutați de Secțiunea agrară a Comitetului Regional şi

264 Veress a fost eliberat în luna noiembrie 1953 şi s-a întors la Cluj ca muncitor necalificat (MOL, fond XIX-J-I-j, (România 1945–64, corespondența secretă), b. 9, raportul 00571, Cluj, 9 februarie 1954).

265 *SF v VE*, vol II, docc. 251, 260.

sprijiniți de Miliție. Activiștii organizau înființarea gospodăriilor colective și dispuneau „curățarea", prin expulzarea chiaburilor din gospodăriile deja existente.[266] Dar, cu excepția unor categorii ale populației dur lovite de represiune, precum chiaburii și martorii lui Iehova,[267] Regiunea Autonomă a constituit un spațiu relativ protejat, deoarece abia fusese formată ca emanație dictată de Stalin. Ar fi fost dificil pentru guvernul român să admită în fața Uniunii Sovietice că minoritatea maghiară „titulară" în RAM s-a transformat în decurs de câteva săptămâni într-un cuib de dușmani ai socialismului și de naționaliști maghiari.

3.4. O autonomie formală

Protecția relativă de care a beneficiat Regiunea Autonomă în tensionata iarnă 1952-53 nu a privit nici pe de parte aplicarea directivelor politice centrale, precum lupta împotriva „naționalismului evreiesc". În primele luni ale anului 1953, presiunile asupra comunității evreiești, deja intense începând din ianuarie 1952 când fusese interzisă emigrarea către Israel,[268] a culminat, la Moscova, prin anunțarea „conspirației medicilor" (13 ianuarie 1953), iar la București, prin arestarea Anei Pauker (18 februarie). Toate acestea au generat repercusiuni și asupra zonei Regiunii Autonome Maghiare, unde 3.000 de evrei rezidenți, constituind abia 0,4% din populație, erau concentrați în municipiul Târgu Mureș. Asupra Institutului Medico-Farmaceutic, al cărui personal era compus pe jumătate din evrei, Comitetul Regional de partid a inițiat în luna noiembrie 1952 o anchetă privind devierile ideologice, care a fost concretizată într-un raport ce evidenția, pe lângă obișnuitele „sabotaje" cauzate de „elementele

266 László, *Acțiunile*, op. cit., p. 316.
267 Între 1952–53 au fost efectuate numeroase arestări în rândurile martorilor lui Iehova (ACNSAS, fond Informativ, dosar 2672, vol XXI, Arhiva Politică a Direcției Securitate a Regiunii Mureș- Autonome Maghiare, 1959–61).
268 Cfr. Andreescu, Nastasă, Varga (coord.), *Evreii din România, 1945–1965,* op. cit., doc. 200–207. Rapoartele aspra stării de spirit a populației evreiești, telegrafiate la București din sediile regionale ale Securității în 1952–53, în ACNSAS, fond Documentar, dosar 164, f. 30–60; fond Documentar, dosar 165, f. 43–7, 101–4, 153–6. Asupra luptei împotriva organizațiilor sioniste clandestine, datele pot fi regăsite în ACNSAS, fond Documentar, dosar 153.

infiltrate în partid şi nedemascate în timpul verificărilor",[269] cazurile de „antisemitism", dar şi pe acelea de „naţionalism antiromânesc" din partea medicilor maghiari, la fel ca şi pe cele de „naţionalism evreiesc". Raportul a generat o epurare condusă în luna februarie 1953 de Comitetul Regional, care i-a costat pe zeci de medici (printre care însuşi rectorul Károly Székely)[270] pierderea legitimaţiei de partid şi a locului de muncă, în timp ce aproape 200 de studenţi au fost expulzaţi, fiind acuzaţi de sionism" sau de provenienţă „chiabură".[271] Campania a fost oprită doar în vara anului 1953, când ministerul Sănătăţii a intervenit în apărarea corpului medical, de ale cărei resurse România comunistă avea nevoie disperată, indiferent de convingerile politice ale cadrelor sale.

Campania antisemită din 1952-53 a reprezentat manifestarea cea mai evocatoare a situaţiei ciudate a politicii de integrare a minorităţilor în Statul comunist, îndreptată acum nu înspre comunităţi ca atare, ci împotriva subsistemelor acestora (cei înscrişi în PMR, muncitorii, membrii colhozurilor). Aceasta se înscria într-un context de slabă legitimitate politică a regimului şi de maril dificultăţi de realizare a planului cincinal promulgat în 1951. Presiunea asupra populaţiei era apoi agravată de o serie de prevederi administrative, precum introducerea „paşaportului intern" (*buletin de identitate*), document de identificare prin fotografie ce permitea identificarea numeroaselor persoane care nu respectau interzicerea schimbării de domiciliu fără consensul biroului abilitat al Ministerului de Interne. Miliţia controla toate mişcările dinspre şi spre oraşe, la intrarea cărora fuseseră instalate posturi de control permanente. Cine părăsea locul de reşedinţă pe o perioadă ce depăşea douăzeci şi patru de ore trebuia să raporteze Miliţiei, iar această dispoziţie era valabilă şi pentru clienţii hotelurilor sau pentru cei aflaţi în vizită la rude. Cetăţenii străini, incluzând diplomaţia occidentală şi nu numai, aveau nevoie de un permis de liberă trecere din partea autorităţilor pentru a se putea deplasa pe teritoriul ţării.[272]

269 ANDJM, 1134, dosar 44/1952, raportul informativ asupra situaţiei IMF în baza decretului CR PMR din 10 noiembrie 1952, Târgu Mureş, 22 decembrie 1952, f. 250.

270 ANDJM, 1134, dosar 73/1953, nota informativă secretă a CC şi personală a lui Mihai Roller asupra situaţiei IMF, Târgu Mureş, 26 februarie 1953, f. 104–5.

271 *VE v dok.*, vol II, doc. 318, pp. 886–9 (întâlnirea consulului sovietic din Cluj Akulov cu prim-secretarul RAM, Cluj, 20 mai 1953).

272 Oprea, *Banalitatea răului,* op. cit., pp. 35–40.

În toamna anului 1952, același aparat statal părea a fi în pragul colapsului: un semn minuscul, totuşi semnificativ, a fost imposibilitatea de plată a salariilor pe luna noiembrie în diferite instituții (printre care şi IMF), o neînțelegere care a generat proteste zgomotoase, precum boicotarea celebrărilor de pe data de 7 decembrie din partea corpului didactic. La distanță de doar câteva săptămâni, alegerile pentru Marea Adunare Națională de pe data de 30 noiembrie au oferit o ocazie ulterioară de contestare a regimului. Câțiva studenți ai IMF au smuls de pe pereți tablourile candidaților (maghiari) din cele două circumscripții cetățeneşti.[273] Alegerile s-au desfăşurat într-un climat suprarealist, foarte bine surprins de un oaspete „străin", funcționarul partidului maghiar Nándor Orosz, într-un raport transmis către Rákosi, Révai şi Gerő.[274]

A trebuit să fie acordată o deosebită atenție activității duşmanului de clasă, care, folosindu-se de o variată gamă de metode – difuzarea de veşti false, intimidări, calomnii –, a încercat să anuleze succesul campaniei electorale. Faptul că sloganele duşmanului erau aceleaşi în diferite părți ale țării demonstrează prezența unor grupări organizate, de exemplu în apelul către țărani pentru a boicota impozitele fiscale şi alegerile. Acestea din urmă s-au desfăşurat de la orele 6 dimineața până la miezul nopții. La Târgu Mureş muncitorii au mers să voteze la ora 6 dimineața, încolonați şi cântând imnuri revoluționare. Apoi a început o lungă pauză. Populația civilă, în mare parte mic burgheză, nu s-a deranjat nici măcar puțin în vederea evenimentului, începând să se îndrepte înspre secțiile de votare abia pe la orele 9-10 dimineața. [...] Am trecut pe la câteva dintre secțiile de votare pe la orele 8-9 seara, şi la una dintre ele mi s-a comunicat că dintre cei 1900 de alegători înregistrați, 300 nu votaseră încă. Pentru a merge în căutarea cetățenilor care nu votaseră încă, preşedintele secției a cerut partidului să trimită 10 agitatori.[275]

Orosz a recurs la aceeaşi stratagemă folosită de diplomații maghiari de serviciu în România pentru a nu înfrânge principiul „non-interferenței în afacerile interne": atribuind orice veste defavorabilă autorităților române calomniilor opozanților, însă raportând-o între timp cu exactitate („s-a răspândit zvonul că cei care nu vor merge la vot vor fi trimişi

273 ANDJM, 1134, dosar 73/1953, f. 104–5.
274 MOL, fond 276, b. 65, Secretariatul lui Mátyás Rákosi, dosar 212 (de aici înainte notat MOL, 276/65/212), notă confidențială, Budapesta, 6 ianuarie 1953, f. 70–5.
275 MOL, 276/65/212, f. 73.

să lucreze la Canal"). Se poate percepe oricum distanța dintre proiectare ideologică (o Regiune Autonomă forjată de socialism) şi realitatea trăită: un oraş tipic transilvănean, ce rămânea în primii ani ai deceniului '50 un microcosmos abia deranjat de regim din ritualurile sale (participarea la slujbă, plimbarea şi, pe cât posibil, prânzul de duminică cu ciorbă şi carne prăjită).

Potrivit datelor oficiale raportate de presă, pe data de 3 decembrie 1952, din cei 10 milioane de alegători, 97,91% merseseră la urne, exprimându-se în proporție de 98,84% pentru candidații propuşi. Procentajele în RAM erau perfect aliniate mediei naționale (98,85% din voturi favorabile): doar 9.000 de alegători avuseseră curajul să se abțină şi mai puțin de 5.000 au votat împotriva sau au anulat buletinul de vot.[276] Cel puțin 20.000 de cetățeni (aproape 5% dintre potențialii alegători) fuseseră însă excluşi de pe listele electorale deoarece apăreau pe listele proscrişilor chiaburi sau datorită faptului că erau de origine germană.

Cât despre proporțiile etnice fixate pentru membrii Adunării Naționale, în timp ce în RAM candidații propuşi erau în marea lor majoritate maghiari (14 din 18), spre deosebire de alegerile din 1948, în celelalte regiuni transilvănene proporțiile etnice nu au mai fost respectate: la Cluj şi în celelalte centre transilvănene importante aproape toți reprezentanții aleşi proveneau din componenta română. La nivel național, aleşii de naționalitate maghiară au fost abia 25 din 414, față de cei 39 din perioada 1948-52, iar 14 dintre aceştia proveneau din RAM, considerată deja unica entitate non-românească a țării.[277]

Aceeaşi autonomie dovedea un caracter destul de slab instituționalizat şi agenda politică a autorităților locale reproducea fidel instrucțiunile de la centru, chiar şi în ceea ce privea prevederile cele mai combătute de populație, precum predarea produselor agricole la silozuri, inclusiv legumele, carnea şi brânzeturile. Datorită faptului că în timpul verii anului 1952 planul de recoltare a grâului a fost realizat doar în proporție de 94,7%, Comitetul Regional al partidului din RAM, în şedința Biroului Politic de pe data de 22 septembrie, a autorizat perceptorii să recurgă la metode drastice pentru a „îngenunchea rezistența chiaburilor care au încercat să-i influențeze şi pe țărani", după cum declara prim-secretarul

276 VZ, 3 decembrie 1952.
277 N. Bárdi (coord.), *Autonóm magyarok? Székelyföld változásai az „ötvenes" években,* Pro Print, Miercurea Ciuc, 2005, p. 642.

Lajos Csupor.[278] Campania de toamnă de semănat şi colectare la silozuri s-a desfăşurat printre intimidări şi violențe. Activistul (maghiar) Domokos Szatmári îi chema la cules pe țăranii săraci şi mai puțin înstăriți în timpul nopții, şi le ordona să predea totul. Ulterior, acesta s-a justificat afirmând că „aceasta era singura metodă care funcționa". Un alt perceptor a rechiziționat unei familii de rromi formată din nouă persoane ultimele 17 kilograme de cartofi rămase pentru iarnă.[279]

Doar la sfârşitul lunii ianuarie 1953 Comitetul Raional al oraşului Reghin a convocat la o şedință pe toți perceptorii şi responsabilii de „abuzuri", care au fost demişi din funcție şi expulzați din partid. În unele cazuri, ca şi în cel descris mai sus, apartenența etnică a perceptorului sau a activistului acuzat de violențe şi abuzuri constituia un factor suplimentar de tensiune. În încercarea de a demonstra către centru întreaga lor fidelitate necondiționată, iar locuitorilor, caracterul „maghiar" al RAM, conducătorii locali au acționat câteodată în manieră mai ostilă față de locuitorii români din comunele cu populație mixtă. Acolo unde populația era maghiară, însă, lupta de clasă, exproprierile de bunuri materiale şi imobile în cazul țăranilor înstăriți, la fel ca şi umilirea lor publică se împleteau cu reglări periodice de conturi între familii, iar dimensiunea națională a conflictului social se dilua în cele mai atavice vendete intrinsece comunității săteşti. Aici, unde populația trebuia să se preocupe zilnic de propria supraviețuire fizică, chiar şi un eveniment de importanța autonomiei a trecut practic neobservat, deoarece puterea fusese deținută de comuniştii maghiari şi *înainte* de anul 1952, iar comuniştii locali nu îi cruțaseră deloc pe propriii lor consăteni.

Un proprietar latifundiar mijlociu, ajuns pe lista chiaburilor, şi care a notat în secret timp de mai mult de douăzeci de ani evenimentele ce aveau loc în propriul său sat, a înregistrat, în cursul anului 1952, bunurile de toate tipurile care au fost rechiziționate consăteanului celui mai înstărit, proprietar a 12 hectare de teren arabil. Într-un singur an, acesta predase fără nicio retribuție 2.103 kilograme de grâu, 10.800 kg de cartofi, 179 kg de ceapă, 4.826 kg de cărbuni, 352 de kg de carne suină, 234 kg carne bovină şi 4.170 de litri de lapte. Plătise 8.860 de lei impozit pentru terenul agricol, 890 de lei pentru asigurarea statală, 1.235 de lei taxe comunale

278 ANDJM, 1134, dosar 43/1952, f. 305.
279 ANDJM, 1134, dosar 73/1953, nota informativă a CC, Târgu Mureş, 4 februarie 1953, f. 60–1.

şi 322 lei taxe pentru păşunat (salariul lunar nedepăşind 1.000 de lei).[280] Prelevarea produselor de maximă necesitate pentru a compensa lipsa bunurilor din centrele muncitoreşti genera frustrare şi resentiment național în rândurile populației rurale. Lovit de impozitarea discriminatorie rezervată chiaburilor, cronicarul nostru trebuia să se deplaseze la peste 50 km distanță pentru a se putea aproviziona cu produse alimentare:

Am fost la Braşov pentru a căuta pâine, eram 14 doar din satul meu. Aşa cum popoarele migrează de pe un continent pe altul, la fel şi satele pleacă în căutarea pâinii. [...] În mod curios, nu vezi nici măcar un român sau sas cu un sac de pâine în spate. Zahărul a dispărut de ani de zile, orezul ni-l dau câte jumătate de kilogram pe cap de locuitor. De încălțăminte să nu mai vorbim, lipsesc până şi chibriturile; puțina marfă care există o duc la oraş, la sate îşi trimit gorilele lor, pe perceptorii fiscali. Din cauza furtunilor de zăpadă a fost blocat traficul feroviar, doar între Braşov şi Rupea circulă o legătură. Vagoanele, foarte vechi şi părând să se dezintegreze, nu au nici măcar ferestre.[281]

Observația asupra mizeriei extraordinare stă mărturie a modului în care, într-un moment de criză generală, elementul de separare etnică („*gorilele lor*" – în timp ce, în realitate, perceptorii trimişi la sate erau aproape întotdeauna maghiari) rămânea, în percepția populară asupra „duşmanului" etnic, unul dintre factorii centrali ai conflictului social. Acelaşi lucru era valabil, în sens invers însă, şi pentru populația română.

Problema națională a fost a doua temă principală a agendei politice a autorităților locale. Propaganda oficială a campaniei în favoarea Constituției susținuse ideea că competiția între proiectele alternative de *nation-building* putea fi eliminată prin acordarea unor ample drepturi lingvistice. În încercarea de a demonstra populației acordarea drepturilor lingvistice, cotidianul local maghiar – instruit în acest sens de Comitetul Central – a făcut o distincție clară între două sfere de comunicare. Cetățenii s-ar fi adresat către organele de putere locale în maghiară sau română, iar acestea erau obligate să respecte limba maternă a utilizatorului pe întregul teritoriu regional. Totuşi, cazul funcționarilor locali era diferit:

280 J. Máhté, *Magyarhermány kronológiája (1944–1964)*, ed. îngrijită de Márton László, Pro Print, Miercurea Ciuc, 2008, p. 113.

281 Idem, p. 131–2.

În ceea ce priveşte raportul cu organele centrale ale puterii statale, deoarece limba oficială a Republicii Populare Române este româna, consiliul popular al RAM va comunica cu organele centrale în limba română.[282]

Prin urmare, în timp ce cetăţeanul nu era obligat să cunoască limba statului pentru a putea rezolva propriile probleme birocratice la nivel de raion sau regional, cunoaşterea limbii române era obligatorie pentru angajaţii statali şi funcţionarii de partid.

Drepturile lingvistice acordate populaţiei maghiare constituiau o noutate absolută în istoria României. În armată, de exemplu, recruţii maghiari ar fi trebuit să dispună de manuale în limba lor maternă, spre deosebire de deceniile trecute, când militarii români nu ezitaseră să maltrateze sau să aducă ofense tuturor celor care erau auziţi vorbind în maghiară.[283] Pentru a confirma prezenţa unui model flexibil de autonomie teritorială, aceste drepturi lingvistice (sau o parte a acestora) nu erau extinse asupra întregii populaţii maghiare din Transilvania. Specificitatea RAM era datorată caracterului „compact" al populaţiei maghiare, refractară nu doar în privinţa asimilării, ci chiar şi a aprofundării „fraternităţii dintre poporul român şi minorităţile naţionale", cum dicta formula oficială. În timpul campaniei electorale, responsabilul cu secţia culturală a Comitetului Executiv al Consiliului popular regional, românul Petru Moreşteanu, a fost denunţat de un grup de cetăţeni că şi-ar fi „neglijat datoriile", omiţând din comisie o versiune în limba maghiară a lecţiilor pregătitoare, distribuite activiştilor în vederea propagandei electorale. Pe data de 27 noiembrie 1952, comisia statală însărcinată cu supravegherea Caselor de Cultură a propus şi a obţinut înlocuirea sa din funcţie.[284] În anii următori, conflictele interetnice locale din interiorul partidului s-au intensificat, iar ulterior decesului lui Stalin, acestea au emers doar foarte rar, chiar şi în sfera publică limitată constituită de adunările de partid.

A treia temă a agendei politice a fost organizarea primei conferinţe regionale de partid, care a avut loc în zilele de 18-19 ianuarie 1953 şi la care au participat peste 250 de delegaţi, ce reprezentau 21.598 de mem-

282 VZ, 9 august 1952.
283 VZ, 10 octombrie 1953.
284 J. Gagyi, *MAT kronológia 1952–60*, document dactilografiat nepublicat în posesia autorului, Târgu Mureş 2003, p. 4.

bri.[285] La conferință au fost stabilite nominalizările în cadrul organelor de conducere, care existau din 1952, când regiunea nu era încă altceva decât un proiect supus dezbaterii publice. La distanță de şase luni, la Bucureşti s-a considerat că venise momentul să se instituie public conducerea regională, compusă în proporție de peste 80% din maghiari, primind în schimb o puternică dovadă de loialitate prin alegerea în urale a lui Stalin şi a lui Gheorghiu–Dej la prezidiul onorific.[286]

Această dovadă s-a demonstrat a fi extrem de importantă pentru omul pe care comitetul central îl alesese drept „regent" al acestei regiuni cu caracter specific maghiar. Lajos Csupor, prim-secretarul de partid pe întreaga durată a experimentului autonomist, până în anul 1961, întruchipa tipicul reprezentant al elitei comuniste de primă generație. Formarea sa umană o urmase cu exactitate pe aceea a miilor de maghiari din Transilvania, care redevenise românească după Primul Război Mondial: născut în anul 1911, într-o suburbie a oraşului Târgu Mureş, după ce a absolvit cele şapte clase elementare s-a angajat în atelierul unui croitor, urmând tradiția familiei.[287] Şi-a descoperit pasiunea pentru politică după criza economică din 1931-32: chiar în acei ani a intrat în mişcarea comunistă clandestină, care organiza greve ale muncitorilor forestieri de pe valea înaltă a Mureşului.[288] Activismul politic l-a adus în atenția Siguranței, care l-a arestat de mai multe ori pentru activități subversive. Chiar în urma uneia dintre aceste arestări, Csupor a avut ocazia să îl cunoască, în închisoarea de la Doftana, de lângă Bucureşti, pe viitorul conducător al regimului, Gheorghiu-Dej, care efectua acolo o lungă pedeapsă la detenție.[289] Întâlnirea cu Dej s-a dovedit decisivă pentru cariera acestuia. Şeful de partid nutrea o suspiciune paranoică în privința conducătorilor

285 Datele asupra membrilor în luna decembrie 1952 în ANDJM, 1134, dosar 51/1952, f. 1–10.

286 ANDJM, 1134, dosar 64/1953, stenograma conferinței regionale de partid din 18–19 ianuarie 1953, f. 1.

287 Interviul nr. 7/2001 (Lajos Vargancsik) realizat în 2001 de József Gagyi în cadrul programului de istorie orală a RAM, coordonat de Institutul Teleki László (de aici înainte notat Gagyi, interviu).

288 Sándor Jakab, vice-ministru al finanțelor între 1948–52, a fost trimis în 1934 ca instructor la Târgu Mureş, unde organizația clandestină orăşenească număra doar treizeci şi patru de membri (OHA, interviu cu Sándor Jakab, nr. 12/1986, pp. 114–7).

289 Gagyi, interviu nr. 13/2001 (Zoltán Fábián). Un alt funcționar al partidului afirma că prestigiul lui Csupor în cadrul organizației deriva nu doar din trecutul său de „clandestin", ci şi din raportul privilegiat pe care îl avea cu Dej. Gagyi, interviu nr. 13/2001 (József Benke).

transilvăneni de origine maghiară, care nu intrau în rețeaua sa de cunoştințe formată în anii clandestinității. Csupor se prezenta de asemenea cu o afiliere la partid, care îi era recunoscută încă de pe data de 31 decembrie 1944, adică din perioada guvernului provizoriu al „Republicii nord-transilvănene”,[290] în timp ce majoritatea cadrelor de primă generație rezultau a se fi înscris la partid din 1945 sau chiar 1946.

Imediat după război a deținut diferite funcții în cadrul Comitetului Județean Mureş (legături cu primarul, cu sectorul cadre, cu sectoarele ce întrețineau legături cu Uniunea Populară Maghiară) şi în cadrul aparatului statal: între 1945-46 a fost chiar şeful poliției municipale Târgu Mureş. O notă a Secției Cadre din 1947 îl descrie ca „vechi luptător, activ şi modest, disciplinat şi devotat partidului, câteodată nervos şi autoritar”“.[291] Potrivit unui vechi tovarăş de partid, Csupor nu avea nicio pregătire teoretică, „doar ceea ce învățase prin experiența de viață”“.[292] În realitate, între 1948-49 Csupor frecventase la Bucureşti şcoala centrală de partid în limba maghiară şi, reîntors în Transilvania, între 1950 şi 1952 fusese conducătorul Comitetului de Partid al regiunii Stalin (Braşov), distingându-se printr-o riguroasă gestionare a problemei țărăneşti. Pentru crearea RAM, Gheorghiu-Dej a ales un militant expert şi pragmatic, un om simplu, însă înzestrat (precum era însuşi Gheorghiu-Dej) cu o bonomie grosolană şi spontană şi, mai ales, un funcționar de partid loial, care nu putea fi suspectat de sentimente naționaliste, şi pe deplin convins de proiectul de integrare a minorității maghiare în Statul român.

La prima conferința regională de partid, chiar lui Csupor, abia ales deputat național, i-a revenit sarcina de a delimita, într-un moment de criză internă şi internațională, liniile directoare în baza cărora ar fi trebuit să fie condusă regiunea. Raportul său politic a început cu enumerarea succeselor comunismului internațional condus de Stalin: acestea furnizau cheia activității partidului comunist român şi a creării RAM, în care rolul sovietic era definit ca fiind „decisiv”.[293] Guvernul democratic popular oferise minorității universitatea de medicină, „unde fiii clasei

290 ANDJM, fond Comitetul Județean PCR Mureş. 1945–50 (notat de aici înainte ANDJM, CJ, PCR), dosar 63/1948, organigrama Comitetului Județean PCR Mureş, Târgu Mureş, 29 decembrie 1948, f. 308–13.

291 ANDJM, CJ, PCR, dosar 46/1947, f. 45–51.

292 Gagyi, interviu nr. 21/2002 (István Valter).

293 ANDJM, 1134, dosar 64/1953, stenograma conferinței regionale de partid (raportul prim- secretarului), f. 167.

muncitoare maghiare au posibilitatea de a-şi efectua studiile superioare în limbă maternă".[294] Universitatea constituia doar vârful unei piramide, care se articula într-o vastă arie de învăţământ, în care toate materiile erau studiate în limba maghiară, cu excepţia câtorva ore de literatură şi gramatică română: 552 de şcoli primare (al căror număr a crescut ulterior, în anul şcolar 1953-54), 11 licee, 10 şcoli gimnaziale superioare cu o durată totală a studiilor de 10 clase, 7 institute profesionale, 7 colegii de pedagogie pentru formarea învăţătorilor. Csupor a insistat foarte mult asupra politicii culturale, menţionând cele două teatre de stat în limba maghiară, cele 487 de Sfaturi Populare, cele 955 de biblioteci populare dotate cu 700.000 de volume, cele 889 de companii de teatru şi de dans pentru amatori şi cele 114 coruri populare în activitate. Un efort special a fost făcut pentru eliminarea analfabetismului, care în 1948 era încă prezent la unul din zece adulţi. Circa 16.000 de persoane fuseseră alfabetizate în ultimii patru ani, iar în următorii cinci ani era prevăzută dispariţia totală a analfabetismului din regiune. În domeniul economico-social, în 1952 fusese inaugurată la Târgu Mureş Uzina de Mecanică Fină Minszki Lajos, în timp ce muncitorii maghiari ai regiunii participau activ la „competiţiile socialiste" între trusturi şi raioane: 2.049 de fruntaşi, 134 de stahanovişti şi 99 de „cinsutişti" (cei care produceau 500% în plus faţă de plan) formau, în viziunea regimului ilustrată de Csupor, o avangardă politică şi un model de integrare socială.

Cronica acţiunii de colectivizare a agriculturii a fost, însă, mai puţin triumfătoare. Cu toate că numai în toamna anului 1952 fuseseră inaugurate douăsprezece gospodării colective şi eliminate 1.400 de „elemente ostile" (adică aşa-zişii militanţi de dreapta, chiaburii şi protectorii acestora), în gospodăriile deja existente, după cum a trebuit să admită Csupor, preţul ofensivei fusese constituit de o lungă serie de „ilegalităţi şi de considerente arbitrare la introducerea ţăranilor pe listele chiaburilor".[295] În urma numeroaselor denunţuri primite, a fost demis din funcţie prim-secretarul raionului Gheorgheni, Ferenc Kacsó, care asista personal la confiscarea grâului, obligându-i pe ţărani să predea întreaga cantitate sau să semneze declaraţia de înscriere la ferma colectivă. Cazul său nu era nicidecum unul izolat: violenţa şi lipsa de disciplină caracterizau întregul aparat de partid, ce nu încerca, nici măcar în mică măsură, să câştige în-

294 ANDJM, 1134, dosar 64/1953, f. 171.
295 ANDJM, 1134, dosar 64/1953, f. 178–82.

crederea sau măcar respectul populației. În jurul capitalei regiunii au fost de mai multe ori înregistrate acțiuni huligane nocturne, în cursul cărora activiştii intrau cu forța în casele țăranilor mai înstăriți şi le confiscau mobilierul cu care erau mai apoi amenajate sediile Frontului Democrat-Popular, Sfaturile Populare şi chiar secțiile de partid.[296]

La dezbaterea următoare s-au ridicat voci şi mai critice. Primul atac a vizat chestiunea națională, venind din partea scriitorului şi deputatului György Kovács. Amintind că RAM nu avea un caracter exclusiv maghiar, intelectualul avertiza că „duşmanul de clasă a încercat să profite de orice ocazie pentru a semăna discordie între naționalitățile conlocuitoare".[297] Alți oratori au ridicat problema murmurelor continue în privința obligativității paşaportului la intrarea în RAM. Vicerectorul IMF, Zoltán Ander, a descris auditoriului un caz de „cosmopolitism", adică de prescriere sistematică a medicamentelor produse în Occident (motivată prin eficiența mai ridicată a acestora față de cele româneşti), şi a corelat acest fapt cu unele prezumții de sabotaj semnalate la Târgu Mureş, realizate prin complot cu medici din Moscova.[298]

Alți funcționari au atins teme mult mai concrete. Inginerul Károly Kohler, directorul Agenției de Servicii Municipale, a semnalat blackouturile energetice, cauzate de lipsa centralelor electrice de înaltă tensiune în interiorul regiunii, care cauzau grave daune produselor industriale, daune de care nimeni nu se ocupa deoarece toți se concentrau asupra laturii cantitative a producției. Transportul public orăşenesc era paralizat de insuficiența mijloacelor de transport în raport cu creşterea populației.[299] Responsabila cu sectorul feminin al Comitetului Regional a menționat faptul că dintre cele 106 gospodării colective ale RAM, doar una alesese un preşedinte de sex feminin şi a acuzat Comitetul Regional de a fi abandonat campania de promovare a femeilor în funcțiile cu responsabilitate: „În regiunea noastră, munca femeilor este subestimată".[300]

În ziua următoare au fost alese şi „învestite" în funcție organele de conducere ale partidului: Comitetul Regional, format din patruzeci şi unu de membri (plus Mogyorós, prezent la Conferință şi desemnat membru onorific), Biroul Politic, format din unsprezece membri, Secretariatul şi

296 ANDJM, 1134, dosar 64/1953, f. 197.
297 ANDJM, 1134, dosar 64/1953, f. 11.
298 ANDJM, 1134, dosar 64/1953, f. 27.
299 ANDJM, 1134, dosar 64/1953, f. 28.
300 ANDJM, 1134, dosar 64/1953, f. 29.

Colegiul de Partid, ambele formate din cinci membri. Modificările față de organigrama din iulie 1952 au fost minime: maghiarii erau de departe majoritari (zece din unsprezece în Biroul Politic, treizeci şi doi din patruzeci şi unu în Comitetul Regional). Față de 1952, românii au recucerit, însă, poziția-cheie în Secretariatul organizatoric, care funcționa ca element de legătură între partid şi serviciile de securitate. Poziția a fost ocupată de fostul grădinar Ioan Bățagă, care, fără a se putea lăuda cu un trecut în mişcarea clandestină, a reuşit să le deschidă calea celor doi fii ai săi pentru a deveni ofițeri ai Securității,[301] spre deosebire de ceilalți colegi ai săi maghiari, cărora le era interzis să creeze filiere de natură familială în interiorul aparatelor de partid şi de guvern.

La ora 3 în dimineața zilei de 20 ianuarie 1953, Conferința regională închidea lucrările pe acordurile *Internaționalei*. Obiectivul de a îmbina promovarea etnică şi integrarea politică părea îndeplinit: noul aparat dădea impresia de a nu poseda niciun spirit de inițiativă, limitându-se să îndeplinească funcția de centură de transmisie între centru şi periferie.

301 ANCSAS, D/81/11, Organigrama Securității din Regiunea Autonomă Maghiară, 5 februarie 1958, f. 39–41.

4. Politici minoritare diferențiate (1953–1956)

4.1. După Stalin: continuitate şi discontinuitate

Moartea lui Stalin a surprins regimul comunist român în tentativa dificilă de consolidare a structurilor puterii în urma neîntreruptelor epurări interne din anii 1948-52, în care Stalin jucase, de la Moscova, un rol decisiv în favoarea lui Gheorghiu-Dej, considerat un executant mai docil al directivelor sovietice decât Ana Pauker. După ce a preluat, pe data de 2 iunie 1952, funcția de prim-ministru de la Petru Groza, Dej a condus o politică de „naționalizare" a comunismului român, fără a ținti o lărgire a acordului. El avea drept scop o restructurare „națională", mai degrabă decât o progresivă omogenizare etnică a organelor de conducere ale partidului şi ale aparatului statal.[302]

Atenția specială pe care a acorda-o Gheorghiu-Dej problemei naționale poate fi notată în unele prevederi puse în vigoare în lunile ianuarie-februarie 1953, în primul rând suprimarea comitetelor naționale, ce reprezentau principala centură de transmisie între PMR şi minorități. Pe data de 14 ianuarie 1953, un decret al CC dispunea delegarea activităților de „culturalizare" şi formare ideologică din sarcina comitetelor în cea a Sfaturilor Populare. Patrimoniul acestora – în cazul Uniunii Populare Maghiare, sute de clădiri sechestrate proprietarilor lor legitimi şi folosite drept sedii locale – a fost confiscat fără niciun fel de compensație din partea statului.[303] Decizia a fost validată pe plan doctrinal de un articol asupra soluției pentru problema națională, semnat de Gheorghiu-Dej şi difuzat pe data de 29 ianuarie 1953.[304] În opinia prim-secretarului, pro-

302 S. Fischer-Galați, *Twentieth Century Rumania,* Columbia University Press, New York, 1991, pp. 125–6.

303 ANIC, fond CC PCR, Cancelaria (notat de aici înainte ANIC, Canc.) dosar 108/1953, decretul CC al PMR asupra delegării activităților UPM şi ale Comitetelor Democratice ale minorităților naționale către Sfaturile Populare şi celelalte organizații culturale de masă, Bucureşti, 14 ianuarie 1953.

304 *A népi demokratikus rendszer további erősödése a RNK-ban*, în RMSZ, 29 ianuarie 1953.

blema națională fusese rezolvată o dată cu apariția noii Constituții și a RAM, printr-un sistem care amesteca toate aspectele „culturale" (dreptul la instruire, la presă, la cultura de masă și la îndoctrinare ideologică în limba maternă) și „teritoriale" (Regiunea Autonomă ca loc privilegiat, chiar dacă nu încă unic, de reproducere a identității maghiare adresate diasporei). Uniunea Populară Maghiară s-a „autodizolvat" pe data de 19 februarie 1953, când liderii supremi, secretarul CC Lajos Juhász și ziaristul András Sütõ, redactor-șef al săptămânalului „Falvak Népe", au constatat faptul că, în urma creării RAM, prezența UPM-ului nu mai era necesară, deoarece doar un sfert dintre cei înscriși își reînnoiseră carnetul de partid în anul 1952, semn clar de neîncredere și dezinteres față de organizație.[305] Suprimarea sa a fost justificată în decretul ce conținea noua Constituție, prin care „problema națională a fost rezolvată prin aplicarea coerentă a politicii leninist-staliniste a Partidului, în spiritul internaționalismului proletar",[306] dar reprezenta și un avertisment adresat milionului de maghiari din diasporă, lipsiți de un teritoriu propriu unde să își exercite o oarecare „autoritate". Dând curs noilor directive, începând cu luna martie, mai multe organe de presă în limba maghiară și-au încetat apariția: almanahul literar lunar „Irodalmi Almanach", tipărit la Cluj (înlocuit câteva luni mai târziu de o revistă cu sediul în RAM), săptămânalul evreiesc „Uj út", foaia sindicatelor „Szakszervezeti élet", cotidianul Tineretului Comunist „Ifjúmunkás" și săptămânalul „Pionír". Cotidianul „Romániai Magyar Szó", organul central de presă al Uniunii Populare, cu tiraj de 70.000 de copii și o redacție de peste 200 de angajați, chiar dacă a reușit să evite mutarea la Târgu Mureș, s-a transformat în „Előre [Înainte]" și a fost silit să își micșoreze efectivele pentru a putea supraviețui. Demiterea sau transferarea în altă funcție a foștilor funcționari ai UPM și a redactorilor revistelor publicate în afara RAM a provocat o profundă nemulțumire în rândul elitelor minoritare.[307]

Moartea lui Stalin a provocat temeri și în cadrul conducerii de la București, care s-au intensificat în cursul primăverii anului 1953, când a devenit clar că noua conducere de la Kremlin intenționa să revizuiască

305 Stenograma ședinței la care au fost convocați, pe data de 19 februarie 1953, liderii UPM, în Andreescu, Nastasă, Varga (coord.), *Maghiarii din România, 1945–1955,* op. cit., pp. 730–6.

306 ANIC, Canc., dosar 108/1953.

307 MOL, fond XIX-J-1-k (România 1945–64, administrativ), b. 16, raportul 05245/1, București, 2 iulie 1953.

liniile fundamentale ale politicii sovietice, iar acestea ar fi avut inevitabil efecte asupra echilibrelor formate în statele satelit. Chiar dacă nu se putea prognostica profunzimea schimbărilor, acestea păreau necesare şi imprevizibile, după cum au demonstrat, peste câteva luni, revoltele muncitoreşti din Berlinul de Est şi Pilsen. În timp ce în Ungaria, Cehoslovacia şi Polonia se manifestau semne tangibile ale unei schimbări de strategie, ce a culminat la Budapesta prin programul guvernului Nagy, lansat pe data de 4 iulie, în România regimul a încercat să limiteze efectele schimbărilor în domeniul economic şi ideologic. Dintre toţi liderii blocului sovietic, Gheorghiu-Dej a fost cel care s-a identificat cel mai mult nu neapărat cu ideologia, ci mai degrabă cu tehnicile de putere ale lui Stalin. Până în Plenara din 19-20 august 1953, chiar dacă a încercat să facă faţă tensiunilor sociale emergente în ariile urbane, acesta a făcut eforturi pentru a minimiza extinderea „corecţiei" ce trebuia să fie adusă directivelor generale, aceasta fiind făcută în secret.[308] Pe data de 20 aprilie, la indicaţia Moscovei, Ana Pauker a fost eliberată, cu condiţia de a accepta să dispară de pe scena vieţii politice.[309] Reabilitarea sa ar fi fost interpretată drept un semn de autocritică a aceluiaşi grup de conducere care o acuzase cu un an înainte. Pe data de 17 iulie, decretul Consiliului de Miniştri 20404/1953 a dispus suspendarea lucrărilor la Canalul Dunăre-Marea Neagră, dar prevederea nu a fost făcută publică şi majoritatea deţinuţilor-muncitori au fost pur şi simplu transferaţi într-o altă colonie.[310] Detensionarea măsurii represive dictate de Moscova a generat, în luna aprilie 1953, o amnistie care, fără să ia în considerare deţinuţii „politici", a şters condamnările penale şi administrative a 525.000 de persoane şi a permis eliberarea a 15.000 de deţinuţi, dintre care 21% muncitori, 37% ţărani săraci sau ceva mai înstăriţi.[311] Destalinizarea era totuşi un proces lent: primul decret de graţiere pentru delicte politice a fost aprobat de Marea Adunare Naţională doar în vara anului 1954, referindu-se la deţinuţii condamnaţi la maximum cinci ani pentru delicte care nu afec-

308 Tănase, *Elite şi societate*, op. cit., p. 100.
309 Deletant, *Teroarea comunistă în România*, op. cit., p. 187.
310 A. Cioroianu, *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc,* Curtea Veche, Bucureşti, 2005, pp. 305–6.
311 T. V. Volokitina *et al.* (coord.), *Sovietskij faktor*, op. cit., (notat de aici înainte *SF v VE*), vol. II, doc. 302, p. 785 (situaţia din România – Bucureşti, 4 iulie 1953).

tau siguranța statului. Celorlalți deținuți le-a fost acordată diminuarea pedepsei la două treimi din anii condamnării.[312]

În ciuda micşorării numărului de condamnări pentru „activitate contrarevoluționară" de la 8.275 în anul 1952, la 4.119 în anul 1953, abia după moartea lui Stalin s-au finalizat unele anchete „excepționale", de pildă cele ale lui Vasile Luca şi Lucrețiu Pătrăşcanu, făcute după modelul proceselor-farsă sovietice din anii '30, precum şi cele intentate împotriva reprezentanților mişcării comuniste clandestine de naționalitate maghiară (de exemplu procesul grupului „transilvănenilor" Lajos Jordáky, Lajos Csőgör, János Demeter şi Edgár Balogh, pentru care a fost pronunțată sentința în luna aprilie 1954, cam în aceleaşi zile în care era pronunțată cea pentru lotul Pătrăşcanu). În închisorile supraaglomerate, deținuții continuau să moară. Potrivit datelor parțiale ale Ministerului de Interne, chiar în anul 1953 a fost atins numărul cel mai mare de decese în timpul interogatoriilor (21), în detenție (178) sau în urma condamnărilor la moarte (13), cu un total de 212 persoane.[313]

Inevitabila schimbare a sistemului politic intern sovietic, care a urmat dispariției lui Stalin, a generat, însă, în rândurile populației româneşti aşteptări în privința unei relaxări a regimului, larg răspândite în cadrul populației rurale, extenuată de colectivizare, dar şi în cadrul celei urbane, ce făcea cu greu față raționalizării bunurilor de maximă necesitate (abolită doar în 1955). Punctele de vedere şi sentimentele unei părți a opiniei publice, cea mai ostilă regimului, sunt foarte bine reprezentate în următorul fragment transcris de țăranul „cronicar" János Máthé, autor al unei remarcabile cronici cotidiene a evenimentelor satului său natal, Herculian, din județul Covasna, între anii 1944 şi 1964. „Chiaburul" Máthé a fost un neostenit critic al publicațiilor regimului şi ascultător asiduu al radiourilor occidentale, unde percepția realității era asociată unui aşa-zis *wishful thinking*:

312 Asupra perioadei 1953–56 sunt încă fundamentale lucrările: G. Ionescu, *Communism in Romania, 1944–1962*, Oxford University Press, Londra–New York, 1964; Fischer–Galați, *Twentieth Century Romania*, op. cit..

313 ACNSAN, fond Documentar, dosar 73, vol. I, lista prizonierilor decedați, 1944–58, f. 57–174. În anul 1953, au murit din cauza privațiunilor de toate tipurile, numai în închisoarea de maximă securitate de la Sighet, pe lângă zeci de alți deținuți mai puțin cunoscuți, fostul prim-ministru şi şef al Partidului Național Țărănesc Iuliu Maniu, istoricul şi academicianul Gheorghe I. Brătianu, episcopul greco-catolic Ioan Suciu.

Discursul preşedintelui american Eisenhower din data de 16 a lunii [aprilie, N.d.A.] a fost însoţit de un murmur general de speranţă. La piaţa săptămânală de miercuri, unde se întâlnesc oamenii din zona Baraolt, nu se vorbea despre altceva. Peste puţin timp se va schimba sistemul, aceasta era impresia generală, şi între timp au coborât la minim taxele şi cotele de recoltă obligatorii. Oamenii au prins curaj şi spun: nu le mai dăm nimic acestor hoţi![314]

La câteva zile după, Máthé nota cu satisfăcută ironie „tovarăşii au renunţat la defilarea de 1 mai".[315] Moartea dictatorului sovietic şi *percepereea* golului rămas în centrul imperiului redeşteptau în opozanţi posibilitatea de a face haz despre aspectele cele mai groteşti ale propagandei oficiale. Ziarului „Előre", care publicase pe data de 29 aprilie un lung reportaj asupra mizeriei satelor americane, cronicarul nostru îi răspundea indirect în jurnalul său:

Săracii tovarăşi de suferinţă americani, cum vă deplâng... dar consolaţi-vă la gândul că, măcar voi, mergeţi înspre faliment cu maşina, noi însă trebuie să mergem pe jos pentru a fi condamnaţi pentru sabotaj.[316]

Gravitatea momentului le era totuşi foarte clară, mai cu seamă funcţionarilor şi „consilierilor" sovietici cu reşedinţa în România, care, prin controlul asupra societăţilor mixte (*Sovromuri*), contribuiseră la pomparea resurselor economiei de stat către Uniunea Sovietică. Într-un *Memorandum asupra situaţiei române* trimis în iulie 1953 (însă redactat în lunile precedente) lui Chruščëv, Molotov şi Malenkov, ambasadorul la Bucureşti Anatoli Lavrentev şi trimisul special al PCUS, Yuri Andropov, au dezvăluit ceea ce până atunci era cunoscut de toţi, dar nu putuse fi denunţat până la moartea lui Stalin: iminentul colaps economic al ţării. Carenţele în aprovizionarea cu bunuri alimentare, chiar şi raţionalizate, derivau din recoltele sărace, ce erau cauzate nu atât de factori climatici, cât de disperata opoziţie la colectivizare a ţăranilor.[317] Industriei grele în faşă îi erau aduse critici de tipul: productivitate scăzută, risipă, costuri ridicate de administrare, birocratizare excesivă. Normele erau disproporţionat de mari în unele firme, constrângându-i pe muncitori la ture de 12-14 ore,

314 J. Máthé, *Magyarhermány kronológiája (1944–1964)*, op. cit., p. 119.
315 *Ibidem.*
316 Idem, p. 121.
317 *SF v VE*, vol. II, doc. 302, pp. 779–86.

ore suplimentare fără plată, în timp ce în altele se mențineau înadins norme joase, permițând manoperei ritmuri de muncă relaxate.[318]

Criticilor din partea Uniunii Sovietice li s-a adăugat în luna iulie impactul învestirii noului guvern de la Budapesta, condus de Imre Nagy. Discursul programatic al prim-ministrului maghiar din data de 4 iulie a fost transmis în direct la radio şi reprodus integral, în ziua următoare, în „Szabad Nép" organul de presă oficial al partidului comunist. Ecoul reformelor şi corecțiilor prevăzute de Nagy a trecut imediat dincolo de granițele cu România prin radio, ascultat zilnic în întreaga Transilvanie, şi prin intermediul aceluiaşi cotidian „Szabad Nép", care, mulțumită unui acord bilateral, era difuzat în mod regulat şi în România (chiar dacă în doar 1.000 de copii).[319] Un alt canal de infirmare era reprezentat de consulatul maghiar, care funcționa la Cluj din 1949 sub denumirea de „Biroul Paşapoarte".[320] Imediat după formarea noului executiv maghiar, reprezentanța diplomatică a fost luată cu asalt de autoritățile locale, nerăbdătoare să afle mai multe detalii asupra situației maghiare.

Discursul lui Nagy a suscitat aici un enorm interes. Ziarul a ajuns la punctele de difuzare a presei doar marți dimineața [7 iulie, *N.d.A.], lumea îl aştepta deja şi dis-de-dimineață toate exemplarele erau deja vândute. Potrivit vânzătorilor de presă, mulți au continuat să îl ceară chiar şi în zilele următoare, chiar şi câțiva țărani români. Prim-secretarul regional, tovarăşul Gavriş, mi-a telefonat imediat, cerându-mi un exemplar; de la universitatea română Babeş m-a căutat şi profesorul [Tudor] Bugnariu, pentru a obține un*

318 ANDJM, fond 1134, Comitetul regional al PCR Mureş, 1950–68 (notat de aici înainte ANDJM, 1134), dosar 73/1953, ancheta comitetului regional de partid asupra reexaminării normelor, Târgu Mureş, 12 martie 1953, f. 124–7.

319 MOL, fond XIX.J-1-j (România 1945–64, Corespondența secretă), b. 6, raportul 0037, raport asupra presei în limba maghiară din 1950, Bucureşti, 21 februarie 1951. În afară de organul de presă oficial al partidului „Szabad Nép", în primii ani ai deceniului '50 erau difuzate regulat în România şi „Népszava", organul de presă al sindicatelor (distribuit în 1.500 de copii, cu suplimentul săptămânal al programelor de radio maghiare), săptămânalul cu profil ştiințific „Élet és tudomány" (în 8.000 de copii) şi revista de pamflet „Ludas Matyi" (în 15.000 de copii).

320 Secțiunea paşapoarte era doar un simplu paravan: până în 1952 nu a fost emis nici un permis pentru Ungaria, nici măcar delegațiilor de studenți sau muncitori, în timp ce în 1953 numărul de paşapoarte acordate au fost de doar optzeci şi şase şi circa o mie în 1954 (M. Baráth, *Szoviet iratok Magyarországról 1953–1956. Kiszeljov és Andropov titkos jelentései,* Napvilág, Budapesta, 2002, p. 236).

exemplar, deoarece organizau o ședință a activului de partid și dorea să se documenteze.[321]

Sensibila schimbare a climei politice de la Budapesta nu putea rămâne fără consecințe pentru România. Între lunile iulie și august, probabil și din cauza Festivalului Mondial al Tineretului, programat la București pentru perioada 25-30 iulie, aprovizionarea în capitală și în orașele principale a cunoscut o îmbunătățire bruscă și pe piață au apărut produse de import, de negăsit înainte, precum ceasuri elvețiene și motociclete sovietice, în timp ce campania „Să realizăm Planul în patru ani", care timp de luni de zile dominase presa, a fost subit întreruptă.[322] Această corecție neașteptată va primi o expresie formală în Plenara din 19-20 august, în care Gheorghiu-Dej a lansat un nou cuvânt de ordine, consolidarea rezultatelor atinse (fără nicio autocritică explicită), care să fie obținută prin diminuarea ritmului investițiilor în industrie și oprirea consistentă a colectivizării.

După câteva săptămâni de ezitare, CC a ordonat organelor de la periferie să reelaboreze și să pună în practică directivele fixate. În Regiunea Autonomă, chiar vicesecretarul responsabil cu partea ideologică a primit sarcina de a expune circulara CC, potrivit căreia campania pentru alegerile locale din decembrie ar fi trebuit să fie axată pe „alianța dintre clasa muncitorească și țăranii muncitori"" iar „în centrul preocupărilor organelor de partid și de stat va trebui să fie soluționarea problemei Agrare".[323] Pentru a accelera punerea în practică a corecțiilor a fost totuși necesară intervenția personală a lui Petru Groza, care, în ciuda faptului că începând din 1952 păstrase doar președinția Marii Adunări Naționale, rămânea unul dintre puținii oameni în măsură să îl influențeze pe Gheorghiu-Dej. Pe data de 13 noiembrie 1953, Groza a redactat un memorandum în care afirma că circa 3 milioane de muncitori trăiau cu un salariu lunar mai mic de 500 de lei (prețul a două perechi de papuci). Groza a cerut mărirea cu o sută de grame a rației zilnice de pâine și o creștere

321 MOL, fond XIX-J-1-j (România 1945–64, Corespondența secretă), b. 9, raportul 001472, „Reacții cu privire la formarea guvernului Nagy", Cluj, 13 iulie 1953.

322 MOL, fond TÜK (România 1945–64, Corespondența secretă), b. 9, raportul 194 asupra situației din România, București, 30 iulie 1953. Interesant de notat este faptul că sursa prea informatului consul maghiar este un alt ofițer al armatei române, de naționalitate maghiară, a cărui soție lucra în aparatul CC.

323 ANDJM, 1134, dosar 72/1953, ședința extraordinară a Biroului Politic Regional, 12 noiembrie 1953, f. 92.

modestă pentru rațiile de produse zaharoase și conținând grăsimi, cu scopul de a mări numărul de calorii de la 1.200 la 1.842.[324] Și datorită acestui memorandum, în luna decembrie au crescut progresiv rațiile de alimente, la fel ca și salariile muncitorilor și ale funcționarilor statali.

Potrivit mărturiei documentelor Comitetului de Partid al RAM, corecțiile economice nu au fost însoțite de nicio revizuire substanțială a metodelor cu care regimul guverna încă din 1948. Primăvara anului 1953 a fost marcată de transformarea campaniei începute în 1949 împotriva episcopului catolic de Alba Iulia într-un adevărat atac la religie ca instituție. Pe data de 18 mai, autoritățile regionale au informat CC asupra unui episod pe care îl reproducem în cele ce urmează. În satul român și ortodox Ibănești (raionul Reghin), treizeci de muncitori forestieri refuzaseră să meargă la muncă miercuri, 13 mai, susținând că ziua următoare era sărbătoare și preoții s-ar fi dus la câmp să binecuvânteze culturile. Au fost chemați din nou la muncă, în timp ce Miliția ordona preoților să încheie riturile până la ora 9 dimineața, pentru a permite muncitorilor să meargă la muncă. În ziua următoare, unul dintre preoți nu s-a prezentat la slujbă; instructorul raional Bota a mers să îl caute și l-a găsit ascuns într-un grajd. Deși i-a fost mai apoi permis să țină slujba, în sat se răspândise vestea că fusese arestat, iar oamenii s-au adunat ca să protesteze împotriva violării dreptului libertății de cult. Comitetul Regional a acuzat „dușmanul de clasă” de a fi provocat indignarea țăranilor „împotriva comuniștilor care închid bisericile”.[325]

Pe data de 15 mai, a mers la Ibănești singurul român dintre cei patru secretari regionali, Bățagă, fiind primit de o gloată de țărani furioși. În fața determinării gloatei, Bățagă a trebuit să explice că nu trebuia să fie confundat un caz izolat cu politica oficială a partidului.[326] În realitate, statul nu combătea doar prin reprimarea rolului social (și potențial politic) al cultelor. În Transilvania, acesta oferea o cantitate mare de cultură maghiară pentru a înlătura chiar și fizic populația de riturile de Rusalii. În cadrul „pregătirii Festivalului Mondial al Tineretului”, Secția Agitație și Propagandă a Comitetului Regional a elaborat un plan complex de „lup-

324 ANIC, Canc., dosar 99/1953, f. 43–51.
325 ANDJM, 1134, dosar 73/1953, nota informativă a CC, Târgu Mureș, 18 mai 1953, f. 201–2.
326 ANDJM, 1134, dosar 73/1953, f. 202.

tă împotriva activităților clericale".[327] Campania s-a desfășurat cu o ură motivată nu de necesitatea de a se conforma directivelor de la centru, ci de o sinceră convingere ideologică. Un rol fundamental l-au jucat instituțiile de cultură maghiară, de exemplu cele patru teatre de stat ce funcționau în orașele transilvănene Cluj și Oradea (situate în afara RAM), Târgu Mureș și Sfântu Gheorghe (cele două centre principale ale Regiunii Autonome). Actori și regizori au fost mobilizați pentru o întreagă săptămână în cele cinci raioane catolice, unde au avut loc douăzeci și patru de reprezentații în cinci zile, la care au asistat, potrivit statisticilor oficiale, 12.752 de spectatori. Încă și mai populare s-au dovedit a fi cele zece caravane cinematografice care, traversând chiar și satele cele mai îndepărtate, au atras mii de țărani la vizionarea primului lor film. Mai mult decât atât, în raionul cel mai „dificil" din punct de vedere politic, Ciuc, care era 90% catolic, au fost organizate concursuri culturale la nivel școlar, concursuri de dans și cântece populare și primele întreceri de motociclism, primite cu entuziasm și mirare. În duminica de Rusalii, pe data de 24 mai, în 507 Sfaturi Populare ale RAM activiștii au ținut o prelegere cu titlul *Vaticanul, lacheul imperialismului anglo-american.*[328] Se putea spune că obiectivul fusese îndeplinit în totalitate, în ciuda criticii aduse slabei vigilențe în privința manifestărilor ostile:

Am reușit să izolăm masele religioase de participarea la pelerinajul către Șumleu, care nici nu a mai avut loc, cu excepția unei slujbe, la care au participat circa 170 de țărănci din zonă. Reacția religioasă a fost aceea de a influența tinerii ducându-i la prima comuniune. Din cauza lipsei de vigilență a secției de partid din comuna Sândominic, preotul a reușit să adune pe data de 24, la orele 6 dimineața, 60 de femei în capela de la capătul satului și să țină slujba.[329]

Ofensiva ideologică nu a cunoscut în România semnificativele replici de arestări experimentate pe teritoriul altor sateliți sovietici. În timp ce în Ungaria se pregătea îngroparea politică a liniei staliniste, pe data de

327 ANDJM, 1134, dosar 73/1953, notă informativă asupra desfășurării acțiunilor culturale în cadrul pregătirilor pentru Festivalul Mondial al Tineretului, Târgu Mureș, 27 mai 1953, f. 247–52.

328 ANDJM, 1134, dosar 70/1953, ședința extraordinară a Biroului Politic regional, Târgu Mureș, 18 mai 1953, f. 2–3.

329 ANDJM, 1134, dosar 73/1953, f. 250.

26 iunie 1953 cotidianul maghiar al RAM relua un articol doctrinal din „Scânteia", cu titlul *I. V. Stalin şi cultura naţională*, potrivit căruia „geniul creator al marelui Stalin emerge în toate domeniile societăţii. Nu există nici un domeniu al ştiinţei sau culturii în care I. V. Stalin să nu fi oferit direcţia potrivită".[330] În Regiunea Autonomă Maghiară, cultul lui Stalin, expus cu încăpăţânare drept cel mai autentic rezultat al politicii naţionale staliniste, continua să înflorească chiar şi în anii ulteriori morţii dictatorului. În noiembrie 1953 a fost prezentat modelul în ghips al măreţei statui a lui Stalin,[331] operă a doi sculptori locali. Inaugurat pe data de 21 decembrie 1955, aniversarea naşterii dictatorului, monumentul a dominat piaţa principală, intitulată şi aceasta tot Stalin, până la îndepărtarea sa, pe nevăzute, în primăvara anului 1962.

4.2. Tentative de a instituţionaliza autonomia

Până în 1961, anul abrogării autonomiei prin transformarea sa în Regiunea Mureş-Autonomă Maghiară, RAM a funcţionat ca insulă etnică, a cărei diversitate a fost recunoscută informal, însă nu şi instituţionalizată. Acestea sunt relevate de analiza problemei Statutului Regiunii, prevăzut în articolul 21 al Constituţiei, în vigoare până în 1965. Elaborarea statutului a fost încredinţată Sfatului Popular regional, care a trimis textul Marii Adunări Naţionale, în vederea aprobării sale definitive. Indicaţia a fost însă dată uitării pentru mai mult de un an şi jumătate, iar documentul apare menţionat pentru prima dată doar la 19 ianuarie 1954, într-o notă anonimă atribuită lui Iosif Chişinevschi, responsabilul Secţiei Agitaţie şi Propagandă a CC:

În baza dispoziţiilor articolului 21 al Constituţiei RPR asupra elaborării statutului RAM, aceeaşi urgenţă este cerută şi în acest caz [ca şi pentru Codul Familiei, N.D.A.], deoarece au trecut 15 luni de la aprobarea Constituţiei şi organele subordonate (Sfatul popular regional, Comitetul regional de partid) aşteaptă promulgarea sa.[332]

330 *J.V. Sztálin és a nemzeti kultúra*, în VZ, 26 iunie, 1953.
331 VZ, 17 noiembrie 1953.
332 ANIC, Canc., dosar 181/1954, f. 1.

Într-o notă anexată, CC era informat de publicarea iminentă a Statutului, aflat în fază avansată de elaborare, în „Buletinul oficial".[333] Promulgarea sa, însă, a trebuit să înfrunte opoziții la București, care au fost de asemenea natură încât, la o distanță de aproape doi ani, în noiembrie 1955, un inspector (maghiar) al CC le-a ilustrat organelor regionale un plan de lucru, elaborat de vicele de partid, asupra gestionării problemei naționale, în care se prevedea formarea unei comisii *guvernamentale* pentru întocmirea Statutului.[334] Acesta nu a mai fost, însă, niciodată promulgat şi chiar şi ciornele sale, redactate în timpul deceniului '50 de experții consiliului popular regional, au fost distruse fără ca arhivele să conserve vreo urmă a acestora. Asupra conținutului ultimei versiuni dispunem, însă, de mărturia unuia dintre autori, fostul funcționar Zoltán Fábián.[335] Inginer licențiat în Uniunea Sovietică şi, prin urmare, învestit în fața colegilor săi cu un prestigiu derivat din propriul curriculum, Fábián a fost chemat în lunile ce au urmat revoluției din 1956 să facă parte din grupul de experți. Comitetul a elaborat un text consistent (120 de pagini) în limba română, al cărui punct de plecare teoretic a fost declarația din 1 Decembrie 1918 de la Alba Iulia, în care românii din Transilvania, prin unirea cu România, prevăzuseră „deplina libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare". A doua referire o constituia experiența aceleiaşi Uniuni Sovietice, pe care Fábián o avusese personal, în anii petrecuți acolo. La inițiativa sa, a fost introdus un mic exemplu al sistemului de autonomie teritorială sovietică, cazul Regiunii Autonome Abhazia, cu o mare majoritate musulmană, integrată însă în republica majoritar creştină a Georgiei: în Abhazia, toponomastica era chiar trilingvă, iar limba locală era considerată limbă oficială, alături de georgiană şi rusă. Textul a fost supus atenției lui Vasile Patilineț, un înalt funcționar, ce avea legături strânse cu secretarul CC de atunci, Nicolae Ceaușescu. Acesta l-a trimis către CC, care, pe baza părerii sale negative, a optat pentru abandonarea proiectului. În luna august a anului 1958 – în intenția de a fi eliminat fizic din RAM – preşedintele Sfatului regional, Pál Bugyi, un adept al proiectului de Statut, a fost demis din funcție şi trimis în URSS pentru un „stagiu de studii".[336]

333 ANIC, Canc., dosar 181/1954, f. 2.

334 ANDJM, 1134, dosar 120/1955, şedința Biroului Politic regional, Târgu Mureş, 19 noiembrie 1955, f. 191–6.

335 Gagyi, interviu nr. 13/2001 (Zoltán Fábián).

336 ANDJM, 1134, dosar 194/1958, f. 144.

Cadrul menit a da substanță politică autoguvernării administrative era, prin urmare, destul de limitat. RAM era localizată în centrul țării, la o distanță de mai bine de 300 de km de frontiera României cu Ungaria și era înconjurată de arii preponderent românești. Un alt risc secesionist, mult mai ridicat, l-ar fi reprezentat autonomia teritorială a zonelor multilingve din Transilvania Nord-Vestică (așa zis-ul *Partium*), unde maghiarii se găseau în majoritate absolută în două raioane (Secuieni 74%, Carei 61%), în timp ce în alte șapte (Satu Mare, Tășnad, Oradea, Șimleu, Marghita, Zalău, Cluj) proporția lor oscila între 42% și 26%.[337]

În ciuda faptului că RAM nu prezenta mari riscuri obiective pentru securitatea teritorială a statului și în ciuda disciplinei nomenclaturii locale, exigența de a balansa interesele statului-națiune „unitar" cu pulsațiile autonomiste ale populației maghiare locale era de așa natură încât problema națională, departe de a fi rezolvată, era reprezentată periodic pe ordinea de zi. În primii ani au avut prioritate, fără îndoială, chestiunile de la centru. În 1953, o întreagă ședință a Biroului Politic regional a fost dedicată discuțiilor asupra unei anchete promovată de Comitetele Raionale Reghin (cu majoritate română) și Ciuc (preponderent maghiar) asupra așa-zisei „chestiuni lingvistice". 95% din populația raionului Ciuc, intervievată de activiștii locali, a exprimat dorința ca „toate să se desfășoare în limba maghiară", fără niciun fel de considerație pentru limba oficială a statului. Mulți se plângeau că în numeroase sate difuzoarele transmiteau numai programe în limba română sau maghiară ale radiourilor de la București, și nu cele ale stației de radio de la Budapesta. Raportul întocmit de Comitetul de Partid al raionului Ciuc, pentru a fi prezentat în cadrul ședinței din 10 aprilie, exprima preocuparea și incapacitatea în fața persistenței resentimentelor etnice:

În primele trei luni ale anului 1953, comitetul raional de partid a analizat rezultatele obținute prin aplicarea instrucțiunilor furnizate prin Hotărârea asupra problemei naționale din 1948, și a stabilit că muncitorii din raionul Ciuc nu cunosc îndeajuns aplicarea directivelor de Partid în ceea ce privește soluționarea democratică a problemei naționale.[338]

337 Datele referitoare la recensământul din 1956, în ANIC, Canc., dosar 77/1959. Documentar privind problema națională în RPR. București, 23 iunie 1959.

338 ANDJM, 1134, dosar 69/1953, „Raport despre activitatea Comitetului Raional Ciuc asupra luptei pentru soluționarea episoadelor de șovinism și naționalism și rezultatele luptei împotriva misticismului", Miercurea Ciuc, 5 aprilie 1953, f. 138

În alte sate, şovinismul populației se manifesta în forme mai „discrete”: de exemplu, când țăranii din localitatea învecinată, Bacău, au venit la Tuşnad pentru a cumpăra cartofi şi le-a fost comunicat că nu mai erau. Două zile mai târziu, cartofii erau vânduți la preț scăzut unui grup de țărani maghiari din regiunea Bihor, ce se găsea la o distanță de aproape 300 de km înspre granița cu Ungaria. Chiar şi după campania pentru Constituție din vara anului 1952, populația maghiară percepea RAM ca fiind un teritoriu exclusiv maghiar şi inflexibilitatea cu care cadrele locale gestionau microconflictele de natură etnică la locurile de muncă nu era nici pe departe suficientă:

În atelierul Tüzeg, magazinerul Lajos Domokos a afirmat public că tovarăşul Gheorghe Balaj, responsabilul tehnic, deoarece e de naționalitate română, nu are nici un drept de a trăi în RAM. Secția de cadre a reacționat organizând o adunare în care toți muncitorii au demascat comportamentul şovinist al lui Domokos şi au soluționat singuri problema, cerând demiterea imediată a acestuia, care s-a şi întâmplat. Pe lângă prevederile politice, a fost inițiată o anchetă de organele de Stat.[339]

În anul 1953, tradiționala celebrare a Revoluției de la 1848 nu doar că nu a fost deloc ținută, dar a oferit Comitetului Raional din Ciuc ocazia de a demasca „şovinismul maghiar”:

Pe data de 15 martie au fost trimişi agitatori şi activişti în toate satele pentru a demasca manifestările naționaliste. Într-o singură zi au fost loviți peste 55 de chiaburi. [...] În satul Cozmeni a fost demascat în public chiaburul József Urkány, care a afirmat că şi-a ras mustața în aşteptarea englezilor, din moment ce Stalin a murit şi nu mai e nimeni în măsură să conducă mişcarea muncitorească şi lupta pentru pace.[340]

Frecvența cu care se verificau asemenea episoade motivează animozitatea care a caracterizat şedința de analiză din 10 aprilie. Liderii regionali, începând cu tânărul şi energicul responsabil cu propaganda, Zoltán Szövérfi, au adus aparatelor locale acuza de a fi subevaluat de mult feno-

339 ANDJM, 1134, dosar 69/1953, f. 141.
340 ANDJM, 1134, dosar 69/1953, f. 149.

menul „naționalism-șovinismului” (adică al naționalismului românesc și șovinismului maghiar) și au admis că, în ciuda proclamațiilor oficiale asupra integrării diferitelor etnii,[341] problema principală pe care a trebuit să o înfrunte Comitetul Regional al RAM „este cea națională”.[342] Din teama de a nu părea complici indirecți ai naționalismului maghiar, liderii de partid ajunseseră chiar la a promova difuzarea limbii și a culturii române. În raionul Ciuc au fost organizate cursuri serale de limbă română cu sprijinul UTM (tineretul comunist) și al UFDR (organizația de femei).[343] Responsabilii Sfaturilor Populare, unde coexistau inițiative de culturalizare „socialistă” (lecții demonstrative de marxism, agronomie, darwinism) și ritualuri populare tradiționale (căsătorii, sărbători patronale), au fost criticați, deoarece în comunele mixte era tolerată funcționarea separată a activităților culturale. Campania împotriva naționalismului a reprezentat un răspuns nepopular, dictat de scrupulul funcționarilor locali de a veni în întâmpinarea, mai bine zis de a anticipa directivele de la centru. Răspunsul popular a fost elocvent: la alegerile pentru Consiliul Regional din 20 decembrie 1953, 10.000 de alegători din RAM au boicotat urnele și alți 7.000 au votat împotrivă sau au anulat buletinul de vot, în timp ce în Consiliile Locale voturile împotrivă și cele anulate au fost în număr de 11.000. Mai mulți candidați au fost respinși, iar autoritățile au fost constrânse să „corecteze” rezultatele prevăzute în mai multe sate.[344] Cealaltă preocupare a funcționarilor regionali a fost atingerea unui „echilibru” etnic: 21,4% din cei 6.215 membri ai Consiliilor Regionale, Raionale și Locale era de naționalitate română (cu o ușoară suprareprezentare față de numărul populației), iar acest fapt a fost puternic dezbătut și în presa locală.

Între 1953-1954 principala legătură între RAM și CC era însuși Mogyorós, care (spre deosebire de Vasile Luca) nu era originar din zonă și manifesta puțină simpatie pentru instanțele locale. În timpul campaniei electorale, Mogyorós mersese la Târgu Mureș pentru a prezida o adunare a unui grup de alegători, selecționați, de altfel: activiști și muncitori frun-

341 Ultima problemă importantă la acel moment era articolul semnat de Gheorghiu-Dej și apărut pe data de 30 ianuarie 1953 în ziarul „Scânteia”.

342 ANDJM, 1134, dosar 69/1953, ședința Biroului Politic regional, Târgu Mureș, 10 aprilie 1953, f. 128.

343 ANDJM, 1134, dosar 69/1953, f. 134.

344 ANDJM, 1134, dosar 72/1953. Majoritatea celor 950 de funcționari aleși fuseseră proaspăt nominalizați din cauza impopularității predecesorilor lor (ANIC, Canc., dosar 1/1954, f. 19).

taşi din principalele industrii orăşeneşti.[345] Întâlnirea a avut loc într-o atmosferă destul de tensionată. Muncitorii se plângeau că în ciuda promisiunilor de îmbunătățire a aprovizionării în urma Plenarei din 19-20 august, făina şi zahărul rămâneau de negăsit pe piața de stat, în timp ce pe piața liberă circulau la prețuri exagerat de mari. Mulți se plângeau de frecventele blackout-uri energetice care loveau oraşul întreg, mai puțin zonele industriale, alții de starea deplorabilă a străzilor sau de lipsa unei băi publice, de mult timp cerută de navetiştii care se deplasau chiar şi 15-20 de km pe jos, de la sate, pentru a merge la locul de muncă de la oraş.[346] Dar activiştii au adus în discuție şi problemele naționale. Cineva a semnalat că de la diferite depozite comerciale lipseau încă indicatoarele bilingve care fuseseră prevăzute, iar muncitorii feroviari au acuzat guvernul de a fi discriminat stația de la Târgu Mureş, care devenise un nod secundar în sistemul feroviar român. Unul dintre aceştia i-a povestit lui Mogyorós că atunci când muncitorii feroviari din Târgu Mureş au mers în excursia-premiu la Cluj, le-a fost dat vagonul cel mai prost şi a concluzionat cu încredere: „A fost vorba de şovinism".[347] Răspunsul lui Mogyorós nu putu decât să se axeze pe obişnuita comparație trecut/prezent, amintind că mii de tovarăşi au murit pentru ca proletariatul să poată prelua puterea şi că în anul 1954 pentru multe dintre probleme se va găsi o rezolvare.[348]

În primele luni ale anului 1954, în întreaga RAM a izbucnit nemulțumirea cauzată de promisiunile neîndeplinite: dezvoltarea economică şi îmbunătățirea sistemului de comunicații, îmbunătățirea sistemului sanitar, facilitățile culturale, bilingvismul efectiv al administrației publice regionale. Populația, la fel ca şi autoritățile, constatau că împotriva propagandei oficiale asupra realizărilor regimului, realitatea trăită era cu totul opusă: clinica universitară suferea de o lipsă cronică de personal (cauzată de demiterea, în 1953, a surorilor medicale-infirmiere, acuzate de a fi boicotat donațiile de sânge în favoarea Coreii). Comitetul Regional al partidului îl acuza pe ministrul sănătății de a fi împiedicat transferarea în RAM a celor 600.000 de lei destinați în bilanțul statal din 1954 construirii unui nou corp. În consecință, aglomerația din puținele Saloanele disponibile atinsese niveluri impresionante, iar în luna februarie a

345 ANIC, Canc., dosar 67/1953, f. 2–16.
346 ANIC, Canc., dosar 67/1953, f. 6.
347 ANIC, Canc., dosar 67/1953, f. 4.
348 ANIC, Canc., dosar 67/1953, f. 12–4.

anului 1954, un val de ger cumplit, la care s-a adăugat o epidemie de bronhopneumonie, au provocat moartea a sute de nou-născuți (peste 50 doar în capitala regională).[349] Din rapoartele secrete asupra stării industriei se evidențiază cadrul unei economii arhaice şi afectate de continue disfuncționalități, în care mii de ore de lucru erau pierdute în fiecare lună din cauza absențelor „nejustificate" ale muncitorilor-țărani, ajungându-se chiar până la blocarea ciclului de producție.[350] Şi agricultura a avut de suferit din cauza timpului nefavorabil şi din cauza incertitudinilor răspândite în ceea ce privea continuarea campaniei de colectivizare, întreruptă în vara anului 1953; în 1954 colectările au rămas departe de obiectivele fixate anterior.[351]

O corecție a direcției politice de la centru a fost pusă în practică abia după ce în aprilie 1954, sub presiuni sovietice, Gheorghiu-Dej cedase funcția de secretar general unei conduceri colegiale, formată din patru secretari (printre care Nicolae Ceauşescu şi un tânăr cadru de naționalitate maghiară, János Fazekas)[352] şi un prim-secretar, Gheorghe Apostol, cunoscut de altfel ca persoana de încredere a liderului. Pe data de 11 mai 1954, şedința Biroului Politic al RAM a avut o ordine de zi inedită: discuția ilegalităților comise în timpul „acțiunilor antichiaburi", desfăşurate în primăvara anului 1954 cu sprijinul armat al Miliției şi al Securității. Ca dovadă a schimbării graduale a climatului politic, comandantul regional al Securității, colonelul de naționalitate maghiară Mihály Kovács, a fost chemat să răspundă la acuzația de abuzuri şi ilegalități.[353] Reprezentanții locali ai partidului, precum responsabilul

349 ANDJM, 1134, dosar 104/1954, nota informativă a CC, Târgu Mureş, 16 aprilie 1954, f. 86–8.

350 ANDJM, 1134, dosar 104/1954, nota informativă a CC asupra executării planului de stat pe 1954 în primul trimestru, Târgu Mureş, 26 aprilie 1954, f. 92–4. Un caz ca multe altele: Secția marmelade a fabricii Mureşul a fost închisă timp de o lună deoarece rămăsese fără zahăr, în timp ce fructele putrezeau în depozite.

351 ANDJM, 1134, dosar 94/1954, raport asupra desfăşurării campaniei de semănat, a recoltei de primăvară şi a silozurilor în RAM, Târgu Mureş, s.d. [martie–aprilie 1954], f. 150–65.

352 Născut în 1926, după ucenicia efectuată în aparatul central UTC/UTM, a fost ales secretar orăşenesc la Odorheiu-Secuiesc în anul 1952, pentru ca în 1954, la doar 28 de ani, să fie nominalizat secretar organizatoric al CC, unde a lucrat alături de Gheorghiu-Dej şi de Nicolae Ceauşescu ca membru al CC (până în 1984) şi şef al mai multor ministere economice în anii '60 şi '70.

353 ANDJM, 1134, dosar 95/1954, şedința Biroului Politic regional, Târgu Mureş, 11 mai 1954, f. 6–13.

pentru probleme agrare Józef Kapusi şi preşedintele Sfatului Popular Bugyi, nu erau *întru totul* împotriva intervenţiei armate a organelor represive, dimpotrivă: „Când cerem Miliţiei să intervină în adunarea cotelor obligatorii către silozuri, tovarăşii refuză cu pretextul că nu au primit ordine în acest sens"".[354] Problema era, mai degrabă, după cum a arătat invitatul CC Nicolae/Miklós Goldberger, că organele locale ale Miliţiei – răspândită capilar pe întreg teritoriul, spre deosebire de Securitate, care era concentrată doar în mediul urban – erau încă pline de foştii jandarmi din perioada interbelică, deoarece maghiarii nu se încadrau voluntari în forţele poliţieneşti. Acţiunile miliţienilor asumau, prin urmare, o neplăcută conotaţie etnică.

În ceea ce privea Securitatea, aceasta a fost acuzată de brutalitate inutilă în dauna populaţiei şi de complicitate cu „duşmanul". Într-un sat, chiaburul cel mai influent convinsese să renunţe la colectivizare un poliţist care îi era prieten şi tovarăş de pahar. Câţiva dintre cei care au intervenit au subliniat că a continua confiscările de grâu prin violenţă ar fi rezultat doar în instalarea urii împotriva regimului şi nu în fortificarea controlului social. La acuzele dure şi de multe ori contradictorii, Kovács a ripostat prin sublinierea frustrărilor unui aparat de poliţie lovit din greu: partidul abia decisese să reducă numărul organelor şi salariile cu 20%.[355] Comandantul regional, obişnuit să execute mecanic ordinele Ministerului de Interne, nu era în largul său în faţa lipsei de prejudecată cu care activiştii judecau munca Securităţii. Şedinţa s-a finalizat cu decret al Comitetului Regional asupra îmbunătăţirii educării politice a operativului Ministerului de Interne, care dispunea organizarea unui seminar de cinci zile gestionat de Secţiunea propagandă.[356]

Tensiunile în raporturile dintre centru şi periferie s-au intensificat în cursul anului 1954, nu doar în RAM, ci în toate zonele transilvănene cu populaţie multilingvă. Manifestările de 1 mai au fost tulburate de incidente de sorginte etnică. Într-o comună a raionului Târgu Secuiesc un grup de tineri maghiari a provocat scandal în cadrul unei adunări sărbătoreşti, intonând „coruri şoviniste maghiare" şi întrebând cu voce tare de ce nu fusese restituită Transilvania Ungariei după cel de-al Doilea Război Mondial. Cazul a fost transferat Securităţii, care a arestat

354 ANDJM, 1134, dosar 95/1954, f. 7.
355 ANDJM, 1134, dosar 95/1954, f. 11.
356 ANDJM, 1134, dosar 95/1954, decretul din 11 mai asupra Ministerului Afacerilor Interne, f. 19.

câteva persoane.[357] Şi tensiunile sociale se încărcau, mai nou, de conotații etnice: când guvernul a stabilit distribuirea uleiului, a zahărului, a făinii, a cărnii şi a băuturilor alcoolice pentru sărbătoarea de 1 mai, aşa-zisul dezechilibru între raioanele „maghiare" şi cele „româneşti" a provocat resentimentul comunității române, care acuza autoritățile locale de complicitate cu elementele maghiare. În aceleaşi săptămâni, s-a deschis un alt front, prin tentativa regimului de a acorda minorității germane (341.000 de persoane la nivel național, la recensământul din 1956) drepturile de cetățenie de care nu mai beneficiase de aproape un deceniu. În 1954 un decret guvernamental a dispus restituirea proprietăților latifundiare şi imobiliare confiscate în 1945 populației de naționalitate germană. Prevederea privea şi opt comune ale RAM, situate în raionul Reghin, pentru un total de 361 de familii de saşi, cărora le-a fost promisă restituirea casei şi a terenurilor anexe. Bunurile confiscate trecuseră după anul 1949 în gestiunea gospodăriilor colective sau a domeniul administrației publice, iar decretul, emis pentru a împăca spiritele, a sfârşit prin a accentua contrastele personale dintre cei care intraseră în gospodăriile colective, primind în schimb casa unui german, şi fostul proprietar, constrâns să se adreseze autorităților locale pentru a obține evacuarea colonistului şi a intra din nou în posesia propriei locuințe.[358]

Pentru autoritățile fie locale, fie centrale problema cea mai mare a provenit, totuşi, din răspândirea bruscă în rândul populației maghiare a unor zvonuri insistente asupra unei iminente reîntoarceri a Transilvaniei la Ungaria, semnalată în raporturile diplomatice maghiare,[359] în documentele Comitetului Regional de partid,[360] la fel ca şi în cele ale Securită-

357 ANDJM, 1134, dosar 104/1954, raportul CC asupra preparativelor pentru 1 mai, Târgu Mureş, 28 aprilie 1954, f. 95–8.

358 Diferite cazuri au fost semnalate într-o notă a CC din 22 mai 1954 (ANDJM, 1134, dosar 104/1954, f. 115–6).

359 MOL, fond XIX-J-1-j (România 1945–1964, corespondența secretă), b. 18, raportul 002249/1, „Cei doi ani ai Regiunii Autonome Maghiare", Budapesta, 11 martie 1955.

360 Prim-secretarul regional de partid a povestit în şedința Biroului Politic regional din 28 septembrie, cum responsabilul de partid al comunei Bezid, nu departe de capitala de regiune Târgu Mureş, i-ar fi cerut confidențial să îi comunice dacă era adevărat că Transilvania era pe cale să fie cedată Ungariei, ca în 1940 (ANDJM, 1134, dosar 96/1954, f. 117–30).

ţii.[361] Indubitabil, guvernul de la Budapesta, condus de Imre Nagy, a făcut, în timpul anului 1954, mai multe încercări de a se apropia de comunitatea transilvăneană. Pe data de 20 februarie 1954 o delegaţie de miniştri şi membri ai CC maghiar a făcut o lungă vizită în România, care, în loc să se limiteze, după procedură, la capitală, a intrat şi în oraşe cu prezenţă maghiară mare, ca Arad, Timişoara, Oradea, Cluj şi Târgu Mureş.[362] Aici oaspeţii l-au întâlnit pe prim-secretarul regional şi pe preşedintele Sfatului popular al RAM şi au asistat la un spectacol de gală al Teatrului Secuiesc de Stat, fiind primiţi cu entuziasm popular ce mergea dincolo de obişnuita mobilizare prevăzută de protocolul diplomatic. În luna aprilie, în capitala reşedinţă RAM, a fost organizată săptămâna cinematografiei maghiare, publicul umplând regulat sălile de cinematograf, de la 11 dimineaţa până la miezul nopţii.[363] În aceleaşi zile, un diplomat maghiar a luat contact cu redacţia revistei literare lunare „Igaz Szó" şi câteva luni mai târziu, în luna august, a transcris şi trimis la Budapesta profunda insatisfacţie a intelectualilor transilvăneni maghiari, care acuzau Ungaria de a fi ignorat efervescenta viaţă culturală a minorităţii maghiare din România. Redactorul-şef Győző Hajdu reclama, de asemenea, cu părere de rău, faptul că nu putea primi cărţi şi reviste din patria mamă şi acuza autorităţile de a fi împiedicat sistematic apariţia revistei„Igaz Szó", prin folosirea exagerată a cenzurii preventive.[364]

În sfârşit, reprezentaţia dramei *Fáklyaláng* a celebrului scriitor Gyula Illyés, care reevoca în termeni patriotici Revoluţia de la 1848, a adunat, pe data de 13 octombrie 1954, în capitala RAM intelectuali din întreaga Transilvanie, transformând o premieră teatrală într-un *happening* cultural. Ataşatul cultural al ambasadei maghiare, prezent la eveniment, a fost copleşit de plângeri referitoare la absenţa oricărei reforme politice în

361 Preotul catolic György Ambrus, arestat la sfârşitul anului 1954 pentru activităţi antistatale, a declarat, în interogatoriul din 25 februarie 1955, că în luna august a anului 1954, printre maghiarii raionului Reghin – una dintre puţinele arii cu majoritate română a RAM – se răspândise, din cauza zvonurilor insistente asupra unei cedări a regiunii către Ungaria, „o atmosferă de euforie isterică" (ACNSAS, fond Informativ, dosar 4436, f. 63).

362 MOL, fond XIX-J-1-k (România 1945–64, administrativ), b. 7, sz. n. (nenumerotat), raport asupra vizitei delegaţiei de partid şi guvern în România, Budapesta, 24 martie 1954.

363 MOL, fond XIX-J-1-k (România 1945–64, administrativ), b. 17, raportul 05683, Bucureşti, 30 aprilie 1954.

364 MOL, fond XIX-J-1-k (România 1945–64, administrativ), b. 17, raportul 08643, „Vizita la redacţia revistei «Igaz Szó»", Bucureşti, 14 august 1954.

România, lucru care contrasta puternic cu perceperea unei „noi căi" în Ungaria, potențată prin lecturarea presei maghiare şi audierea posturilor Radio Kossuth din Budapesta.[365] Acestea erau semnale politice indirecte, dar importante: deşi nostalgia revanşardă nu era înscrisă în agenda politică a maghiarilor din România, starea de nelinişte, propagată chiar şi în sectoarele cele mai integrate ale comunității transilvănene (funcționari de partid şi elite culturale), constituia o situație de care Bucureştiul nu putea să nu țină seama.

4.3. În afara RAM: „naționalizarea" regimului

Crearea RAM a fragmentat unitatea comunității maghiare din Transilvania, operând o distincție artificială şi inedită între maghiarii din diasporă şi „maghiarii secui" din RAM. Chiar dacă din documente nu reiese o acțiune planificată de concentrare a instituțiilor culturale şi de învățământ maghiare în Regiunea Autonomă, suprimarea Uniunii Populare Maghiare şi a unor organe de presă în anul 1953, şi mai apoi a unor instituții şcolare, în 1954,[366] au constituit un indiciu al dorinței autorităților centrale de a institui linii paralele în politica națională. Recunoaşterea particularității RAM a dat naştere unei politici de „deznaționalizare" graduală a diasporei maghiare transilvănene. Între anii 1948-53 guvernul comunist nu demonstrase nicio intenție de a se prezenta poporului român drept o entitate „națională". Aparatele statale erau constant monitorizate şi infiltrate de serviciile de securitate sovietice, elita comunistă însăşi suferind, încă, din cauza deficitului național moştenit de la partidul comunist clandestin, perceput de marea majoritate a populației drept o organizație ce servea interese „străine".

Începând cu anul 1954 a devenit foarte evident că nu mai era posibil ca România să fie guvernată exclusiv prin teroare. Controlul represiv şi social trebuia să fie asociat unei doctrine compatibile nu numai cu dic-

365 MOL, fond XIX-J-1-k (România 1945–64, administrativ), b. 23, raportul 10883, Bucureşti, 11 noiembrie 1954; MOL, fond KÜM XIX-J-1-k (România 1945–64, Corespondența secretă), b. 24, raportul 011295, Bucureşti, 13 octombrie 1954.

366 La Cluj au fost închise institutele superioare maghiare de mecanică şi agronomie, în timp ce Academia de Teatru a fost transferată în RAM (Vincze, *Illúziók és csalódások*, op.cit., p. 199).

tonul marxism-leninismului, dar şi cu expectanțele larg răspândite ale noii căi „naționale". În ciuda faptului că documentația arhivistică nu ne-a permis încă să clarificăm în ce măsură schimbarea de accent a constituit preludiul elaborării doctrinei național-comuniste din primii ani ai deceniului '60, o mărturie pertinentă dezvăluie faptul că Nicolae Ceauşescu deja în anul 1954 ar fi enunțat într-un discurs programatic (nepublicat), ținut în fața ofițerilor armatei, ai cărui comisar politic era, necesitatea de a transforma comunismul român într-un regim politic „național".[367] Un alt semnal s-a concretizat prin fastuoasa sărbătorire a celei de-a zecea aniversări a insurecției de pe data de 23 august 1944, când, chiar în prezența delegației sovietice condusă de Chruščëv, oratorii au subliniat rolul decisiv al partidului comunist român (şi nu al Armatei Roşii) în evenimentul politic.[368]

Mai uşor documentabile sunt schimbările intervenite în aparatul de partid în luna februarie a anului 1955, prin crearea în CC a unei Secții de ştiință şi cultură destinate, după cum intenționa Gheorghiu-Dej, să preia o parte dintre competențele până atunci atribuite Secției agitație şi propagandă, în care, încă din anii '40, dominau cadre de origine evreiască conduse se Iosif Chişinevschi şi Leonte Răutu. În fruntea noii secțiuni a fost pus tânărul Pavel Țugui, precursorul liniei ideologice național-comuniste a lui Ceauşescu şi admirator al viitorului dictator (în 1955 secretar al CC cu probleme organizatorice),[369] cu care intrase imediat în sintonie de idei. Noua secțiune era compusă preponderent din tineri cu studii superioare, nou introduşi în nomenclatură, cărora Dej le-a încredințat sarcina de a-i reintegra în Academia Română pe câțiva dintre cercetătorii conservatori expulzați în 1948, precum istoricii Ioan Lupaş, Silviu Dragomir şi Silviu Fotino.[370] În şedința Academiei din iunie 1955 au fost promovați ca membri titulari istorici precum Andrei Oțetea, Constantin Daicoviciu, David Prodan, Emil Condurachi şi Ion Nestor, care îşi vor pune, nu întotdeauna conştient, propriul talent profesional în slujba compromisului ideologic național-comunist. Dar adevăratul obiectiv al

367 Interviul autorului cu Lajos Demény, Bucureşti, 25 ianuarie 2004.

368 Cfr. Fischer-Galați, *Twentieth Century Romania*, op. cit., p. 138.

369 P. Țugui, *Istoria şi limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej. Memoriile unui fost şef de Secție a CC al PMR*, Cristoiu, Bucureşti, 1999. Ca vice al lui Țugui a fost numit un alt tânăr funcționar, Paul Nicolescu-Mizil, apropiat colaborator al lui Ceauşescu în anii '60 şi '70.

370 Idem, pp. 7–8.

lui Gheorghiu-Dej în 1955 a fost marginalizarea lui Mihai Roller, autorul singurului manual de istorie care definea anexarea Transilvaniei în 1918 drept un act „imperialist". Roller a fost exclus din Prezidiul Academiei şi din noiembrie 1955 o comisie de istorici a început să lucreze la o sinteză alternativă la cea rolleriană, al cărui prim volum a apărut în 1960, doi ani după ce Roller s-a sinucis în circumstanțe neelucidate până acum.[371]

În interiorul aceluiaşi aparat al regimului, prin urmare, direcții şi interese diferite începeau să intre fățiş în conflict în anii următori morții lui Stalin. În ceea ce privea politica naționalităților, în prima parte a anului 1954, a predominat un comportament ferm din partea Bucureştiului, evident cu precădere în închiderea şcolilor dedicate vorbitorilor nativi de limba maghiară de rit catolic din Moldova, ceangăii.[372] Deziluzia maghiarilor rămaşi în afara „ghetoului" cultural şi administrativ al RAM a generat o gravă sciziune între regim şi acei intelectuali ce aparțineau generației deceniului '20, care datorau propriile poziții de putere şi privilegii tocmai regimului. Sinergia dintre puterea centrală şi aceşti intelectuali se fundamentase după anul 1945 pe o dublă premisă: construirea unui Stat socialist şi recunoaşterea specificității elementului maghiar, care se traducea într-o integrare limitată în circuitul cultural român. Nemulțumirea intelectualilor a explodat semnificativ în oraşul Cluj, pe care excluderea din Regiunea Autonomă Maghiară l-a transformat, până în anii 1957-58, printr-o politică de urbanizare selectivă, într-un centru cu majoritate română.

Potrivit modelului Ungariei lui Imre Nagy, neaplicabil culturii politice a comunismului român, disensiunea era exprimată chiar în interiorul partidului. Protestul, în Transilvania, avea în frunte Universitatea de limbă maghiară János Bolyai, după cum rezultă din ancheta asupra stării de spirit în ateneu şi în cercurile intelectuale cetățeneşti, transmisă în decembrie 1954 din celula de partid de către trei tineri profesori.[373] Scopul acesteia era de a analiza problema conviețuirii între naționalități, şi de a pune în evidență, prin numeroase interviuri confidențiale, atitudinea

371 Idem, pp. 32–5.
372 Vincze, *Illúziók*, op. cit., pp. 299–302.
373 Teleki László Alapítvány Kézirattára, Budapesta, K-2442/92, *A magyar értelmiségi körökben jelentkező burzsoá-nacionalista befolyások elleni harc néhány problémája,* „Raport redactat asupra sarcinii secțiunii PMR a Universității Bolyai din Cluj, decembrie 1954–martie 1955" (notat de aici înainte *A magyar értelmiségi*). Autorii raportului erau filosoful Sándor Tóth, filologa Sára Papp şi fizicianul Endre Weiszmann.

profesorilor maghiari şi români faţă de politica de partid.[374] Documentul, de natură secretă, ar fi trebuit să fie expediat direct către CC, cu scopul de a oferi partidului un cadru ne-edulcorat al situaţiei. În ciuda titlului nebulos, *Câteva probleme în lupta împotriva curentelor burgheze şi naţionaliste care influenţează cercurile intelectuale maghiare*, substanţialul raport se ocupa *aproape exclusiv* de fenomenul opus: emergenţa în capitala culturală a Transilvaniei a unui neonaţionalism român, pe care partidul nu numai că nu se grăbea să îl înăbuşe, ci părea chiar să îl susţină, sau măcar să îl tolereze. Mulţi lideri români au profitat de crearea RAM pentru a revendica caracterul *românesc* al zonelor din Transilvania rămase în afara acesteia, unde trăiau în diasporă aproape două treimi din comunitatea maghiară, circa 1 milion de persoane:

> *Impresia generală este că unele medii încearcă să se folosească de crearea Regiunii Autonome Maghiare, cu scopul de a obţine suprimarea caracterului bilingv al oraşului Cluj, care este de secole centrul cultural maghiar.*[375]

Asupra aceleiaşi RAM au fost aduse acuzaţii cum că fusese concepută de partid ca un „ghetou rezervat limbii şi culturii maghiare",[376] ca unica suprafaţă a Transilvaniei în care cartea ştiinţifică şi presa maghiară erau uşor reperabile, deoarece – şi aceasta era o opinie larg răspândită printre intelectualii maghiari – era iminentă transferarea Universităţii Bolyai de la Cluj la Târgu Mureş. Potrivit autorilor, universitatea maghiară era obiectul unui boicot nedeclarat din partea autorităţilor. În 1951-52, epurările ideologice o afectaseră într-o măsură mult mai mare decât pe cea română Babeş, scăzând calitatea învăţământului; în anii următori, lipsa fondurilor alocate dăduse naştere unor dezechilibre în tratarea financiară a dependenţilor: în 1954, salariul unui bibliotecar maghiar era mai mic cu circa un sfert faţă de cel al unui coleg român.[377] Trecând peste ritualica critică-autocritică, raportul acuza bazele înseşi ale politicii naţionale adoptate de regimul de la Bucureşti. Cei care acuzau autorităţile erau chiar tinerii intelectuali şi activişti de dovedită ideologie marxistă, persecutaţi în timpul războiului pentru convingerile lor politice şi uşor suspectabili, din cauza originii lor (doi dintre aceştia erau evrei), de „şo-

374 OHA interviu cu Sára Papp, n. 281/1992, p. 96.
375 *A magyar értelmiségi*, p. 30.
376 *A magyar értelmiségi*, p. 42.
377 *A magyar értelmiségi*, p. 56.

vinism burghez". În primăvara anului 1955, autorii au fost convocați la sediul Comitetului Regional pentru o şedință de analiză, în timpul căreia au intervenit doi trimişi de la Bucureşti, Miron Constantinescu şi János Fazekas. Constantinescu crescuse într-un oraş cosmopolit, Timişoara, înțelegea limba maghiară şi intuia încă şi mai bine complexitatea problemei naționale; nu venise însă la Cluj pentru a asculta o critică deschisă adusă politicii partidului şi i-a acuzat pe cei trei cercetători de a fi greşit când au elaborat în raport acele date şi acele opinii negative. Aceştia au refuzat, însă, să îşi facă autocritica, susținând că partidul făcuse „greşeli",[378] provocând mânia lui Constantinescu, pentru care partidul nu comitea erori, ci avea doar „slăbiciuni".

Pe data de 25 martie 1955, printr-un gest unilateral care a provocat multe comentarii în Ungaria, autoritățile române au dispus închiderea aşa-zisului Birou paşapoarte maghiar de la Cluj, iar în cursul anului şi-a încetat activitatea şi consulatul sovietic.[379] Inaccesibilă încă din 1949 diplomației occidentale, Transilvania şi-a potențat izolarea şi din acel moment, pentru autoritățile străine, deşi „prietene", obținerea informațiilor nefiltrate asupra a ceea ce se întâmpla aici a început să fie o acțiune extrem de dificilă. În fața acestei noi direcții, eforturile celor care credeau încă, precum fostul prim-ministru Groza, în politica de promovare culturală a minorităților, bombardând guvernul şi pe Gheorghiu-Dej personal cu petiții în favoarea deținuților politici, fie români, fie maghiari, pentru a remedia ceea ce considerau ei a fi inevitabilele excese ale primilor ani ai socialismului,[380] erau mai mult decât ineficiente. Într-o întrevedere din luna noiembrie a anului 1954 cu un diplomat maghiar, Groza a admis că în acel an regimul „nu se preocupase deloc de exigențele maghiarilor" şi că „orice încercare de a interveni în favoarea acestora era respinsă".[381] Chiar şi decizia de a-l elibera pe episcopul catolic Áron Márton, prietenul lui Groza, a fost luată din motive diplomatice: pe data de 26 septembrie 1954, cu autorizarea lui Chruščëv, România ceruse adeziunea la ONU, care a fost oficializată în

378 OHA interviu cu Sára Papp, n. 481/1992, p. 100.
379 N. Bárdi (coord.), *Autonóm magyarok?* Op. cit., p. 646.
380 D. L. Bîtfoi, *Petru Groza, ultimul* burghez, op. cit., pp. 411–2.
381 MOL, fond XIX-J-1-i (România 1945–64, corespondența secretă), b. 9, raportul 001690, „Întâlnirea cu Petru Groza", Bucureşti, 6 decembrie 1954.

decembrie 1955.[382] Una dintre condițiile care i-au fost impuse pentru a ieşi din stadiul de izolare a fost chiar eliberarea progresivă a mii de deținuți politici, proces încheiat în 1956.[383]

Diferențierea teritorială a politicilor naționale între RAM şi celelalte regiuni ale Transilvaniei cu populație mixtă genera, prin urmare, din ce în ce mai multe conflicte cu minoritatea maghiară, față de care, totuşi, regimul păstra o abordare dialectică, în care se putea observa dinamica ciclică potrivit căreia ofensivele alternau cu perioade temporare de calm. Politica adoptată în privința populației evreieşti, estimată la jumătatea anilor '50 la circa 250.000 de persoane, a fost mult mai puțin dispusă la compromisuri. Potrivit unui raport secret al Departamentului Politic al World Jewish Congress (Congresului Evreiesc Mondial) asupra condiției evreilor din blocul sovietic, redactat în luna iulie 1955, regimul comunist român dezarticulase tradiționalele structuri comunitare (şcoli, spitale, cercuri şi asociații culturale). Înfloritoarele comunități evreieşti care supraviețuiseră celui de-al Doilea Război Mondial, sufereau din cauza unei „sărăciri materiale mult mai mari decât a restului populației", datorată excluderii evreilor din ramuri ale economiei precum comerțul şi industria fină, în care dețineau tradițional o poziție importantă.[384] În primăvara anului 1954 aşa-zisul „proces împotriva sioniştilor", în urma căruia peste şaizeci de lideri ai evreilor au fost condamnați la grele pedepse de detenție, i-a determinat pe observatorii occidentali să afirme că particularitățile antisemite ale epurărilor din 1952-53 nu constituiau o simplă imitație a inițiativelor staliniste, ci o caracteristică proprie abordării pe care regimul a adoptat-o în tratarea problemei evreieşti.[385] Prin interzicerea dreptului de a emigra, în vigoare de la începutul anului 1958, în soarta evreilor, constrânşi să rămână în patrie în ciuda înscrierii lor pe listele de expatriere, au survenit ulterioare deteriorări: au fost îndepărtați din structurile de partid şi din pozițiile de responsabilitate, în timp ce diferiți lideri economici ai unor trusturi şi cooperative au fost supuşi la procese publice, intentate pentru delicte economice, care s-au

382 M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins, S. Papacostea, P. Teodor, *Istoria României*, Corint, Bucureşti, 1998, p. 408.

383 Chiar şi numărul noilor arestări a scăzut de la 2-3.000 pe lună în anii 1949–53, la cele 197 din decembrie 1955 (ACNSAS, fond Documentar, dosar 97).

384 NA Foreign Office, 371, Corespondența politică (notat de aici înainte NA, FO, 371), 116143.

385 Asupra situației evreilor români NA, FO, 371, 111105, 111645.

concluzionat în condamnări de până la douăzeci de ani de muncă forțată.[386] Subtilul însă perceptibilul antisemitism al statului, un antisemitism „social" mai degrabă decât „cultural" sau „ideologic", a contribuit în măsură decisivă la fuga evreilor din România comunistă, ce a început în anul 1958 şi a luat sfârşit în anii '80, prin dispariția totală a celei mai mari comunități est-europene supraviețuitoare a Holocaustului.

4.4. Raportul centru–periferie: de la subordonare la dialectică

În toamna anului 1954 autoritățile au încercat să răspundă ferm zvonurilor referitoare la cedarea Transilvaniei sau a unei părți din aceasta către Ungaria. Pe data de 28 octombrie articolul redacțional din ziarul „Scânteia", *Indestructibila unitate şi înfrățire a poporului român cu toate naționalitățile RPR*, repropunea modelul de integrare bazat pe conviețuirea interetnică a naționalităților, sprijinit prin convocări la conferințe tematice ce se adresau personalului maghiar, cu titlul *Soluția la problema națională a RPR.*[387] În luna decembrie 1954, pentru a promova revista „Igaz Szó", Comitetul Central a dispus organizarea unui lung turneu, nu doar prin oraşele Transilvaniei ci şi prin restul țării, cu scopul de a sublinia, încă o dată, integrarea literaturii maghiare în circuitul cultural național.[388] Integrarea şi condamnarea separatismului au fost liniile directoare ale instrucțiunilor CC pentru Sfaturile Populare, care, având în vedere necesitatea de a „aprofunda înfrățirea dintre poporul român şi naționalitățile conlocuitoare", prevedeau, mai ales

386 NA, FO, 371, 111562. Începând cu anii 1954–55, şi în RAM s-a intensificat campania mobilizatoare ai cărei protagonişti erau responsabilii economici. Mulți evrei au fost condamnați, şi în acest caz, nu numai din rațiuni politice, ci, aparent, pentru delicte obişnuite. Un fost comerciant, care se angajase contabil la o gospodărie colectivă după ce i-a fost confiscat magazinul, a fost condamnat de tribunalul regional la doisprezece ani de muncă forțată, sub acuzația că şi-ar fi însuşit o sumă de bani (ANDJM, 1134, dosar 120/1955, raportul preşedintelui Tribunalului Popular regional Aurel Ciupe, Târgu Mureş, 1 octombrie 1955, f. 155–67).

387 ANDJM, 1134, dosar 104/1954, notă informativă a CC asupra eforturilor Comitetului Regional cu privire la problema națională, Târgu Mureş, 29 noiembrie 1954, f. 197.

388 MOL, fond XIX-J-1-j (România 1954–64, corespondența secretă), b. 9, raportul 011999, „Turneul revistei «Igaz Szó»", Bucureşti, 16 decembrie 1954.

pentru Regiunea Autonomă, cursuri de limbă română pentru elevi, profesori din ciclul primar şi activişti de partid, expoziţii artistice şi „elemente de agitaţie vizuală”, care să insufle o convieţuire armonioasă între naţionalităţi. S-a început chiar procedura de încurajare a căsătoriilor mixte, obicei încă rar, mai ales la sate: primele cazuri s-au bucurat de interesul maxim al presei, iar funcţionarii locali – presaţi de expectativele de la centru – prevedeau că acestea ar fi pus capăt „tradiţionalei segregări naţionale”.[389]

Combinarea măsurilor de calmare şi a prevederilor restrictive nu a obţinut, însă, efectele scontate: teroarea de masă se atenua şi în România, iar procesul de destalinizare a spiritului public, mai marcat în Ungaria, încuraja elitele locale să îşi susţină cu ardoare propriile cauze, nerenegând însă paradigma integrării politice. Funcţionarii partidului RAM au început atunci o acţiune de *patronaj* naţional: tendinţa a emers în cursul anului 1955 pentru a se aprofunda între anii 1956-57. Obiectul principal al disputei a fost bilingvismul regiunii, consfinţit formal de Constituţie, dar pus în practică cu reluctanţă în instituţiile publice. În documentele de arhivă se întâlnesc adesea cazuri de conflicte de competenţă între centru şi periferie. Consiliul Sindical Regional a trimis către CC pe data de 11 iulie 1955 un raport plin de resentimente în privinţa indicatoarelor bilingve din localitatea termală redenumită Tuşnad:

*Răspunsul nostru este că, deoarece staţiunea termală Tuşnad se află pe teritoriul RAM, toate inscripţiile în limba maghiară trebuie să redea tuturor străinilor [**idegenek** în originalul maghiar, N.d.A.] această caracteristică a RAM.*[390]

Din satul natal al episcopului catolic Márton, abia eliberat după şase ani de închisoare, venea următorul raport:

Tinerii lui Dominic au defilat în faţa comandamentului militar raional, purtând la chipiuri tricolorul maghiar. Iar această lipsă de respect este cu atât mai gravă cu cât în fruntea lor defila, purtând aceleaşi însemne, chiar secretarul raional al UTM.[391]

389 ANDJM, 1134, dosar 104/1954, f. 202–3.
390 ANDJM, 1134, dosar 118/1955, raportul Consiliului Primăriei regionale asupra activităţilor culturale în staţiunile balneo-climaterice, Târgu Mureş, 11 iulie 1955, f. 332–8.
391 ANDJM, 1134, dosar 117/1955, raportul pentru şedinţa Biroului Politic regional din 7 martie 1955 asupra lupta împotriva naţionalismului, f. 154.

În zonele mixte ale RAM, funcționarii români încercau să se opună predominanței componentei maghiare. Tribunalul popular al raionului Toplița, un tribunal format din judecători români într-un raion cu majoritate română, a condamnat în luna septembrie 1955 un camionagiu la mai multe luni de închisoare, pe motiv că insultase, la un simplu control de documente, un organ al jandarmeriei, urlând „Unde se crede şi ăsta de nu ştie maghiara? Suntem în RAM!”. Tribunalul regional (şi acesta prezidat până în anul 1956 de un magistrat de etnie română) nu doar a respins recursul, însă a dispus mărirea pedepsei pentru injurie la adresa unui organ public.[392]

Conducerea regională era deja prinsă la mijloc între două focare: pe de o parte populația maghiară, care cerea propriilor lideri să poată trăi nederanjată în locul pe care mulți îl numeau pur şi simplu „mica Ungarie”, pe de altă parte, organele puterii centrale, nesatisfăcute de o regiune care începea să transforme specificitatea sa etnică într-o chestiune politică. Populația română din RAM constituia şi aceasta, la rândul său, o minoritate incomodă, aflată în mijlocul propriului stat, abandonată din punct de vedere politic şi lipsită de instituții şi „stăpâni”. La zece ani de la inițializarea politicii integrării naționale, la Bucureşti se constata slaba identificare a populației maghiare nu atât (sau nu în primul rând) cu regimul comunist, cât cu statul român. Învățarea limbii române rămânea o obligație restantă pentru marea majoritate a tinerilor maghiari, cel puțin până la vârsta satisfacerii stagiului militar. „Putem afirma în ceea ce priveşte învățarea limbii ruse că rezultatele obținute sunt mai bune decât în ceea ce priveşte limba română”“ - citim într-un raport amar asupra naționalismului maghiar, redactat (în maghiară) de doi funcționari (români) din raionul Ciuc.[393] Acestea se datorau şi sistemului şcolar, care prevedea doar două ore de limbă şi literatură română pe săptămână în şcolile maghiare.

Şi cea de-a doua Conferință Regională de partid, din 4-5 iunie 1955, a fost dominată de problema națională. Bucureştiul s-a limitat să îl trimită pe sus menționatul Goldberger, reprezentant de rang secund al CC, care a asistat la lucrări fără a interveni măcar. Recunoscând că, conflictele ce avuseseră loc în cursul lunilor anterioare ar fi putut strica imaginea

392 ANDJM, 1134, dosar 120/1955, f. 163.
393 ANDJM, 1134, dosar 117/1955, f. 148–54.

RAM, liderii locali de partid au schițat o primă autocritică. Şefa Secției Învățământ a Sfatului Popular regional, Margit Szilágyi, a observat că, în ciuda tuturor eforturilor făcute de autoritățile locale pentru a îmbunătății cunoştințele de română, „se constată o rezervă din partea maghiarilor la a învăța limba română, limba Statului nostru".[394] În plus, la sate, piesa preferată de trupele de amatori era adaptarea teatrală a unui poem considerat „burghez", *János Vitéz,*[395] a cărei popularitate era datorată „nu atât meritelor sale literare, cât costumelor naționale maghiare" purtate de actori. Încă şi mai dură a fost intervenția unuia dintre intelectualii cei mai îndârjiți din punct de vedere ideologic, scriitorul şi deputatul György Kovács, care şi-a acuzat colegii de „şovinism maghiar" pentru a fi consimțit în anul 1954 la publicarea unei „poezii nepatriotice şi naționaliste" în revista literară lunară a filialei RAM a Uniunii Scriitorilor, „Igaz Szó".

Corecția parțială ce avea loc nu putea satisface organele centrale, preocupate nu numai de abuzurile „verbale" răspândite în RAM, ci şi de problemele de ordin public cauzate de banditismul persistent. De câțiva ani, un nucleu de tineri fugari, condus de doi țărani, ținea în şah autoritățile comunei Ojdula din Carpații Orientali. Ajutați de populația locală, care vedea în *rebelii primitivi* eroii singuratici ai unei rezistențe armate imposibile la scară largă, aceştia trăiau din jafuri şi furturi din magazinele de stat, dar au atacat, de mai multe ori, chiar şi reprezentanți de partid locali şi informatori ai Miliției, omorând doi şi rănindu-i pe alți câțiva.[396] Când, în vara anului 1955, au jefuit un diplomat maghiar ce se plimba prin pădure,[397] Ministerul de Interne s-a sesizat, intervenind în forță (acțiune la care, în anii precedenți, fusese destul de reluctant în ceea ce privea Regiunea Autonomă). Banditul János Pusztai a fost ucis într-un schimb de focuri, iar corpul său a fost expus timp de mai multe zile în sat, după ritualul deja folosit pentru un alt tovarăş, ucis în 1954. Episodul s-a finalizat cu arestarea tuturor rudelor şi complicilor bandiților.[398] La nivel regional, în primele şapte luni ale anului 1955 au fost arestate din motive politice 122 de persoane: 32 pentru „activitate contrarevoluționară"" (de fapt pentru

394 ANDJM, 1134, dosar 117/1955, f. 148–54.
395 *János Vitéz,* poem eroic compus în 1844 de Sándor Petőfi.
396 S. Magyarosi, *Peasant Resistance under Communism: A Case Study*, Central European University Master Thesis, Budapesta, 2002, pp. 48–9.
397 MOL, fond XIX-J-1-j (România 1954–64, corespondența secretă), b. 9, raportul 008516, Bucureşti, 14 septembrie 1955, secret.
398 S. Magyarosi, *Peasant Resistance*, op. cit., pp. 53–4.

apartenență clandestină la secta martorilor lui Iehova), 28 pentru „manifestări ostile"", doi pentru dezertare, doi pentru import ilegal de valută (după cum subliniază raportul, ambii evrei). Grupul cel mai numeros era alcătuit din 56 agenți ai Miliției (români), vinovați de a fi prestat servicii în diferite secții de poliție din Basarabia românească, înainte de 1941.[399]

Dacă autoritățile centrale păstraseră o anume distanță față de activitatea organelor de poliție, răspunsul de la București la provocarea pentru obținerea supremației politice locale (deoarece despre asta era vorba) a fost destul de dur. În vara anului 1955, CC a dispus o acțiune de control asupra problemei naționale în RAM, trimițând acolo o brigadă de cincizeci de activiști și inspectori, care au luat parte la cruciala ședință a Comitetului Regional de partid din 3 septembrie, a cărei temă unică pe ordinea de zi a fost analiza unuia dintre raioanele cele mai problematice, Sfântu Gheorghe, o zonă de frontieră din apropierea orașului româno-săsesc Brașov.[400] A fost făcută o primă lectură a precautului și auto-absolutoriului raport al autorităților locale, apoi a urmat replica dură a raportului prezentat de șeful Secției Știință și Cultură a Comitetului Regional, dinamicul Károly Vécsei, omul de încredere al secretarului CC Fazekas, care a descris o realitate crudă a dimensiunii conflictului interetnic. Șeful de echipă al unei fabrici de textile fusese acuzat de muncitoare de molestare sexuală: dimensiunii de *gender* i se suprapunea cea etnică, deoarece presupusul responsabil era român. Muncitoarele judecau comportamentul incorect al tehnicianului prin prisma prejudecății etnice, afirmând că *toți* românii se comportă în acel mod.[401] Deși în dormitorul aceleiași fabrici, femeile, românce și maghiare, s-au bătut în repetate rânduri, Vécsei a acuzat direcțiunea de a fi reacționat exclusiv „prin mijloace administrative", fără a încerca să lămurească, împreună cu muncitoarele, rădăcinile culturale ale conflictului.

Funcționarul mai fusese nevoit să evidențieze fragilitatea politică a regimului și aproape inexistența structurilor statale în zonele rurale. În multe sate, tinerii continuau să se prezinte la recrutare purtând chipiuri ornate cu tricolorul maghiar și împodobindu-și similar chiar și propriii cai, în timp ce circulau zvonuri potrivit cărora în regiunile transcarpa-

399 ACNSAS, fond Documentar, dosar 97, raport asupra activității Serviciului 8 al direcțiunii Regiunii Autonome Maghiare către Ministerul Afacerilor Interne, prezentat la ședința operativă din 26–27 august 1955, f. 114–8.

400 ANDJM, 1134, dosar 119/1955, ședința Biroului Politic regional, Târgu Mureș, 3 septembrie 1955, f. 166–84.

401 ANDJM, 1134, dosar 119/1955, f. 206.

tice predările la silozuri nu erau respectate, iar magazinele de stat erau mult mai bine aprovizionate. Chiar şi sportul, puternic vehicul propagandistic al regimului, se dovedea a fi o armă cu două tăişuri dacă venea dinspre populația maghiară, care comenta zilnic rezultatele extraordinare ale echipei maghiare de fotbal, ignorând complet propria echipă română, chiar dacă aici îşi găsiseră loc numeroşi jucători de etnie maghiară.[402] Chiar şi relaxarea internațională instalată în timpul anului şi relativa liberalizare a regimului creau dificultăți neaşteptate: de când fuseseră reintroduse în cinematografe filmele occidentale alături de popularele produse maghiare, afluența de public în RAM „crescuse în proporții anormale în cercurile micii burghezii",[403] alergică la cinematografia sovietică de sorginte zdanoviană.

La Bucureşti nu se mai intenționa tolerarea existenței unei „mici Ungarii", înțeleasă ca un *corpus separatum* în centrul României. Un învățător a rezumat hotărârea brigăzii care inspectase regiunea în următorii termeni: trebuie acordată o mai mare atenție principiului proporționalității etnice. Cedarea în fața presiunilor a fost necondiționată şi unicul român prezent la şedință, membrul secretariatului regional Ioan Badioc, a profitat pentru a-i avertiza pe colegii săi că trebuiau „luate măsuri eficiente pentru a pune capăt gravelor forme de şovinism şi revizionism teritorial apărute în rândurile populației maghiare".[404] Prim-secretarul regional Csupor a dispus imediat un control la locurile de muncă şi în comitetele de partid, pentru a corecta în curs de şase luni proporțiile etnice acolo unde se notau dezechilibre. S-a ordonat chiar – violându-se principiul *korenizacija* – să nu fie admisă corespondența internă cu organele locale în maghiară şi să se respecte şi în această privință principiul proporționalității etnice: în cazul în care o comună ar fi fost locuită de majoritate română, instrucțiunile şi circularele trebuiau completate în română.[405] Secretarul raionului Târgu Secuiesc a anunțat că în anul şcolar 1955-56 vor încerca să convingă cât mai mulți elevi maghiari să se înscrie la secția română a şcolii primare din comunele cu populație mixtă.

Retragerea s-a finalizat prin convocarea la Bucureşti, imediat după şedința din 3 septembrie, a secretarului Csupor şi a preşedintelui Consiliului Popular Bugyi. Cei doi funcționari, aflați pe acele poziții de trei

402 ANDJM, 1134, dosar 119/1955, f. 207.
403 ANDJM, 1134, dosar 119/1955, f. 206.
404 ANDJM, 1134, dosar 119/1955, f. 167.
405 ANDJM, 1134, dosar 119/1955, f. 172–3.

ani și aparent stimați de Gheorghiu-Dej, au fost grav admonestați în prezența maghiarilor Fazekas și Mogyorós, protectorii reduși la tăcere ai RAM. Csupor și colaboratorii săi au fost acuzați de a fi trimis Comitetului Central rapoarte și cereri cu tonalitate revendicativă în ceea ce privea învățământul, punctate de expresii precum „cerem insistent”.[406] În ciuda introducerii RAM, din 1950 și până în 1956 numărul școlilor profesionale scăzuse de la patruzeci și șase la douăzeci și opt. În aproape toate cazurile secțiile desființate (șaptesprezece din optsprezece) afectau tocmai linia de studiu în limba maghiară și proporția dintre maghiari și români a noilor înscriși (72 la 28) nu era „echilibrată”“.[407]

Funcționarii maghiari învățaseră însă de la guvernul central să expună revendicările naționale sub acoperirea motivațiilor de clasă. Pentru cele 106 posturi disponibile în secțiile maghiare, dăduseră concurs în septembrie 1956 509 elevi, dintre care însă puțini au putut să se înscrie, chiar dacă erau născuți în Târgu Mureș (deci, de presupus, maghiari) și provenind din familii de muncitori. Situația se prezenta diferit pentru cele 25 de locuri destinate unicei secții în limba română, abia acoperită – după cum se sublinia –, și asta mulțumită celor 18 elevi care nu proveneau din familii de muncitori, venind de la sate sau chiar din alte regiuni.[408] Chiar dacă minoritatea locală nu era fățiș acuzată de discriminare a „titularilor” RAM, funcționarii maghiari care redactaseră nota au folosit un ton de provocare transparentă și cu siguranță ieșit din comun. Din cauza acestui climat devenit brusc greu de suportat, responsabilități serioase cădeau și asupra intelectualilor integrați în regim, după cum a admis și Csupor, reluând cuvintele lui Gheorghiu-Dej:

Tovarășul Gheorghiu-Dej a afirmat că intelectualii sînt purtătorii manifestărilor naționaliste șovine și se răsfrînge influența lor și în RAM și la Cluj. În unele locuri vin cu citate marxiste și, denaturând unele fapte, le arată sub aspect naționalist-șovin și minimalizează rezultatele obținute de regimul democrat-popular.[409]

406 ANDJM, 1134, dosar 119/1955, procesul-verbal al ședinței extraordinare a Comitetului Regional în care s-a discutat întâlnirea cu membrii CC, Târgu Mureș, 12 septembrie 1955, f. 246–54.
407 ANDJM, 1134, dosar 173/1957, f. 207–8.
408 ANDJM, 1134, dosar 173/1957, f. 209.
409 ANDJM, 1134, dosar 119/1955, f. 248.

Crescând din punct de vedere politic într-un mediu multicultural ca acela al partidului comunist român clandestin, Gheorghiu-Dej începea să îşi pună problema cum să înfrunte problema minorităţii maghiare după dispariţia lui Stalin, adevăratul protector al Regiunii Autonome Maghiare. O făcea, însă, fără a avea la dispoziţie niciun model teoretic alternativ autonomiei teritoriale de tip stalinist, încarnată de RAM, nicio tradiţie de gândire şi practică politică ce să ofere o soluţie pentru procedurile discriminatoare adoptate sistematic în perioada interbelică. Era, prin urmare, în situaţia de a fi nevoit să gestioneze, în acelaşi timp, pe de o parte, ieşirea dintr-un deceniu de neîntrerupte umiliri ale sentimentului naţional român şi, pe de altă parte, nemulţumirea crescândă a unei minorităţi maghiare, influentă din punct de vedere numeric şi cultural, dar puţin integrată statului român.

Gheorghiu-Dej nu se găsea în situaţia de a putea iniţia revizuirea completă a politicilor naţionale: după ce înspăimântase responsabilii locali ai partidului şi ai Consiliului Popular – cărora le adusese la cunoştinţă, pe un ton glumeţ, însă vorbind serios, că sunt „precum medicii, care se îmbolnăvesc luptând cu un virus care le afectează pacienţii” –, a ales să evite un conflict deschis în preajma convocării celui de-al doilea Congres al partidului. Pe data de 26 septembrie 1955, secretariatul CC a aprobat moţiunea *Unele măsuri pentru îmbunătăţirea muncii de partid şi de stat în regiunile locuite de minorităţile naţionale.*[410] În baza indicaţiilor furnizate de Secţia Agitaţie şi Propagandă, au fost stabilite câteva măsuri pozitive, cu scopul de a mări gradul de integrare a maghiarilor în noua societate socialistă: organizarea unor evenimente culturale comune româno-maghiare în cadrul Sfaturilor Populare, un mai mare control asupra învăţării limbii române, dar şi creşterea orelor săptămânale ale programelor studioului radiofonic din Cluj în limba maghiară, în scopul de a contracara monopolul aproape complet al audierii radiourilor de la Budapesta în rândul populaţiei maghiare.[411]

Anii 1955-56 au constituit ultima perioadă în care guvernul a încercat să umple cu un conţinut (socialist) cutia, de altfel goală, a autonomiei teritoriale printr-o reţea de noi instituţii culturale răspândite în teritoriu – precum muzeele raionale, ansamblul folcloric secuiesc, studioul radiofonic, secţia maghiară în academie, noi reviste culturale şi de tineret,

410 ANIC, Canc., dosar 70/1955, f. 1–4.
411 ANIC, Canc., dosar 90/1955, f. 79–84.

cotidiane raionale (idee abandonată după revoluția din 1956).[412] După cum au observat József Gagyi şi Hunor Boér, obiectivul Bucureştiului nu a fost acela de a potența rețelele de instituții existente (de exemplu Muzeul Național Secuiesc, fondat în 1879 şi condus de acelaşi arheolog, Zoltán Székely, timp de patruzeci şi trei de ani, din 1947 până în 1990), considerate „apolitice" şi prea puțin „socialiste", cât de a fonda instituții cu caracter exclusiv maghiar, dar la fel de controlabile prin coordonarea culturală garantată de Casa Regională pentru Creațiile Populare şi de Secția Cultură a Comitetului de Partid şi a Sfatului Popular.[413] Cum vom putea vedea în următorul capitol, deschiderea de credite a oferit periferiei posibilitatea de a transforma noile instituții în locuri de reproducere identitară prin ceea ce se numea codificat „promovarea tradițiilor progresiste"" (o terminologie apărută în discursul oficial la începutul anului 1956).

Dar şi în afara Regiunii Autonome primele luni ale anului 1956 au însemnat o relaxare temporară a raporturilor interetnice, mulțumită şi unei corecții parțiale de direcție din partea lui Gheorghiu-Dej care, imediat după cel de-al doilea Congres, a dispus printr-un decret al Biroului Politic din 17 ianuarie 1956 crearea unui nou organ consultativ, Comisia de partid pentru problemele naționalităților.[414] Aceasta se compunea din unsprezece membri (cinci maghiari, doi germani, doi evrei, un ucrainean şi un sârb), coordonați în activitatea lor de fostul şef al Secțiunii ştiință şi cultură a RAM, mai sus-numitul Károly Vécsei. Încadrat printre secțiunile CC-ului, noul organ a primit ca principal rol sarcina de a analiza „aplicarea directivelor de partid în ceea ce priveşte întărirea relațiilor de prietenie dintre poporul român şi naționalitățile conlocuitoare" la fel ca şi „manifestările naționalismului burghez, în special printre intelectualii minorităților, şi modurile de a-l combate".[415]

412 Pentru o analiză a politicilor culturale în RAM cfr. J. Gagyi, *Székely proletárok és burzsoá terminológia,* în „Székelyföld", 2005, 8, pp. 50–70.

413 Asupra rolului muzeelor ca loc al memoriei disputate a Transilvaniei anilor '50 cfr. J. Gagyi, H. Boér, *Ideológusok és szakemberek 1959-ben a Magyar Autonóm Tartomány múzeumaiban*, în Bárdi (coord.), *Autonóm magyarok?* Op. cit., pp. 508-71

414 ANIC, Canc., dosar 23/1959, f. 1.

415 ANIC, Canc., dosar 40/1956, f. 71-2.

5. Un ecosistem stalinist: ideologie şi conflict identitar în Regiunea Autonomă Maghiară

5.1. Ucenici ai puterii

Capitolele precedente au analizat permanenţa conflictului interetnic româno-maghiar şi evoluţia dinamicii centru-periferie în Transilvania, în primii ani ai regimului comunist. Însă viaţa cotidiană a milioane de persoane din Transilvania anilor '50 nu s-a hrănit numai din asemenea tensiuni şi conflicte. Acest capitol este dedicat dificilei normalităţi, în momente care numai „normale" nu erau, inspirându-se din cercetările efectuate de istoriografia modernă asupra reproducerii „ecosistemului cultural"[416] stalinist. Era vorba despre un conglomerat de ideologie, coduri culturale, norme de comportament şi ritualuri colective, în care se îmbinau elementele modernităţii totalitare de tip sovietic (ideologia progresului, rolul demiurgic al Statului, colectivismul, politica de masă) şi fragmente ale moştenirii prerevoluţionare,[417] ce au devenit din ce în ce mai consistente începând cu anii '30. Pentru a putea analiza funcţionarea principalelor aparate ale puterii locale, Comitetele Regionale de partid, am ales cazul Regiunii Autonome Maghiare, datorită continuei manifestări – asemănător unui fluviu carstic – a problemei identificării şi reprezentării naţionale în aparatele unei regiuni multietnice.

416 D. L. Hoffmann, *Stalinist Values: The Cultural Norms of the Soviet Modernity, 1917-1941*, Cornell University Press, Ithaca (NY), 2003.

417 Pentru o analiză a autoreprezentării comuniste în Italia, cfr. S. Bellassai, *La morale comunista. Pubblico e privato nella rappresentazione del PCI, 1947-1956*, Carocci, Roma, 2000; F. Andreucci, *Falce e martello. Identità e linguaggi dei comunisti italiani fra stalinismo e guerra fredda*, Bologna University Press, Bologna, 2005. Autoreprezentarea comuniştilor maghiari din România a fost abordată din perspectiva psiho-istorică de Cs. Z. Novák, *A párt szolgálatában. Kádersors a Székelyföldön*, în "Múltunk", 2005, 4, pp. 100-127.

Partidul comunist a rămas, până la începutul anilor ’60, o avangardă care reprezenta direct o cotă marginală a populației. La momentul celui de-al doilea Congres, în luna decembrie a anului 1955, membrii înscrişi erau mai puțin de 600.000 (din aproape 16 milioane de locuitori). În RAM, ponderea celor înscrişi în partid din populația totală[418] oscila între un minim de 2,7% în 1954 şi un maxim de 3,5% la începutul anului 1960.[419] Dintr-un total de 20-25.000 de înscrişi, doar un sfert desfăşura o reală activitate politică, încadrați ca şi activişti (salariați sau voluntari) la diferitele niveluri ale ierarhiei administrative. Urcând în piramidă, găsim cadrele intermediare (cei circa 1.000 de secretari de secții) şi pe cele superioare, funcționarii diferitelor secții ale Comitetului Regional şi, în fine, vârful: Comitetul Regional (compus din 70-80 de membri), Biroul Politic, Secretariatul (organul suprem alcătuit doar din 5 membri, introdus în 1956) şi Colegiul de Partid.

De-a lungul anilor ’50, partidul a fost dominat de componenta etnică „titulară”. În 1953, înscrişii în partid erau în proporție de 81,4%, iar secretarii de secție 84%; în timp ce în 1959, aveau încă o pondere de 84,5% din aparatul de partid.[420] Independent de naționalitatea lor, pregătirea culturală şi ideologică a membrilor aparatului de primă generație era relativă, mai presus în cazul *homines novi* recrutați între 1945-1947 şi lipsiți de experiența formatoare a miliției clandestine. În 1953, doar 5 dintre cei 1.016 secretari de secții ai RAM (care, printre altele, erau în marea lor majoritate muncitori şi meşteşugari şi dețineau doar diplomă de şcoală primară sau generală) frecventaseră măcar un curs semestrial; 58%, un „scurt curs pentru propagandişti”, cu o durată de două-trei săptămâni, în timp ce 10% erau complet străini de orice noțiune ideologică.[421] În anii ’80, adeziunea la partid nu obliga la cunoaşterea dictonului ideologic marxist-leninist:

În partidul comunist în formare, existau mulți oameni de naționalitate maghiară, oneşti şi animați de cele mai bune intenții. Pe atunci nu dominau încă carieriştii. La Târgu Mureş se găsea rar un comunist român. Înscrişii

418 Calculată în baza recensământului din 1956 şi, pentru datele din 1959, în baza publicației statistice *Anuarul statistic al Regiunii Autonome Maghiare 1960/ A Magyar Autonóm Tartomány statisztikai évkönye 1960*, Direcția Centrală de Statistică - Direcția Regională de Statistică a RAM, Bucureşti, 1960.

419 ANDJM, 1134, dosar 51/1952, 93/1954, 122/1955, 176/1957, 223/1959, 229/1959.

420 ANDJM, 1134, dosar 84/1953, f. 1.

421 ANDJM, 1134, dosar 73/1953, notă informativă asupra educației de partid a propagandiştilor, f. 177.

erau oameni simpli, care credeau sincer în comunism şi nu avea nici cea mai mică idee – ca de altfel nici noi – ce înseamnă partidul şi că linia politică a lui Stalin este la fel de demnă de dispreț ca şi nazismul lui Hitler. Noi vedem doar că partidul comunist reprezintă o cale de ieşire din fascism şi din naționalismul român. Nici măcar nu ştiam cine erau aceşti Lenin şi Stalin.[422]

În anii '50, experiențele centrale ale vieții comunistului transilvănean deveniseră: intrarea în partid, verificarea periodică a acțiunilor proprii (prin folosirea criticii-autocritice) şi gimnaziul socializării politice, furnizat de şedințele şi adunările de celulă. Precedată de ani de anticameră, sub formă de „candidatură", ceremonia intrării era efectuată în sediile raionale şi cerea un efort logistic substanțial, deoarece orice confirmare individuală cerea prezența prim-secretarului sau a unuia dintre locțiitorii săi. Candidatul era condus în sediul Comitetului Raional de apartenență, unde, în prezența Comitetului Regional şi a magnaților locali, era citit raportul elaborat asupra comportamentului său politic şi etic, ce se prelungea în sfera relațiilor intime. Candidatul era apoi interogat asupra unor subiecte care mai de care mai diferite; exemplele transcrise sunt extrase din „şedințele de confirmare" (în maghiară *konfirmálás*, un curios „împrumut" semantic dintr-un ritual calvinist) din raionul Odorhei în timpul anului 1955.

Unui țăran, abia intrat într-o gospodărie colectivă, i-a fost cerută mai întâi părerea asupra filosofiei idealiste, apoi o explicație asupra raporturilor pe care le întreținea cu fratele său, emigrat în Ungaria în 1946 pentru a fugi de recrutare, iar la final a fost întrebat cum interpreta faptul că era considerat îngâmfat de către colegi.[423] Şi mai semnificative au fost întrebările puse unui învățător: „Cum ghidați educarea în spirit patriotic a tinerilor?"; „Cum se separă şcoala de religie?"; „Cum se raportează părinții la predarea obligatorie a grânelor la silozuri şi cum se raportează la copii în aceste privințe?". Răspunsul:

Se țin reuniuni cu ceilalți profesori pentru a se decide cum să fie abordată problema în timpul lecțiilor, cum să îi sustragem pe tineri de sub influența misticismului, şi se încearcă educarea elevilor în spirit patriotic, sustrăgându-i cu orice mijloc influenței bisericii.[424]

422 Gagyi, interviu n. 34/2002 (Attila Erőss).
423 ANDJM, 1134, dosar 118/1955, f. 208.
424 ANDJM, 1134, dosar 118/1955, f 210.

Un alt profesor, trimis într-o zonă „dificilă", satul catolic Ocland, fiind întrebat despre raportul dintre şcoală şi Biserică, a trecut cu uşurință examinarea: „În acest câmp am atins rezultate serioase, de exemplu de paşte [*sic*] 90-95% dintre elevi s-au prezentat la şcoală".[425] Mai puțin strălucită a fost proba unui muncitor de la Fabrica de Mobilă Simó Géza din Târgu Mureş, susținută înaintea Comitetului Municipal de partid pe data de 26 iunie 1955. Acesta a afirmat cu convingere că „nu crede în misticism şi nu merge la biserică", dar, datorită denunțului unui vecin de casă, funcționarul de partid a reuşit să îl surprindă pe candidat pe poziții greşite: „Şi atunci cum explicați faptul că nu v-ați prezentat la muncă în ziua de paşti anul trecut?".[426] Datorită faptului că cotele fixate de centru pentru compoziția socială cereau intrarea unui număr cât mai mare posibil de muncitori, chiar şi acest candidat, cu convingeri mai puțin solide, a devenit oricum înrolabil, într-un moment de stază represivă. Niciun compromis nu putea însă trece cu vederea „reziduurile regimului trecut": tinerei şefe de secție a unei fabrici alimentare, care locuia împreună cu o „familie mic-burgheză", i-a fost impus, la finele unei probe de altfel strălucite: „Tovarăşa să ocolească tovărăşia mic-burghezilor şi să fie atentă să nu cadă sub influența acestora".[427] Conviețuirea valorilor tradiționale (în acest caz, rolul masculin dominant) şi a practicilor nu inedite, ci încă rău-văzute, este evidențiată în procedura de examinare a unui țăran, căruia îi este cerut motivul divorțului, care suscitase un val de comentarii în sat: „A trăit un an şi jumătate cu soția, însă femeia nu se ocupa de el, îl neglija şi nu se ocupa nici măcar de muncile domestice. Astfel, fiecare şi-a urmat propriul drum".[428]

Un alt moment-cheie al liturghiei totalitare a fost evaluarea publică a activității unui lider, ce avea ca scop controlul reciproc al aparatului. Prim-secretarul regional Csupor a fost, de exemplu, „evaluat" în timpul unei şedințe operative a Biroului Politic, pe data de 11 septembrie 1952. Responsabilul cu industria, care îl cunoştea încă din timpurile academiei de partid de la Bucureşti, l-a descris ca fiind un „tovarăş combativ, dis-

425 ANDJM, 1134, dosar 118/1955, f. 219.
426 ANDJM, 1134, dosar 118/1955, f. 233.
427 ANDJM, 1134, dosar 118/1955, f. 236.
428 ANDJM, 1134, dosar 118/1955, f. 242.

ciplinat şi hotărât",[429] întotdeauna în miezul lucrurilor şi temut de subordonați. Participanții la întâlnire au evidențiat însă „slaba sa aplicare asupra studiului pentru a-şi îmbunătăți nivelul ideologic" şi mai ales nervozitatea sa. „Tovarăşul Csupor are o atitudine dictatorială"[430] – observa responsabilul cu agricultura. Precum se cerea în codul comportamental al liderilor de partid, Csupor a trebuit să le mulțumească colegilor săi şi să se supună observațiilor formulate, admițând că a comis erori cauzate de ceea ce a definit ca:

Subaprecierea ridicării nivelului politic, pripeala şi nervozitatea şi faptul că nu şi-a lichidat încă rămăşitele mic-burgheze, aceasta reprezintă un pericol, mai ales că Târgu Mureş are un caracter accentuat mic-burghez.[431]

Această referire poate fi inclusă într-un *topos* care a dominat propaganda oficială a anilor '50. Militanților comunişti le era dictat să nu se lase contagiați de calmul lipsit de griji al unui mic centru, unde nu era posibil să se păstreze niciun secret şi unde consolidatele rețele de relaționare ale unei ample clase burgheze compuse din angajați, meşteşugari, comercianți tindeau nu doar să dispară, ci să îi integreze şi pe cei care primiseră sarcina de a elimina acele rețele şi acele clase sociale.

Continua „verificare" a aparatului a implicat în lunile de efemeră liberalizare ale anului 1956 şi sectorul până în acel moment cel mai impermeabil la criticile externe, acela al serviciilor de securitate. Pe data de 10 mai 1956 a fost ținută o şedință extraordinară a Biroului Politic regional, convocată pentru a aduce în discuție raportul Colegiului de Partid asupra activității poliției politice pe teritoriul RAM. Şedința a început la orele 7,30 dimineața şi durat până noaptea târziu. Chiar recunoscând „succesele importante" obținute de Securitate în ultimii patru ani, precum „descoperirea grupării teroriste din raionul Târgu Secuiesc", lichidarea unor organizații subversive şi arestarea a numeroşi dezertori,[432] raportul critica „erorile" şi „lipsurile", pe lângă extrema aroganță a comandantului său regional. În 1954, Kovács fusese surprins de directorul influentei

429 ANDJM, 1134, dosar 43/1952, procesul verbal-al şedinței Biroului Politic (o.d.z.: evaluarea activității tovarăşului Csupor), Târgu Mureş, 11 septembrie 1952, f. 272.
430 ANDJM, 1134, dosar 43/1952, f. 273.
431 ANDJM, 1134, dosar 43/1952, f. 275.
432 ANDJM, 1134, dosar 144/1956, raportul Colegiului de Partid asupra activității organelor de stat, Târgu Mureş, 30 aprilie 1956, f. 65-70.

Direcții Silvice Regionale pescuind fraudulos, fapt ce a provocat ilaritate în jurul comandamentului regional al Securității, pe al cărui jurnal de perete apăruse o ilustrație umoristică, care îl reprezenta pe comandant în actul de a pescui. Din răzbunare, Kovács îl băgase la închisoare pentru două zile „fără nici un motiv penal" – preciza colegiul de partid.[433]

Kovács își exercita cu dezinvoltură puterile de comandant chiar şi în privința Bucureştiului; fiind avertizat de o posibilă inspecție, îl trimisese imediat la sediul central al Ministerului de Interne pe Károly Moszkovits, unul dintre ofițerii operativi cei mai de încredere, formal pentru a rezolva o problemă, însă în realitate pentru a afla data exactă a venirii inspectorilor. La fel ca şi conducătorii regionali ai partidului care acum îl puneau sub acuzație, colonelul Kovács aparținea primei generații de ofițeri, care învățase să privească societatea prin prisma terorii şi nu a discursivității şi cu atât mai puțin a autocriticii. Ucenicia sa se realizase între 1950-52, ca şi comandant al raionului Turda, unde ordonase execuții sumare cu scop de intimidare.[434] Criticat de partid pentru ostilitate la critica „de jos", ofițerul a ripostat cu o observație semnificativă: ca militant avea datoria de a stimula şi accepta critica „de jos", dar Securitatea era „o unitate militară, iar ordinele primite de sus nu pot fi decât îndeplinite"[435]. În ciuda faptului că personalul organelor de poliție era constituit în majoritate de cadre maghiare (în 1957, 71% din ofițerii Securității, 60% din cei ai Miliției, 48% din funcționarii civili ai Ministerului de Interne),[436] acestea nu au fost niciodată incluse în proiectul de constituire a unei elite guvernamentale maghiare în cadrul RAM. Maghiaritatea lui Kovács şi a subalternilor săi era manifestată într-o accepțiune pur lingvistică. În ciuda faptului că foloseau limba maghiară ca instrument de comunicare profesională (la interogatorii, la întâlnirile cu turnătorii, în cadrul reuniunilor operative) sau în timpul liber, identitatea lor personală tindea să se dizolve în instituțiile pe care le reprezentau.

433 ANDJM, 1134, dosar 144/1956, f. 67-8.
434 O. Roske, D. Cătănuş (coord.) *Colectivizarea agriculturii. Represiunea, 1949-1953*, INST, Bucureşti, 2004, pp. 37-8.
435 ANDJM, 1134, dosar 144/1956, f. 61.
436 ANDJM, 1134, dosar 173/1957, raportul Comitetului Regional „asupra aplicării politicii minoritare de partid în compunerea aparatelor de securitate şi asupra măsurilor necesare pentru eliminarea lipsurilor întâlnite până acum", Târgu Mureş, 7 martie 1957, f. 204.

Lucrurile se prezentau diferit în cadrul aparatului de partid, care fusese votat pentru a edifica o „mică Ungarie" stalinistă. Profesionalizarea şi culturalizarea cadrelor constituia o prioritate absolută. Prin crearea RAM, la Târgu Mureş au fost concentrate şcolile de cadre regionale transilvănene în limba maghiară. „Absolvenţii" acestora intrau în nomenclatura locală; pentru unii se deschideau chiar porţile perfecţionării la Bucureşti, promiţând o carieră mai strălucită în aparatul CC.[437] Şcoala constituia şi un loc mai amplu de socializare, deoarece elevii şi profesorii lor (în număr de treizeci la jumătatea anilor '50) proveneau de multe ori din alte regiuni şi dormeau în camere mari, din cadrul sediului şcolii de partid, o vilă ce fusese confiscată la sfârşitul anilor '40. Materiile principale ale cursurilor erau: fundamentele marxism-leninismului, materialismul dialectic, economie politică, politică economică, construcţia partidului, relaţii internaţionale, istoria PCUS şi istoria Republicii Populare Române. Profesorii titulari, precum popularul József Spielmann, combinau lecţiile cu caracter ideologic cu adevărate cursuri de alfabetizare şi erau cooptaţi din Catedra de marxism-leninism a Institutului Medico-Farmaceutic, la fel ca şi din mediile literare şi liceele orăşeneşti.

Noi am predat şi lucruri care nu erau în programă, de exemplu literatură maghiară. Programa o făceam noi. Îl chemam adesea pe Spielmann pentru a vorbi şi despre literatură. Şi am introdus ore de gramatică şi sintaxă maghiară, era nevoie. Şi apoi literatura. L-am invitat pe Béla Kozma[438] şi pe soţia acestuia, apoi pe [András] Sütő, pe László Gagyi şi pe Zoltán Hajdu.[439]

Lecţiile se desfăşurau în limba maghiară şi, adesea, oaspeţii de la Bucureşti erau „dublaţi" de traducător deoarece auditoriul nu era în măsură să îi înţeleagă, chiar dacă planul de studii cuprindea şi cunoştinţe de bază ale gramaticii române, în afară de rusă. Cu scopul de a asigura maxima puritate ideologică, conţinutul lecţiilor era controlat de respon-

437 ANDJM, 1134, dosar 70/1953, raport asupra conţinutului lecţiilor şi asupra rezultatelor obţinute în privinţa calificării elevilor şcolii normale anuale de partid în anul 1952-53, Târgu Mureş, 16 iulie 1953, f. 209-17; ANDJM, 1134, dosar 95/1954, date generale asupra şcolii de partid în anul 1953-54,Târgu Mureş, 6 august 1954, f. 269-82.

438 Directorul prestigiosului liceu şi colegiu maghiar din Târgu Mureş, fondat în 1556 şi numit la cinci sute de ani de la înfiinţare după literatul şi matematicianul Farkas Bolyai.

439 Redactorii revistei literare „Igaz Szó".

sabilii respectivelor cadre; textul era distribuit educatorilor cu câteva săptămâni mai devreme.[440] Chiar şi cei mai mari reprezentanţi ai nomenclaturii regionale erau invitaţi să ţină lecţii: prim-secretarul Csupor a vorbit în diferite ocazii despre „reglementarea compoziţiei etnice a partidului”, mai bine zis, despre necesitatea ca organele sale directoare să respecte repartiţia etnică a populaţiei. Preşedintele Sfatului Popular, Bugyi, a analizat „lupta bolşevicilor pentru reconstruirea economiei sovietice în urma războiului”,[441] în timp ce secretarul cetăţenesc József Benkő, consul la Ankara în anii în care Ana Pauker era ministru de externe, a ilustrat funcţionarea organelor conducătoare. Participanţilor le era oferită apoi o vizită la Bucureşti, însoţită de excursia în scopuri didactice la închisoarea de la Doftana, în care fuseseră deţinuţi Gheorghiu-Dej şi secretarul regional Csupor. Un alt moment al formării era asigurat de discuţiile (din ce în ce mai rare la finalul anilor ’50) organizate între tinerele cadre şi mai vechii militanţi ai partidului comunist clandestin.[442]

Nu întotdeauna, însă, nivelul ideologic era pe placul conducerii. De exemplu, în 1953, jurnaliştii Simon Fuchs şi Sámuel Csernowitz au fost admonestaţi pentru „o gravă eroare cu caracter subiectivist” comisă în timpul unei lecţii despre legile care reglementează producţia de bunuri.[443] Anul următor, un profesor, vorbind despre îmbunătăţirea nivelului de viaţă care făceau obiectivul decretelor din 19-20 august 1953, a comis o eroare semnalată de înşişi studenţii săi, afirmând că după cucerirea puterii din partea proletariatului nu ar mai fi fost necesar să se poarte o luptă politică pentru asigurarea intereselor economice.[444] Directorul unui seminar asupra NEP a cerut cursanţilor să înveţe pe de rost un citat din Stalin asupra industrializării, iar un alt docent, în încercarea de a îmbunătăţi cultura istorică a elevilor, a motivat înfrângerea revoltelor populare în Europa Central-Orientală din epoca medievală prin lipsa alianţei dintre clasa muncitoare şi cea a ţăranilor.[445]

440 ANDJM, 1134, dosar 70/1953, f. 210.
441 ANDJM, 1134, dosar 70/1953, f. 211.
442 ANDJM, 1134, dosar 104/1954, f. 161.
443 ANDJM, 1134, dosar 70/1953, f. 212.
444 ANDJM, 1134, dosar 104/1954, f. 158.
445 ANDJM, 1134, dosar 95/1954, f. 278.

Cursurile de îndoctrinare, în afară de a-şi asuma sarcina de a depăşi problema analfabetismului printre membrii nomenclaturii, le puneau la dispoziție acestora o foarte bună ocazie de a-şi trata problemele fizice în structurile sanitare puse gratuit în slujba partidului.[446] Doar spre finalul anilor '50, şcoala anuală, denumită mai nou Universitatea Serală de Marxism-leninism, s-a transformat într-un organism complex: aproape 300 de înscrişi pe an, numeroşi profesori plini şi trei discipline (facultăți): filozofie, istorie şi economie.[447] Chiar în jurul nucleului profesorilor universității serale se va naşte în anul 1961, în reşedința de regiune a RAM, Şcoala Superioară Trienală de Pedagogie, o instituție cu secții de predare în română şi maghiară, destinată formării profesorilor de generală.[448]

În ciuda modestelor sale competențe şi posibilități, prima generație a nomenclaturii maghiare a reuşit să supraviețuiască continuei rotații a aparatului, dictată de Bucureşti pentru a evita formarea clanurilor locale. Comparând membrii efectivi şi suplinitorii organelor directoare din RAM şi din alte unități administrative, notăm că în anul 1955 circa 75-80% dintre funcționarii în serviciu erau în funcție de mai puțin de un an; în RAM acest procent rămânea sub 40%, în timp ce 20% rămăseseră în aceeaşi funcție timp de mai mult de patru ani, iar cei 40% rămaşi, de doi sau trei ani, sau, mai bine zis, de la înființarea RAM.[449] Mulțumită disponibilității şi credibilității sale, personalul politic, cultural şi militar maghiar a reuşit să îşi păstreze propriile poziții chiar şi după abolirea Regiunii şi în unele cazuri chiar până la începutul anilor '60.[450]

446 ANDJM, 1134, dosar 104/1954, f. 157.

447 ANDJM, 1134, dosar 193/1958, raportul directorului Ignác Gáll asupra şcolii anuale de partid în anul 1957-58, Târgu Mureş, 9 mai 1958, f. 152-5.

448 VZ, 7 ianuarie 1962.

449 ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 41/1955, cadru comparativ asupra nomenclaturilor regionale, f. 2-3.

450 Pentru a cita unele cazuri: prim-secretarul regional (1952-61), responsabilul cu propaganda al Comitetului Regional (1952-60), preşedintele Sfatului Popular (1952-58), comandantul regional al Securității (1952-60), directorul Direcției Regionale de Statistică (1952-82), redactorul-şef al revistei literare lunare „Igaz Szó" (1953-89), redactorul-şef al foii culturale „Új élet" (1958-89), redactorul-şef al cotidianului „Vörös Zászló" (1955-77), rectorul Institutului Medico-Farmaceutic (1953-64), directorul Muzeului Regional (1952-74).

5.2. Obligații politice și impulsuri identitare

Sarcina nomenclaturii RAM – discursul fiind valabil pentru întreaga Transilvanie – a fost dificila mediatizare a unor interese contrastante, precum aderența la liniile politice generale și la reprezentarea intereselor locale maghiare, într-un sistem centralizat ca acela de tip sovietic, transplantat într-un stat cu baze culturale fondate pe mitul unității, precum România. În îndeplinirea funcției de centură de transmisie, funcționarii maghiari se raportau într-un mod extraordinar de complex la propria lor identitate etno-națională, după cum admite unul dintre componenții acestui grup, un magistrat:

În ciuda avantajelor pentru maghiarii rezidenți în RAM, aceasta nu a garantat nicio formă de autoguvernare. Liderii săi erau persoane alese de PMR, care s-au supus puterii române în modul cel mai servil posibil. Bineînțeles, exista avantajul că în administrația locală, în justiție, în conducerea industriilor au fost incluși mulți maghiari. Conducerea RAM era compusă în procent de 90% din maghiari. Același lucru se putea afirma despre orașul Târgu Mureș, ramurile industriale și tribunale. Audiențele, chiar dacă nu era expres prevăzut de lege, puteau fi ținute în maghiară și același lucru era valabil pentru interogatorii. Dar nu se putea face un pas fără aprobarea prealabilă a PMR și existau persoane cum se cade, care realizau, cu mâhnire, toate acestea.[451]

Conceptul de identitate, polimorf ca puține altele, este general adoptat, chiar și de către literatura de specialitate, într-o accepțiune care subliniază elementele de *constanță*, de univocitate și de imanență. Această abordare presupune o apartenență „puternică”, care în contextul nostru (o societate multietnică supusă unui efort violent de modernizare economică ce implica răsturnarea normelor culturale) se dovedește inutilizabilă. Examinând nu o identitate abstractă, ci procesele și dimensiunile modului de a se identifica al acestei elite, prinsă între obligații ideologice și impulsuri național(ist)e, putem afirma că acestea alcătuiau cadrul unei identități „slabe”, discursive, descompuse, dominate de con-

451 Gagyi, interviu n. 34/2002 (Attila Erőss).

flict interior şi refulare. Funcţionarii erau identificaţi la recensăminte şi catalogaţi de Secţia cadre şi organele de stat drept „maghiari” (sau drept „evrei-maghiari” – termenul exact în română: *evreu-maghiar*), dar se încadrau în proiectul unui nou Stat *român*. În perioada interbelică, maghiarii care luaseră calea integrării individuale, întrând în birocraţia statală sau scufundându-se în politică pe lângă partide româneşti, erau definiţi cu dispreţ „renegaţi” şi marginalizaţi de propria lor comunitate, a cărei loialitate era în continuare îndreptată înspre o altă identitate, statul şi naţiunea maghiare. În perioada postbelică, strategia de integrare culturală şi politică a minorităţii maghiare s-a fondat pe renegarea „dublei loialităţi” politice (către Ungaria, ca patrie-mamă, şi către România, ca stat de apartenenţă). După cum explică unul dintre puţinele documente de natură „teoretică” produse de funcţionarii maghiari ai RAM, *Monografia* regională din 1959, fidelitatea către statul român constituia presupusul necesar pentru ca maghiarii să poată să îşi păstreze propria identitate culturală:

Formarea noului tip de om [sic][452] *pune şcolile noastre în faţa sarcinii de a educa tineretul în spiritul patriotismului sovietic şi al internaţionalismului proletar, al fidelităţii către sistemul nostru democrat popular, al dragostei nemărginite pentru partidul nostru, Partidul Muncitoresc Român, sau, mai bine zis, în spiritul luptei împotriva duşmanilor interni şi externi sistemului nostru.*[453]

Ar fi totuşi greşit să reducem la o omogenitate fictivă declinurile apartenenţei naţionale absorbite de componentele nomenclaturii minoritare. Unii au ales un parcurs existenţial care i-a condus înspre o ruptură faţă de sfera identitară originară, fără ca să provoace, însă, o schimbare totală de identitate. Este cazul a doi lideri de naţionalitate maghiară, care au ajuns în anii ’40 şi ’50 pe treptele cele mai înalte ale ierarhiei: Vasile Luca/László Luka, şeful FND şi membru al Secretariatului încă din 1945, apoi ministrul finanţelor între 1948-52, şi Alexandru Moghioroş/Şandor Mogyorós, zis Sanyi, membru al Biroului Politic din 1948 până în 1969, anul morţii sale, şi influent secretar organizatoric al CC în primii ani ai deceniului ’50.

452 În limba maghiară *az új embertípus.*

453 *A Magyar Autonóm a gazdasági fejlődés útján – 1959*, sub coordonarea lui S. Keszi-Harmath, Prefaţă de Z. Szövérfi, preşedintele Comitetului executiv al Consiliului Popular Regional, manuscris păstrat la Teleki László Alapítvány Kézirattára, Budapesta, K-1851/96 (notat de acum înainte *Monografia*), p. 215.

Diferit a fost însă parcursul lui János Fazekas, vicesecretarul UTM în 1949 şi responsabilul organizatoric al CC din 1954 şi până la sfârşitul deceniului ’60, devenind după 1956 principalul referent al lui Gheorghiu-Dej – şi mai apoi al lui Ceauşescu – în problema maghiară. Absolvent, în 1944, al liceului unitarian din Cristuru-Secuiesc, un orăşel situat în Transilvania de Nord maghiară, Fazekas nu a cunoscut experiența emigrării sovietice ca Luca şi nici pe aceea a închisorilor româneşti, ca Mogyorós. Formarea sa politică a avut loc în Uniunea Populară Maghiară şi mai apoi în aparatul central al Tineretului Muncitoresc. Deşi extrem de fidel dogmei statului şi patriei române, ca secretar al CC şi mai apoi ca ministru al comerțului intern nu s-a limitat să construiască „filiere maghiare" în aparatele centrale – cum încercase deja Luca în cadrul ministerului de finanțe – ci s-a folosit conştient de propria-i poziție de putere pentru a favoriza şi a-şi ajuta conaționalii.[454] Fazekas nu a ascuns niciodată faptul că considera propria-i naționalitate ca făcând parte din identitatea sa politică. În memoria colectivă a maghiarilor transilvăneni, acesta a rămas un „protector" al minorității, iar această imagine idealizată a sa a fost potențată în deceniile ’60 şi ’70 de un sistem clientelar controlat, în care automobile, televizoare şi paşapoarte erau distribuite cu generozitate funcționarilor de partid şi intelectualilor integrați, în timp ce unor opozanți eliberați din închisori la intervenția lui Fazekas le fusese mai apoi acordat dreptul de a fi reintegrați profesional şi chiar politic.[455]

Factorul identitar a constituit o problemă spinoasă chiar şi pentru nomenclatura locală de etnie maghiară. Dacă partidul comunist şi-ar fi propus să impună în RAM o politică „puternic" identitară, strâns legată de Ungaria istorică, ar fi trebuit să revitalizeze un substrat precedent şi, prin urmare, potențial subversiv: acela al identității secuieşti. Deşi maghiarii Ținutului Secuiesc posedau o identitate *regională* mai pronunța-

454 Un caz între multe altele: un profesor de la Institutul de Zootehnică din Arad, în Transilvania Occidentală, a fost propus în 1954 ca instructor CC al PMR. Aparatul central a respins propunerea deoarece, în baza cercetărilor asupra trecutului acestuia, ieşise la iveală că acesta refuzase în 1949 o perioadă de studiu în URSS. Fazekas a dispus reexaminarea dosarului şi a semnat o declarație în care susținea că cei trei frați ai săi se găseau în imposibilitatea de a o îngriji pe mama lor bolnavă: numirea în funcția de instructor a fost prin urmare confirmată (ANIC, fond CC al PCR, Secția economică, dosar 25/1954, f. 244).

455 Această specificitate apare în multe interviuri realizate în cadrul programului de istorie orală coordonat între 2001-2004 de Institutul de Cercetare Teleki László de la Budapesta şi folosite în prezenta lucrare.

tă decât locuitorii altor regiuni situate în interiorul Ungariei pre-1918, această legătură identitară era mult inferioară celei exercitate de microidentitatea din Franța în perioada *Ancien Régime* (*Vechiului Regim*) sau a celei din Italia de dinaintea unificării.[456] Națiunea secuiască medievală se recunoştea într-o identitate feudală şi pre-națională, care, printr-un proces multisecular încheiat către mijlocul secolului al XIX-lea, se modela amalgamându-se în conştiința națională maghiară, asumând forme identitare ca: limba maghiară literară, rezultată în urma reformei lingvistice din secolul al XVIII-lea, şi, în jurul anului 1848, aparatul simbolic în care elementele de importanță majoră erau imnul național şi steagul tricolor alb-roşu-verde.

Stimularea unei microidentități secuieşti, în acelaşi timp „populară", „democratică" şi „rurală", ca alternativă la cea tradițional „urbană" şi „burgheză" a maghiarilor din Transilvania, nu figura însă în proiectele lui Gheorghiu-Dej, care vedea RAM ca un pur instrument de reglementare a conflictului național şi nu ca pe un loc al promovării unei identități etnice, oricare ar fi fost aceasta. Şi majoritatea liderilor de partid maghiari au păstrat până în 1956 o identitate latentă sau neexprimată. În public, în cadrul şedințelor şi adunărilor, vorbeau aproape întotdeauna în maghiară, iar stăpânirea limbii române nu trecea dincolo de rudimentara „limbă de lemn" comunistă. Câteodată se distrau schimbând subit limba în care comunicau cu colaboratorii lor pentru a le evalua reacțiile. Puşi în situația de a sărbători evenimente „maghiare" precum 15 martie, aceştia reacționau cu precauția celor care ştiu că păşesc pe un teren minat. Chiar şi modul în care se raportau la „patria-mamă", adică la Republica Populară Maghiară, demonstra conflictul interior al acestor oameni, ce se zbăteau între obligații dificil de împăcat (ideologia internaționalistă, sentimentul național, loialitatea *politică* față de vârful piramidei puterii).

În memoriile sale, liderul comunist din Ungaria Mátyás Rákosi descrie un episod extrem de semnificativ. Ajuns la Bucureşti în decembrie 1955 pentru a participa la cel de-al doilea Congres al PMR, a avut ocazia să întâlnească o delegație a congresiştilor, formată din mineri de frunte şi cadre de naționalitate maghiară provenind din Valea Jiului. Vorbind cu ei, a descoperit cu mare surpriză că cunoştințele lor de limba română erau atât de reduse, încât nu înțeleseseră nimic din discursurile ținute în

456 Disputa istoriografică româno-maghiară asupra identității istorice a secuilor a fost eficient restituită de M. G. Hermann, *Nació és nemzet. A székely rendi nacionalizmus és a magyar nemzettudat a XVIII-XIX, században*, Pro Print, Miercurea Ciuc, 2003, pp. 9-18.

sală, înțelegând substanța lor abia a doua zi dimineața, datorită rezumatului apărut în cotidianul maghiar „Előre". Rákosi a fost apoi prezentat prim-secretarului RAM, care i-a mărturisit că nu a vizitat niciodată Ungaria datorită faptului că în vizitele sale oficiale în Germania Orientală și în Cehoslovacia autoritățile române îi acordaseră pentru Ungaria doar o viză de tranzit. Constatând că Csupor era slab informat asupra realității maghiare, Rákosi a avut curajul de a-l invita personal la Budapesta. În vara anului 1956, Ambasada Maghiară la București a informat guvernul de la Budapesta că, în baza celor comunicate de guvernul român, pentru a putea fi primit nu era suficientă viza de intrare din partea autorităților, ci era nevoie și de o invitație formală din partea guvernului maghiar. Conștienți de susceptibilitatea autorităților de la București în privința unei potențiale „interferențe în afacerile interne române", Rákosi și guvernul maghiar au renunțat să mai încerce.[457] Csupor avea să viziteze Ungaria doar la sfârșitul anului 1958, în fruntea unei delegații de aproape 200 de persoane, supuse însă unui control riguros din partea ambelor servicii de securitate.

Promovarea unei identități „firave", produs al unui amestec de influențe culturale maghiare și viață cotidiană românească, se unea campaniei pornite încă din 1954 în favoarea „fraternității" interetnice (care din 1959 avea să se transforme într-o unitate intrinsecă a *poporului* român și a *naționalităților conlocuitoare*), răspândindu-se mai ales în rândurile populației urbane și printre tineri. În ciuda faptului că populația vorbea, în cel mai bun dintre cazuri, o română stâlcită, s-a răspândit obiceiul și moda de a utiliza în mod frecvent neologisme împrumutate din limba română. Lumea virtuală creată de regim s-a transformat rapid în realitate morfosintactică, într-un suprarealist și amuzant *gramelot* dominat de „românisme" ca: *komitét, autokritika, direktiva, miting, szankció, kollektíva, poíonír-instruktor, iniciatíva, effektív, planifikál, elettrifikálás, élelmiszer-kartela, kenzina* (salariul bilunar), *redzsionála, szfát* (Sfatul/Consiliul Popular), *ujságot abonál, kárnét, aprobálás, reszort, tábel, sztát, szekció.* Mulți tineri maghiari nu mai „telefonau" (*telefonálok*) ci se limitau la a „da un telefon" (*adok egy telefont*, din românescul *dau un telefon*), nu mai „urcau" în autobuz (*felszálok a buszra*) ci, prin traducerea mot-a-mot a expresiei românești *iau autobuzul*, ziceau acum *veszem a buszt.*[458]

457 M. Rákosi, *Visszamlékezések (1940-1956)*, vol. II, Napvilág, Budapesta, 1997, p. 991.
458 Din articolul extreme de critic în privința Comisiei lingvistice al lui Z. Szabó, *A nyelvművelődés egyes kérdéseiről*, în „Igaz Szó", 1954, 4-5, pp. 131-6.

O modernizare pornită de la formele româneşti intra şi în zonele maghiare ale Transilvaniei, transformând nu numai modul de viaţă, ci şi capacitatea de a se exprima în propria limbă maternă. Alfabetizarea în masă era într-adevăr o victorie prea recentă pentru a fi putut da timp populaţiei maghiare din RAM, neobişnuită cu bilingvismul, să se înzestreze cu anticorpii necesari pentru a diferenţia împrumuturile lingvistice necesare de cele pur şi simplu ridicole.

Doar cel de-al XX-lea Congres al PCUS şi mai apoi revoluţia din octombrie au obligat deţinătorii puterii locale să îşi revizuiască raportarea individuală la identitate şi, mai presus de toate, comunicarea publică a acesteia, fără a se limita la a obliga respectarea „cotelor etnice", ci încercând să promoveze o nouă identitate culturală maghiară. La începutul anului 1956, Comitetul Regional de partid şi Consiliul Regional au organizat o adunare împreună cu intelectualii regiunii, în cadrul căreia s-a decis să se înceapă revitalizarea culturii socialiste maghiare în Transilvania, echilibrând promovarea culturală şi lingvistică cu sublinierea constantă a fraternităţii istorice dintre români şi maghiari. Cu această ocazie, a fost introdus un stilem, un cod de identificare: „cultivarea tradiţiilor progresiste [*a haladó hagyományok ápolása*]". Sărbătorirea „tradiţiilor progresiste" ale unei regiuni, cea secuiască, legată timp de aproape un mileniu de Ungaria ca entitate culturală şi politică şi în care componenta română, numeric minoritară, nu avusese niciodată un rol politic şi cultural de substanţă, însemna reafirmarea unei memorii naţionale *exclusive*, exploatând breşa ideologică oferită de destalinizare: înlocuirea termenului „naţional" cu cel mai corect din punct de vedere politic „progresist".

5.3. Rolurile multiple ale culturii

„Noua" cultură maghiară promovată de România comunistă s-a născut dintr-o încrucişare de motivaţii şi roluri care se extindea de la simpla legitimare a regimului, dominată de lectura proletcultistă, la reluarea unui *habitus* intelectual „populist",[459] răspândit în anii '30, care concepea producţia culturală maghiară în Transilvania română ca un

459 Despre mişcarea intelectuală populistă (*népi mozgalom*), care s-a dezvoltat în Ungaria începând cu anii '30, cfr. Gy. Borbándi, *A magyar népi mozgalom. A harmadik reformnemzedék*, Püski, New York, 1983.

serviciu adus comunităţii, sau, mai bine zis, poporului (*népszolgálat).*[460] Constituirea unei serii de instituţii culturale minoritare, puse sub control statal şi sustrasă mecanismelor tradiţionale de *patronaj* ale nobilimii şi înaltei burghezii, a fost iniţializată încă din 1945 prin crearea Universităţii Bolyai şi a continuat cu „naţionalizarea" teatrelor, academiilor muzicale şi a celorlalte instituţii culturale, dintre care multe au fost desfiinţate definitiv între 1948-49 – precum Societatea Muzeului Ardelean (în maghiară Erdélyi Múzeum-Egyesület), fondată în 1859.[461] În a doua jumătate a anilor '40, reprezentanţii elitei mişcării muncitoreşti tradiţionale (precum Gábor Gaál, redactorul revistei socialiste „Korunk" între anii 1926-40), susţinuţi de o generaţie emergentă de intelectuali, au dat formă şi substanţă pieţei editoriale, promovată deja în condiţii de monopol ideologic.[462] Cotidianele şi revistele culturale sau „tematice" (ce se adresau unor pături specifice ale populaţiei, precum femeile, tinerii, populaţia rurală, sportivii, membrii de sindicate, profesorii)[463] au oferit oportunităţi de carieră la sute de redactori şi activişti din sectorul cultural al PMR sau ai Uniunii Populare Maghiare. Protagonişti ai acestei perioade erau foştii studenţi ai colegiilor populare de la Cluj şi Târgu Mureş, care afirmau participarea activă a maghiarilor la construirea noului stat. Astfel se exprima în 1947 tânărul scriitor András Sütő în coloanele săptămânalului „Falvak Népe" [Poporul de la sate] într-o scrisoare deschisă, adresată tovarăşilor de vârstă neinteresaţi de politică:

460 Asupra conceptului de serviciu adus colectivităţii ca motor al autoreprezentării liderilor politici şi culturali ai unei comunităţi minoritare, cfr. N. Bárdi, *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete,* Kalligram, Bratislava, 2004, pp. 51-5. Pentru o introducere conceptuală în istoria minorităţilor maghiare cfr. S. Bottoni, *Un frammento di storia centroeuropea: le minoranze ungheresi nel XX secolo*, în G. Gozzi, F. Martelli (coord.), *Guerre e minoranze. Diritti delle minoranze, conflitti interetnici e giustizia internazionale nella transizione alla democrazia in Europa centro-orientale*, Il Mulino, Bologna, 2004, pp. 83-107.

461 Bunurile sale, inclusiv biblioteca au fost încorporate începând cu anul 1949 mai multor instituţii statale (Secţia manuscrise a Arhivei de Stat din Cluj, periodicele şi volumele tipărite de biblioteca unificată a Universităţilor Babeş şi Bolyai).

462 Încă din luna octombrie a anului 1944 fuseseră desfiinţate toate organele de informare în limba maghiară de culoare politică conservatoare, clericală, liberală sau fascistă (Vincze, *Illúziók és csalódások*, op. cit., pp. 322-3).

463 Printre revistele literare cităm două publicaţii editate la Cluj: „Utunk" (1946) şi „Irodalmi Almanach" (1950). Printre publicaţiile de maximă importanţă amintim: „Falvak Népe" (1945), „Dolgozó Nő" (1950), „Pionír" (1949).

Dacă nu vă limitați să învățați cântece populare şi rolul vostru de recitat ca la teatru, ci vă întâlniți, în schimb, din când în când pentru a citi ziarul, aceasta este deja politică. Dacă vă opriți să discutați despre evenimentele din țara noastră şi din lume şi nu vă este indiferent ce face pentru voi Uniunea Populară Maghiară, pentru ce luptă Partidul Comunist Român, ce doreşte Uniunea Sovietică şi ce vor bancherii şi traficanții de arme englezi şi americani, al căror unic interes este să provoace câte un război la fiecare douăzeci de ani, acestea, toate acestea sunt deja politică.[464]

Activismul acestei tinere generații de intelectuali legați de originea etnică maghiară şi fascinați de bolşevism ca ideologie a acțiunii sociale, convinşi de posibilitatea de integrare fără asimilare: toate acestea se rezumă în fulminanta ascensiune a lui Sütő, care s-a născut într-o familie de țărani în 1927, a intrat în partid la 20 de ani, a fost cooptat în Uniunea Scriitorilor la nici 22 de ani şi numit redactor-şef al „Falvak Népe" în 1950, la doar 23 de ani.[465] Deşi fiu de agricultori de condiție mijlocie, ruinați de colectivizare, Sütő va cânta într-o dramă teatrală compusă la comanda partidului lupta de clasă la sate şi începutul „transformării socialiste a agriculturii".[466] Pusă în scenă în 1950, piesa sa a fost un element obligatoriu al repertoriilor grupurilor de teatru de amatori timp de mai mulți ani. În noiembrie 1952, autorii acesteia (Sütő şi un alt tânăr scriitor, Zoltán Hajdu) au primit consistentul premiu de stat de categoria a III-a, echivalentul premiului Stalin.[467]

Aceştia erau anii dominației avântului ideologic în chiar interiorul culturii maghiare transilvănene. Reviste literare, publicații ştiințifice, se luau la întrecere pentru a demasca duşmani, pentru a denunța autori, poeți, gânditori mic-burghezi, decadenți, revoluționari. Acea imensă şi dezonorantă producție literară şi eseistică era alcătuită dintr-un amestec paradoxal de adeziune ideologică şi spirit pus în slujba națiunii, fără a declanşa vreun conflict interior în autorii implicați, care credeau sincer că vor apropia populația rurală de socialism. Săptămânalele literare con-

464 *Levél a nempolitizáló fiatalokhoz, în* „"Falvak Népe", 2 noiembrie 1947.

465 Datele biografice citate provin din cartoteca Uniunii Scriitorilor, o parte din aceasta este găzduită de arhiva Securității (ACNSAS, fond Documentar, dosar 131, vol. XV, „Problema artă-cultură. Uniunea Scriitorilor", f. 267).

466 A. Sütő, Z. Hajdu, *Mezítlábas menyasszony (színjáték 3 felvonásban 7 képben)*, A RNK Írószövetségének Irodalmi és Művészeti Kiadója, Bucureşti, 1950.

467 *Állami díjas íróink*, în RMSZ, 26 noiembrie 1952.

stituiau, deci, după cum afirma dogmaticul redactor-şef al „Igaz Szó", „o armă cu care scriitorii noştri pot să lupte pe faţă pentru înflorirea literaturii noastre, naţională ca formă, socialistă ca şi conţinut".[468] Dar nu era oare posibil să existe preocupări pentru cultura maghiară fără a se cita continuu revistele din patria-mamă, prin urmare ale unui alt stat, sau fără a face referire la ideea unei naţiuni culturale maghiare care să transgreseze graniţele statale? Nu, nu era, după cum o demonstra o cronică literară de o violenţă verbală surprinzătoare şi involuntar comică:

O proză excelentă o găsim în nuvela „Chiaburii". Acţiunea este foarte simplă, la bordul a 10-15 care trase de boi, chiaburii satului poartă grâul la centrul de recoltare al silozurilor. Autoarea, cu măiestria unei adevărate scriitoare, analizează sub raze X infamia lumii interioare şi cruzimea fără limite a chiaburilor.[469]

Câţiva ani mai târziu însă, apariţia relaxării internaţionale aducea un risc total contrar:

Nuvelele publicate în ultimele luni reflectă starea proastă a prozei noastre în limba maghiară. Aceasta se traduce, pe de o parte, în caracterul apolitic, pe de altă parte în continua raportare la trecut. De aici derivă slaba incisivitate socio-pedagogică a operelor publicate în „Igaz Szó".[470]

În anul 1955 un scriitor denunţa „familiarismul"[471] sau, mai bine zis, spiritul de clan („familizmus" în maghiară) care domina minuscula redacţie a revistei „Igaz Szó", al cărei colectiv oferea judecata „de excelenţă", garanţie a unor venituri mai mari pentru autor, chiar şi pentru opere de valoare discutabilă. Noua generaţie de intelectuali, pe care partidul îi definea mai degrabă ca scriitori-cadre (*írókáderek*), a trecut prin anii '50 înconjurată de o lume de privilegii materiale care contrastau, mai mult ca niciodată, cu condiţiile generale de viaţă: locuiau în vile confiscate, aveau maşină şi şofer la dispoziţie, pentru deplasările de muncă se

468 ANDJM, 1134, dosar 118/1955, „Cum se reflectă învăţămintele celui de-al II-lea Congres al scriitorilor sovietici asupra muncii revistei «Igaz Szó»", raportul Comitetului Regional de partid, f. 116.
469 J. Lázár, *Erdélyi Vera: Búzahombár*, în „Igaz Szó", 1954, 1, p. 127.
470 ANDJM, 1134, dosar 118/1955, f. 116.
471 Andjm, 1134, dosar 118/1955, f. 127.

foloseau regulat de liniile aeriene interne, primeau premii substanțiale pentru completarea înainte de termen a operei (câteodată nici măcar terminată).[472]

Bineînțeles că nici intelectualii nu erau exonerați de ritualul criticii publice: în timpul unei „şedințe analitice” a Comitetului de partid al RAM, şeful Secției agrare l-a acuzat pe autorul nuvelei intitulată *O baniță de grâu* de confuzie ideologică pentru că nu a realizat bine distincția dintre personajele negative şi cele pozitive.[473] Un tânăr poet talentat, János Székely, a fost certat de prim-secretar deoarece poezia sa „nu reflectă nici un conținut socialist”.[474] Unica autoritate care putea acorda absolvirea intelectualilor era Secția cultură, potrivit căreia era de apreciat faptul că „Igaz Szó” combătea în mod eficient „tendințele nesănătoase ale scriitorilor de la Cluj care încercau să o boicoteze”.[475] Polemica dintre cele două oraşe se năştea din perceperea, împărtăşită de autoritățile centrale şi care s-a dovedit adevărată în toamna anului 1956, unei relaxări ideologice la Cluj, un centru cosmopolit, mai deschis din punct de vedere cultural, care, în ciuda încercărilor transferare a centrului cultural transilvănean la Târgu Mureş, rămânea principalul punct de referință al comunității maghiare.[476]

Instituția care a interpretat cu cea mai mare convingere furnizarea de cultură socialistă ca serviciu adus comunității a fost teatrul permanent de proză de la Târgu Mureş, construit în 1946 şi numit Teatrul Secuiesc de Stat (Székely Állami Színház). Spre deosebire de redacțiile culturale, unde munceau câteva zeci de scriitori, acesta număra 132 de salariați, printre care 42 de actori (4 dintre aceştia erau chiar cetățeni maghiari,

472 Despre profitabilitatea meseriei de intelectual integrat este clarificator următorul raport diplomatic maghiar. Pentru scenariul unui film schițat în 1953, doi tineri scriitori maghiari au primit un avans de 5.000 lei fiecare (echivalentul a 7-8 salarii lunare) şi promisiunea de a primi o compensație ulterioară de 22.000 lei la terminarea acestuia. MOL, fond XIX-J-1-k (România 1954–64, administrativ), b. 23 raport 08648, Bucureşti, 14 august 1954.

473 ANDJM, 1134, dosar 118/1955, f. 92.

474 ANDJM, 1134, dosar 118/1955, f. 94. Tatăl lui Székely a fost arestat după 1956 şi eliberat, după un an de închisoare, la intervenția lui Győző Hajdu şi János Fazekas (ACNSAS, fond Informativ, dosar 2534, vol. I, f. 40).

475 ANDJM, 1134, dosar 118/1955, f. 91.

476 În perioada 1945-55 Universitatea Bolyai de la Cluj produsese 1.969 de licențiați. În 1955-56 număra 1.618 de studenți înscrişi în sistem cu frecvență. Datele din volumul omagial al împlinirii a zece ani de la înființare: AA.VV., *A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem, 1945-1955.* Állami Tanügyi és Pedagógiai Könyvkiadó, Bucureşti, 1956, p. 11-2.

ce fuseseră reținuți în România după cel de-al Doilea Război Mondial).[477] Condus de faimosul regizor Miklós Tompa şi dotat cu o distribuție excelentă, acesta a devenit în câțiva ani nu numai instituția de prestigiu a oraşului, ci o mândrie la nivel național, deoarece demonstra că şi o zonă periferică putea întreține activități culturale de calitate. Asupra imaginii contemporane a teatrului cităm un articol „programatic" focalizat pe clasica comparație trecut-prezent:

Analizând istoria culturală a oraşului Târgu Mureş, constatăm că timp de secole, acei binevoitori care intenționau să ridice oraşul deasupra meschinului său provincialism nu au obținut niciodată roadele scontate. Aici au trăit Farkas şi János Bolyai, Ferenc Mentovich, Lajos Tolnai şi multe alte personaje de vază, ce împărtăşeau aceeaşi soartă: îngropați de indiferență, de intrigi, de ipocrizia burgheză. [...] În trecutul recent era încă considerat oraşul grătarelor [flekkenváros în maghiară, N.d.A.] unde nevoile culturale erau prea puțin sau deloc satisfăcute. Dar astăzi, după nici măcar cincisprezece ani, cât de schimbat este oraşul acesta! Chiar si caracterul său pare să se fi schimbat cu totul. Doar o transformare radicală a compoziției sale sociale a reuşit să determine o schimbare de asemenea proporții. Târgu Mureş, capitala Regiunii Autonome Maghiare, este astăzi unul dintre centrele culturale cele mai importante din țară. [...] Posibilitățile, perspectivele devin din ce în ce mai mari şi încep să se concretizeze abia acum. Cultura noastră, socialistă în conținut, națională în formă, este mai înfloritoare ca niciodată. Şi toate acestea contribuie la evoluția culturală a poporului nostru, şi la îmbunătățirea şi îmbogățirea condițiilor de viață.[478]

Împreună cu orchestra filarmonică, care, după părerea autorului, „formase simțul bunului-gust muzical într-un oraş în care, cu puțini ani înainte, muzica era monopolizată de operetă", teatrul a familiarizat generații întregi de cetățeni cu cultura clasică, mulțumită şi prețurilor accesibile: în 1959-60, un abonament varia între 14 şi 52 de lei, echivalentul a 2-5% din salariul lunar.[479] Regimul comunist a încercat chiar să folosească teatrul ca instrument de propagandă la sate. Printre sarcinile sale se numărau turneele rurale, temute de actori deoarece, în ciuda

477 MOL, fond XIX-j-1-k (România 1954–64, administrativ), b. 23, raport 00575, raport aspra Teatrului Secuiesc, Cluj, 16 februarie 1954.
478 „Falvak Dolgozó Népe", 25 februarie 1957, p. 8.
479 VZ, 4 octombrie 1959.

faptului că erau primiți cu o incredibilă ospitalitate la sate, aveau implicit ocazia să experimenteze „adevărata realitate" în care trăia populația. În 1953, unii dintre aceştia s-au plâns unui diplomat maghiar că a trebuit să împartă cu ceilalți, timp de două săptămâni, în ritmul a două spectacole pe zi, puțina pâine şi slănină pe care le-o oferiseră țăranii, deoarece la sate nu există practic nimic de cumpărat.[480] În timpul turneelor, denumite oficial „acțiuni de culturalizare" şi efectuate regulat în preajma Rusaliilor, teatrul avea sarcina de a distrage atenția maselor de la „influența misticismului".[481] Controlul ideologic asupra producțiilor se exprima printr-un elaborat lanț de cenzură care, pornind de la directorii teatrelor, implica Comitetul Executiv al Sfatului Popular şi Secția cultură a Comitetului Regional de partid, pentru a se încheia la Secția teatru a Ministerului Culturii.

După cum reiese din periodicele anchete interne asupra eficienței ideologice a instituțiilor culturale ale RAM, teatrul nu contribuia în măsură suficientă la crearea unui „nou tip de om", eliberat de meschinăria prejudecăților burgheze (deşi valorile şi formele de existență burgheze erau puse în scenă în cifru „critic"), pe lângă faptul că erau propuse „prea multe *piese* de succes, mai ales operete lipsite de conținut socialist".[482] Prim-secretarul nu avea niciun dubiu: „Piesele reprezentate la Târgu Mureş trebuiau alese în aşa fel încât să contribuie la reeducarea populației şi a muncitorilor, deoarece oraşul are un caracter mic-burghez".[483] Responsabilul pentru întocmirea unui repertoriu puțin aliniat obiectivului reeducării era chiar directorul, „elementul mic-burghez", însă ireproşabil din punct de vedere profesional şi mai presus de toate „protejat de Bucureşti"[484] şi, prin urmare, de neclintit din funcție, după cum constata neconsolată Secția cultură. Partidul nu era însă mulțumit nici de artişti, „slab controlați din punct de vedere ideologic", refractari la desele şedințe de autocritică şi, mai presus de toate, protagonişti ai „unei vieți private care lasă mult de dorit",[485] făcând obiectul predilect al bârfelor celorlalți, micul oraş fiind un microcosmos fără secrete. În toamna anului 1955,

480 MOL, fond XIX-j-1-k (România 1954–64, administrativ), b. 23 raport 09310, raport asupra Teatrului Secuiesc, Cluj, 23 iulie 1953.
481 ANDJM, 1134, dosar 119/1955, raportul Comitetului Executiv al Consiliului Popular Regional asupra activității teatrelor în 1954-55, Târgu Mureş, 25 septembrie 1955, f. 88.
482 ANDJM, 1134, dosar 119/1955, f. 73.
483 ANDJM, 1134, dosar 93/1954, f. 27.
484 ANDJM, 1134, dosar 93/1954, f. 25.
485 ANDJM, 1134, dosar 93/1954, f. 25.

criticile aduse modului de funcționare a teatrului mureșan au ajuns la Biroul Politic Regional, care a investigat modalitățile de întocmire a repertoriului, contribuția programei teatrale „la educarea maselor în spiritul patriotismului și internaționalismului proletar", la fel ca și modul prin care se „aprofundează legăturile cu masele".[486]

Redactorul-șef al revistei „Igaz Szó" a identificat o periculoasă „izolare etnică", deoarece nu erau trimise niciodată registre și experți români – chiar dacă aceștia cunoșteau limba maghiară. Piesa lui Gyula Illyés, *Fáklyaláng*, pusă în scenă cu un succes enorm în întreaga Transilvanie, era cam „neactuală"[487] în ceea ce privea tratamentul conflictului româno-maghiar în timpul Revoluției de la 1848 și nu contribuia la „aprofundarea fraternității dintre cele două popoare". Hajdu și-a încheiat intervenția prin enunțarea unei perspective care caracteriza întreaga concepție asupra rolului RAM, care nu era doar a sa, ci și a autorităților: teatrele Regiunii Autonome ar fi trebuit să propună un repertoriu concentrat mai mult pe operele scriitorilor maghiari din România, al căror subiect era construirea socialismului,[488] decât pe operele clasicilor literaturii maghiare. Sarcina Teatrului Secuiesc era, deci, de a se propune ca motor al dramaturgiei maghiare în România și, în ultimă instanță, ca moștenitor al tradiției începute cu 150 de ani înainte la Cluj, prin înființarea primului teatru maghiar permanent.

Ca și consecință a dezbaterii, afișul-program pentru stagiunea 1955-56 al celor două teatre permanente oferea un curios amestec de aderență ideologică (garantată prin bucăți de import sovietic), afirmarea valorilor „naționale" maghiare și concesii limitate față de gusturile burgheze ale publicului.[489] Teatrul Secuiesc a pus în scenă zeci de alte piese, printre care *Povestea unei iubiri* a lui Simonov („piesa analizează problemele conjugale ale bărbaților sovietici"), *Invazia* lui Leonov (centrată pe istoria unui grup de partizani) și *Întâlnire cu tinerețea* a lui Arbuzov. Piesa, care descria „vesela viață a oamenilor de știință sovietici",[490] a reprezentat, cel mai probabil, garanția autorizației de a pune în scenă restul programului,

486 ANDJM, 1134, dosar 119/1955, f. 69-70.
487 ANDJM, 1134, dosar 119/1955, f. 74.
488 ANDJM, 1134, dosar 119/1955, f. 75.
489 ANDJM, 1134, dosar 119/1955, f. 92-5. Raportul la care se face referire, nedatat însă din luna septembrie a anului 1955, conține o analiză savuroasă a afișelor teatrale, realizată de un funcționar al Secției știință și cultură a Comitetului Regional, urmând doar criteriul aderenței ideologice.
490 ANDJM, 1134, dosar 119/1955, f. 93.

chiar dacă Comitetul Regional de partid autorizase, pentru anul 1955-56, o singură piesă de producție „națională", *Învățătoarea* lui Sándor Bródy, care prezenta o temă destul de melancolică: „viața grea a unei învățătoare în societatea clasistă a primilor ani ai secolului al XIX-lea". Pentru a completa repertoriul şi a îmbogăți valența culturală, au fost folosiți Schiller, Rostand şi chiar şi Molière, a cărui piesă, *Mizantropul*, era totuşi transpusă în cheie ideologică în modul cel mai savuros posibil: „Piesei îi lipseşte acțiunea, aceasta existând doar atât cât este necesar să creioneze personajele. Aristocratul Alceste demască caracterul putred şi corupt al mediului său social".[491]

Chiar şi în cele şapte puneri în scenă prevăzute pentru stagiunea 1955-56 a mai modestului teatru din Sfântu Gheorghe domina literatura sovietică. O excepție a fost făcută pentru drama istorică *Gábor Áron*, dedicată special – şi nu fără scopuri „didactice" – celebrului ofițer secui al grupărilor susținătoare ale autonomiei din timpul Revoluției din 1848-49.

Este prima dramă despre Gábor Áron compusă după 23 august 1944 care pune în relief caracterul popular-revoluționar al eroului, şi care, aducând în scenă pe tovarăşa sa de viață româncă, demonstrează cum legăturile dezvoltate prin convietuire şi înfrățire româno-maghiară îşi găsesc rădăcini în trecut, la fel ca şi o lungă tradiție istorică. Acestea au fost potențate şi făcute mai durabile de lupta comună împotriva opresorilor ambelor etnii, imperialiştii austrieci.[492]

În timp ce teatrul şi popularul cinematograf vehiculau visuri şi fantezii colective, presa cotidiană nu a reuşit niciodată să se elibereze de un metalimbaj ideologic şi de o sărăcie grafică de multe ori jenantă, care nu contribuiau deloc la popularitatea jurnalelor disponibile în număr din ce în ce mai mare. Cititorii potențiali nu lipseau deloc: doar în interiorul RAM, poşta distribuia în anul 1956 peste 143.000 de exemplare de produse de presă, cotidiene şi săptămânale. În fruntea clasamentului se afla foaia maghiară cu distribuție națională „Előre", distribuită în 30.000 de exemplare, pe loc secund se afla săptămânalul dedicat satelor, „Falvak Dolgozó Népe", cu 13.000 de exemplare, în timp ce locul al treilea îl ocupa

491 ANDJM, 1134, dosar 119/1955, f. 94.
492 ANDJM, 1134, dosar 119/1955, f. 95.

cotidianul maghiar local „Vörös Zászló” cu circa 11.000 de exemplare.[493] Mult mai puțin citite erau însă cotidienele în limba română: organul oficial de partid „Scînteia”, a cărui lectură făcea parte din obligația zilnică a tuturor membrilor activului, era difuzat în 9.000 de exemplare şi organul în limba română, publicația trisăptămânală „Steaua Roşie” nu ajungea la 4.000 de exemplare. Ce se putea învăța din presa anilor ’50? Pentru început, abonații nu citeau aproape niciodată ziarul în ziua în care acesta era tipărit: din cauza disfuncțiilor sistemului poştal acesta ajungea în mâinile cititorului cu una, două sau chiar trei zile întârziere. „Vörös Zászló” era extrem de rudimentar şi în esență: doar patru foi tipărite, fără niciun fel de intrare de publicitate, rubrică meteo, cronică sportivă şi nici măcar rubrica pentru anunțuri funebre. Până în 1956, foaia a fost dominată, în afară de „consultații” – de un soi de glosă bisăptămânală dedicată agitatorilor urbani şi rurali – scrisori, cel mai adesea puțin informative şi câteodată neintenționat comice, trimise cu scopuri diferite (aprecieri, plângeri, denunțuri de concetățeni sau consăteni, mai ales chiaburi) de la circa 400 de corespondenți voluntari, în marea lor majoritate învățători sau colectivişti. Cotidianul regional a început să îşi schimbe înfățişarea doar în a doua jumătate a anilor ’50. În luna ianuarie a anului 1956, în rubrica dedicată programelor radiofonice, pe lângă cele ale Radio Bucureşti şi cele ale Radio Moscova au apărut şi acelea ale Radio Budapesta. În primii ani ai deceniului ’60, în ciuda permanenței virulente a substratului ideologic, ziarul s-a transformat ca paginație şi ca diversitate pe scară tematică: au apărut o rubrică permanentă de cuvinte încrucişate, o coloană intitulată *Noutăți din lume*, o rubrică culinară săptămânală şi una dedicată sănătății. Tot atunci au apărut şi anunțuri publicitare pentru festivitățile de Crăciun (mai exact, Sărbătoarea bradului) şi cele ale agenției naționale de turism (ONT Carpați), care făcea din ce în ce mai frecvent reclamă destinațiilor ei „externe”, unica posibilitate (colectivă bineînțeles) de a ieşi din țară până la mijlocul anilor ’60: o călătorie organizată pentru Anul Nou 1959 în Ungaria, extinsă pe o durată de şase zile, costa 1.100 lei de persoană, puțin mai mult decât un salariu lunar.[494]

RAM a îndeplinit rolul unei „sere culturale” pentru minoritatea maghiară din Transilvania. Chiar dacă reproducerea identității culturale a rămas posibilă în întreaga Transilvanie, chiar aici, în una dintre zonele

493 ANDJM, 1134, dosar 143/1956, raport asupra difuzării presei cotidiene în RAM, Târgu Mureş, nedatat [însă martie 1956], f. 255-60.

494 VZ, 15 octombrie 1959.

sale cele mai îndepărtate şi înapoiate, intelectualii şi politicieni au reuşit să desfăşoare mult mai liber ca oriunde altundeva, chiar dacă nu complet nederanjați, o politică dublă: de potențare a bazelor de legitimare a regimului şi, în acelaşi timp, de promovare a identității maghiare. Foloseau, prin urmare, un soi de „discurs ambivalent" în care rigoarea ideologică şi prin urmare şi represiunea manifestărilor de „naționalism" (de exemplu intonarea imnului sau expunerea tricolorului maghiar) se îmbinau cu conservarea unui substrat identitar „pur", necompromis de proiectul de modernizare.

5.4. O problemă nesoluționată: înapoierea economică

Regimul comunist a moştenit în Transilvania problema înapoierii economice şi a subdezvoltării unei tipice periferii est-europene, pe care nici monarhia dualistă, nici statul român interbelic, nici a „doua administrație maghiară" dintre 1940-44 nu au înfruntat-o cu seriozitate.[495] Nouă locuitori din zece locuiau într-un context rural chiar şi după sfârşitul celei de-a doua conflagrații mondiale (80%, o pondere destul de ridicată față de alte regiuni din Transilvania). În anii '30, mortalitatea infantilă[496] depăşea din plin procentul de 10% şi, în unele zone precum județul Odorhei, ajungea chiar la 20%.[497] Aceste date erau aliniate la procentele naționale româneşti (14,3% în 1948, unul dintre procentele cele mai îngrijorătoare la nivel european),[498] dar înregistrau valori duble sau chiar triple față de zonele mai dezvoltate ale Transilvaniei, precum județele săseşti (Sibiu, Braşov), sau Banatul multietnic (Timişoara, Arad). Sănătatea populației era periclitată de un regim alimentar puțin variat şi de calitate din ce în ce mai proastă, precum şi de lipsa apei potabile, apărând bolile tipice ale subdezvoltării: tifosul (existau

495 Pentru o introducere generală cfr. B. Köpeczi *et al.* (coord.), *The History of Transylvania*, Akadémiai, Budapesta, 1994; o analiză critică a politicii economice a guvernului maghiar în Transilvania de Nord, între anii 1940-44, în S. Oláh, *Gyakorlati gondolkodásmód és megmerevedett etatizmus (1940-44)*, în „Korall", 4, 2004, pp. 98-112.

496 Datele se referă la decesele survenite în primul an de viață.

497 *Monografia*, p. 199. Autorii au extras datele dintr-o anchetă istoriografică efectuată de scriitorul şi jurnalistul György Bözödi: *Székely bánja*, Mefhosz, Budapesta, 1938.

498 *Monografia*, p. 200.

încă sute de cazuri la un an după 1944 şi până la jumătatea anilor ’50) şi tuberculoza, care în 1940 ucisese în județele secuieşti aproape 1.000 de persoane, iar în 1952, încă circa o sută doar în oraşul Târgu Mureş.[499]

O altă plagă istorică era reprezentată de emigrarea dictată de rațiuni economice mai mult decât politice. Chiar dacă puțin locuită (42,7 loc./km^2 în 1930, 54,2 în 1956),[500] deja de la începutul secolului XX Secuimea se caracteriza printr-o suprapopulare rurală estimată la o cincime din populație. Într-o perioadă de şaizeci de ani, între 1880 şi 1941, peste 150.000 de persoane au migrat către centrele industriale, în primul rând către Braşov şi Bucureşti.[501] La aceştia de adaugă refugiații, imigranții sau deportații, ca o consecință a frecventelor răsturnări politice (trei schimbări de frontieră şi de administrație statală în mai puțin de treizeci de ani: 1919, 1940, 1944). Rezultatul celor trei decenii de continue turbulențe politice şi sociale s-a concretizat în stagnarea populației, combinată cu o creştere procentuală a românilor: între 1941 şi 1948 județele secuieşti au pierdut 34.000 de locuitori, iar numărul maghiarilor a scăzut cu 57.000 de persoane, în timp ce numărul românilor a crescut cu aproape 36.000 de persoane.[502]

Doar în 1948, o dată cu finalizarea procesului de repatriere a miilor de militari maghiari şi români capturați de Armata Roşie, populația a reînceput să se dezvolte rapid: de la 668.983 de locuitori în 1948, la 731.387 în 1956, pentru a ajunge în 1959 la cifra de 757.019. În 10 ani, sporul real al populației a fost, prin urmare, de 88.000 de persoane, cu o creştere medie anuală de 1%. Acest rezultat a fost posibil înainte de toate datorită permanenței unui procent ridicat de reproducere naturală (la care se adăuga o legislație uşor anti-avort, nu la fel de dură ca cea impusă de Ceauşescu începând cu 1966, dar la fel de restrictivă până în 1957). Aceasta a depăşit în perioada 1948-56 procentul mediu transilvănean în materie (9,6 față de 7,1 la mie), rezultatul fiind puțin inferior celui național.[503] S-a observat că anii 1948-56 au reprezentat unicul moment din istoria demografică a Transilvaniei ulterioară anului 1918 în care populația de naționalitate maghiară a RAM, la fel ca şi cea a întregii Transilvanii, a

499 *Monografia*, p. 203-7.

500 *Anuarul Statistic al Regiunii Autonome Maghiare 1960,* op. cit., p. 32.

501 R.K. Nyárády, *Erdély népesedéstörténete*, Központi Statisztikai Hivatal Levéltára, Budapesta, 2003, p. 86.

502 E. Á. Varga, *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája,* vol. I*, Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850-1992 között*, Teleki László Alapítvány-Pro Print, Budapesta-Miercurea Ciuc, 1998, p. 35.

503 Nyárády, *Erdély népesedéstörténete*, op. cit., pp. 346-7.

înregistrat o rată de reproducere superioară celei a populației române (11 față de 10,8 la mie).[504] Aceasta s-a datorat, pe de o parte, unor factori „naturali" precum, în RAM, atingerea unui echilibru temporar între o rată ridicată a natalității și o rată a mortalității în continuă diminuare, pe de altă parte, efectelor benefice ale autonomiei și drepturilor lingvistice și culturale asupra spiritului public al populației maghiare. În anii următori, tendința pozitivă a cunoscut ulterioare îmbunătățiri: în 1958, mortalitatea generală a scăzut la 8,8 la mie și la fel și cea infantilă, care doar în 1944 ajunsese la 20%; se atestau, prin urmare, la doar cincisprezece ani distanță, 5,8 procente – valoare inferioară nu doar mediei naționale, dar și celei din state precum Polonia, Iugoslavia, Bulgaria și Portugalia.[505] Mortalitatea infantilă varia însă în măsură semnificativă în funcție de raioane: în timp ce în reședința de regiune Târgu Mureș, sediul clinicilor universitare, era atestată în 1958 o pondere de 4,2%, într-un raion periferic precum Târgu-Secuiesc proporția atingea încă 10%.[506]

La creșterea demografică a contribuit și abandonarea tradiționalei strategii migratorii (datorată și imposibilității de a schimba rezidența după voie). În anii 1948-56 au părăsit teritoriul RAM doar 2.505 persoane, în timp ce circa o mie au venit din alte regiuni.[507] Fluxul migrator al celor care s-au transferat din RAM în „orașele socialiste", adică în centrele Transilvaniei meridionale, în care se concentra industria minieră și complexul militar-industrial, a rămas un fenomen circumscris statistic.

Exigența unei transformări radicale a țesutului socioeconomic secuiesc a fost afirmată de propagandă, care dădea voce incriminărilor de la periferie față de daunele făcute la nivel central și condamna emigrarea pe plan moral: „O parte nu mică din cei care au emigrat din Secuime s-a compromis complet și s-a declasat amestecându-se în meandrele pestilențiale ale metropolelor capitaliste".[508] Propaganda nu mințea deloc în acuzația de inerție și abandon pe care o aducea diferitelor regimuri postbelice: conștientizarea înapoierii a indus o percepere favorabilă sau neutră a proiectului egalitar comunist chiar și la indivizi ideologic dis-

504 E. Á. Varga, *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből,* Püski, Budapesta, 1998, pp. 174-5.
505 *Monografia*, p. 200.
506 *Monografia*, pp. 47-53.
507 *Monografia*, p. 82.
508 G. Veress, *A Magyar Autonóm Tartomány megújhodása*, în „Korunk", 1957, 8, p. 970. Veress era directorul Biroului Statistic Regional al RAM.

tanți față de marxism-leninism, pe baza unui postulat milenarist comun, impregnat de orgoliu identitar. Promisiunea că pentru a supraviețui populația nu ar mai fi avut nevoie să migreze prefigura noul guvern ca purtător al unui autentic proiect social. RAM era percepută de propria sa populație maghiară drept insula unde se putea avea o existență relativ normală într-o perioadă istorică frământată. A migra din RAM înspre centrele cu o industrializare rapidă presupunea un puternic risc de asimilare, chiar dacă până în 1960 în Transilvania nu a fost atacată politica de şcolarizare, datorită căreia funcționau pretutindeni şcoli separate sau secții cu limba de predare maghiară.

O dată cu rapida creştere demografică înregistrată în anii '50 şi cu începutul colectivizării, suprapopularea rurală a devenit o problemă socială din ce în ce mai gravă. Mişcarea migratoare a fost în marea ei majoritate *internă*, exprimându-se printr-un clasic fenomen de urbanizare. În 1948, abia 15% dintre locuitorii RAM îşi aveau reşedința la oraş şi jumătate dintre aceştia, circa 50.000, erau concentrați la Târgu Mureş. În 1959, ponderea lor ajunsese la 30%. Deşi rata de creştere din RAM a depăşit media transilvăneană,[509] nu era vorba de o creştere excepțională, deoarece urbanizarea a reprezentat în anii socialismului un fenomen general, după cum arată următorul tabel:

TABELUL 5.1
Evoluția populației urbane în România (1930-66)

	Locuitori în context urban			Locuitori în localități suburbane			
	N.	%	N. orașe	Locuitori de la oraș	N.	%	Variația % a mediei anuale
1930	3.051.253	21,4	142	2.865.027	186.226	1,3	2,19
1948	3.713.139	23,4	153	3.486.995	226.144	1,4	- 0,36*
1956	5.474.264	31,3	171	4.746.672	727.592	4,2	3,10
1966	7.305.714	38,2	183	6.220.089	1.085.625	5,6	2,72

*În perioada 1941-48
Sursă: E. Á. Varga, *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből,* Püski, Budapesta 1998, p. 183.

509 *Anuarul statistic al Regiunii Autonome Maghiare 1960*, op. cit., p. 29.

Cazurile cele mai relevante privesc oraşul Stalin/Braşov, care între 1948-66 şi-a dublat populaţia (de la 83.000 la 163.000 de locuitori), şi alte centre mai mici ca Hunedoara, polul siderurgic al Transilvaniei meridionale, unde în 1956 două treimi din populaţie erau alcătuite din tineri muncitori de sex masculin, sau oraşele miniere Petroşani şi Zerneşti, care şi-au multiplicat de trei sau chiar de patru ori populaţia doar în intervalul 1948-56.[510]

Întorcându-ne la Regiunea Autonomă Maghiară, între anii 1951-57 au migrat de la sate în centrele urbane 46.569 de persoane;[511] fluxul a fost susţinut între 1951-54, pentru a se opri în următorii trei ani, când colectivizarea a fost temporar suspendată. În ciuda migraţiei interne, populaţia rurală a rămas foarte stabilă în anii '50: de la 566.000 în 1948 a coborât la 522.000 la sfârşitul anului 1956, însă aceste date trebuie analizate cu atenţie. Dacă la cei 522.000 de locuitori ai satelor propriu-zise îi adăugăm pe cei 45.000 de locuitori ai aşa-ziselor „localităţi asimilate oraşelor", obţinem aceleaşi date ca în 1948. Populaţia rurală s-a micşorat într-adevăr proporţional, dar nu în termeni absoluţi.[512] În anii '50, un alt factor care a descurajat afluenţa către oraşe a fost lipsa de coordonare logistică cu care s-a iniţiat transformarea violentă a societăţii. Absenţa unor programe de construcţii populare masive a generat, în cea mai mare parte a centrelor urbane, o lipsă cronică de locuinţe, care atinsese limite intolerabile la sfârşitul deceniului.[513] Unicul program de construcţii, început în prima jumătate a anilor '50, se baza pe încurajarea iniţiativei private, prin concesiunea, aprobată de Consiliul de Miniştri pe data de 3 decembrie 1953, a unui împrumut pe douăzeci de ani cu dobândă moderată pentru unele categorii privilegiate, precum muncitorii fruntaşi şi colhoznicii. Iniţiativa a avut succes doar în oraşul Târgu Mureş, unde în zece ani au fost construite peste 1.500 de case individuale, care au format un nou cartier rezidenţial în proximitatea centrului oraşului. Pe de altă parte, cetăţenii obişnuiţi, care nu erau incluşi în categoriile „privilegiate", au văzut cum până

510 *Recensământul populaţiei din 21 februarie 1956,* vol. II, *Structura demografică a populaţiei,* Direcţia Centrală de Statistică, Bucureşti, 1960, p. XX.

511 *Monografia*, p. 81.

512 În 1955 au fost înregistrate în RAM 147.370 de „societăţi agricole", dintre care 90% erau „private", administrate de o singură familie. In 1959, numărul familiilor a crescut la 151.187, dintre care trei sferturi intraseră deja în sectorul socialist (*Anuarul statistic al Regiunii Autonome Maghiare 1960*, op. cit., pp. 71-3)

513 S. Fuchs, *Din istoria transformării socialiste a oraşului Tg. Mureş*, în „Studii şi articole de istorie", 1964, pp. 355-74.

la sfârşitul deceniului spaţiul locativ pe cap de locuitor s-a redus de la cei $8m^2$ prevăzuţi de lege la $4{,}1m^2$ (Târgu Mureş), sau chiar la $3{,}5m^2$ (Iaşi).[514]

Lumea rurală reacţionase la primul val al colectivizării, refugiindu-se în autosubzistenţă. În doar doi ani, între 1951 şi 1953, numărul porcinelor din RAM a crescut de la 103.000 la 250.000.[515] Spre deosebire de Ungaria, autorităţile comuniste române au permis ţăranilor o marjă de toleranţă în ceea ce privea practicile semilegale ce le putea permite să supravieţuiască pagubelor economice (exproprierea terenurilor şi a mijloacelor de producţie) ce le fuseseră cauzate de politica agrară promovată de sistem. Ceea ce i-a forţat pe ţărani să abandoneze satele a fost, deci, discriminarea fiscală, care îi constrânsese să îşi diversifice propriile activităţi pentru a putea supravieţui (în 1956 a şasea parte din populaţia rurală nu se mai ocupa oficial de agricultură), şi, bineînţeles, cel de-al doilea val de colectivizare, definitiv de altfel, dintre anii 1958-62.[516]

Dezvoltarea aşteptată şi necesară nu a fost simţită, în cea mai mare parte a ţării, până pe la jumătatea anilor '60, şi chiar şi în Secuime modernizarea şi progresul economic au apărut obsesiv doar în retorica oficială. În realitate, anii '50 au fost marcaţi de două planuri cincinale, care au urmat celor anuale din 1949 şi 1950. La fel ca şi în celelalte ţări comuniste, planul cincinal dintre 1951-55 a concentrat şi în România aproape toate investiţiile în industria grea şi mai ales în sectorul militar, care, în perioada de trei ani cuprinsă între 1951-53, a ajuns să absoarbă 20% din resursele destinate economiei. La dezvoltarea polilor industriali, în afară de Bucureşti şi zona petroliferă de la Ploieşti,[517] au fost privilegiate două zone în care erau disponibile resurse şi manoperă (zona din jurul Braşovului şi bazinul carbonifer al Jiului).

Cel de-al doilea plan cincinal (1956-60), lansat în decembrie 1955 cu ocazia celui de-al II-lea Congres al partidului, nu a adus modificări substanţiale faţă de modelul de dezvoltare definit de planul precedent. Rata anuală a investiţiilor s-a menţinut la un nivel înalt (în medie 19,7%) în timp ce resursele destinate agriculturii nu depăşeau 12-13%. Sprijinit de consilierii economici sovietici, guvernul s-a axat pe dezvoltarea sus-

514 ANDJM, 1134, dosar 240/1959, p. 90.
515 *Anuarul statistic al Regiunii Autonome Maghiare 1960*, vol. II, op. cit., p. 116.
516 *Recensământul populaţiei din 21 februarie 1956*, vol. II, op. cit., pp. 320-1.
517 Analiza cea mai completă asupra dezvoltării economiei române în deceniile socialismului rămâne cea a lui T. Réti, G. Hunya, A. R. Süle (coord.), *România 1944-1990. Gazdaság – és politikatörténet*, Medvetánc-Atlantisz, Budapesta, 1990, pp. 36-7.

ținută a unor zone alese. În perioada 1953-60, doar capitala a absorbit în medie 15,6% din investiții, urmată de regiunile Bacău (11,4) şi Ploieşti (9,4). Unicele zone transilvănene suprafinanțate au fost Hunedoara şi Braşov.[518] Analiza repartiției geografice a investițiilor demonstrează faptul că dezechilibrele economice dintre diferite zone ale țării, deja vizibile, s-au accentuat ulterior, afectând în special patru regiuni nord-transilvănene (Cluj, Baia Mare, Oradea, RAM), care în 1956 numărau 3.561.770 locuitori, din care 1.265.402 (35,6%) de naționalitate maghiară.[519] Acestea au beneficiat în perioada luată în considerare de un procent de 12%, echivalentul a abia jumătate din necesarul lor demografic. În ciuda tradițiilor industriale ale unor centre urbane discriminate de planificare, a devenit evident că responsabilii cu economia continuau să aibă puternice rezerve (la fel ca şi în perioada interbelică) – dictate de considerente de securitate internă – în efectuarea de investiții majore în zonele considerate „de risc", adiacente granițelor româno-maghiare şi populate în marea lor majoritate de elemente alogene.

Deşi poziționată în centrul țării, RAM a fost considerată drept zonă neprioritară din punct de vedere economic; în ciuda procentului de 4,2% din populație, i-a fost atribuită o cotă medie de investiții de 2,7%, date aliniate zonelor Iaşi şi Suceava, caracterizate de o structură încă şi mai arhaică. Investițiile în RAM au fost concentrate pe realizarea întreprinderilor de stat, neglijând exigențele locale precum îmbunătățirea rețelei de comunicații.[520] Investiția cea mai ambițioasă a fost centrala termoelectrică Steaua Roşie, de 75 MW, pusă în funcțiune în luna aprilie 1954 cu participarea specialiştilor sovietici. Pe tot parcursul deceniului '50, aceasta a furnizat 15% din totalul producției româneşti de energie electrică,[521] devenind imediat floarea de la butoniera proiectului de modernizare, deoarece a permis electrificarea zonelor rurale ale RAM.[522] Construită

518 Elaborare a datelor din *Anuarul statistic al Republicii Socialiste România*, Direcția Centrală de Statistică, Bucureşti, 1966, pp. 384-5.

519 *Recensământul populației din 21 februarie 1956,* vol. II, op. cit., pp. XXXIV-XXXV.

520 Pentru a acoperi cei 125 de kilometrii ce separau Târgu Mureş de Cluj acceleratul făcea patru ore cu schimb de locomotivă la Războieni. Reşedința RAM avea o unică legătură feroviară cu Bucureştiul, un rapid de noapte; călătoria de 500 de kilometri dura treisprezece ore. Date despre orarul Căilor Ferate în VZ, 2 iunie 1956.

521 *Monografia*, p. 65.

522 Chiar şi acest proiect a avansat din păcate cu mari întârzieri. Până în 1944 fuseseră electrificate doar 31 din cele aproape 700 de sate ale RAM; în cincinalul următor numărul lor ajunsese abia la 98 (*Monografia*, p. 66).

în etape forțate din motive de prestigiu politic, centrala s-a distins prin defecțiuni repetate, acumulând în doar doi ani de funcționare treizeci și șase de avarii și douăzeci și cinci defecțiuni. Episodul cel mai grav, explozia în cuptorul celei de-a doua turbine din 24 iunie 1955, a cauzat victime, grave pagube materiale și – nu în ultimul rând – demiterea în masă a opt specialiști, toți români, acuzați de directorul maghiar de sabotaj, la fel ca și o epurare ce a implicat responsabilii Ministerului Energiei.[523]

Erorile din domeniul economiei erau de asemenea proporții încât nu puteau constitui un secret pentru cei aflați în preajma puterii. În 1957, președintele Comitetului de Stat al Planificării, Gaston Marin, a explicat fără rezerve unui diplomat maghiar că multe dintre dificultățile productive relaționate centralei Steaua Roșie erau datorate unei erori de natură tehnică. Geologii garantaseră eronat că centrala electrică ar fi dispus timp de decenii de enorme resurse de gaz natural, care după doi ani de la construirea acesteia se terminaseră brusc. Proviziile erau furnizate de o conductă lungă de 30 km, construită în grabă, din rațiuni de prestigiu politic și fără a lua în considerare costurile.[524]

Aceleași contradicții între discursul oficial și situația reală puteau fi constatate și în ceea ce privea stabilimentul Simó Géza de la Târgu Mureș, definit ceremonial drept „cel mai mare din Europa centrală".[525] Complexul apăruse în 1949 prin exproprierea și fuziunea a cinci fabrici de mobilă, proprietate a două familii evreiești (Székely și Réti) care au emigrat ulterior în Israel. Numită după un reprezentant al mișcării clandestine, „noua" fabrică de mobilă deținea 345 de angajați și producea puțin mobilier de calitate. În 1960, numărul angajaților ajunsese la 2.000, transformând-o în cea mai importantă fabrică din oraș – însă creșterea personalului nu a fost însoțită de nicio investiție tehnologică importantă. După cum sublinia un raport diplomatic maghiar asupra dezvoltării economice a RAM, între 1949 și 1959 statul investise în fabrica de mobilă 20 de milioane de lei, 1% din investițiile totale în regiune, de altfel modeste. „Față de cât sunt de mândri de fabrică, este o sumă de-a dreptul

523 ANDJM, 1134, dosar 143/1956, raport asupra activității centralei termoelectrice Steaua Roșie, Târgu Mureș, 9 aprilie 1956, f. 339-50.

524 MOL, fond XIX-J-1-j (România 1954–64, corespondența secretă), b. 12, raport 001088, „Convorbire cu președintele Comitetul de Stat al Planificării", București, 12 februarie 1957.

525 „Népújság", 15 octombrie 1949. Cele cinci întreprinderi (în realitate ateliere meșteșugărești) fuseseră naționalizate în luna ianuarie 1949, printr-un decret al Ministerului Industriei.

ridicolă" – comenta sarcastic într-un raport consilierul economic al ambasadei maghiare. De-a lungul întregului deceniu '50, fabrica de mobilă a continuat să funcționeze ca structură artizanală, și munca pe bandă automatizată nu era prevăzută în nici o etapă a producției.[526] Dificultățile în garantarea aprovizionării constante cu materie primă, adică lemn, constrângea direcțiunea firmei să impună muncitorilor un ritm de muncă „flexibil": dacă exista material suficient erau încurajați să depășească planul de producție zilnic, în timp ce în perioadele în care aprovizionările cu materie primă erau nesubstanțiale le erau acordate, neoficial, zile de concediu plătite.[527] Un alt defect structural era constituit de diviziunea muncii între departamentele care produceau mobilier destinat comercializării interne și cele programate pentru export. Către sfârșitul anilor '50, fabrica Simó Géza producea circa 50.000 de piese de mobilier pe an, din care o zecime era destinată exportului, mai ales în Uniunea Sovietică. În timp ce prețurile destinate pieței interne necesitau abia 30 de ore de muncă, cele – mult mai înalt calitative – destinate pieței externe necesitau cel puțin 300. Mobilierul dedicat expres noului strat social al muncitorilor era atât de slab calitativ încât a provocat protestele cititorilor, în așa fel încât chiar și cotidianul regional „Vörös Zászló" a fost constrâns să se ocupe de acest lucru într-un scurt articol de critică constructivă intitulat *Să fabricăm mobilier de mai bună calitate!*[528]

Deși producția industrială totală a fabricilor din RAM a crescut în anii 1950-58 de mai mult de trei ori și jumătate, depășind cu 15% ritmul de creștere național,[529] expansiunea diferitelor sectoare industriale în RAM nu a fost deloc omogenă: producția de energie electrică a crescut, de exemplu, de 400 de ori, în timp ce cea a zahărului s-a limitat la o modestă dublare, incapabilă să satisfacă exigențele alimentare ale unei populații în creștere.[530] Industria bunurilor de consum (ustensile, produse

526 MOL, fond XIX-J-1-j (România 1954–64, corespondența secretă), b. 10, raport 008282, „Dosar asupra situației economice a Regiunii Mureș-Autonome Maghiare în 1961", București, 17 octombrie 1962.

527 Acest obicei a fost semnalat într-un raport completat de responsabilii cu industria ai Comitetului Regional de partid (ANDJM, 1134, dosar 143/1956, f. 212-5). În raport a fost citat cazul unui tâmplar care produsese într-o singură zi 625 de piese, față de 260 prevăzute de normă: calitatea proastă a acestora a necesitat o nouă rindeluire, care a necesitat timp și cheltuială.

528 *Gyártsunk jobb minőségű bútort*, în VZ, 14 septembrie 1958.

529 *Monografia*, p. 71.

530 *Monografia*, p. 73.

alimentare) a fost constant sacrificată în favoarea industriei grele şi RAM a contribuit la economia naţională cu o cotă de bunuri mai mare faţă de cea consumată *in loco*. Cu o nuanţă maliţioasă puţin apreciată în capitală, planificatorii locali au observat că aceasta producea în 1958 14,6% din întregul coeficient român de energie electrică, din care consuma doar 2,7%, în timp ce restul de 12% era „exportat" în regiunile limitrofe. În anul următor, 1959, în RAM procentele de producţie au fost: 14,4% pentru unt, 10,7% zahăr, 13% tutun, 6,5% carne.[531] Ţinutul Secuiesc participa din ce în ce mai mult la dezvoltarea economică a ţării (3,4% din producţia industrială globală în 1955, 3,8% în 1958), în ciuda faptului că nu beneficia de bunăvoinţa planificatorilor. Bazele de dezvoltare au rămas, însă, tradiţionalele exploatări ale resurselor naturale cu care aceasta era dotată, în primul rând patrimoniul de păduri şi, în al doilea rând, folosirea sistematică a muncii neremunerate, oferită fie de munca forţată la care fuseseră constrânşi mulţi deţinuţi politici şi „normali", fie de munca recruţilor militari. Potrivit unei estimări, doar în RAM existau circa 14.000 de recruţi maghiari, ce proveneau din categorii sociale considerate nedemne de încredere, care fuseseră obligaţi să petreacă lunga perioadă de serviciu militar (de trei ani în prima jumătate a anilor '50, de doi ani în timpul anilor '60) la muncă forţată, mai ales în industria minieră şi în construcţii, care era obligatorie şi în general neremunerată.[532] Potrivit aceloraşi autorităţi locale, între anii 1952-60 doar mâna de lucru „voluntară" şi autoimpozitarea colectivă a permis realizarea, fără obligaţii faţă de stat, a lucrărilor de interes public cu care se lăuda propaganda oficială: 249 de clădiri şcolare, 341 de Case de Cultură, 310 poduri, zeci de kilometri de străzi, electrificarea a numeroase sate.[533] Analizând datele preluate din recensământul general din luna februarie a anului 1956, considerat credibil din punct de vedere metodologic chiar şi de către demografia maghiară,[534] notăm că naţionalitatea „titulară" în Regiunea Autonomă Maghiară nu a beneficiat de niciun privilegiu social real.

531 *Monografia*, p. 65.
532 *Kőbe és papírra írt múlt*, în „Krónika" (Cluj-Napoca), 23 decembrie 2003.
533 MOL, fond TUK (România 1954–64, corespondenţa secretă), b. 10, raport 008282, „Raport asupra situaţiei economice a Regiunii Mureş-Autonome Maghiare în 1961", Bucureşti, 17 octombrie 1962.
534 Varga, *Fejezetek*, op. cit., p. 42.

TABELUL 5.2
Compoziția socială a grupurilor etnice din RAM (1956, %)

	Populație	Muncitori	Funcționari	Meșteșugari în cooperative	Colhoznici	Cultivatori individuali	Meșteșugari și comercianți autonomi
Total	100,0	26,0	11,3	1,6	6,2	50,3	3,5
Români	20,1	21,0	14,1	0,6	3,6	58,2	1,8
Maghiari	77,3	26,6	10,4	1,9	7,0	49,5	3,6

Sursă: R.K. Nyárády, *Erdély népesedéstörténete*, Központi Statisztikai Hivatal Levéltára, Budapesta 2003, pp. 119-21.

Maghiarii erau suprareprezentați în așa-zisele „categorii sociale" ale muncitorilor, colectiviştilor şi meşteşugarilor, dar puternic subreprezentați – în ciuda prezenței RAM – printre „funcționari", adică stratul social care, mulțumită unei instruiri superioare, beneficia de mai multe posibilități de mobilitate socială. Tendința unei proletarizări mai accentuate a populațiilor alogene reiese şi din datele înregistrate la nivel național de același recensământ din 1956: își pierduseră proprietatea latifundiară, adică lucrau în gospodării colective, 18,7% dintre țăranii germani şi aproape 9% dintre cei maghiari, dar numai 3,8% dintre cei români. La oraş, figurau ca muncitori 53,7% dintre locuitorii de origine maghiară şi 62,3% dintre cei de origine germană, în timp ce procentul în rândurile populației de origine română se oprea la doar 46%.[535] Aceste date trebuie, bineînțeles, analizate în spirit critic. Categoria socială, atribuită mai mult sau mai puțin aleatoriu de către statistica de stat unui grup profesional, nu oglindea întotdeauna *statusul* real. Aceste date, confirmate de cele relative „sectoarelor profesionale", erau oricum ilustrative pentru 60% din populația clasificată ca fiind activă, pentru direcția luată de proiectul de integrare socială a minorităților prin restratificare, ce fusese conceput inițial pentru populația evreiască.

Să analizăm acum structura etnică şi profesională a populației urbane din RAM. La recensământul din 1956, marea majoritate a celor 208.000 de locuitori era de origine maghiară (77,1%), urmată de români (19,7%), evrei (1,4%) şi germani (0,6%). Paravanul autonomiei a permis amânarea până în a doua jumătate a anilor '60 a procesului de „ro-

535 *Recensământul populației din 21 februarie 1956*, vol. II, op. cit., pp. XLIV-XLV.

mânizare” masivă a oraşelor, evidentă în restul Transilvaniei, unde migrarea către centrele urbane stimula nu doar nivelarea socială, dar şi omogenizarea etnică. După cum demonstrează Tabelul 5.3, între anii 1948 şi 1966 populaţia urbană românească a crescut în întreaga Transilvanie cu 310% (de la 547.000 la 1.696.000), iar cea maghiară cu abia 61,4% (de la 435.000 la 702.000), în timp ce cea germană a crescut în măsură şi mai nesemnificativă. În consecinţă, componenta românească a reuşit să răstoarne în favoarea sa raportul de forţe, mai ales în centrele urbane.

TABELUL 5.3
Compoziţia etnică a populaţiei urbane în Transilvania (1930-66, %)

	1930	1948	1956	1966	1930-66	1948-66
Maghiari	37,9	39,7	31,6	26,8	- 11,1	- 12,9
Români	35,0	50,0	56,2	64,7	+ 29,7	+ 14,7
Germani	13,2	6,8	8,1	6,3	- 6,9	- 0,5
Evrei	10,4	2,1	2,2	≤ 1,0	- 10,0 ca.	- 1,5 ca.

Sursa: ivi. Pp. 274-5.

În ciuda dominaţiei demografice maghiare persistente în RAM, tradiţionala suprapunere între piramida etnică şi cea socială tindea să dispară, urmând tendinţele naţionale. Românii emergeau printre „gulerele albe” (34,5 % din populaţia activă, faţă de cei 25% din rândul maghiarilor), în timp ce aceştia din urmă erau amplu suprareprezentaţi în categoria muncitorilor de rând (46,4 % maghiari, 34% români).[536] Maghiarii au reuşit să păstreze o certă predominanţă doar într-un singur sector ocupaţional, acela al meşteşugarilor, aşa-zişii „mici comercianţi”, care formau tradiţional scheletul societăţii mic-burgheze: frecventau cercuri recreative şi sportive, erau abonaţi la presă, posedau aparate de radio, în unele cazuri chiar mijloace de transport private (mai ales biciclete, mai rar motociclete şi automobile). Dar până la sfârşitul anilor ’50, impozitarea dură şi continuele presiuni exercitate din partea autorităţilor pentru ca aceştia să îşi înceteze activitatea pentru a se aduna în cooperative au contribuit la diminuarea drastică a numărului acestora.

536 Idem, p. 321.

În termeni socioeconomici, autonomia a fost o experiență destul de modestă. Tinerilor cu potențial, ce proveneau dintr-un mediu social sărac, regimul le oferea posibilitatea unei rapide ascensiuni sociale. Pentru copiii muncitorilor sau angajaților comunali din Târgu Mureş admişi la facultate se deschidea intrarea în cadrul profesiilor de medicină şi farmaceutică, rezervate până la cel de-al Doilea Război Mondial descendenților claselor sociale superioare. Acelaşi lucru era valabil şi pentru studenții de la distanță ai Universităților din Cluj, Bolyai şi Politehnică: în anii '50 mai multe mii de licențiați de primă generație au intrat în ciclul productiv, nu doar ca ingineri, ci şi ca avocați, economişti, jurnalişti, contabili, precum şi ca funcționari ai aparatelor locale de partid sau ale nomenclaturii centrale. Doar în oraşul Târgu Mureş numărul licențiaților a crescut de la 1.115 în 1930 la 2.749 în 1962, dintre care 1.119 profesori şi învățători, 518 medici, 505 ingineri şi 408 „oameni de ştiință şi artişti".[537] Datorită faptului că, totuşi, în timpul celor treizeci de ani populația de la oraşe a trecut de la 38.000 la 73.000 de locuitori, creşterea numărului de licențiați era relevantă în termeni absoluți, nu însă şi din punct de vedere proporțional. În 1956, procentul licențiaților din interiorul RAM era mult inferior mediei naționale (5.439 de persoane, 0,7% din populație, față de 1,2%).[538] Dacă analfabetismul de masă a fost eradicat mulțumită campaniilor masive de alfabetizare realizate în rândurile populației adulte, şcolarizarea însoțită de dezvoltare industrială şi economică a generat, în preajma anilor 1958-59, un surplus semnificativ de forțe de muncă. În ciuda faptului că statisticile naționale nu înregistrau şomajul, oficial eliminat de către regim, analiza situației economice, care a însoțit planul regional de dezvoltare între anii 1960-65, a revelat faptul că în anul 1959 erau şomeri 4.500 de persoane şi pentru anul 1960 se prevedea o creştere a numărului celor fără locuri de muncă până la 15.000, ca şi consecință a abandonării satelor de către țărani.[539]

Prin urmare, progresul în ceea ce privea durata şi calitatea vieții nu s-a tradus în Regiunea Autonomă Maghiară într-un proiect organic de dezvoltare economică, ci într-o „pseudo-modernitate" culturală tipică societăților de tip sovietic.[540] În afară de controlul tendințelor centrifu-

537 Fuchs, *Din istoria*, op. cit., p. 369.
538 *Recensământul populației din 21 februarie 1956,* vol. II, op. cit., pp. 344-7.
539 ANDJM, 1134, dosar 226/1959, f. 96.
540 Reciproc conceptului lui V. Zaslavsky, *Storia del sistema sovietico. L'ascesa, la stabilità, il crollo,* Carocci, Roma, 2001.

ge, Bucureştiul şi-a concentrat atenţia asupra unor sectoare conexe nu producţiei, ci unui nou fenomen de masă, petrecerea timpului liber. Nu doar ascultarea radioului, ci şi mersul la cinematograf, la restaurant sau la stadion, vizionarea unui spectacol de teatru sau audierea unui concert, participarea la o excursie şi, începând cu anii '60, participarea la „magia" ritului televiziunii: viaţa cotidiană s-a îmbogăţit cu oportunităţi inedite la preţuri de cele mai multe ori accesibile. De pe la sfârşitul anilor '50, chiar şi presa a început, cu precauţiile de rigoare, să vehiculeze norme şi valori nu foarte diferite de cele ale orăşenimii burgheze, demascate de literatura proletcultistă. Într-o parabolă din „Vörös Zászló", unui om prost îmbrăcat şi rău mirositor îi este refuzată intrarea într-un restaurant, la care acesta protestează: „Cum, nu mă lăsaţi să intru, pe mine, un proletar? Unde vă este democraţia?". Ospătarul îl însoţeşte acasă, unde acesta se bărbiereşte şi se schimbă, fiind răsplătit cu servicii impecabile la reîntoarcerea sa în restaurant.[541] Au fost începute adevărate campanii de educare în ceea ce privea igiena intimă (începând cu spălatul mâinilor înainte de a te aşeza la masă), la fel ca şi împotriva „comportamentelor antisociale": huliganismul sportiv (mai cu seamă cel cu substrat etnic), obiceiul ritual al duelurilor la ţară, cerşetoria, prostituţia, alcoolismul. Tipul „proletarului" ideal sub toate aspectele a fost încetul cu încetul înlocuit de canoane pedagogice mai tradiţionale, sau chiar de articole apologetice, precum acela al unui cronicar sportiv care îşi mustra cititorii spunând că comportamentul pe câmpul de joc sportiv sau în gradene determina adevărata diferenţă dintre morala burgheză şi cea socialistă. În timp ce burghezul este motivat de egoism utilitar („Cumpăr bilet, deci fac ceea ce vreau"), „noul tip de om" trebuie să înţeleagă chiar şi momentul sportiv drept o ocazie de a se maturiza politic şi de a se pune în folosul colectivităţii.

Dincolo de „structura" ideologică, direcţia concepută de RAM nu s-a finalizat major în proiectul – ostentativ reclamat, însă îndelung neaplicat – de modernizare economică, cât mai degrabă în făurirea unui ecosistem cultural în care, mulţumită bilingvismului *tolerat* informal de minoritatea română locală, tradiţionalele bariere etnice se atenuau, permiţând tuturor să ia parte la cotidianul vieţii moderne: unii ca „titulari" ai regiunii, ceilalţi ca beneficiari ai proiectului de „naţionalizare", promovat de regim o dată cu fractura reprezentată de revoluţia din 1956.

541 *Proli vagyok*, în VZ, 13 aprilie 1958.

6. Impactul revoluției maghiare din 1956

6.1. O liberalizare controlată

Al XX-lea Congres al PCUS a regăsit România comunistă într-un moment de profunde transformări. În luna decembrie a anului 1955, al doilea Congres al PMR îl consacrase pe Gheorghe Gheorghiu-Dej ca lider necontestat al unui regim care în cursul acelui an dăduse naştere renaționalizării culturii oficiale şi făcuse o primă încercare pentru a se elibera de sub tutela Uniunii Sovietice. În august 1955, în urma unei hotărâri a Biroului Politic al CC, Gheorghiu-Dej a propus Moscovei să îşi retragă trupele ce se aflau pe teritoriul României, a căror prezență ar fi pierdut oricum orice valență strategică în urma semnării tratatului de pace cu Austria, ce a avut loc la data de 15 mai.[542] Fără a-şi ascunde surprinderea, în data de 7 noiembrie Chruščëv a consimțit la retragere, în cadrul unei mai ample strategii de relaxare internațională.[543] Un alt motiv de optimism pentru grupul director condus de Dej a fost cauzat de recucerirea unei margini de manevră în domeniu economic, obținută prin intermediul desființării *Sovromurilor*, ale căror bunuri au devenit proprietatea statului. Început în anul 1954, procesul a fost finalizat, printr-o ciudată coincidență, în ajunul revoluției maghiare, pe data de 22 octombrie 1956, când regimul de la Bucureşti a intrat în posesia Sovromquarț şi în posesia strategică a Sovrompetrol.[544]

Prezența sovietică, concretizată în mii de soldați şi sute de consilieri politici şi agenți ai KGB şi ai echivalentului său militar GRU, ce fuseseră dislocați în fiecare minister, aparat de partid şi chiar în fiecare dintre

542 I. Scurtu (coord.), *România. Retragerea trupelor sovietice, 1958*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1996, p. 43.

543 Idem, p. 44.

544 F. Banu, *Asalt asupra economiei României. De la Solagra la SOVROM, 1936-1956*, Nemira, Bucureşti, 2004, p. 173.

cele şaisprezece regiuni,[545] stimula din partea românească o intoleranță în continuă creştere, care nu ascundea însă disensiunile emergente în anii '60, ci, mai degrabă, dorința de a se elibera de o legătură considerată deja invadentă. După ce partidul a fost „epurat", a fost lichidat fenomenul banditismului şi s-a început instituționalizarea unui sistem guvernat în primii ani doar prin teroare, Gheorghiu-Dej a început să construiască – fără a elabora pe moment o *ideologie națională* bine definită – un Stat dotat, în perspectivă, cu gradul maxim de autonomie ce putea fi conceput în interiorul unei sfere de influență sovietică.

Ieşirea din represiunea politică a pus bazele ulterioarei extinderi a consensului. În cursul anului 1955, media prizonierilor deținuți este atestată la cifra de aproximativ 6.000, față de cei 40-50.000 înregistrați între 1949-53,[546] şi în acelaşi an a fost desființată instituția „pedepsei administrative", introdusă în 1950, prin care se făcea posibilă încarcerarea sau trimiterea la câmpuri de muncă a unui presupus opozant pentru o perioadă cuprinsă între unu şi cinci ani, fără niciun fel de condamnare formală.[547] În 1956, arestările efectuate de către diferitele departamente ale Securității au înregistrat nivelul minim din 1948 (110 în aprilie, 90 în iulie, 63 în august) şi chiar şi numărul celor condamnați de curțile marțiale, 1.421, a fost cel mai scăzut din perioada de cincisprezece ani cuprinsă între 1948-62. Securitatea şi întregul aparat al Ministerului de Interne au fost supuse, la începutul anului 1956, unui dur proces de reorganizare: mii de ofițeri au fost concediați,[548] în timp ce rețeaua de informatori civili a fost temporar redusă la două treimi (prin eliminarea celor înscrişi în partid şi a informatorilor „dubli" sau considerați ineficienți), în baza Ordinului MAI 60/1955[549] şi ulterior în baza Ordinului 15/1956, emis la puține săptămâni de la al XX-lea Congres al PCUS, pe data de 14 martie.[550]

545 Prezența unui consilier sovietic şi în RAM, care era însoțit de o pereche de interpreți, rezultă din mărturia unui fost funcționar local, Gagyi, interviu n. 13/2001 (Zoltán Fábián).

546 C. Troncotă, *Istoria serviciilor secrete româneşti,* op. cit., p. 476.

547 ACNSAS, fond Documentar dosar 53, vol I; Troncotă, *Istoria serviciilor secrete*, op. cit., p. 393

548 Deletant, *Teroarea comunistă în România*, op. cit., p. 208.

549 Asupra Ordinului 60/1955 cfr. ACNSAS, fond Documentar, dosar 103, şedința operativă, 14-15 martie 1956, f. 182.

550 Textele integrale ale ordinelor operative emise de Ministerul de Interne în anii '50 au fost distruse în 1969. Referiri asupra conținutului lor se pot găsi în stenogramele şedințelor de analiză periodice ale lucrărilor operative, convocate de Securitate în acei ani. Asupra Ordinului 15/1956 cfr. ACNSAS, fond Documentar, dosar 202, f. 72.

Încă din vara anului 1956, în baza Ordinului 54/1956, a fost începută recrutarea țintită în licee, universități şi instituții culturale. Reforma „calitativă" în privința culegerii informațiilor a fost pregătită în timpul unei şedințe de analiză convocată la Ministerul de Interne între 14-15 martie 1956 şi prezidată nu de titularul formal, Pavel Ştefan, ci de adevăratul lider, Alexandru Drăghici. În ciuda faptului că a preluat oficial funcția de ministru doar în luna martie a anului 1957 (în care a rămas până în vara anului 1965),[551] Drăghici ocupase încă din 1954 funcția de responsabil al poliției politice din cadrul Biroului Politic. Român, dar căsătorit cu o funcționară de partid de etnie maghiară,[552] Drăghici avusese parte de acea formare politică şi umană dominată de experiența puşcăriei,[553] la fel ca şi Gheorghiu-Dej şi Ceauşescu, iar în anii '50 a devenit unul dintre reprezentanții de vază ai nomenclaturii „româneşti" a *ceferiştilor*[554] care animaseră grevele din primii ani ai deceniului '30. Din rândurile acestora au pătruns în cercurile intime ale lui Gheorghiu-Dej din perioada 1955-65, în afară de Drăghici, Sándor Mogyorós, Chivu Stoica, Nicolae Ceauşescu, Gheorghe Apostol şi Petre Borilă.

Dezghețul poststalinist şi imperativele consolidării socioeconomice îl puneau pe Gheorghiu-Dej în fața unei probleme neprevăzute: după ce s-a identificat în primii ani ai deceniului '50 nu atât cu dictonul ideologic pe care îl cunoştea destul de superficial, ci mai degrabă cu stilul de conducere al lui Stalin, acesta se găsea în situația de a fi nevoit să renunțe la instrumentul terorii de masă, circumstanță care a fost interpretată de o parte a populației ca semn al slăbiciunii unui regim structural fragil. Acestea explică de ce raportul secret citit de Chruščëv la sfârşitul Congresului XX al PCUS, în noaptea dintre 24-25 februarie 1956, a fost primit cu consternare de către delegația română. În timp ce Miron Constantinescu, unul dintre staliniştii cei mai ortodocşi până în 1953, întrevedea în denunțarea crimelor lui Stalin oportunitatea de a rupe monotonia

551 Datele bibliografice ale lui Drăghici în Gh. Buzatu, M. Chirițoiu (coord.), *Agresiunea comunismului în România. Documente din arhivele secrete, 1944-1989*, 2 vol., Paideia, Bucureşti, 1998, vol. I, pp. 41-3.

552 Márta Czikó, ce a activat în mişcarea comunistă clandestină de la Bucureşti în anii '30, sora a doi reprezentanți de vază ai extremei stângi ai Uniunii Populare Maghiare în anii '40.

553 Asupra experienței închisorii ca loc de socializare politică a viitoarei clase directoare comuniste cfr. P. Câmpeanu, *Ceauşescu, anii numărătorii inverse*, Polirom, Iaşi, 2002, pp. 44-8.

554 „Ceferişti" (de la CFR, abrevierea pentru Căile Ferate Române).

dogmatismului dominant la Bucureşti, Gheorghiu-Dej a aşteptat aproape o lună înainte să elaboreze raportul public iar când s-a decis, l-a învăluit într-un abil misticism.[555] În Plenara CC din 23-25 martie, şi, mai apoi, într-o adunare convocată de activul partidului în Palatul Sporturilor din capitală, prim-secretarul a citit o versiune edulcorată, potrivit căreia în România „cultul personalităţii" fusese combătut cu succes încă din 1952, anul lichidării „grupului fracţionar Pauker-Luca-Georgescu".[556] Chiar în acele zile Constantinescu lua decizia de a ieşi la suprafaţă pentru a conduce propria sa bătălie politică. Într-o serie de şedinţe extraordinare ale Biroului Politic (din 3, 4, 6 şi 12 aprilie) cel mai inteligent şi ambiţios dintre liderii „vechii gărzi" a adus acuze grave imobilismului ideologic al lui Gheorghiu-Dej.[557] Constantinescu a atacat prepotenţa şi aroganţa Securităţii, care scăpa sistematic controlului partidului, atrocităţile comise în prima fază a colectivizării, cultul adulării practicat de Dej, acuzat chiar şi de laşitate pentru că, deşi a susţinut cererea de retragere a trupelor sovietice în faţa Biroului Politic, a lăsat în seama ministrului securităţii dificila sarcină de a comunica vestea sovieticilor.[558] Atacul a generat o ridicare de scuturi în apărarea secretarului. Drăghici, în special, a ţinut să-i amintească lui Constantinescu faptul că grupul de putere care gestiona ţara era constituit pe o structură piramidală şi monolitică, al cărei vârf restrâns era *colectiv* responsabil pentru deciziile asumate. Nu era oare Constantinescu conştient de existenţa câmpurilor de muncă forţată şi a „ilegalităţilor" sistematic comise de Securitate începând din anul 1948?[559]

Ceea ce va rămâne unul dintre puţinele momente autentice de confruntări interne din istoria regimului comunist român s-a concluzionat fără un câştig de cauză clar. Legitimitatea lui Gheorghiu-Dej nu a fost pătată de această disputa internă, care a rămas străină opiniei publice. Constantinescu şi Chişinevschi au fost însă sancţionaţi printr-o simplă mustrare, obţinând decizia ca Biroul Politic să se ocupe în continuare

555 V. Tismăneanu, *Stalinism for All Seasons*, op. cit., pp. 142-3.
556 Deletant, *Teroarea comunistă*, op. cit., p. 195; cfr. de asemenea I. Boca, *1956 un an de ruptură. România între internaţionalismul proletar şi stalinismul antisovietic*, Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 2001, pp. 20-1.
557 Procesele-verbale ale şedinţelor Biroului Politic al PMR din aprilie 1956, în A. Tudor, D. Cătănuş (coord.), *O destalinizare ratată. Culisele cazului Miron Constantinescu-Iosif Chişinevschi (1956-1961)*, Elion, Bucureşti, 2001, pp. 50-169.
558 Idem, p. 16.
559 Deletant, *Teroarea comunistă*, op. cit., p. 196.

de problema retragerii trupelor sovietice din țară. Numai în lunile mai şi iunie, actele Congresului XX au fost analizate şi dezbătute public în mii de mitinguri publice. Compromisurile acordate de Gheorghiu-Dej noului „spirit" s-au limitat la publicarea în „Scînteia", pe data de 3 iulie, a decretului de condamnare a cultului personalității, emis de CC al PCUS.[560] Între timp, neliniştea s-a extins timp de câteva săptămâni în sfera culturală. Pe data de 12 aprilie a apărut în săptămânalul „Gazeta literară", organul Uniunii Scriitorilor, un interviu al scriitorului Alexandru Jar, conținând critici grele aduse cultului personalității şi piedicilor pe care *proletcultismul*[561] le pusese creației literare. Considerat un stalinist fără talent, prieten al influentului şef al Secției Agitație şi Propagandă a CC, Leonte Răutu, dar combătut de mulți colegi din cauza originii sale evreieşti, Jar a căzut probabil într-o capcană pe care i-a întins-o chiar Răutu şi, o lună mai târziu, a fost invitat să îşi expună teza în fața şedinței activului de partid, în care şi-a detaliat constatările, denunțând „dubla existență" la care erau constrânşi, din cauza rigidității ideologice, chiar şi intelectualii fideli ideii socialiste. Drept răspuns, pe data de 15 mai, scriitorul a fost expulzat din partid prin vot unanim şi exclus din Uniunea Scriitorilor.[562] În timp ce în aprilie Congresul Scriitorilor Cehoslovaci se transforma într-o dezbatere aspră, iar la Budapesta Cercul Petőfi începea o serie de dezbateri publice ce au contribuit substanțial la formarea unui spirit public revoluționar, precedând insurecția armată, afacerea Jar şi absența unei adevărate dezbateri în cadrul Congresului Scriitorilor din iunie au furnizat o ulterioară demonstrație a absolutei slăbiciuni a gândirii reformiste şi liberale a partidului comunist român.[563] În lunile următoare, intelectualii s-au mulțumit cu compromisuri, precum reintroducerea pe piața literară a unor scriitori ca Octavian Goga, Tudor Arghezi şi Liviu Rebreanu, care fuseseră puşi la index după 1945 întrucât fuseseră acuzați de naționalism.

Un ecou cu totul diferit în rândul populației, care continua să asculte exclusiv radiouri occidentale, l-a avut vizita lui Tito, mai întâi la Moscova şi apoi la Bucureşti (23-26 iunie),[564] căreia i-a urmat revolta muncitorească din oraşul polonez Poznań. Fastuoasa primire a lui Tito în România a semnat reconcilierea cu guvernul iugoslav, supus, timp de mai mul-

560 Tudor, Cătănuş (coord.), *O destalinizare*, op. cit., pp. 35-7.
561 Boca, *1956*, op. cit., p. 64.
562 Idem, p. 66.
563 Idem, pp. 68-9.
564 Tudor, Cătănuş (coord.), *O destalinizare*, op. cit., p. 45.

ți ani, unei capilare campanii de ură, alimentând în unele straturi ale populației – nu neapărat în mod premeditat ostile socialismului, ci mai degrabă dezamăgite de politica lui Gheorghiu-Dej – speranța unui socialism care să presupună prețuri umane mai scăzute. Însă în vara anului 1956 conducerea încă stalinistă a României a trebuit să se confrunte nu doar cu provocarea politico-ideologică provenită din partea URSS, dar şi cu probleme care de mai mulți ani afectau cotidianul regimului de la Bucureşti. În şedința CC din 31 iulie asupra aprovizionării cu alimente a populației, cadrele de la periferie au lansat asupra clasei directoare o serie de acuzații extrem de grave.[565] De când fusese abolită cartela de rații alimentare în 1955 – a început însărcinatul Secției comerț a Sfatului Popular din regiunea Timişoara – „prețul pâinii a crescut cu 98%, în timp ce salariile au rămas la fel".[566] O delegație a ceferiştilor, categorie de altfel privilegiată, a reclamat că în timp ce în 1938 salariul mediu, între 5-8.000 lei, era suficient pentru a putea achiziționa 8-9 perechi de pantofi, în 1956 o pereche de pantofi costa 400 de lei, pe când salariul era de 600. Secretarul de partid al regiunii Hunedoara a adăugat că de mai bine de o lună lipsea pâinea, iar carnea nu fusese distribuită de la începutul anului, deşi cotele regionale ale produselor industriale prevăzute pentru export fuseseră regulat trimise spre Bucureşti.[567]

Relaxarea parțială a climatului politic a dus la contextualizarea deschisă chiar şi a grupurilor persecutate de regim, precum comunitatea greco-catolică, ce din momentul eliberării impuse în 1948 reincludea în Transilvania circa 1,5 milioane de credincioşi, cea mai mare parte dintre aceştia fiind de naționalitate română. În vara anului 1956 s-a declanşat în cadrul mişcării catolice clandestine un protest public, care țintea, prin petiții colective adresate autorităților, redeschiderea lăcaşelor de cult ce fuseseră expropriate. În partea de nord a Transilvaniei, numai în regiunea Maramureş semnăturile adunate erau peste 15.000, iar pe data de 12 august 1956, semnând momentul final al provocării, a fost celebrată o liturghie greco-catolică la Cluj, în plină zi, în centru oraşului, în apropierea Catedralei Ortodoxe. Statul a reacționat prin arestarea şi condamnarea la pedeapsa cu închisoarea a celor doi preoți, eliberați doar după mulți ani de detenție, dar, ca demonstrație a unei schimbări survenite în spiritul

565 ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie (notat de aici înainte ANIC, Canc.), dosar 83/1956, f. 2-160.

566 ANIC, Canc., dosar 83/1956, f. 15.

567 ANIC, Canc., dosar 83/1956, f. 55-60.

public, nici măcar o asemenea reacție nu a îngenuncheat rezistența credincioşilor.[568]

6.2. Factorul Budapesta

Începând cu anul 1948, România şi Ungaria reduseseră în aşa măsură contactele bilaterale, în ciuda faptului că aparțineau aceluiaşi „câmp", pe care cele două țări îl experimentaseră în primii ani ai regimului socialist, încât se produsese o izolare reciprocă ce făcea practic imposibilă nu numai vizitarea rudelor şi cunoştințelor a, pe care vicisitudinile istoriei le despărțise într-unul sau celălalt dintre cele două state, ci chiar şi menținerea contactelor epistolare sau telefonice. Chiar dacă, începând din 1954, guvernul de la Budapesta a manifestat un oarecare semn de interes pentru felul în care era tratată minoritatea maghiară, obligațiile ideologice şi disciplina tactică au frânat emergența publică a unui conflict asupra Transilvaniei, ale cărui urme le putem găsi în corespondența secretă dintre respectivele partide comuniste, supusă continuei „medieri" a ambasadorului sovietic în Ungaria, Yuri Andropov.

Pe data de 16 septembrie 1954, prim-ministrul maghiar Nagy a trimis o scrisoare rezervată omologului său Gheorghiu-Dej, în care îi propunea o întâlnire bilaterală, cu scopul de a „întări legăturile dintre cele două partide şi state".[569] În acele săptămâni, Transilvania era frământată de zvonuri – răspândite în rândul populației şi alimentate de poliția politică – despre o iminentă cedare a sa către Ungaria. Gheorghiu-Dej a acceptat propunerea, dar, din cauza agravării luptelor interne de la Budapesta între curentul lui Nagy şi încă influenții susținători ai lui Rákosi, întâlnirea a fost amânată şi mai apoi anulată.[570] Sovieticii au reacționat la inițiativa lui Nagy cu o iritație prost mascată: potrivit lui Andropov, „în scrisoarea către Gheorghiu-Dej se expune faptul că raporturile româno-maghiare nu sunt satisfăcătoare, iar întreaga responsabilitate este

568 C. Vasile, *Între Vatican şi Kremlin. Biserica Greco-Catolică în timpul regimului comunist*, Curtea Veche, Bucureşti, 2003, pp. 248-52.
569 M. Baráth, *Szovjet nagyköveti iratok Magyarországról 1953-1956*, op. cit., p. 234.
570 Idem, p. 235.

atribuită tovarăşilor români".[571] Inițiativa maghiară a fost criticată şi de o notă redactată în septembrie 1956 de un colaborator al Secției IV (Europa) a Ministerului de Externe sovietic, potrivit căruia guvernul maghiar şi-ar fi exprimat, în diferite ocazii, dubiile cu privire la apartenența Transilvaniei la România.[572]

Încă din toamna anului 1954, Gheorghiu-Dej a reacționat trimițându-l la Budapesta pe Valter Roman, „eminența cenuşie" a regimului şi expert în problema transilvăneană, care, încă din iunie 1944, invitase Kremlinul să ia în considerare construirea unui nou stat-tampon transilvănean, independent față de cele două state reclamante. Memorandumul scris cu zece ani înainte l-a expus la şantaj în schimbătorul climat politic, iar Gheorghiu-Dej l-a constrâns să reprezinte punctul de vedere român. Rákosi a reclamat că lipsa de informații crea o problemă politică într-o țară unde o jumătate de milion de cetățeni aveau rude sau prieteni în Transilvania.[573] O versiune mai explicită a întâlnirii a fost oferită de un raport al lui Andropov.

În nota asupra întâlnirii dintre Roman şi Rákosi se afirma că acesta din urmă şi-ar fi exprimat dezacordul asupra faptului că Transilvania aparținea momentan României, şi pare că ar fi adăugat că în 1946 intenționa să se adreseze către Attlee pentru a obține sprijinul englez. Tovarăşii români, a susținut Rákosi, ne-au prezentat unele date pentru a demonstra că numeroşi reprezentanți de partid maghiari au acordat o atenție deosebită Transilvaniei. În fine, ne-au spus că: au impresia că începe să se formeze în rândul liderilor maghiari un climat de revendicare a unei părți a teritoriului transilvănean.[574]

Problema transilvăneană a revenit pe ordinea de zi cu ocazia aniversării a zece ani de la eliberarea Ungariei, pe data de 4 aprilie 1955. Prezent la ceremonie, şeful delegației române, Gheorghiu-Dej, i s-a adresat pe neaşteptate lui Rákosi, cerând partidului său să clarifice „o dată pentru totdeauna poziția maghiară în problema Transilvaniei".[575] După cum obiş-

571 Baráth, *Szovjet*, op. cit., p. 235. Citatul este extras dintr-o notă a lui Andropov referitoare la o întâlnire cu Rákosi, ce a avut loc pe data de 15 aprilie 1955.

572 *Ibidem.*

573 Andreescu, Nastasă, Varga (coord.), *Maghiarii din România, 1945-1955*, op. cit., pp. 799-804.

574 Baráth, *Szovjet*, op. cit., p. 235.

575 Idem, p. 37.

nuia nomenclatura de la Budapesta, Rákosi a supus imediat atenției lui Andropov observația lui Gheorghiu-Dej, ca pentru a se scuza, susținând că în Ungaria spiritele erau încă foarte aprinse asupra problemei transilvănene. Însă în interpretarea lui Andropov, atitudinile lui Rákosi şi Nagy asupra problemei transilvănene erau încă dominate de ambiguitate:

Rákosi a afirmat că, după părerea sa, interesul cultivat pentru Transilvania este cu totul natural, deoarece un milion şi jumătate de maghiari trăiau în afara granițelor statale. Potrivit lui Rákosi tovarăşii români nu vor deloc să conştientizeze importanța acestui fapt. Nimeni nu vrea să înțeleagă că, în urma celui de-al doilea război mondial, toate țările vecine Ungariei şi-au mărit propriul teritoriu, în timp ce Ungaria a pierdut, din nou, din cel pe care îl deținea. Naționaliştii au profitat exact de această circumstanță pentru a ațâța populația împotriva comuniştilor maghiari folosind sloganul „au lichidat teritoriul maghiar". După ce l-am ascultat i-am spus: dacă am înțeles bine, după discuția francă ce a avut loc între delegația română şi CC al partidului maghiar, putem declara problema închisă. Atunci, Rákosi a răspuns că nu este de aceeaşi părere şi că problema transilvană va fi din nou ridicată peste încă vreo doi-trei ani.[576]

În ciuda faptului că Rákosi a încercat să se debaraseze de întreaga vină pentru neînțelegerile apărute, punându-le în seama lui Nagy, pe care îl denunță cu această ocazie ca fiind un „naționalist",[577] liderii români în vizită la Budapesta au acuzat întreaga clasă conducătoare maghiară că nutreau sentimente revanşarde. Aceştia probabil nu uitaseră că, în aprilie 1946, în timpul unei vizite la Moscova, delegația guvernului maghiar (inclusiv membrii săi comunişti) îi implorase inutil pe Stalin şi pe Molotov să accepte o rearanjare a granițelor Transilvaniei pentru a întări imaginea „națională" a stângii maghiare[578] şi că, în primele zile ale lunii mai, în ajunul deciziei Consiliului Miniştrilor de Externe, o delegație formată din Gerő şi Imre Nagy se deplasase la Timişoara pentru o întâlnire secretă cu Gheorghiu-Dej, Pătrăşcanu, ministrul justiției, şi Vasile Luca,[579] ministrul

576 Idem, pp. 236-7.
577 ANIC, Canc., dosar 46/1962, f. 3.
578 Cs. Békés, *Dokumentumok a magyar kormány-delegáció 1946. áprilisi moszkvai tárgyalásáról*, în „Regio", 1992, 3, p. 170.
579 G. Marin, *În serviciul României lui Gheorghiu-Dej,* Evenimentul Românesc, Bucureşti 2000, pp. 122-3.

finanțelor, ce a avut loc într-o locuință privată. Maghiarii au cerut să păstreze o mare parte a teritoriului, echivalentul a 37.000 de km^2, recuperat în 1940 prin al II-lea Arbitraj de la Viena, dar nu au putut face nimic în fața opoziției românilor, sprijiniți de Uniunea Sovietică.

În 1955 conflictul părea să revină, chiar dacă în termeni mult mai puțin drastici, iar ministrul de externe, Simion Bughici, a profitat de întâlnire pentru a ridica problema Biroului Paşapoarte de la Cluj, care, în ciuda ordinului de închidere, continua să funcționeze, iar pe data de 2 aprilie 1955, găzduise o recepție oficială, la care fusese invitat şi prim-secretarul Regiunii Autonome Maghiare. În această accepțiune, acțiunea contribuia doar la a conserva iluzia că problema Transilvaniei nu a fost definitiv rezolvată.[580] Tot sub acuzație a sfârşit şi *statutul* privilegiat al RAM:

Mai departe tov. Bughici arată că Ministerul de Afaceri Externe al Republicii Populare Române a primit prin intermediul ambasadei din Bucureşti a Republicii Populare Ungare o cerere oficială de a pune la dispoziția unor cartografi unguri care lucrează la un atlas geografic o hartă a Regiunii Autonome Maghiare care urmează să fie pusă ca anexa la harta RPR. Tovarăşul Bughici întreabă este oare RAM este o anexa a RPR sau parte integrantă a RPR? (...) *Tov. Gerő a subliniat că cererea cu harta este o greşeală că Ministerul de Interne al RPU şi Ambasada Ungară din Bucureşti nu au trebuit să dea drumul la o asemenea cerere.*[581]

Deşi în primăvara anului 1955 faptul că Rákosi a recucerit puterea a adus cu sine perceperea unei relaxări a tonalităților, divergențele ideologico-culturale au emers din nou cu ocazia publicării, la Bucureşti, a romanului istoric al lui Pál Szabó, *Háború és forradalom (Război şi revoluție),* dedicat perioadei 1918-19. La Bucureşti a fost primit manuscrisul romanului pentru „verificare", dar a fost refuzată difuzarea acestuia în România tocmai din cauza unor referiri specifice la Transilvania. Pe data de 26 noiembrie 1955, Rákosi a primit de la Gheorghiu-Dej o scrisoare de protest indignată.[582] Fără a ignora hipersensibilitatea Bucureştiului față de problema Tansilvaniei, regimul de la Budapesta nu putea permite sufocarea spiritului popular. La reîntoarcerea lui Rákosi de la cea de-a II-a Conferință a PMR, unde românii îl constrânseseră să pronunțe un discurs conciliant asupra

580 ANIC, Canc., dosar 46/1962, f. 3.
581 ANIC, Canc., dosar 46/1962, f. 4-5.
582 Baráth, *Szovjet*, op. cit., pp. 265-6.

convietuirii în Transilvania, în biroul său îl aşteptau zeci de scrisori care îl acuzau că „nu a susținut revendicările şi plângerile maghiarilor”.[583]

În ajunul Congresului XX, liniile de forță ale conflictului, care aveau să provoace tensiuni între cele două state în deceniile următoare, se conturaseră cu destul de multă claritate. Partidul Comunist Român, ancorat unei accepțiuni a puterii de tip stalinist, străin vânturilor reformei, a încercat să impună omologului său maghiar propria viziune în privința problemei transilvănene, considerată o pură problemă politică internă. În această optică, eforturile maghiare pentru aprofundarea relațiilor, prin deschiderea frontierelor, de exemplu, focalizate pe securitatea statală, reprezentau un risc de natură politică. În 1956, generala punere în discuție a legăturilor şi a dogmelor de neatins înainte a stimulat revendicările politice şi „naționale” ale minorității maghiare, din ce în ce mai puțin dispusă să îşi asume abstracta funcție de „punte” între două regimuri şi două state cu spirite colective atât de diferite. În lunile cuprinse între data Congresului XX şi 23 octombrie, a fost realizată un soi de reintegrare culturală între Transilvania şi Ungaria, care din amintirea nostalgică a unei apartenențe pierdute s-a transformat, din nou, în dimensiune actuală şi prezentă, iar radio Budapesta însoțea permanent zilele transilvănenilor:

Ascultam întotdeauna radioul, bineînțeles, în orice casă maghiară se asculta Radio Kossuth şi nu cel de la Bucureşti. Nu îmi aduc aminte nici dacă erau ascultate emisiunile maghiare de la Radio Cluj, dar cu siguranță ascultam Radio Kossuth încă dis-de-dimineață... îi dădeam drumul când se făcea întuneric pentru a controla dacă ne funcționau bine ceasurile.[584]

Ungaria era interiorizată în orgoliul colectiv prin ritualul imnului național, interzis însă intonat în bisericile protestante şi catolice la sfârşitul slujbelor, prin populara cinematografie maghiară (în special comediile uşoare, transpuneri ale filmelor de genul „telefoanelor albe” din anii '30), dar şi prin victoriile echipei de fotbal, aproape campioană mondială în 1954. Pe data de 25 septembrie 1956 chiar şi presa transilvăneană a dedicat, malițioasă, o pagină întreagă primei victorii fotbalistice a Ungariei împotriva URSS, obținută la Moscova în fața a 106.000 de spectatori.[585]

583 M. Rákosi, *Visszaemlékezések 1940-1956*, 2 vol., Napvilág, Budapesta, 1997, vol. I, p. 990.
584 OHA interviu cu Júlia Szilágyi, n. 480/1992, p. 2.
585 VZ, 25 septembrie 1956.

6.3. Compromisul lui Miron Constantinescu

15 martie 1956*. Astăzi am dedicat două ore de curs revoluției maghiare din 1848. Am vorbit despre însemnătatea sa politică națională și internațională. Studenții m-au așteptat îmbrăcați de sărbătoare. A fost o scenă emoționantă. Am simțit toată solidaritatea lor pentru studenții din luna martie și pentru idealurile lor umaniste, progresiste și revoluționare. [...] Spiritul lui martie trăiește și acționează chiar și astăzi în spiritul nostru și cred că va împinge la fapte mari.*

31 martie*. Interzicerea cultului personalității. Atacuri la Stalin. Noile revendicări ale lui Tito. [...] Reabilitarea deplină și publică a lui Rajk. Evenimentele lumești se derulează și încă chiar foarte repede. Lumea avansează fără îndoială către socialism. Dar socialismul poate fi edificat doar pe baza libertății umane și a justiției.*

7 aprilie*. Discursul citit de Chruščëv cu porțile închise, cuvântarea lui Gheorghiu-Dej ce a urmat și expozițiunea lui Miron Constantinescu aici la Cluj. Tot ceea ce scria presa occidentală și ce citeam în vechile ziare antistaliniste este puțin față de ceea ce au spus cu adevărat la Congresul XX. Crime în serie, minciuni, auto-cenzurare, teroare și cine știe câte altele – dificil până și de enumerat. Ce are a face stalinismul cu socialismul? Bineînțeles au construit o țară industrializată, dar cu prețul folosirii celui mai terifiant grad de oprimare. La ședința activului municipal, colonelul Nedelcu [comandantul regional al Securității] a spus că organele de securitate începuseră un concurs „cine aducea mai multă forță de muncă" la Canal. Acestea nu sunt doar fapte impresionante. Sunt mult mai mult.*[586]

Jurnalul privat al lui Lajos Jordáky, o figură originală a intelectualității clujene a secolului trecut – politician social-democrat autonomist și comunist intransigent în același timp, autodidact și animator al asociaționismului muncitoresc, eliberat după trei ani de închisoare în 1955 și numit profesor de istorie la Universitatea Bolyai – ilustrează așteptarea

586 Fragmente extrase din jurnal, în G. Molnár, *Jordáky Lajos naplója*, în „Medvetánc", 1988, 2-3, pp. 282-3.

spasmodică a unei eliberări politice din partea lumii intelectuale transilvănene. Orașele mari fierbeau de revendicări politice, vehiculate de o elită deja conștientă că în exteriorul Regiunii Autonome regimul lui Gheorghiu-Dej ducea o politică de omogenizare bazată pe cucerirea progresivă a majorității etnice în centrele urbane. Clujul număra în 1956 154.723 locuitori, dintre care 77.839 (50,3%) se declarau de limbă maternă maghiară și 74.623 (48,2%), de limbă maternă română: față de recensământul din 1948, procentul românilor crescuse cu 18%, iar în anul următor Gheorghiu-Dej a putut sărbători cu un toast în sediul CC reușita atingerii majorității etnice române, care îi fusese tocmai comunicată de Direcția Centrală de Statistică.[587]

Reformismul nu se bucura însă de sprijinul plebiscitar din interiorul partidului. În RAM, proiectul de „naționalizare” a Transilvaniei nu reprezenta o amenințare imediată pentru o elită considerată floarea la butoniera noii culturi maghiare, iar avanpostul acesteia, revista „Igaz Szó”, a simțit nevoia de a confirma loialitatea la modelul stalinist de integrare:

Literatura de limbă maghiară produsă în România, sprijinită de bazele economice furnizate de către Republica Populară Română, este parte integrantă din literatura română, dar dacă luăm în considerare structura sa, limba, tradițiile culturale și literare, putem concluziona că aceasta este și parte din literatura Ungariei. [...] Există însă scriitori care nu se mulțumesc nici măcar cu acestea și își imaginează că literatura produsă aici aparține exclusiv lumii literare a Ungariei, așteptând de la aceasta chiar și directivele politice.[588]

La Congresul Național al Scriitorilor din luna iunie, redactorul-șef Győző Hajdu a reușit chiar să impună o moțiune de condamnare[589] împotriva revistei literare din Cluj „Utunk”, de factură liberală și foarte populară printre cititori.[590] Dar ce puteau face niște denunțuri, ce aduceau puține argumente ideologice și de naționalism, în fața unui mediu intelectual

587 Episodul a fost povestit în anii ’80 de János Fazekas, secretarul organizatoric al CC între 1945-1960. Budapesta, interviu cu istoricul clujean Samu Benkő, 1 decembrie 2003.
588 MOL, fond XIX-J-1-j (România 1954–64, corespondența secretă), b. 12, raport 006571, „Vizită la Târgu Mureș, 22-24 iulie”.
589 Boca, *1956*, op. cit., p. 70.
590 Despre conflictul politic dintre cele două elite orășenești, cfr. MOL, fond XIX-J-1-j (România 1954–64, corespondența secretă), b. 12, raport 006569, București, 30 iulie 1956.

în fierbere? La jumătatea lunii iulie, înlăturarea din funcția de secretar al MDP a lui Rákosi, care a fost constrâns, astfel, să se refugieze la Moscova, semnase preludiul inevitabil al reîntoarcerii la putere a lui Imre Nagy şi a curentului reformator, în timp ce, câteva săptămâni mai târziu, avea să înceapă destrămarea „cortinei de fier" din interiorul blocului socialist. Începând cu data de 15 august, un acord interguvernamental dintre România şi Ungaria a permis cetățenilor din ambele țări a traversa granița doar în baza paşaportului sau a buletinului de identitate, fără a mai fi nevoie de viza de intrare. În luna iulie a anului 1956, Pál Pándi, unul dintre cei mai prestigioşi comentatori ai organului oficial al MDP, „Szabad Nép", a fost trimis într-o vizită semioficială în România. După câteva zile petrecute la Bucureşti, acesta s-a infiltrat în regiunile cu puternică prezență maghiară, în RAM şi la Cluj, unde a avut ocazia să întâlnească zeci de reprezentanți ai intelectualității, cu ajutorul cărora a adunat informații secrete despre situația maghiarilor din Transilvania, ca raportul Universității Babeş Bolyai asupra naționalismului român. Impresiile sale de călătorie au apărut în presa transilvăneană ca pete de culoare, nu lipsite însă de o anume pedagogie națională:

Trebuie să ne întărim legăturile! Astăzi este incomparabil mai uşor să călătoreşti între Republica Populară Maghiară şi cea română decât înainte. Însă încă nu în mod regulat. Să vină la Budapesta, să vină în Ungaria studenții, muncitorii, țăranii, intelectualii din Târgu Mureş. Şi să vină în Transilvania studenți şi muncitori din Ungaria.[591]

O dată întors la Budapesta, Pándi a exprimat, într-un articol intitulat semnificativ *Asupra afacerilor noastre comune*, critici politicoase însă substanțiale la adresa României în privința drepturilor educaționale şi lingvistice negate minorității maghiare.[592] Drept răspuns, acea ediție a „Szabad Nép" a fost retrasă de pe piața românească, iar însărcinatul cu presa al Ambasadei Maghiare a fost convocat de Ministerul de Externe pentru a da explicații. Redactorul-şef al „Scînteia", Sorin Toma, a ghicit imediat intenția „provocatoare" a colegului său, care în timpul vizitei sale „arătase interes doar pentru aspectele negative".[593] Conştient că ar-

591 *Romániai utijegyzék*, în VZ, 18 august 1956.
592 *Közös dolgainkról*, în „Szabad Nép", 9 septembrie 1956.
593 MOL, fond XIX-J-1-j (România 1954–64, corespondența secretă), b.16, raport 001147, „Contactele ambasadei cu organele de presă", Bucureşti, 9 octombrie 1956.

ticolul lui Pándi violase principiul non-interferenței în afacerile interne, diplomația maghiară a prezentat scuze CC român, explicând că redacția nu avertizase partidul de publicarea textului incriminat,[594] lucru care nu putea fi știut în România.

Începând cu luna august, optimismul în privința unei schimbări ce părea iminentă s-a răspândit în sectoare din ce în ce mai mari ale populației, în timp ce mii de transilvăneni au profitat de oportunitatea de a vizita patria-mamă.[595] Mai ales pentru tinerele generații, care au crescut sub regimul comunist, prima „ieșire" din stalinismul român – observabilă mai ales în freneticele săptămâni ale dezbaterilor Cercului Petőfi și în timpul solemnei înmormântări a lui László Rajk, pe data de 6 octombrie[596] – s-a transformat într-un moment de adevărată re-socializare politică. Din membri ai partidului și, în marea majoritate a cazurilor, sinceri susținători ai direcției lui Dej, aceștia au devenit, după data de 23 octombrie, cei mai activi susținători ai unei noi căi sau chiar făuritorii unei schimbări revoluționare de tipul celei maghiare.[597]

Chiar și tradiționalii opozanți ai regimului comunist au transformat vizitele personale în ocazii pentru întâlniri politice. Pastorul calvinist László Varga a fost condamnat în 1957[598] la muncă forțată pe viață, pentru culpa de a fi „sondat" la Budapesta, în zilele revoluției, atitudinea personalităților din lumea intelectuală și clericală (István Bibó,[599] László Ravasz, János Kodolányi) asupra problemei transilvănene, în privința căreia toți cei interpelați, inclusiv scriitorul conservator László Németh, s-au pronunțat, de altfel, în termenii prudenți de refuz al revanșei.[600] Un preot catolic din Arad, Aladár Szoboszlay, a creat chiar o puternică rețea

594 Baráth, *Szovjet*, op. cit., p. 215.

595 N. Bárdi (coord.), *Autonóm magarok?* Op. cit., p. 650.

596 Data aleasă pentru ceremonie este crucială pentru memoria colectivă a maghiarilor: pe data de 6 octombrie 1849, în orașul Arad au fost condamnați la moarte și executați treisprezece generali care conduseseră războiul de independență din 1848-49 împotriva trupelor ruso-habsburgice.

597 Asistenții Facultății de Litere Gyula Dávid, Elemér Lakó și János Varró au petrecut o lună la Budapesta, în intervalul septembrie-octombrie 1956 (ACNSAS, fond Informativ, dosar 3010, vol. I).

598 Sentința Tribunalului Militar de la Cluj, 11 noiembrie 1957, n. 1795 (ACNSAS, fond Informativ, dosar 2490, f. 2-8).

599 OHA, interviu cu István Dobai, n.126/1987, pp. 802-5. În luna noiembrie 1956, Bibó a respins propunerea de a scrie un memorandum asupra problemei transilvănene, susținând că aceasta nu intra printre prioritățile noului sistem politic maghiar.

600 OHA, interviu cu László Varga, n. 476/1992, pp. 52-3.

clandestină de opoziție, formată din 200 de membri răspândiți în întreaga Transilvanie şi chiar şi în capitală. După ce a vizitat Ungaria în luna iulie, în preajma unor iminente transformări politice prevăzute pentru ambele țări, acesta a încercat să organizeze o utopică, precum şi fatală lovitură de stat, pe data de 28 august, o încercare lipsită de realism, care în 1958 va provoca unul dintre cele mai sângeroase procese care au avut loc în România până la acel moment: 57 de condamnări, din care 10 condamnări la moarte, 5 condamnări la muncă forțată pe viață, 21 de condamnări între cincisprezece şi douăzeci şi cinci de ani de muncă forțată şi alte 21 de condamnări la patru-doisprezece ani de muncă forțată sau închisoare în regimul cel mai dur.[601]

În ciuda faptului că organele de securitate erau la curent cu activitatea mişcărilor exclusiviste clandestine, PMR a decis să înfrunte problema maghiară în plan politic. Nemulțumirea se manifesta *în interiorul* partidului, unde, în timpul obişnuitelor întâlniri de celulă din instituțiile de cultură şi învățământ, membrii respingeau în mod sistematic moțiunile candidaților considerați „antinaționali". Reformatorii cereau „propriului" partid respectarea drepturilor etnolingvistice (în toponomastică, proporțiile etnice la angajare), mărirea rețelei de instituții culturale şi mai ales o mai autentică percepere a schimbărilor curente din URSS, Polonia şi bineînțeles Ungaria.

La sfârşitul lunii august, o delegație a CC condusă de „liberalul" Constantinescu s-a deplasat la Cluj pentru a discuta cu cei mai influenți intelectuali maghiari, precum Edgár Balogh, Ernő Gáll, Lajos Jordáky, László Szabédi.[602] Vizita nu a avut niciun rezultat concret, iar pe data de 13 septembrie chiar László Bányai, rectorul Universității Bolyai, un dogmatic convins, a denunțat intransigența centrului într-o scrisoare către CC.[603] Gestul său venea într-un moment de tensiune diplomatică cu Ungaria şi a forțat regimul la tratative. Pe data de 18 septembrie, Biroul Politic a aprobat şaisprezece propuneri „privind unele probleme referitoare la populația maghiară din Republica Populară Română". Compromisurile de natură

601 ACNSAS, fond Penal, dosar 157 (potrivit denumirii oficiale, „Anchetă asupra organizației contrarevoluționare numită Partidul Muncitoresc Creştin al preotului romano-catolic Aladár Szoboszlay"), vol. XIII sentința 719/1957, pronunțată la data de 30 mai 1958 de Tribunalul celei de-a III-a Regiuni Militare (Cluj), f. 476-9.

602 Bárdi (coord.), *Autonóm magyarok?* Op. cit., p. 651.

603 ANIC, Canc., dosar 102/1956, scrisoare către Comitetul Central, 13 septembrie 1956, f. 42-5.

simbolică, precum introducerea unui maghiar în cadrul vicesecretariatului Uniunii Scriitorilor sau acordarea de premii statale „unor profesori de la Universitatea Bolyai” erau însoțite de corecții politice, precum „numirea unui locțiitor al Ministrului Culturii care să se ocupe de problemele culturii minorităților naționale şi numirea unui secretar al Comitetului Regional de Partid Cluj de naționalitate maghiară, cu o bună pregătire marxist-leninistă şi care cunoaşte problemele literaturii maghiare” sau crearea unei edituri de stat.[604] O a doua delegație, formată din Constantinescu, Vasile Vaida (prim-secretarul filomaghiar al regiunii Cluj) şi János Fazekas (în fruntea Comisiei de partid pentru problemele minorităților), s-a deplasat la Cluj pentru a prezida o întâlnire a intelectualilor maghiari şi a da ascultare motivelor acestora. Cum a recunoscut unul dintre opozanții cei mai radicali, atât de aşteptata schimbare s-a produs:

28 septembrie. *În această seară o întâlnire de două ore cu Miron Constantinescu, János Fazekas şi Vasile Vaida. Am înfruntat chiar şi revendicările de caracter național şi posibilele soluții în ceea ce priveşte universitatea, studenții, intelectualii şi muncitorii, la fel ca şi chestiunea toponomasticii pentru a face cunoscut caracterul maghiar al Clujului şi al altor oraşe transilvănene. [...] Întâlnirea a dat roade iar din partea lor nu a fost vorba de o simplă expediere tactică, ci de o schimbare onestă şi sinceră, iar rezultatele vor putea fi văzute.*

3 octombrie. *În privința problemei minorităților s-a produs o schimbare, chiar dacă Partidul continuă să se arate neîncrezător într-o soluție corectă şi definitivă. Pe moment se limitează să corecteze nedreptățile mai mari, făcute în plan cultural. Oricum, faptul că Partidul se ocupă de problema minorităților este o certitudine, a inițiat întâlniri cu liderii maghiari expulzați sau ignorați de Partid şi, mai mult decât atât, a recunoscut că naționalismul român este forța cea mai periculoasă, iar lupta trebuie redirecționată înspre combaterea acestuia.*[605]

În doar câteva săptămâni CC al PMR a deliberat, pentru anul următor, instituirea la Cluj a două noi reviste („Napsugár” şi „Korunk”, foaia socialistă desființată în 1940 şi care de atunci nu mai apăruse),[606] rein-

604 ANIC, Canc., dosar 99/1956, f. 25-27.
605 Molnár, *Jordáky Lajos naplója*, op. cit., p. 299.
606 ANIC, Canc., dosar 103/1956, f. 31-4.

staurarea institutului tehnico-profesional în limba maghiară în marile centre ale Transilvaniei, alcătuirea unui complex folcloric de 140 persoane la Târgu Mureş. Unii dintre reprezentanţii stângii autonome, ce fuseseră aruncaţi în închisori între 1949-55, au fost reintegraţi în partid.[607] În acelaşi timp, Miron Constantinescu trebuia să înfrunte frustrarea intelectualilor români, înfricoşaţi de decizia colegilor maghiari. Decanul Facultăţii de Litere a Universităţii române Babeş a ilustrat poziţia docenţilor din subordinea sa într-o tensionată întâlnire ce a avut loc pe data de 9 octombrie:

Există lipsuri şi în conducerea Uniunii şi scriitorii maghiari privesc cam de sus la scriitorii români, sunt scriitori maghiari cu largă experienţă, pe care i-am folosit pentru creşterea cadrelor. - Se pun între scriitori întrebări curioase, întreabă lumea că de ce nu se duc scriitorii maghiari în RAM care s-a creat pentru ei, apoi s-a pus întrebarea că Universitatea „Bolyai" nu se mută la Târgu Mureş? Aceste întrebări sunt fără sens pentru că de când s-a mutat „Igaz Szo" oamenii cred că şi restul institutelor maghiare vor pleca în RAM. Acest lucru nu este suficient de tare combătut.[608]

Chiar şi cu preţul sacrificării propriei popularităţi în rândul elitei româneşti, Constantinescu a refuzat să considere RAM un „ghetou" minoritar contrapus unei Transilvanii româneşti. Fuseseră într-adevăr comise nişte erori din partea politicii de tip leninist, iar cu scopul de a întări coeziunea Statului şi siguranţa însăşi a majorităţii etnice, problema trebuia înfruntată şi rezolvată.[609] Compromisul la care s-a ajuns se baza pe fundamente extrem de fragile şi presupunea încetarea, sau cel puţin consolidarea procesului reformator la Budapesta, unde partidul pierduse deja controlul asupra societăţii. Colapsul rapid al aparatului statal comunist maghiar, în zilele următore datei de 23 octombrie, a însemnat pentru Bucureşti o avertizare severă şi în acelaşi timp, pretextul pentru o înăsprire a politicii în privinţa populaţiilor alogene.

607 ANIC, Canc., dosar 172/1956, f. 22.
608 Boca, *1956*, op. cit., p. 422.
609 Idem, pp. 434-5.

6.4. Ecourile revoluției maghiare

În seara zilei de 23 octombrie 1956, începutul revoltei armate de la Budapesta îl surprindea pe Gheorghiu-Dej în Iugoslavia, unde plecase pentru a întoarce vizita lui Tito. Chiar dacă menținea prin Nicolae Ceaușescu legături telefonice strânse cu Bucureştiul, acesta a ales să nu își anticipeze reîntoarcerea în țară, revenind doar pe data de 28, zi în care a şi delegat către Biroul Politic orice măsură ce trebuia luată. Acesta a dispus cenzura asupra tuturor veştilor venind dinspre Ungaria şi închiderea frontierelor, încercând, în acelaşi timp, să evite prevederi represive care ar fi putut indispune populația maghiară sau germană.[610] Pentru a asigura o gestionare „politică" a crizei, câțiva plenipotențiari au fost trimişi în regiunile cele mai sensibile: János Fazekas în RAM, Miron Constantinescu la Cluj şi alții (în majoritate maghiari) în regiunile mixte din Oradea, Baia Mare şi Timişoara.[611] Pe data de 26 octombrie, încă în absența secretarului, Biroul Politic a ținut o întâlnire operativă, în cadrul căreia a fost stabilit un plan de acțiune format din douăzeci şi două de puncte, dintre care principalele prevedeau convocarea de adunări la toate locurile de muncă pentru a „discuta evenimentele din Ungaria", adoptarea de măsuri imediate pentru ameliorarea aprovizionării populației cu produse alimentare, întărirea forțelor militare de securitate la granițele cu Occidentul.[612] În cadrul întâlnirii a fost, de asemenea, precizată poziția partidului în privința modalităților de represiune față de eventuale manifestări divergente:

Ministerul de Afaceri Interne va putea opera arestări numai după prealabila aprobare a conducerii partidului. Tov. Gheorghe Apostol va coordona această problemă pe linie de partid. MAI va putea opera arestări fără aprobare numai în cazuri flagrante, însă şi aceste cazuri vor fi aduse la cunoştința conducerii partidului în termen de 24 de ore.[613]

610 Deletant, *Teroarea comunistă*, op. cit., p. 198.

611 A. Andreescu, L. Nastasă, A. Varga (coord.), *Minorități etnoculturale, mărturii documentare. Maghiarii din România, 1956-1968*, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj-Napoca, 2003, pp. 184-5.

612 Protocolul şedinței în C. M. Lungu, M. Retegan (coord.), *1956. Explozia. Percepții române, iugoslave şi sovietice asupra evenimentelor din Polonia şi Ungaria*, Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1996, pp. 91-5.

613 Idem, p. 94.

Reîntoarcerea de la Belgrad a lui Gheroghiu-Dej, pe data de 28 octombrie, a coincis cu o schimbare în cursul revoluției, determinată de formarea celui de-al doilea guvern prezidat de Nagy, în care şi-au găsit loc reprezentanți ai partidelor „burgheze" care fuseseră desființate în 1948, precum Béla Kovács şi Zoltán Tildy.[614] Timp de trei zile, între 28 şi 30 octombrie, Politburo sovietic părea nehotărât asupra modalităților de soluționare a crizei, în timp ce Tito şi Gomułka asigurau guvernul lui Nagy de sprijinul lor: Ungaria părea să se îndrepte înspre o schimbare radicală, însă pacifistă.[615] Preocupat de întorsătura pe care o luaseră evenimentele, pe data de 29 octombrie Biroul Politic al PMR a dispus trimiterea în incognito la Budapesta a doi reprezentanți ce cunoşteau exact realitatea maghiară, fostul consul Aurel Mălnăşan[616] şi deja amintitul Valter Roman. Încă de la primul mesaj trimis din capitala maghiară, în seara de 30 octombrie, cei doi trimişi au descris o situație alarmantă:

Am sosit bine. Ținem să comunicăm că, din primele contacte (...), reiese că în momentul de față situația în general este mai gravă decât o ştiam la Bucureşti. Momentan nu există nici o forță politică în măsură să controleze situația. (...) Nu se simte prezența partidului. (...) Apar lozinci ale unor partide burgheze. Spiritul antisovietic a atins şi cadrul de partid şi de stat. (...) Spiritul naționalist este mai puternic decât ne-am închipuit.[617]

Revolta amenința să se extindă peste tot, mai ales în Transilvania, unde nomenclatura trăia amenințarea într-un stadiu de alertă militară:

614 B. A. Hegedűs (coord.), *1956 kézikönyve,* 3 vol., 1956-os Intézet, Budapesta, 1996, vol. I, p. 115.

615 J. M. Rainer, *Nagy Imre 1896-1958. Politikai életrajz*, 2 vol. 1956-os Intézet, Budapesta, 1996, vol. II, p. 305.

616 Mălnăşan era unul dintre oamenii-cheie ai sistemului de relații româno-maghiare în anii '40 şi '50. Născut într-o zonă cu majoritate maghiară a Transilvaniei, vorbea, la fel ca şi tovarăşul său de misiune, Roman, o maghiară perfectă şi dispunea de o vastă rețea de contacte în Ungaria. Consul la Budapesta din 1949 până în 1952 şi mai apoi la Roma, în 1954, a fost rechemat în România ca viceministru al Ministerului de Externe (MOL, fond XIX-J-1-k – România 1954–64, corespondența secretă), b. 5, raport 119/sz/1957, „Informații asupra lui A. Mălnăşan", Budapesta, 29 mai 1957).

617 Lungu, Retegan (coord.), *1956. Explozia*, op. cit., p. 142.

A venit Fazekas împreună cu Gheorghiu-Dej,[618] *dormeau în interiorul sediului, în camera mea, deoarece le era frică. Era o situație ciudată, nimeni nu ştia de fapt ce se întâmpla în Ungaria. Ne-au trimis o grămadă de arme de la cazarmă pentru a-i putea proteja pe lideri în cazul în care s-ar fi întâmplat ceva. Apoi am primit un mesaj: „Kuti şi Branis nu vă fie teamă, nu vi se va întâmpla nimic, nu vă vom spânzura".*[619]

La locurile de muncă s-a ordonat organizarea unor adunări cu scopul de a sonda starea de spirit a populației, transcrise mai apoi în buletine zilnice către Secția organizatorică a CC.[620]

26 octombrie*. Regiunea Autonomă Maghiară – În oraşul Târgu Mureş au avut loc, până la orele 17,00, zece adunări de org. de bază, însă nu se cunosc problemele ridicate cu această ocazie. Elementele duşmanoase se mai manifestă încă deschis elogiind evenimentele din RPU sau îndemnând la violențe. Astăzi, scriitorul Hajdu Zoltán a sesizat că într-un autobuz un ceferist s-a exprimat „mai bine să crăpăm decât să murim de foame". Acesta n-a fost combătut de nici un călător care se află de față [...] Benczel Andrei, medic de circumscripție din comuna Ozun, raionul Sfîntu Gheorghe, a declarat în fața sfatului popular că „nu este de acord cu guvernul RPU că a cerut ajutor URSS (...). După părerea lui „şi Luca ar putea fi reabilitat, ca şi Nagy Imre" (...). Zoltan Iuliu striga în gura mare în comuna Bitfalău „se va întâmpla şi la noi, ne vom întâlni cu frații maghiari".*[621]

2 noiembrie*. Regiunea Autonomă Maghiară – Pe măsura evoluției evenimentelor din RPU, tot mai mulți muncitori condamnă acțiunea bandelor contrarevoluționare. Starea de spirit s-a îmbunătățit simțitor, cu excepția unor manifestări izolate din partea unor studenți cu ocazia zilei morților. Ei au reuşit să influențeze o bătrână să depună pe un mormânt o coroană pur-*

618 Nu deținem atestarea documentară a vizitei lui Gheorghiu-Dej în RAM în zilele ulterioare reîntoarcerii secretarului de la Belgrad. Este probabil ca funcționarul să fi confundat asemenea vizită cu participarea lui Dej la conferința regională de partid din luna decembrie.

619 Gagyi, interviu n. 33/2001 (Elek Kuti).

620 Lungu, Retegan (coord.), *1956. Explozia*, op. cit., pp. 85-91 (buletin din 26 octombrie), 96-105 (buletin din 27 octombrie), 112-21 (buletin din 28 octombrie), 123-33 (buletin din 29 octombrie).

621 Idem, pp. 86-7.

tând o panglică pe care era scris „Pentru eroi". Acest mormânt a fost luminat cu 150 de lumânări puse de studenții din Târgu Mureş.[622]

În regiunile transcarpatice şi în capitală spiritul public era dominat de aşteptare şi dezorientare. Lumea nu putea înțelege colapsul rapid al unui întreg aparat statal, alții se mirau cum de a fost posibil ca armata maghiară să nu fie capabilă să înăbuşe revolta fără intervenția sovietică, alții se întrebau care fusese rolul lui Imre Nagy, devenit prim-ministru peste noapte, după ce pentru mult timp a fost marginalizat. Mulți alții au profitat de ocazie pentru a aduce revendicări sociale: eliminarea cotelor obligatorii de producție pentru țărani, mărirea salariilor şi a pensiilor, îmbunătățirea sistemului de aprovizionare cu alimente la oraşe.[623]

Nu au lipsit totuşi episoade de protest şi represiuni violente. Pe data de 29 octombrie, o tentativă de grevă la fabrica Grivița din Bucureşti a fost blocată prin compromisuri de natură economică, dar pe data de 30, nimic nu a putut opri la Timişoara mobilizarea condusă de studenții de la Politehnică – în ciuda interdicției puse de rectorat şi de vârfurile regionale de partid. La întâlnirea care a avut loc în refectoriu, în fața a aproape 3.000 de studenți şi profesori, au fost formulate revendicări sociale (îmbunătățirea condițiilor de viață în colegii, eliminarea disfuncționalităților din sistemul universitar, creşterea salariilor şi a pensiilor) şi în acelaşi timp „politice" (abolirea învățării limbii ruse, încetarea procesului de colectivizare, libertatea presei). Discursul celor doi reprezentanți ai CC trimişi la Timişoara, Petre Lupu şi Ilie Verdeț, a fost întrerupt de injurii, gesturi ofensatoare şi revendicări politice („Vrem libertate!"), care i-au constrâns pe cei doi să se retragă rapid.[624] La ordinul CC,[625] organele Securității au înconjurat edificiul cu vehicule blindate, iar studenții blocați în refectoriu au fost ridicați si transportați într-o cazarmă sovietică, aflată la 10 kilometri de oraş, în satul Becicherecu Mic, unde au rămas închişi timp de o săptămână până la cea de-a doua intervenție sovietică în Ungaria. O manifestație de solidaritate convocată în oraş pe data de 31 octombrie a fost reprimată prin folosirea armelor împotriva studenților de la Medicină, care s-au baricadat în căminul lor, fiind închişi mai apoi

622 Idem, pp. 164-5.
623 *Ibidem*.
624 Boca, *1956*, op. cit., p. 137.
625 Lungu, Retegan (coord.), *1956. Explozia*, op. cit., p. 143 (şedința Biroului Politic al PMR, 30 octombrie 1956).

în aceeaşi cazarmă. Câteva săptămâni mai târziu, treizeci dintre cei care organizaseră manifestaţie au fost judecaţi pentru instigare la violenţă şi condamnaţi la mai mulţi ani de închisoare.[626] În urma evenimentelor de la Timişoara, în seara zilei de 30 octombrie a fost constituit un comandament general, prezidat de Emil Bodnăraş, ajutat de Alexandru Drăghici, Nicolae Ceauşescu şi ministrul apărării Leontin Sălăjan. Acesta a primit însărcinarea de a „lua orice măsură necesară la a asigura ordinea absolută pe teritoriul Republicii Populare Române".[627] Pe teritoriul întregii ţări, în lunile octombrie-noiembrie ale anului 1956 numărul arestărilor efectuate pe baze „politice" s-a ridicat la 1.120 de la cele 200 înregistrate în cele două semestre precedente[628] şi orice încercare de manifestare a nemulţumirii a fost înăbuşită cu violenţă. Când, pe data de 5 noiembrie, universitarii din Bucureşti, printre care tânărul Paul Goma, s-au reunit ad-hoc, din vorbă în vorbă, în piaţa centrală a Universităţii, poliţia, alertată de informatorii din ce în ce mai numeroşi, ocupase deja locul cu sute de agenţi, iar la răscruci se puteau zări cuiburi de mitraliere instalate preventiv. Studenţii s-au împrăştiat, dar nu au reuşit să evite asaltul, în urma căruia au fost trimise la judecată şaisprezece persoane, condamnate în trei loturi, în lunile aprilie-mai 1957, la pedepse cuprinse între şase luni şi cinci ani.[629] Vorbind, câteva luni mai târziu, despre brutalităţile comise în acele zile, director Securităţii municipiului Bucureşti a raportat decizia de a pune în act acestefome de violenţă:

Tov. Ceauşescu: V-a dat indicaţia tov. Dănălache să bateţi?

Tov. Stancu: Să vorbim deschis şi să tragem învăţătură din toate acestea. În Bucureşti nu au reuşit studenţii să facă manifestări de stradă însă încercări şi frământări au fost foarte multe (...)

Tov. Ceauşescu: Aţi primit vreo indicaţie de la minister ca oamenii care îi arestaţi pentru anchetare să fie bătuţi?

Tov. Stancu: Noi nu am primit acesta indicaţie, ci am primit că în general mai trebuie ciocăniţi cei arestaţi, aceasta am primit-o de la comandamentul nostru de la capitală (...)

626 A. Pop, *A temesvári és bukaresti diákság tiltakozó megmozdulásai*, în „Korunk", 10, 1996, p. 47.

627 Lungu, Retegan (coord.), *1956. Explozia*, op. cit., p. 144.

628 ACNSAS, fond Documentar, dosar 53, vol. I.

629 Boca, *1956*, op. cit. pp. 149-60. Asupra acţiunilor de la Timişoara cfr. M. Sitariu, *Oaza de libertate. Timoşoara, 30 octombrie 1956,* Polirom, Iaşi, 2004.

Tov. Ceauşescu: Ar trebui să ne răspunzi mai concret...

Tov. Stancu: Răspund în felul următor: pe stradă echipele UTM-ului băteau.

Tov. Fazekas: I-aţi ciocniţi pe toţi aceşti 400?

Tov. Stancu: Unii dintre ei erau ciocniţi dinainte; mai erau însă şi unii care erau obraznici şi deci trebuia să-i mai domolim puţin. Eu recunosc că în această perioadă la noi s-a mai bătut. La capitală mai rău s-a bătut.[630]

János Fazekas, susţinut de Ceauşescu, a trebuit să îl certe pe şeful Direcţiei VII (anchete penale) a Securităţii pentru că s-a lăudat în faţa ministerului că l-ar fi ucis pe unul dintre manifestanţi cu propriile sale mâini.[631] În 1957, chiar şi autorităţile Regiunii Autonome au pornit o anchetă asupra metodelor de prevenire şi a represaliilor adoptate în zilele revoluţiei. În faţa criticilor exprimate de câţiva secretari districtuali faţă de aroganţa organelor de securitate, care acţionaseră fără a informa în prealabil partidul, însuşi prim-secretarul regional a replicat că „în momentele evenimentelor din Ungaria, mai mulţi membri de partid au fost arestaţi, bătuţi şi mai apoi eliberaţi",[632] dar că, în condiţiile de faţă, munca organelor de securitate fusese totuşi „excelentă".

Regimul lui Gheorgiu-Dej a reuşit să iasă din criză, potenţat pe plan politic datorită schimbării de linie survenită la Moscova între 30 şi 31 octombrie, prin care PCUS a decis să pună capăt revoluţiei maghiare, printre altele şi cu scopul de a bloca un „efect domino" în Europa Orientală.[633] Împuternicit de mandatul primit din partea Politburo şi de girul oferit de prestigioşi lideri precum Mao şi Togliatti,[634] Chruščëv i-a informat personal şi rapid, unul câte unul, pe toţi conducătorii est-europeni şi mai ales pe recalcitranţii Tito şi Gomułka, al căror consimţământ a permis alcă-

630 ANIC, Canc., dosar 113/1957, stenograma şedinţei din 23 februarie 1957, ţinută cu prim-secretarii Comitetelor Regionale de Partid, directorii regionali de Securitate şi unii directori din cadrul Ministerului Afacerilor Interne, f. 24-25.

631 ANIC, Canc., dosar 113/1957, f. 27-8.

632 ANDJM, fond 1134, Comitetul Regional al PCR Mureş, 1950-68 (notat de aici înainte ANDJM, 1134), dosar 137/1957, şedinţa extraordinară a Biroului Politic Regional, Târgu Mureş, 2 martie 1957, f. 156.

633 Documentul care atestă decizia luată în cadrul şedinţei Politburo din 31 octombrie face parte din fundamentalele *Note Malin,* fiind reprodus integral în traducere în limba engleză în Cs. Békés, M. Byrne, J. M. Rainer (ed.), *The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents*, CEU Press, Budapesta, 2002, pp. 307-10.

634 Telegrama trimisă de Togliatti la Moscova pe data de 30 octombrie, şi Idem, p. 294; răspunsul sovietic, de pe data de 31, Idem, p. 311. Ambele documente au fost deja publicate în „Cold War International History Project Bulletin", 8-9. 1996-97.

tuirea temporară a mişcării comuniste internaţionale.[635] Întâlnirea de la Bucureşti cu conducerea română şi cea cehoslovacă, în noaptea dintre 1 şi 2 noiembrie, nu a ridicat niciun fel de dificultăţi lui Chruščëv, permiţându-i acestuia să refuze oferta României de a contribui militar la cea de-a doua intervenţie.[636]

În săptămânile crizei maghiare, în ciuda faptului că Chruščëv a încercat de mai multe ori să-i manevreze detronarea, Gheorghiu-Dej a păstrat o fidelitate totală aliatului sovietic, până la punctul în care a acceptat, în cadrul unui acord semnat pe data de 17 noiembrie între guvernul Kádár şi comandamentul sovietic, să „rezolve" problema Nagy, care, împreună cu alte 38 de persoane (în afară de soţia sa, colaboratorii săi cei mai apropiaţi împreună cu familiile lor), se refugiase pe data de 4 noiembrie la Ambasada Iugoslaviei la Bucureşti.[637] Pe data de 22 noiembrie, grupul a fost răpit de o unitate a KGB cu acordul autorităţilor iugoslave şi transferat la Snagov, o localitate nu departe de Bucureşti, unde a fost reţinut până în primăvara anului 1958, când autorităţile maghiare au decis să îi repatrieze pentru a fi judecaţi.[638]

Conştientizând interesul prioritar al blocului socialist pentru consolidarea guvernului Kádár, Bucureştiul a subscris şi la promisiunea – nemenţinută de altfel – de a oferi Ungariei un ajutor special, în valoare de 60 de milioane de ruble.[639] În primele luni ale anului 1957, cooperarea dintre cele două ţări la elaborarea unor măsuri de represiune a semnat, definitiv, o apropiere dictată de motive strategice şi de ceea ce putem defini, în primul rând, ca o interpretare „etnică" a crizei maghiare din 1956 şi abia mai apoi drept una politică. Teama că revoluţia ar fi putut însemna dezastrul în cele ce priveau revendicarea Ungariei asupra Transilvaniei, deja cedată în 1920, la fel ca şi în 1947, începuse să fie resimţită începând cu data de 2 noiembrie, când, la reîntoarcerea din misiunea în Ungaria, Roman şi Mălnăşan au descris Comitetului Central o ţară dominată de spirit revanşard:

635 Békés, Byrne, Rainer (ed.), *The 1956 Hungarian Revolution*, op. cit., p. 213.

636 Rainer, *Nagy Imre*, op. cit., vol. II, p. 323.

637 Békés, Byrne, Rainer (ed.), *The 1956 Hungarian Revolution*, op. cit., pp. 435-6.

638 Rainer, *Nagy Imre*, op. cit., vol. II, pp. 223-4. O parte din documentele aflate în posesia Securităţii şi conservate în prezent în arhivele serviciilor secrete civile române (SRI), referitoare la detenţia „grupului lui Imre Nagy" în România, au apărut sub îngrijirea lui I. Ioanid în volumul: *Nagy, Însemnări de la Snagov. Corespondenţă, rapoarte, convorbiri*, Polirom, Iaşi, 2004.

639 „Előre", 22 noiembrie 1956.

La plecare – asta arată o stare de spirit antiromânesc chiar şi la conducere, noi nu trebuie să închidem ochii, că desigur a fost o presiune de jos în ce priveşte Ardealul, însă datorită faptului că conducerea în problema Ardealului n-a luat niciodată o poziție justă, ci dimpotrivă, ea a încurajat pe aceste elemente şi încă în această situație tragică, în loc să spună: fiți tari şi nu ştiu cum, Kádár – am reținut unele cuvinte ale lui Kádár – a spus: „Dați autonomie Ardealului". Exact aşa a spus. Ce înțelege el prin aceasta n-am putut să discutăm.[640]

6.5. Înspre o lectură etnică a crizei

Interpretarea românească cum că, în zilele revoluției, problema transilvăneană reprezentase centrul preocupărilor clasei politice maghiare, nu îşi găseşte confirmare în documentele de arhivă avute la dispoziție. Doar în unele organe de presă şi printre revendicările Comitetelor revoluționare de la Debrecen şi Karcag găsim referiri sporadice la generica „apărare a drepturilor naționale ale maghiarilor de dincolo de granițe",[641] însă asemenea revendicări nu au făcut niciodată parte din platforma politică a partidelor şi mişcărilor apărute în timpul insurecției. Prin urmare, ceea ce trimişii în Ungaria şi alți martori oculari (precum secretarul Uniunii Scriitorilor, Mihai Beniuc) raportau Comitetului Central, nu era starea concretă a lucrurilor, ci proiecția unei temeri, care se sprijinea pe un substrat de neîncredere în privința Ungariei şi a maghiarilor din Transilvania, care începuse să se manifesteze încă din vara anului 1953.

Cu mai puțină finețe literară, buletinele transmise Comitetului Central, mărturiseau reapariția tensiunilor şi angoaselor colective în rândurile populației române din Transilvania, doar aparent calmate prin „*pax etnica*" stalinistă. La fel ca şi imediat după război (şi în perioada post-1989 fosta reşedință a RAM, Târgu Mureş, a devenit un oraş divizat etnic) cen-

640 Andreescu, Nastasă, Varga (coord.), *Maghiarii din România, 1956-1968,* op. cit., p. 224. Documentul original în ANIC, Canc., dosar 171/1956, f. 2-14.

641 Á. Székelyhidi *et al.* (coord.), *Magyar '56. Forradalom és szabadságharc Magyarországon. Hatások a Kárpát-medencében,* 2. vol., Magyarok Világszövetsége 1956-os Bizottság, Budapesta, 1996, vol. I, pp. 143 (ediție extraordinar a cotidianului „Néplap", 23 octombrie), 161 (proclamația comitetului revoluționar orăşenesc, 27 octombrie).

trul conflictului etnic a fost Clujul, unde cele două comunităţi – deja echilibrate din punct de vedere numeric – se înfruntau în viaţa de zi cu zi, în interiorul aceluiaşi partid politic unic şi mai ales în lăcaşurile de înaltă cultură: două universităţi, două teatre, două pieţe principale marcau graniţele etnice ale spaţiului „public".

Aici nemulţumirea politică a luat formele unei mişcări naţionale maghiare încă de pe timpurile când populaţia a luat la cunoştinţă în direct, prin intermediul radioului, începerea revoltei armate. Studenţii din secţia maghiară a Institutului de Arte Plastice „Ion Andreescu" au convocat în ziua următoare o adunare, cu scopul de a alege reprezentanţii cetăţeneşti ai Federaţiei Universitare. Chiar în luna octombrie, după ani întregi de presiuni, CC aprobase formarea de federaţii studenţeşti independente, cel puţin formal, de către Uniunea Tinerilor Comunişti.[642] Mitingul s-a transformat imediat într-o manifestaţie de masă, la care a fost prezentat un document în cinci puncte asupra autonomiei universitare şi întăririi legăturilor cu asociaţiile studenţeşti occidentale. A fost cerută şi renunţarea la discriminarea la examenele de admitere faţă de membrii categoriilor sociale „nesănătoase". Manifestaţia programată pentru ziua de 24 a fost însă interzisă: trupe armate au înconjurat clădirea la cererea rectorului şi au procedat la identificarea studenţilor prezenţi; doi dintre aceştia, Imre Balázs şi Arisztid Tirnován, reîntorşi de curând dintr-o călătorie în Ungaria, au fost arestaţi şi condamnaţi la şapte ani de închisoare pentru culpa de instigare la violenţă.[643] Dintr-o întâlnire promovată de studenţii Facultăţii de Litere, ce a avut loc la Universitatea Bolyai, apăruse, între timp, un „proiect de statut" al nou constituitei Federaţii Studenţeşti. Şi cei cinci promotori ai acestei iniţiative au fost arestaţi între zilele de 17-18 noiembrie, patru dintre aceştia fiind condamnaţi, în 1957, la mai mulţi ani de închisoare.[644]

În zilele următoare manifestaţiile s-au înmulţit, asumând un puternic caracter naţional. Pe data de 26 octombrie douăzeci de studenţi s-au deplasat la cimitirul monumental al oraşului pentru a curăţa monumentele funerare ale scriitorilor şi oamenilor de litere maghiari îngropaţi acolo, care fuseseră neglijate de ani de zile. Gestul făcea parte dintr-un program aprobat în prealabil de rectorat, dar care s-a încărcat de valenţe

642 Z. Tófalvi, *Az '56-os forradalom visszhangja Romániában, Erdélyben*, în „Századok", 1998, 5, p. 995.

643 Székelyhidi *et al.* (coord.), *Magyar '56*, op. cit., vol I, pp. 188-9.

644 Boca, *1956*, op. cit., pp. 141-2.

politice atunci când, pe data de 1 noiembrie, o delegație condusă de trei asistenți ai Catedrei de literatură maghiară s-a deplasat la cimitir pentru a comemora victimele revoluției contemporane.[645] Cei trei tineri cercetători au fost arestați și condamnați în cea de-a doua fază a represiunii, în 1958.

Încă din primele zile, componenta română a fost ca paralizată. Un manifest izolat – *Studenți români, solidarizați-vă cu studenții maghiari!* – apărut la gazeta de perete a Institutului de Științe Juridice al Universității Babeș pe data de 25 octombrie a fost rupt imediat și faptul a fost semnalat Securității.[646] Cea mai aglomerată universitate orășenească a fost închisă în tăcere, fiind astfel garantat succesul diversiunii puse în scenă de către Securitate și activiști, care au lansat zvonuri asupra tendințelor revanșarde ale maghiarilor. În acest scop, de interes principal a fost colaborarea rectorului, chimista Raluca Ripan, care a interzis studenților și profesorilor orice contact cu studenții și profesorii Universității Bolyai. Un student la teologie protestantă, arestat în 1958, i-a mărturisit colegului său de celulă (informator al Securității) dinamica eșecului manifestației studențești comune:

Apoi a povestit Bibó, că în timpul respctiv a fost discutat problema manifestației studenților dela „Victor Babeș" și Bolyai. S-a vorbit în rîndul lor, că studenții dela „Victor Babeș" sunt înarmați și au solicitat pe studenții maghiari a lua parte la o manifestație comună pe străzile Clujului, manifestînd lîngă lupta studențimii din Ungaria. Însă această chemare ar fi fost numai o provocare, fiindcă planul adevărat ar fi fost, ca studenții unguri să meargă în fruntea manifestației, iar cînd ei sosesc la Mănăștur, atunci studenții unguri vor fi atacați din față de cître mănăștureni, iar studenții români vor ataca atunci pe studenți maghiari din spate. Astfel manifestație n-a avut loc.[647]

Mai mult decât veridicitatea poveștii deținutului-informator, ne interesează evidențierea capacității de manipulare a prejudecății etnice demonstrată de Securitate. Cum a și admis, de altfel, un înalt organ al acesteia în timpul unei întâlniri operative, aceasta „a fost surprinsă de

645 ACNSAS, fond Informativ, dosar 3010, vol. I.
646 Lungu, Retegan (coord.), *1956. Explozia*, op. cit., p. 101.
647 ACNSAS, fond Informativ, dosar 5336, vol. III, declarația deținutului András Ervin György, p. 8.

evenimentele din Ungaria, printr-o rețea informativă neadecvată".[648] Odată cu apariția Ordinului operativ 54/1956 asupra recrutării de informatori din rândul intelectualilor, organele de securitate dispuneau de doar şapte agenți dintr-un corp studențesc de 9.000 de persoane şi circa 700 de cadre universitare. În privința „problemei Bolyai", Securitatea putea conta doar pe o unică sursă, agentul cu nume de cod „Gyurka János", asistent la Catedra de literatură maghiară, recrutat în aprilie 1956.[649] Chiar aceste informații pe care le transmitea verbal cu frecvență aproape zilnică unui ofițer al Securității şi acesta maghiar au reprezentat principalul instrument de lucru, pe baza căruia organele Securității au elaborat propria strategie de diversiune. Pe data de 24 octombrie, „Gyurka" a denunțat-o pe una dintre prietenele sale cele mai bune, Katalin Varró, cercetătoare la Institutul de Lingvistică, drept iredentistă şi naționalistă:

Katalin Varró (Varro Ecaterina) s-a manifestat foarte satisfăcută de acțiunile contrarevoluționarilor din Ungaria, cu care ocazie a afirmat: „După marile evenimentele petrecute în Ungaria se va pune în practică înființarea «Federației Europene», în care va intra Ungaria, Iugoslavia, Cehoslovacia, iar după aceasta va fi discutată şi rezolvată şi problema Ardealului, pentru a face parte din această federație."[650]

Activitatea investigativă s-a lărgit apoi asupra corpului didactic. Printre principalii acuzați erau Lajos Jordáky, care îşi transformase cursurile în discursuri care îi înflăcărau pe studenți şi elogiau revoluția şi eroismul poporului maghiar. Când, pe data de 17 noiembrie, „Gyurka" i-a denunțat pe Jordáky şi pe alți profesori şi studenți care se dovediseră solidari revoluției, maiorul Ferenc Páll - referentul Securității orăşeneşti pentru

648 ACNSAS, fond Documentar, dosar 114, procesul-verbal al întâlnirii operative din 2-3 decembrie 1957 la Ministerul de Interne. Cuvântarea comandantului regional al Securității din Cluj, Iosif Breban, f. 226.

649 ACNSAS, fond Informativ, dosar 3010, vol. I, f. 40-4. Primele informații trimise de „Gyurka", priveau vizita la Cluj, în luna aprilie a anului 1956, a unei delegații de la Universitatea din Debrecen, compusă din aproape 200 de persoane, care a dat naştere unei serii de contacte – considerate ostile – între studenții din Ungaria şi cei de la Universitatea Bolyai.

650 ACNSAS, fond Informativ, dosar 3010, vol. I, fragment extras din nota de sinteză a Direcției Regionale Cluj a Securității, asupra cercetării efectuate asupra lui János Varró şi Elemér Lakó, 23 decembrie 1957, f. 192.

problema maghiară – i-a ordonat informatoarei nu doar să denunțe, ci să şi „însceneze" culpa în colaborare cu superiorii săi:

Sarcini. Întrucît agentul urmează să se întîlnească din nou cu decanul Marton Iuliu (decanul Facultății de Litere Gyula Márton – SB), în discuțiile pe care le va avea cu acesta şi unde împrejurările vor permite, ținînd cont că Marton are o deosebită stimă față de sursă, să-l întrebe practic în ce constă activitatea profesorilor şi asistenților de la Catedra sa în ceace priveşte de a desfăşura o activitate de instigare în rîndurile studenților ca urmare a ascultării posturilor de radio a țărilor imperialiste. Deasemenea i s-a trasat sarcina agentului, să ia legatură şi cu prof. Iordaky Ludovic (Lajos Jordáky – SB) să discute cu acesta evenimente din Ungaria precum şi frămîntările studenților de la Univ. Bolyai ca urmare a evenimentelor din Ungaria şi în discuții să stabilească care este activitaea duşmanoasă practică de instigare a lui Iordaky în rîndurile profesorilor şi a studențiilor.[651]

Organele de securitate au identificat 242 de suspecți şi au inițiat 27 de anchete, care au condus, până în anul 1959, la arestarea a 29 de studenți şi 4 profesori, toți maghiari şi predând la universitatea Bolyai, la fel ca şi la demiterea sau expulzarea altor zeci de cadre didactice şi studenți. În luna noiembrie a anului 1957, rețeaua de cadre ajungea la 62 de informatori permanenți sau ocazionali numai în Universitatea Bolyai.[652] Revolta intelectualilor maghiari a fost expresia unei fracturi în acelaşi timp „națională", politică şi de generație. Cei care ocupau posturi cu responsabilitate în cadrul corpului didactic au reacționat unanim (nu numai la Cluj, ci şi în Regiunea Autonomă, la Institutul Medico-Farmaceutic), fapt ce a surprins în mod pozitiv partidul. La Universitatea Bolyai, corpul academic (rectorul, decanii facultăților, profesorii universitari mai influenți, celulele de partid) şi-au îndeplinit sarcinile impuse de conducerea partidului fără a opune rezistență, inclusiv în ceea ce privea denunțarea propriilor studenți şi/sau colegi.[653]

651 ACNSAS, fond Informativ, dosar 3010, vol. I, f. 66.

652 Date furnizate de Comandantul Regional al Securității din Cluj (ACNSAS, fond Documentar, dosar 114, f. 226).

653 Când după data de 4 noiembrie mulți studenți au apărut la cursuri îmbrăcați în haine de doliu, însuşi decanul Facultății de Litere, Gyula Márton, s-a ocupat personal de cercetări (OHA, interviu cu Júlia Szilágyi, n. 480/1992, p. 18).

La fel ca şi în septembrie, administrarea politică a problemei a fost delegată lui Miron Constantinescu, care, prezidând întâlnirea celulei universitare din 3 noiembrie, a avut grija să îi informeze pe toți cei prezenți că puteau să se întoarcă liniştiți acasă: problema maghiară era pe cale să fie rezolvată.[654] Pe data de 5 noiembrie a fost organizată o întâlnire reunită a universităților română şi maghiară, la care au participat 1.500 de profesori şi studenți. După înflăcăratul discurs al lui Constantinescu, care dăduse cărțile pe față cu privire la evenimentul „liberal" din octombrie, participanții au intervenit în masă, pentru a condamna revoluția şi a afirma fidelitatea lor către Gheorghiu-Dej şi către partid, printr-o telegramă expediată la sfârşitul mitingului.[655] Ca recompensă față de serviciile prestate, pe data de 13 noiembrie, rectorul Universității Bolyai, László Bányai, şi istoricul român Constantin Daicoviciu, marginalizat până în acel moment datorită trecutului său burghez, au fost promovați în funcția de viceminiştri ai învățământului, în cadrul unei reorganizări guvernamentale, care l-a adus pe însuşi Constantinescu în funcția de ministru, pe care a păstrat-o până în luna iulie a anului 1957.

În timpul revoluției, chiar şi Regiunea Autonomă Maghiară a fost invadată de un climat de tensiune sufocată.[656] Potrivit unei mărturisiri a lui Fazekas, înregistrată la mulți ani după evenimente, anticipând ulterioara lectură în cheie „etnică" a revoltei, pe care partidul ar fi formulat-o, şeful Securității, generalul Gheorghe Pintilie ar fi trimis pe data de 24 sau 25 octombrie către CC o listă cu circa o mie de intelectuali de naționalitate maghiară în vederea punerii lor în arest preventiv, măsură pe care Fazekas a reuşit să o revoce, telefonându-i direct lui Gheorghiu-Dej.[657] Deşi veridicitatea mărturisirii lui Fazekas rămâne un fapt de atestat documentar, aceasta ar dezvălui o contradicție semnificativă între aparatele de securitate, dornice a eradica preventiv orice manifestare, şi birocrațiile *soft* (trimişii CC şi nomenclaturile regionale) însărcinate a bloca orice semn de dezordine prin mijloace politice. Considerând că o demonstrație

654 E. Gáll, *Szamvetés. Huszonhét év a Korunk szerkesztőségében*, Korunk Baráti Társaság, Cluj-Napoca, 1995, p. 33.

655 Lungu, Retegan (coord.), *1956. Explozia*, op. cit., p. 204.

656 Acestea rezultă şi din comunicările diplomației britanice: NA, FO, 371, 122696, Situația din România, minutes, 17 noiembrie 1956.

657 Sursa este însuşi Fazekas, într-un interviu acordat ziaristului Zoltán Tófalvi în anii '90. Faptele au fost confirmate de scriitorul András Sütő, care a afirmat că apărea pe lista personalităților ce trebuiau arestate: A. Sütő, *Szemet szóért. Dokumentumok, naplójegyzetek*, Csokonai, Debrecen, 1993, pp. 87-8.

de absolută loialitate ar fi atenuat suspiciunile centrului, pe data de 2 noiembrie Fazekas a organizat o adunare la fabrica de mobilă, tradiționala floare la butoniera regimului din Regiunea Autonomă. Douăzeci şi şase de muncitori şi specialişti, amenințați cu consecințe în caz de refuz, au intervenit, reprobând revoluția. La final, a fost citită o proclamație identică celei deja lansate de muncitorii de la Grivița Roşie din Bucureşti, adresată „clasei muncitoare şi întregului popor muncitoresc maghiar", în care era reprobată contrarevoluția şi era proclamată solidaritatea cu muncitorii români în „lupta întru apărarea puterii populare".[658] În ziua următoare, a fost rândul Institutului Medico-Farmaceutic, care a organizat o adunare urmată de o declarație publică, semnată de patruzeci şi doi de profesori.[659] Întâlnirea convocată cu intelectualii maghiari pentru reprobarea „contrarevoluției" s-a transformat însă într-o discuție aprinsă,[660] iar scrisoarea de fidelitate a fost semnată silit de cei prezenți, sub amenințarea cu arestarea.[661] Redactorul-şef al cotidianului „Előre" a refuzat să o publice deoarece doi dintre semnatari îl rugaseră să le şteargă inițialele din scrisoare.[662] Gheorghiu-Dej a reacționat imediat, convocându-l pe acesta, căruia i-a fost dat un vot de blam pentru originea sa evreiască, fiind mai apoi îndepărtat din funcția sa de la ziar.[663]

Nimic nu a mai fost la fel în Transilvania după revoluție. Drama intrase în memoria colectivă, imprimând acolo o fractură, dificil de refăcut, între identitate politică românească şi solidaritate națională cu Ungaria. La Bucureşti se aprofunda interpretarea în cheie „etnică" a evenimentelor: revoluția avea să însemne pentru minoritatea maghiară, inclusiv pentru cea din Regiunea Autonomă Maghiară, o încercare eşuată. Deja la începutul lui decembrie, organul cel mai mare al puterii locale, Secretariatul format din cinci membri (patru maghiari şi un român), a acuzat

658 Proclamația a apărut în ziarul local „Vörös Zászló" şi în organul național „Előre" pe data de 3 noiembrie 1956.

659 VZ, 5 noiembrie 1956.

660 Gagyi, interviu n. 33/2002 (Elek Kuti).

661 *Lelkiismeretünk parancszava: A Magyar Autonóm Tartományban élő írók és a marosvásárhelyi irodalmi intézmények dolgozóinak levele az RMP Központi Vezetőségéhez* [Imperativul conştiinței noastre: scrisoarea scriitorilor şi angajaților din instituțiile culturale din Regiunea Autonomă Maghiară către CC al Partidului Muncitoresc Român], în VZ, 4 noiembrie 1956.

662 MOL, fond XIX-J-1-j (România 1954–64, corespondența secretă), b. 6, fascicol 4/j. 00248, „Raport de sinteză asupra impactului evenimentelor din Ungaria asupra României", Bucureşti, 10 ianuarie 1957.

663 I. Robotos, *Pengeváltás*, Literator, Oradea, 1997.

ziarul „Vörös Zászló” de fi insuflat „o atmosferă nesănătoasă timp de luni de zile”,[664] cu referire evidentă la rezumatele spinoasei înfrățiri „ungaro-maghiare”, publicate cu ocazia sosirii delegațiilor de la Budapesta. În ajunul conferinței extraordinare de partid, programată pentru luna decembrie, a fost dispusă prima prevedere disciplinară: expulzarea din Institutul Medico-Farmaceutic a trei studenți „duşmani ai regimului, fapt de care au dat dovadă cu ocazia evenimentelor din Ungaria”.[665]

Întâlnirea din 15-16 decembrie a fost dominată de prezența lui Gheorghiu-Dej, aflat în prima sa vizită în Regiunea Autonomă Maghiară (semnificativă într-un moment de criză accentuată), însoțit de „protectorul” local Fazekas. În cuvântarea sa, Dej a condamnat tentativa revoluționară în termeni atât de violenți, încât aceasta a fost publicată în ziarul local doar cu o săptămână mai târziu, după data de 25 decembrie,[666] fără fragmentul în care întreaga minoritate maghiară era acuzată de solidaritate cu insurgenții.[667] În ciuda faptului că structura clasei conducătoare – Secretariatul, Biroul Politic şi Comitetul Regional format din şaptezeci şi unu de membri – a rămas neschimbată față de anii precedenți, cu un aport maghiar de 80%,[668] cuvintele secretarului au semnat momentul de început al unei noi abordări asupra problemei naționale, confirmată de activitatea depusă în acele zile de Mihai Beniuc, secretarul „stalinist” de origine transilvăneană al Uniunii Scriitorilor, care din 1955 opera o reconversie ideologică în sens național. Ajuns la Târgu Mureş pe data de 23 decembrie, în fruntea unei delegații a Uniunii, acesta a profitat de ocazie pentru a-i aduna în şedință – şi era prima dată când se întâmpla – pe intelectualii şi profesorii români ai oraşului.[669] În urma sesizării frustrării şi inconfortului de a trăi şi de a lucra într-o zonă „specială”, unde nimeni nu

664 ANDJM, 1134, dosar 154/1956, f. 114.

665 ANDJM, 1134, dosar 154/1956, şedința Secretariatului Regional Târgu Mureş, 10 decembrie 1956, f. 116. Categoria socială şi precedentele penale au fost considerate ca circumstanțe agravante: doi dintre studenți au fost clasificați drept „fii de chiaburi”, în timp ce cel de-al treilea avea în background istoricul a patru ani de închisoare pe motive politice, pe care îi executase în primii ani ai deceniului ’50.

666 VZ, 25 decembrie 1956. Rezumatele lucrărilor au fost publicate în VZ din 16-17 decembrie.

667 S. Tóth, *Dicsőséges kudarcaink a diktatúra éveiben. Gaál Gábor sorsa és utóélete Romániában, 1946-1986*, Balassi, Budapesta, 1997, p. 92.

668 Au fost aleşi patru membri maghiari din cinci în Secretariat, unsprezece din unsprezece în Biroul Politic şi şaizeci şi patru din şaptezeci şi unu în Comitetul Regional (VZ, 17 decembrie 1956).

669 Vestea întâlnirii a fost publicată şi în VZ din 25 decembrie 1956.

vorbea românește și asupra căreia maghiarii își revendicau tutela, marcante în intervenții, Beniuc a promis că se va activa pentru a modifica situația, care i se părea de-a dreptul intolerabilă.[670]

6.6. „Este mai bine să ataci inamicul atunci când este izolat politic”[671]

În ajunul campaniei de teroare, care până în 1961 a rezultat în zeci de mii de arestări și condamnări, indicația pe care a dat-o János Kádár Comitetului Executiv provizoriu al MSZMP în februarie 1957 ilustrează tendința de militarizare a politicii într-o Ungarie abia ieșită din revoluție. La întâlnirea din 1-4 ianuarie 1957 de la Budapesta, la care au luat parte toate țările semnatare ale pactului de la Varșovia – cu excepția Poloniei –, în frunte cu delegația sovietică condusă de Chruščëv și Makenkov,[672] s-a delimitat cadrul represiunilor. După doar câteva zile, prim-ministrul Chinei, Ciu Enlai, s-a deplasat la Moscova, unde le-a cerut sovieticilor să facă presiuni asupra guvernului maghiar pentru a intensifica lupta împotriva grupurilor de populație încă ostile.[673] Budapesta a răspuns pe data de 12 ianuarie prin simplificarea procedurilor de arestare, în timp ce pe data de 16 ianuarie prelegerea asupra necesității de a lichida rezistența prin folosirea sistematică a pedepsei cu moartea și a proceselor publice, pe care Zhou Enlai în persoană i-a dat-o lui Kádár, a găsit la întâlnirea MSZMP un auditoriu receptiv.[674]

Aceasta a reprezentat ultima circumstanță în care istoriile celor două regimuri comuniste, cel maghiar și cel român, au răspuns unor direcții paralele, dictate în strânsă legătură una față de cealaltă de către Uniunea Sovietică și urmate cu sfințenie de cele două clase conducătoare. În lunile

670 Beniuc i-a comunicat lui Csőgör conținutul cuvântării sale (OHA, interviu cu Lajos Csőgör, n. 7/1986, p. 396).

671 T. Zinner, *A kádári megtorlás rendszere*, Hamvas Béla Intézet, Budapesta, 2001, p. 46 (cuvântarea lui Kádár către Comitetul Politic Executiv al MSZMP, 26 februarie 1957).

672 Comunicatul final a fost publicat în organul oficial al partidului comunist maghiar „Népszabadság”, 6 ianuarie 1957, reprodus în Békés, Byrne, Rainer (eds.), *The 1956 Hungarian Revolution*, op. cit. pp. 493-5.

673 Hegedűs (coord.), *1956 kézikönyve*, op. cit., vol. III, p. 286.

674 Békés, Byrne, Rainer (eds.), *The 1956 Hungarian Revolution*, op. cit. pp. 496-503.

prizonieratului lui Imre Nagy la Snagov, România a beneficiat de un excelent canal informativ în Ungaria, în persoana lui Wilhelm Einhorn, şeful Direcţiei Regionale de Securitate Cluj (1944-1948), cu istoric în KNDV, din 1948 şef de personal al Securităţii, avansat la gradul de colonel în 1951 şi numit director adjunct al Direcţiei I de Informaţii Externe. În ianuarie 1957, acesta a fost trimis la Budapesta sub acoperire (oficial era consilier la ambasadă), cu obiectivul de a identifica cu ajutorul autorităţilor maghiare cetăţeni români care participaseră la manifestaţii sau conflicte armate.[675] La începutul anului 1957, simultan, în ambele ţări, au fost militarizate chiar şi întreprinderile civile, prin formarea Gărzilor Muncitoreşti, care în anii următori va avea un rol fundamental în represiunea discordiilor din interiorul fabricilor.[676]

Situaţia din România era însă foarte diferită de cea maghiară: în ciuda manifestaţiilor şi a unor naive tentative de *puci*, Bucureştiul a obţinut o demonstraţie de fidelitate, dobândită, bineînţeles, prin intimidare şi teroare, dar care evidenţia capacitatea de consolidare a unui regim care până atunci fusese perceput ca unul fragil, nu doar de observatorii săi occidentali,[677] ci şi de către conducătorii săi supremi. Duşmanul era încă căutat şi găsit; nu pentru a pedepsi, ca în Ungaria, miile de tineri, aparţinând tuturor claselor sociale, care luptaseră efectiv, ci pentru a da o lovitură preventivă acelei acumulări de forţe (nucleele legionare clandestine, grupările armate, sectele religioase, „sioniştii" şi „naţionaliştii maghiari şi germani") ce reprezenta deja o ameninţare, nu atât pentru monopolul ideologiei comuniste, în care şi aşa puţini credeau cu adevărat, ci pentru securitatea internă.

Pentru a-şi asigura consensul social necesar a compensa pedepsirea celor care se făcuseră „vinovaţi" de delicte de opinie şi infracţiuni politice minore, deloc puţini, de altfel, începutul campaniei a fost precedat de Plenara CC din 27-29 decembrie, la care s-a votat diminuarea ritmului dezvoltării industriei grele, prevăzută de cel de-al doilea plan cincinal, o creştere generală a salariilor şi pensiilor şi, mai presus de toate, o prevedere pacificatoare în privinţa satelor: abolirea cotelor obligatorii de cere-

675 Troncotă, *Istoria serviciilor secrete*, op. cit., p. 447.

676 În vara anului 1957, Garda Muncitorească număra mai mult de 1.000 de membri doar în Regiunea Autonomă Maghiară (ANDJM, 1134, dosar 174/1957, f. 315-22).

677 NA, FO, 371, 111621, Annual Review 1953, 116579, Annual Review 1954.

ale către silozuri, a produselor vegetale, cartofilor, laptelui şi cărnii, pusă în vigoare prin decretul Consiliului de Miniştri din 1 ianuarie 1957.[678]

Între 14 şi 15 ianuarie 1957, a avut loc la Ministerul de Interne un summit al forţelor de securitate asupra situaţiei politice; rezultatul a fost adoptarea Ordinului operativ 70/1957, emis pe data de 17 ianuarie, referitor la aparatul central şi la direcţiile regionale ale Securităţii. Deşi textul acestuia nu apare printre documentele de arhivă, conţinutul său poate fi reconstituit prin inspecţiile efectuate în vederea verificării punerii sale în act, iniţiate pe data de 27 februarie, în patru direcţii regionale „sensibile" (Cluj, RAM, Iaşi şi Bacău).[679] Ordinul a dispus iniţierea unor „acţiuni informative" împotriva membrilor şi simpatizanţilor mişcărilor clasificate drept „fasciste" (în primul rând legionarii români şi maghiarii din Partidul Crucilor cu Săgeţi), ai partidelor tradiţionale desfiinţate (liberali, naţional-ţărănişti, social-democraţi independenţi, la fel ca şi maghiarii încadraţi în Partidul Naţional Maghiar, activ între anii 1922 şi 1938 şi în Partidul Transilvănean – Erdély Párt – în anii ultimei administraţii maghiare, între 1940 şi 1944). Organigramele trebuiau reconstruite cu grijă şi toţi membrii introduşi în arhivele politice generale.[680] S-a pus accent, prin urmare, atât asupra unor categorii, selecţionate cu scopul unei represiuni preventive (legionarii, fasciştii maghiari), cât şi asupra unor *arii geografice*: cele cu densitate maghiară mare (în afară de RAM, regiunea Cluj, în care îşi aveau reşedinţa 250.000 de maghiari) şi cele cu cotele cele mai ridicate de exponenţi legionari, dar şi „sionişti" (Bacău şi mai ales Iaşi). Conducerile regionale au fost însărcinate să trimită către MAI până pe data de 16 mai un raport de maxim 15 pagini, dactilografiate în 13 copii, dintre care una în rusă pentru consilierii sovietici.[681]

Între timp, şi Comitetul Central începuse să pună în discuţie schimbarea direcţiilor politice impuse de revoluţia maghiară. Pe data de 23 februarie 1957, în sediul CC a avut loc o întâlnire crucială cu capii Securităţii, con-

678 G. Ionescu, *Communism in Romania, 1944-1962*, op. cit., pp. 260-4.

679 ACNSAS, fond Documentar, dosar 202, f. 117. În avizul inspecţiei era anunţat un control ce trebuia să fie efectuat în primele zile ale lunii mai.

680 ACNSAS, fond Documentar, dosar 202, procesul-verbal al şedinţei de colegiu MAI în care a fost analizată activitatea direcţiilor regionale ale Ministerului Afacerilor Interne din Regiunea Autonomă Maghiară, Cluj, Iaşi, Bacău, în baza Ordinului 70 din 17 mai 1957, f. 1-24.

681 ACNSAS, fond Documentar, dosar 202, f. 117. Până în anul 1958, niciun ordin al MAI român nu intra în vigoare fără prevederile consultative ale consilierilor militari sovietici (Troncotă, *Istoria serviciilor secrete*, op. cit., pp. 347-9).

dusă de Nicolae Ceauşescu, lider emergent, care începea în acel moment să se folosească de relaţiile pe care le acumulase în cei zece ani de muncă prin mai toate aparatele birocratice *hard* (Ministerele Apărării şi de Interne, Secţia cadre şi Secţia organizatorică a CC). Şedinţa a avut drept rezultat o analiză concisă asupra situaţiei transilvănene şi confruntarea dintre partid şi Ministerul de Interne a fost dominată de animozitate.[682] Descriind starea de spirit a universităţii din Cluj, prim-secretarul regional Vaida a denunţat lipsa de precizie a acţiunilor organelor de stat, care compensaseră cu o brutalitate excesivă „informaţia extrem de firavă"[683] şi necunoaşterea limbii maghiare (imputată, printre alţii, şefului regional al Securităţii, bulgarul Mihai Nedelcu, precum şi responsabilului cu anchetele penale, un evreu originar din Basarabia). Vaida a adăugat că la procesul împotriva celor care au redactat Statutul universitar, prevăzut pe data de 27 februarie, se opuseseră inutil atât Comitetul Regional al partidului, cât şi direcţia orăşenească a Securităţii.[684] Drăghici a răspuns cu ironie „Dacă ne luăm după «Bolyai» ar trebui acolo să promovăm ideile lui Imre Nagy!"[685] şi s-a pronunţat pentru condamnarea politică a universităţii maghiare, preconizând astfel desfiinţarea acesteia, care va avea loc în 1959:

In ceea ce priveşte cazul celor 4 studenţi de la Cluj[686] (arestaţi în noiembrie 1956 – SB). Eu consider că sînt vinovaţi, pentru că împreună au elaborat acest ordin şi au contribuit la propaganda lui şi documentul acesta exprima concepţiile anarhice al cercului Petőfi. Acolo, părerea mea este, că tov. Vaida şi celialţi tovarăşi sînt sub presiunea anumitor elemente de la universitatea Bolyai, cu concepţii nejuste, liberaliste, iar în realitate tovarăşii de la partid trebuie să aibă o poziţie mai fermă faţă de aceste elemente. Cînd am fost la Cluj în timpul evenimentelor din Ungaria la universitatea Bolyai, tovarăşii de la securitate nu aveau voia să mă ducă acolo, pentru nu cumva să se agite mai tare elementele. Există o serie de elemente bantiteşti şovine faţă de care trebuie să avem o poziţie mai fermă. Slăbiciunea regiunii de securitate Cluj constă în aceea că n-avut agentură, n-a avut o poziţie fermă acolo. Trebuie să fie o agentura serioasă.[687]

682 ANIC, Canc., dosar 113/1957, stenograma şedinţei din 23 februarie 1957.
683 ANIC, Canc., dosar 113/1957, f. 7. Acelaşi şef regional al Securităţii, Nedelcu, a afirmat: „Noi la Bucureşti nu cunoşteam situaţia. Evenimentele petrecute în rândul studenţilor ne-au luat pe nepregătite." (ANIC, Canc., dosar 113/1957, f. 10).
684 ANIC, Canc., dosar 113/1957, f. 9.
685 *Ibidem.*
686 Este vorba de István Várhegyi, Kálmán Kelemen, György Koczka şi Benedek Nagy.
687 ANIC, Canc., dosar 113/1957, f. 40.

Contrar colegului său Vaida, secretarul RAM Csupor a înțeles imediat climatul politic ce plutea în jurul comunității maghiare şi a avertizat Securitatea că în regiune persista „o tenace activitate ostilă", alimentată de sutele de studenți din RAM care, mulțumită politicii minoritare de tip socialist, studiau la Universitatea Bolyai şi care la sfârşitul lunii ianuarie se întorseseră în comunele lor originare pentru a participa la alegerile generale din 3 februarie.[688] Tema alegerilor constituia o chestiune spinoasă pentru conducerea regiunii. În timpul campaniei electorale, numeroase manifeste şi portrete ale conducătorilor fuseseră rupte sau arse în mai multe localități.[689] În semn de protest şi sfidare la adresa autorităților, 9.370 de cetățeni dintre cei 480.000 cu drept de vot votaseră împotriva listelor FND, în timp ce alți o mie anulaseră buletinele de vot şi 4.000 se abținuseră.[690] Rezultatul plasa RAM pe ultimul loc în această ciudată măsurătoare a „consensului". Csupor, aflat de aproape cinci ani la conducerea RAM, presimțind presiunile eşecului, şi-a descris regiunea drept un organism nedigerat („Se pregătesc pentru primăvară, în afară de metodele lor duşmănoase, cu o serie de scrisori, pe care zic că le primesc din Ungaria, cu amenințări şi aşa mai departe, cu planuri ostile şi cu o serie de scrisori pe care susțin că le primesc din Ungaria. Se vede că aceasta este o tentativă de organizare"[691]) cerând întăriri („la unele raioane, mai ales la cele secuieşti, 3-4 lucratori operativi nu pot prea face față"[692]) şi mărirea rețelei de agenți în raioanele catolice.[693] Drăghici a apreciat apelul şi a promis să trimită ofițeri, vorbitori nativi de limba maghiară, pentru a realiza interogatoriile cu arestații şi „culegerea informațiilor".[694]

În intervenția finală a lui Ceauşescu, focalizată asupra învățămintelor ce trebuie trase din evenimentele petrecute în Ungaria, a apărut primul enunț public al strategiei de implicare totală a populației, pe care acesta o va pune în aplicare mai apoi, o dată ajuns la putere în 1965. Primul punct privea metodele de operare ale organelor de represiune. Eficacitatea lor nu depindea deloc de numărul de cadre sau de repartiția lor într-o regiu-

688 ANIC, Canc., dosar 113/1957, f. 34.
689 ANDJM, 1134, dosar 173/1957, f. 29.
690 ANDJM, 1134, dosar 173/1957, f. 106-7.
691 ANIC, Canc., dosar 113/1957, f. 35-6.
692 ANIC, Canc., dosar 113/1957, f. 36.
693 *Ibidem.*
694 ANIC, Canc., dosar 113/1957, f. 42.

ne: „Să nu ne închipuim că dacă o să mai dăm încă 10-30.000 de lucrători la securitate o să rezolvăm problema aceasta”,[695] ci de *calitatea* muncii pe care o desfăşurau. Deşi, după opinia lui Ceauşescu, Securitatea nu comisese niciun „abuz”,[696] spre deosebire de deja desființata ÁVH maghiară, se impunea refacerea pe noi fundamente a raportului dintre populație şi organele de poliție.

Este necesar să înțelegem, şi tovarăşii de la securitate şi tov. primi secretari de regiuni, că trebuie să ajutăm şi să facem totul ca organele noastre de securitate să muncească în aşa fel încît să se bucure de simpatia, de dragostea muncitorilor, a țărănimii muncitoare şi să aibă sprijinul acestora. Dacă vom aresta pe toți care într-un fel sau altul ne critică sau ne înjură, apoi nu facem bine şi în loc să ştim să descoperim elementele contrarevoluționare, de-abia o să fim împiedicați în descoperirea adevăraților organizatori, pentru că aceştia nu numai că nu ne înjură, dear lipeşte afişele şi chiar ne laudă. Sarcina noastră este ca să stăm de vorba cu oamenii pentru a-i lămuri, şi tov. Csupor în loc să ceară mărirea organelor de securitate, să pună mai bine problema intensificării muncii politice, pentru să nu vor fi mai tari scrisorile primite din Ungaria dacît activitatea politicii noastre în rîndul populației.[697]

În România viitorului preconizată de Ceauşescu, un regim fondat pe *etosul* denunțurilor, cetățeanul ar fi trebuit să contribuie la întărirea securității statale, împins nu de teroare şi şantaj, ci de simțul datoriei patriotice:

Este fără îndoială necesar, şi hotărîrea Biroului Politic atrage atenția în mod deosebit, asupra importanței organizării muncii informative, pentru a putea descoperi pe spioni, sabotori, elementele contrarevoluționare. Cea mai bună muncă de informare va fi atunci cînd noi vom reuşi să creăm un curent de masă la masa de oameni ai muncii şi fiecare să şimtă de datoria lui patriotică faptul de a sesiza în fabrica, în instituția, unde el observă asemenea manifestări. Munca aceasta trebuie s-o desfăşurăm competent, aceasta necesită muncă pentr a ajuta la întărirea legăturilor organelor de securitate

695 ANIC, Canc., dosar 113/1957, f. 45.
696 *Ibidem.*
697 ANIC, Canc., dosar 113/1957, f. 45-46.

cu masele, pentru ca fiecare cetățean să simță de datoria lui patriotică să demaşte unde îl întâlneşte.[698]

Proba schimbării de strategie cu privire la Transilvania a apărut ulterior datei de 15 martie, aniversarea revoluției maghiare din 1848, a cărei sărbătorire fusese inițial autorizată de CC în RAM la presantele cereri ale organelor locale, în încercarea de a aborda din nou proiectul „micii Ungarii" pentru masele dezamăgite în urma experienței integrării în România şi de a reduce, în acelaşi timp, la strictul necesar „conținutul socialist" al „formei naționale". Însă în noaptea dintre 14 şi 15 martie, în mai multe localități, grupuri de elevi de liceu au fost protagoniştii unor demonstrații de sfidare deschisă împotriva regimului. La Sfântu Gheorghe, o duzină de studenți, care în octombrie 1956 înființaseră una dintre multele microrețele clandestine, Societatea Tinerilor Secui (în maghiară Székely Ifjak Tarsasága), au fost protagoniştii unui eveniment care avea să rămână mult timp în memoria colectivă: depunerea unei coroane cu panglici de doliu pe monumentul martirilor Revoluției de la 1848-49, care se găsea în parcul public al oraşului.[699] Gestul fusese pregătit cu o asemenea grijă, încât Securitatea nici măcar nu a reuşit să îi identifice pe cei responsabili decât la a doua încercare a acestora, un an mai târziu.[700] În acelaşi timp, o acțiune demonstrativă se desfăşura în satul Albeşti, situat la mică distanță de oraşul Sighişoara, unde poetul Sándor Petőfi îşi găsise sfârşitul pe câmpul de luptă în 1849. Protagoniştii au fost membrii grupului clandestin Erdélyi Magyar Ifjúsági Szövetség, înființat la Braşov pe data de 4 noiembrie 1956 şi care s-a extins rapid în RAM, cuprinzând în rândurile sale peste o sută de elevi.[701]

698 ANIC, Canc., dosar 113/1957, f. 50.

699 L. Benkő, *Volt egyszer egy* 56, H-Press, Sfântu Gheorghe, 1998, p. 73.

700 ACNSAS, fond Documentar, dosar 105, f. 84. Dintre cei doisprezece arestați, majoritatea cu vârste între 14 şi 15 ani, nouă au fost trimişi la judecată. Procesul a avut loc la Târgu Mureş în fața Tribunalului Militar al celei de-a III-a Regiuni Teritoriale (Cluj) şi s-a finalizat pe data de 3 iunie 1958, prin condamnarea celor nouă imputați la pedepse între şase şi optsprezece ani de închisoare.

701 Benkő, *Volt egyszer*, op. cit., pp. 22-26. Mişcarea a fost sufocată în lunile august-septembrie 1956, prin arestarea a sute de persoane, aproape toate minore, dintre care 77 au fost trimise în sala de judecată şi condamnate în 1959 la pedepse cuprinse între douăzeci şi cinci de ani de muncă silnică şi trei ani de temniță grea (ACNSAS, fond Documentar, dosar 105, f. 88).

La aceste ofense se adăugau o serie lungă de semnale de alarmă asupra neloialității minorității maghiare, lansate de Ministerul de Interne şi care au provocat o dură reacție militară şi politică. Între 19 şi 20 martie, Securitatea a început în Transilvania o operațiune pe scară largă, care a avut ca rezultat zeci de arestări, percheziții şi trimiteri în judecată pentru culpe corelate anului 1956.[702] În aceleaşi zile, la şedința inaugurală a Marii Adunări Naționale, prim-ministrul Chivu Stoica a pronunțat un discurs, reprodus pe pagină plină în organele de presă, în care tema revanşismului era tratată cu o neobişnuită francheţe:[703]

Atacul sângeros la puterea populară maghiară a experimentat în acelaşi timp şi o asprire a tonului propagandei agresive operate de bandele contrarevoluționare, care reclamau revizuirea granițelor dintre Ungaria şi statele vecine acesteia; elementele revanşarde au încercat şi să concretizeze pretențiile horthiştilor asupra Transilvaniei şi asupra celorlalte teritorii aparținând statelor vecine cu Ungaria.[704]

Radiourile occidentale continuau însă o propagandă ostilă, în încercarea de a „îmbrăca revanşismul în hainele zdrențuite ale aşa-zisului federalism european". Mesajul său a fost mai apoi explicat într-un comentariu apărut în ziarul „Scînteia": „Tovarăşul Chivu Stoica a precizat că, în zilele noastre, politica României se bazează pe apărarea intereselor naționale, independenței şi suveranității statale".[705] Gheorghiu-Dej, adevăratul responsabil al schimbării, a fost cel care a inventat triada (interese naționale, independență economică şi apărarea suveranității teritoriale a statului) care va constitui baza a ceea ce nu a fost o „deviație" a lui Ceauşescu, ci o strategie urmată lucid, fără a ține seama de costurile umane şi politice ale acesteia.

În aceleaşi zile, o remaniere a aparatului guvernator a redus ministerele de la treizeci la cincisprezece. Componența „națională" a noului guvern Stoica a crescut cu prezența în Ministerul de Externe a lui Grigore Preotea-

702 Între 20 şi 27 martie au fost arestate circa zece persoane implicate în memorandumul asupra problemei transilvănene redactat de fostul asistent de drept la Univ. Bolyai, István Dobai (ACNSAS, fond Documentar, dosar 202, f. 95).

703 Noutatea, definită ca „surprinzătoare", nu a scăpat observației diplomației britanice (NA, FO, 371, 128895).

704 VZ, 21 martie 1957.

705 VZ, 23 martie 1957.

să (dispărut însă într-un misterios accident aerian la Moscova, pe data de 4 noiembrie 1957), în Ministerul de Interne a lui Alexandru Drăghici (minister pe care îl coordona încă din 1952) şi cruciala prezenţă în Ministerul de Finanţe a lui Aurel Vijoli, arestat împreună cu ministrul Luca în 1952, însă reabilitat mai apoi.[706] Remanierile au continuat în timpul verii. În timp ce la Moscova „grupul anti-partid" lansa un ultim atac împotriva lui Chruščëv, Plenara PMR din 28 iunie, finalizată pe data de 3 iulie după o pauză tehnică dictată de aşteptarea rezultatelor reglării socotelilor de la Kremlin, i-a oferit lui Gheorghiu-Dej şansa de a-i îndepărta din Biroul Politic pe ultimii doi „rebeli", Miron Constantinescu şi Iosif Chişinevschi.[707] Umilitoarea autocritică publică a altor doi lideri a semnat eşecul unicei încercări de revizuire ideologică care a existat vreodată în cadrul stalinismului românesc, iar în partid a făcut vâlvă mai ales căderea lui Constantinescu, ce fusese pus în funcţie în luna noiembrie a anului 1956 pentru a calma nemulţumirile studenţilor şi îndepărtat acum din cadrul Ministerului Învăţământului.

Aparatul Ministerului de Interne continua, între timp, acţiunea de „re-elaborare" a bazelor raporturilor dintre stat şi populaţiile alogene, începută prin întâlnirea din februarie. Pe data de 14 aprilie, ministrul Drăghici a adresat o notă personală comandantului Securităţii din RAM, colonelul Mihály Kovács:

În privinţa mişcării naţionaliştilor maghiari, atât de importantă pentru RAM, vă propuneţi să urmăriţi doar două acţiuni din punct de vedere informativ. Nu prevedeţi nici o măsură de verificare a materialului adunat de agenţi şi prin ancheta asupra lui Pál Fodor, care este foarte importantă deoarece acesta a fost investigat împreună cu episcopul Áron Márton, pentru iniţierea unui complot cu scopul evident de a destabiliza regimul democratico-popular. Chiar dacă printre studenţii şi corpul didactic din Târgu Mureş au avut loc grave manifestări antipopulare, în plan nu prevedeţi nici o măsură de urmărire a elementelor ostile.[708]

706 NA, FO, 371, 128967.

707 Stenogramele Plenarei apar în Tudor, Cătănuş (coord.), *O destalinizare*, op. cit., pp. 170-255. O reconstrucţie detaliată a cazului în Tismăneanu, *Stalinism*, op. cit., pp. 157-65.

708 ACNSAS, fond Documentar, dosar 198, vol. III, „Ministerul de Interne, Cabinet. Către Direcţia Regională Maghiară Autonomă. Strict secret şi urgent", Bucureşti, 14 aprilie 1957, f. 363.

Criticile au determinat aparatul represiv local să-şi intensifice acţiunile. Au fost reconstruite, cu ajutorul consilierului sovietic prezent în RAM, organigramele partidelor desfiinţate, iar în registrul politic general au fost înscrise 529 de „elemente ostile", dintre care 199 erau foşti militanţi şi lideri ai partidelor fasciste maghiare, active între 1940 şi 1944, 245 reprezentanţi ai Partidului Transilvănean, la fel ca şi numeroşi români: 51 de legionari, 17 membri ai partidelor naţional-ţărănesc şi liberal, 2 social-democraţi de dreapta. Au fost fişaţi şi 14 „sionişti", mai degrabă simpli membri ai înfloritorului asociaţionism sportiv maghiar din anii '30.[709] Îndosarierii i-a urmat deschiderea a 344 de *acţiuni informative*, adică fascicole de anchetă împotriva a tot atâtor suspecţi, şi arestarea a „64 de naţionalişti maghiari şi peste 60 de români".[710] Întru executarea Ordinului 54/1956, organele de securitate au început noi recrutări de informatori şi au procedat la „reactivarea" informatorilor la care se renunţase între 1955-56:

Asupra sus-numitei am posedat materiale privînd manifestările ei duşmănoase cu ocazia evenimentelor din Ungaria, precum şi materiale privînd legăturile ei sexuale cu 2 medici căsătoriţi. Din studiul făcut asupra candidatei a rezultat că îndeplineşte calităţile necesare unui agent, în urma cărui fapt s-a trecut la recrutarea ei. În procesul recrutării a recunoscut în întregime faptele ce i se imputau, cerînd posibilitatea de reabilitare. Totodată am obţinut date preţioase necunoscute de noi, în ce priveşte înfiinţarea „Cercului Ady", despre iniţiatorii şi conducătorii acestuia şi în special legăturile lor cu unii studenţi din Seghedin, care în perioada anterioară evenimentelor din Ungaria au fost în vizită la IMF Tg.-Mureş şi care au fost inspiratorii înfinţării cercului „Ady" similar cercului Petőfi din Ungaria. Agenta fiind fiica unui fost exploatator care a fost încadrat în U. M. (unitatea militară, adică condemnat la munca silnică – n.d.a.), se bucură de încrederea obiectivului urmărit şi a altor elemente despre care care început să furnizeze materiale.[711]

709 ACNSAS, fond Documentar, dosar 202, „Direcţia Regională Maghiară Autonomă a Ministerului de Interne, 28 aprilie 1957. Strict secret. Raport asupra aplicării ordinului 70 al MAI", f. 54-68.

710 ACNSAS, fond Documentar, dosar 202, f. 55-6.

711 ACNSAS, fond Documentar, dosar 202, f. 58.

În luna decembrie 1957, intervenind la o „şedinţă de analiză”, în Plenara (512 invitaţi) despre munca investigativă, Ministerul de Interne a detaliat profilul informatorului perfect:

Problema esenţială în munca cu reţea informativă este educaţia acestora. Cu agenţii trebuie să aplicăm un proces minuţios şi permanent de instruire. Noi marxiştii plecăm de la premisa că „nu conştiinţa oamenilor le determină condiţia, ci dimpotrivă, condiţia lor socială este cea care le determină conştiinţa”. Prin urmare, chiar dacă agentul a fost recrutat dintr-un mediu ostil, un organ bun va şti cum să îl educe, cum să îi apropie nouă, să îl facă să fie cinstit, obiectiv şi devotat cauzei noastre. [...] Agentul trebuie să fie instruit, să aibă experienţă de viaţă şi un nivel adecvat de cunoştinţe generale şi politice. Un agent analfabet şi nepregătit nu va putea să efectueze munca de urmărire a duşmanului în mod adecvat şi nu va putea fi în măsură să îl influenţeze pe acesta în direcţia dorită de noi.[712]

Constrângerea trecea astfel din sfera teroristă (procese fondate pe probe inventate, torturi sistematice pentru obţinerea confesiunilor) la o formă mai „discursivă” şi preventivă, care sublinia capacitatea regimului de a condiţiona viaţa privată şi sentimentele cele mai intime ale unor porţiuni din ce în ce mai ample ale societăţii, acaparându-le şi folosindu-se de ele. Fragmentele citate din şedinţele analitice şi din rapoartele secrete constituie o mărturie a panopliei puterii. Nu putem să nu menţionăm discursul fundamental al lui Ceauşescu asupra „muncii de calitate”: aceste recrutări efectuate în rândurile „inamicului” constituiau primele elemente dintr-o răbdătoare muncă de formare a unei reţele.[713]

Dar echilibrul etnic care se distingea încă în acţiunea organelor de Securitate în Transilvania nu mai era pe placul ministerului. În şedinţa cu responsabilii Serviciilor Secrete din regiunile Cluj, RAM, Iaşi şi Bacău, convocată pe data de 17 mai 1957, ministrul Drăghici a acuzat secţiile operative din RAM de „şovinism maghiar”:

712 ACNSAS, fond Documentar, dosar 114, procesul-verbal al şedinţei de analiză a muncii operativ-informative a Ministerului de Interne, Bucureşti, 2-3 decembrie 1957, f. 28-9.

713 Cfr. volumului scriitorului Péter Esterházy, în care acesta descrie pe baza documentelor de arhivă recrutare tatălui ca agent al poliţiei politice din Ungaria, în 1957: P. Esterházy, *Ediţie revăzută*, Curtea Veche, Bucureşti, 2008.

Este vorba de organizația Faliboga. Acești dușmani au declarat despre două elemente cu care au făcut front comun. Este interesant că voi nu ați atras această problemă, nu ați adîncit cercetările cu ceilalți. Noi v-am atras atenția atunci și cred că era bine ca să extindeți cercetările și asupra celorlalte elemente maghiare. Ce era rău să stea și ceilalți în boxă? Voi ați dat posibilitate ca aceste elemente să spună că romînii vor să-o omoare pe ei. Trebuieste văzuta totuși problema aceasta a patriotismului acesta șovin. De ce nu vedeți această problemă sub aspectul ei politic, fiindcă părerea mea este că la rădăcina acestei probleme este un șovinism. Atît tîmp cît dumneata nu ei poziție împotriva acestui șovinism, indiferent cum se manifestă el, nu ai să determini pe lucratori să muncească împotriva elementelor maghiare.[714]

Șeful Direcției VII (Anchete Penale) a ministerului, col. de naționalitatea maghiară Ferenc Butyka, și-a făcut critica-autocritica. Ineficiența represiunilor în rândul maghiarilor se datora unei probleme „lingvistice". În luna aprilie, deplasându-se la Cluj, l-a interogat pe juristul István Dobai, de curând arestat sub acuzația de a fi redactat un memorandum cu destinația ONU prin care se cerea împărțirea Transilvaniei:

Eu am stat de vorba cu Dobai și la un moment dat am început să discut cu el ungurește și a început să prindă puțin curaj. Mi-a spus că planul lui a fost conoscut de mulți inși în Cluj și nimeni nu i l-a respins. Din acest caz reies o serie de legături foarte serioase.[715]

Aparatul statal român începea să înțeleagă că doar crearea unor rețele informative eficiente, *interne* grupului, i-ar fi permis să descopere cum își evaluau maghiarii propria condiție. Drăghici însă a insistat în denunțarea pericolului maghiar:

Cu tov. (Mihály) Kovács avem discuții de ani de zile pentru aceasta problemă, că în RAM există, după părerea mea, pur și simplu un șovinism pe care tov. nu-l înțelege, care constă în aceea că nu vor să recruteze agentură din rîndul maghiarilor, pentru că n-au o poziție hotărîtă împotriva elementelor acestea. Se consideră că maghiari au fost oropsiți în trecut și că nu este cazul să ne ocupăm cu ei în prezent. Aceasta este o concepție greșită. Ungurii

714 ACNSAS, fond Documentar, dosar 202, proces-verbal al ședinței colegiului Ministerului de Interne, București, 17 mai 1957, f. 5-6.
715 ACNSAS, fond Documentar, dosar 202, f. 9.

au fost asupriți cum au fost asupriți și românii, iar fascismul român este atît de sălbatic ca și cel maghiar, iar partidele politice române sînt tot așa de banditești ca și cele maghiare. Noi nu ne legăm de poporul maghiar ci de bandiții maghiari.[716]

Interpretarea „etnică” a reacției populare la revoluție a constituit premisa necesară schimbării intervenite după 1956 în politicile minoritare române: inițiată de o nesiguranță „politică” (dubla loialitate a minorităților), aceasta s-a transformat în anii următori într-un proiect coerent de *State-building*, înțeles ca o edificare a unui Stat, în sfârșit „național”, din punctul de vedere al compoziției aparatelor și a *ethos*-ului civil.

716 ACNSAS, fond Documentar, dosar 202, p. 22.

7. De la „Ruritani” la „Megalomani”: naşterea comunismului românesc (1959–1965)

7. 1. Represalii politice, naționale, sociale: un bilanț

Arestările şi condamnările emise de curțile marțiale în perioada 1956-61 se încadrează într-o lungă perioadă de represiuni extensive, care a început încă din 1948, durând până în 1964, anul amnistiei generale. Dar politica ideologică şi socială rigidă, care, după părerea autorului prezentei cărți, a stimulat geneza regimului lui Ceauşescu, rămâne încă şi astăzi un câmp de studiu puțin abordat. La distanță de o jumătate de secol, totuşi, fostele arhive ale Securității ne oferă o perspectivă verosimilă asupra dimensiunii cantitative a fenomenului:

Tabelul 7.1
Arestări din rațiuni politice (1956-61)

	Arestări din rațiuni politice	Deținuți din rațiuni politice în arest administrativ	Total	Dislocări, condamnări la domiciliu forțat
1956 toamna	1.120	-	1.120	-
1957	3.257	-	3.257	523
]958	6.362	946	7.308	349
1959	8.910 (8.964)*	1.954	10.864 (10.918)*	249
1960	1.711 (1.723)*	113	1.824 (1.835)*	155
1961	2.232 (2.677)*	516	2.748 (3.193)*	192

Tabelul 7.1 Arestări din rațiuni politice (1956-61)				
	Arestări din rațiuni politice	Deținuți din rațiuni politice în arest administrativ	Total	Dislocări, condamnări la domiciliu forțat
Total	23.592 (24.103)*	3.529	27.121 (27.632)*	1.468

*Date transcrise în F. Bălan, I. Bălan, *1968 – momentul adevărului sau mistificare?*, în R. Rusan (coord.), *Anii 1961-1972. Țările Europei de Est, între speranțele reformei și realitatea stagnării*, Fundația Academia Civică, București, 2001, p. 655.
Sursă: ACNSAS, fond Documentar, dosar 53/1, f. 16-9, București, 17 iulie 1968, Raportul Consiliului Securității Statului asupra arestărilor efectuate din motive politice în perioada 1950-68.

Despre condamnările pronunțate de curțile marțiale din Bucureşti, Cluj şi Iaşi, dispunem de informații sigure în ceea ce priveşte intervalul ianuarie 1957 – iulie 1959: 2.737 (dintre care 10 condamnări la moarte) în anul 1957, 4.083 (dintre care cel puțin 34 de condamnări la pedeapsa capitală) în anul 1958 şi 3.139 în primele şapte luni ale anului 1959 (nu este precizat numărul condamnărilor la moarte), rezultând un total de 9.978.[717]

Ritmul represiunii s-a accelerat în 1958 şi a continuat în curbă ascendentă până în prima jumătate a anului 1959, mai ales ca şi consecință a liniei împotriva oricărui contrast şi deviere, aprobată la conferința partidului comunist, care a avut loc la Moscova, între 14 şi 16 noiembrie 1957.[718] Câmpurile de muncă, evacuate în 1955 însă niciodată desființate, au fost pregătite pentru a putea primi noul val, al celor care, printr-o amnistie pentru culpe obişnuite, aprobată pe data de 28 decembrie de Marea Adunare Națională, fuseseră pedepsiți la mai puțin de un an de închisoare. În acele vremuri nu era deloc dificil să întâlneşti scene cotidiene precum aceea descrisă de ataşatul militar britanic, care călătorea cu un tren personal între Ploieşti şi Târgovişte:

717 ACNSAS, fond Documentar, dosar 53, vol. III, f. 100. Situație cuprinzând indivizii contrarevoluționari arestați de organele M.A.I. în perioada 1944-1959.

718 Întâlnirea de la Moscova a fost descrisă ca stimul de către ministrul de interne Drăghici, în cadrul şedinței de analiză din decembrie 1957 (ACNSAS, fond Documentar, dosarul 114, f. 8).

Şase soldaţi ai Securităţii au coborât cu mitraliere în mâini gata să tragă. Apoi, una câte una, aproximativ 50 de femei cu vârste între 20 şi 60 de ani au coborât, îmbrăcate în haine obişnuite şi cărându-şi lucrurile adunate în câte o bucată de material. Cum apăreau erau forţate în vârf de mitralieră să îngenuncheze în noroi, înghesuite pe rânduri, să îşi acopere ochii cu mâinile şi să îşi aplece capetele aproape până la pământ. Apoi a coborât un căpitan al Securităţii şi, sub ameninţarea pistolului, le-a obligat pe femeile îngenunchiate să se adune mai mult, ca o turmă de oi. Între timp, soldaţii le încercuiseră, ameninţându-le cu mitralierele. Câţiva civili români ce se găseau pe acolo nu dădeau nici un semn de emoţie, în afară de pură curiozitate. Zece minute mai târziu, trenul plecă, lăsând prizonierele încă îngenunchiate în noroi.[719]

Fără îndoială, în ciuda faptului că documentele disponibile în arhivele Securităţii evită orice fel de referire directă la eveniment, retragerea trupelor sovietice din ţară, pregătită de România încă din 1957 şi anunţată pe data de 25 mai 1958,[720] a stimulat ulterioarele tendinţe de independenţă din partea Bucureştiului, oferind, de asemenea, ocazia de a înăspri şi mai mult represiunea în această scurtă perioadă. În aceleaşi săptămâni în care contingentul sovietic se retrăgea, o campanie de arestări planificată de la centru a umplut puşcăriile cu 1.103 persoane în perioada 1 iulie-8 august.[721] În luna mai a anului 1959, Ministerul de Interne număra 17.728 de condamnaţi politici sau deţinuţi în arest preventiv, dintre care peste 5.000 de „intelectuali” şi cam la fel de mulţi ţărani. Începând cu 1960, arestările şi condamnările au înregistrat o scădere constantă; în 1960 Securitatea a arestat 1.723 de suspecţi,[722] în timp ce în perioada octombrie 1961-august 1962, doar 889.[723] Eliberările din puşcărie au început să fie efectuate în mod secret încă din luna februarie a anului 1960, când au ieşit din închisoare 820 de ţărani condamnaţi pentru activităţi subversive deoarece se arătaseră ostili colectivizării; şase luni mai târziu

719 NA, FO, 371, 135155, Bucureşti, 20 Martie 1958, citat trad. din engl.

720 S. Verona, *Military Occupation and Diplomacy: Soviet Troops in Romania, 1944-1958*, Duke University Press, Durham (NC) 1992. Asupra tratativelor iniţiate în ianuarie 1957 a se vedea noua documentaţie în I. Scurtu (coord.), *România. Retragerea trupelor sovietice, 1958*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti 1996, pp. 241-4.

721 ACNSAS, fond Documentar, dosar 53, vol. II, telegrame dintre Direcţiile Regionale ale Securităţii şi cadrul statistic centralizat, f. 4-54.

722 ACNSAS, fond Documentar, dosar 53, vol. IV, f. 1-2.

723 ACNSAS, fond Documentar, dosar 53, vol. IV, f. 79.

a fost rândul a 300 de „sionişti" şi „țărani contrarevoluționari". După o pauză de aproape doi ani, în 1962, au fost eliberați circa 2.000 de condamnați pentru „perturbarea ordinii publice". Pe data de 3 ianuarie 1963, la prima amnistie, parțială însă, au ieşit din puşcării 2.543 de persoane. În 1964, au fost, în fine, eliberate (însă nu şi reabilitate) 9.522 de persoane, dintr-un total de circa 15.000, astfel încheindu-se lungul capitol al pedepselor cu închisoarea efectuate în masă, pe motive politice.[724]

Dacă numărul cetățenilor direct implicați în campania de represiune dintre anii 1957-61 poate fi estimat, cu aproximație, între 30-35.000, mult mai dificilă este contorizarea persoanelor „indirect" afectate, precum rudele sau cunoscuții deținuților. În ciuda faptului că tribunalele militare judecau cazurile individual (chiar şi în procesele colective), întreaga familie a condamnatului sau anchetatului avea de suferit din cauza detenției acestuia: fiii erau constrânşi să îl renege la şcoală, un gest acceptat pentru a evita eliminarea lor din şcoală, căderea examenelor sau chiar interdicția de a frecventa universitatea din cauza „lipsei de demnitate politică" (o practică rămasă în vigoare până în anul 1964), soția era invitată să divorțeze, amici şi cunoscuți arestați sau chemați ca să dea declarații.[725] Divulgarea de informații de orice natură legate de experiența detenției către terțe persoane era strict interzisă printr-o declarație prin care se puneau la dispoziția organelor de Securitate.[726]

Foştii deținuți politici nu dispăreau niciodată din vizorul regimului: fuseseră automat înscrişi în evidența activă şi multora dintre aceştia le fuseseră deschise dosare de verificare sau de urmărire informativă, prin folosirea aşa-zisei TO (adică „tehnică operativă": interceptări telefonice, controlul corespondenței, instalarea de microfoane în locuințe) şi, mai presus de toate, a unei rețele dense de informatori (ajungând până la douăzeci pentru un singur suspect). Mulți dintre aceştia au fost recrutați, trecând astfel „de cealaltă parte", în momentul în care au fost eliberați. Organele de Securitate dispuneau de doar 15.000 de agenți la momentul revoluției din 1956; în 1960, numărul acestora crescuse la 30.000, iar un an mai târziu, în luna iulie 1961, ajunsese la circa 43.000, dintre care o

724 G. Buzatu, M. Chirițoiu (coord.), *Agresiunea comunismului în România*, op. cit., vol. I, pp. 44-5.

725 NA, FO, 371, 171883, Prizonieri politici în România, 1963.

726 Declarație semnată pe data de 28 iulie 1964 de către avocatul Albert Szopos, condamnat în cazul Szoboszlay (Arhiva Ministerului de Justiție, Fond Penal, dosar 728, vol. IX, f. 11).

mie proveneau din Regiunea Autonomă Maghiară.[727] Reţeaua securităţii s-a înmulţit progresiv odată cu trecerea de la regimul lui Gheorghiu-Dej la cel al lui Ceauşescu: între 1963 şi 1967, doar informatorii Securităţii, excluzându-i pe cei ai Miliţiei şi ai Direcţiei Generale a Penitenciarelor, au crescut în număr de la 80.000 la 119.000.[728] În anii '70 şi '80, în fine, aceasta a ajuns la dimensiuni uriaşe: în ajunul căderii regimului, în luna noiembrie a anului 1989, reţeaua se împrospăta cu 489.000 de cetăţeni, dintre care circa 130.000 activi, prin care se monitoriza o parte deja consistentă a populaţiei din România.[729]

Numărul cetăţenilor aflaţi în libertate, dar supuşi controlului sistematic al organelor de represiune era de asemenea foarte ridicat deja în luna octombrie a anului 1957, când 290.000 de persoane, echivalentul a 2,2 % din întreaga populaţie adultă, erau înscrise în registrul politic al Serviciului C al Ministerului de Interne ca „elemente ostile pe plan intern".[730] Cifra era totuşi destinată unei creşteri ulterioare: în acea lună, registrul a înregistrat 3.222 de „intrări", faţă de cele doar 957 de „ieşiri". Majoritatea acestora proveneau din rândurile mişcării legionare clandestine (84.121) şi din partidele naţional-ţărănesc (48.634) şi liberal (32.174), la fel ca şi din rândurile militanţilor din „alte partide burgheze" (12.691). Urmau apoi „chiaburii şi micii comercianţi" (17.378), „foştii poliţişti, jandarmi şi funcţionari în organele burgheze de spionaj" şi „sioniştii" suspectaţi de activităţi antiromâneşti (9.402), dar şi cei expulzaţi din partid şi cei cu „rude şi cunoscuţi în statele imperialiste". În anii '60, numărul cetăţenilor suspectaţi de activităţi antistatale şi supuşi unui regim de control s-a mărit din nou: în 1968, de exemplu, aceştia erau 417.075, echivalentul a 3,1% din întreaga populaţie cu vârstă peste 14 de ani.[731]

727 ACNSAS, fond Documentar, dosar 129, vol. I, f. 3.

728 D. Deletant, *Romania*, în K. Persak, Ł. Kamiński (ed), *A Handbook of the Communist Security apparatus in East Central Europe, 1944-1989*, Institute of National Remembrance, Varşovia, 2005, p. 315. Între aceştia, 83.911 informatori, 3.241 „rezidenţi", 16.575 proprietari de apartamente conspirative şi 14.849 colaboratori ocazionali.

729 Despre pătrunderile sociale în Securitate, cfr. C. Anisescu, *Dinamica de structură şi rol a reţelei informative în perioada 1948-1989,* în AA.VV., *Arhivele Securităţii,* vol. I, Pro Historia, Bucureşti, 2002, pp. 10-40.

730 ACNSAS, fond Documentar, dosar 53, vol. II, „Elemente contrarevoluţionare înscrise în registru la data de 31 octombrie 1957", f. 41.

731 Deletant, *Romania,* op. cit., p. 304.

Rămâne totuşi întrebarea dacă nu era însă vorba de o nouă epurare, nu numai „politică”, ci şi în mare măsură „etnică”. Acțiunea de represiune a început în ianuarie-februarie 1957 fără scopuri intenționat naționaliste, ci sub obiectivul de a suprima fenomenele de opoziție cu potențial de risc scăzut pentru securitatea statului, dar destul de răspândite sub forma unor microsabotaje, tentative de expatriere ilegală, redactarea unor texte „subversive”, constituirea de grupuri clandestine. Documentația asupra proceselor susținute de curțile marțiale demonstrează că, în ciuda teoremei justițiare inculpatoare care informa procedurile, anchetele preliminare erau conduse cu mult mai multă grijă decât între anii 1949-53, când puteai fi condamnat în baza unor acuzații false sau complet prefabricate.[732] Chiar şi în 1957, comploturile de matrice română erau pedepsite cu aceeaşi severitate cu care erau pedepsite cele maghiare, după cum demonstrează condamnarea la moarte a locotenentului armatei Teodor Mărgineanu, care, la comanda unei unități blindate din oraşul transilvănean Bistrița, având drept inspirație comitetele revoluționare maghiare, proiectase, împreună cu alți 13 camarazi, o insurecție militară în noaptea dintre 17 şi 18 decembrie 1956.[733] Cazul său poate fi asemuit celui al preotului catolic Aladár Szoboszlay şi al celor 9 tovarăşi ai săi de aventură, împuşcați în 1958.

Dar represiunea a folosit şi scheme „categoriale”, care lăsau ample margini de discreție asupra subiecților reprimați şi asupra pedepselor prescrise. În 1957 a fost arestat intelectualul român Nichifor Crainic, cu *background* de extremă dreaptă, dar întru totul străin de manifestații din ’56 condamnat la un regim dur de închisoare pe viață sub acuzația de apartenență la mişcarea legionară.[734] În noiembrie 1958 a fost arestat sub acuzația de „uneltire contra ordinii publice” chiar şi filosoful Constantin Noica, care a fost condamnat în 1960 la muncă silnică pe viață de către curtea marțială din Sibiu şi eliberat, printre ultimii, pe data de 8 august 1964.[735]

732 ACNSAS, fond Penal, dosar 104, (lotul Dobai), 108 (lotul Csiha), 109 (lotul Puskás), 110 (lotul Bara), 157 (lotul Szoboszlay), 184 (organizația EMISZ), 728 (lotul Mihalcz).

733 Grupul a fost arestat pe data de 19 decembrie; Mărgineanu şi doi dintre camarazii săi au fost condamnați la moarte şi executați în închisoarea specială din Gherla, pe data de 26 iunie 1957 (C. Ghinea, *Un caz de revoltă anticomunistă în armată – decembrie 1956,* în R. Rusan, coord. *Anii 1954-1960. Fluxurile şi refluxurile stalinismului*, Fundația Academică Civică, Bucureşti 2000, pp. 714-22).

734 ACNSAS, fond Documentar, dosar 131, vol. II, f. 31.

735 ACNSAS, fond Documentar, dosar 131, vol. II, f. 14.

Datele pe care le deținem indică alunecarea progresivă de la represalii nediscriminante („fasciştii", „țăranii contrarevoluționari", „sectele"), la represalii selective, în care factorul etnic începuse să joace un rol dominant începând cu anul 1958. În primul semestru al anului 1957 au fost trimişi în judecată 1.471 de opozanți; 796 de cazuri ajunseseră în fața curților marțiale de la Bucureşti, Cluj sau Iaşi, unde au fost emise 661 de sentințe de condamnare şi 135 de achitări. Printre condamnați figurau 538 de români (81,4%), 98 de maghiari (14.8%), 18 germani şi 2 evrei.[736]

Procentul maghiarilor apare în acest caz mult mai mare față de procentul lor total (9% în 1956). Chiar dacă, în termeni absoluți, majoritatea arestărilor fuseseră efectuate până în anul 1958 nu în Transilvania, ci la Bucureşti şi în regiuni transcarpatice precum Craiova şi Galați, gradul de implicare a RAM a fost semnificativ: din a doua jumătate a anului 1957 şi până în 1961 aproape 1.000 de arestări.[737] Dintr-un total de 430 de organizații spulberate între 1957-59, cota arestărilor în RAM a fost deosebit de ridicată (aproape 15%), iar mica regiune a urcat, astfel, pe primele locuri în această particulară ierarhizare.[738] Conotația etnică a devenit însă evidentă în ultima perioadă, când începutul eliberărilor din puşcării (care priveau grupurile de țărani şi reprezentanți ai mişcării legionare)[739] a coincis cu pedepsirea manifestărilor de „naționalism maghiar" (peste 100 de arestări din totalul de 1.700 înregistrate numai în Regiunea Autonomă Maghiară în 1960).

Specificitatea represiunii împotriva minorităților s-a exprimat prin duritatea pedepselor prescrise de judecătorii militari, precum maiorul de origine maghiară Pál Macskási, responsabil în anul 1958 pentru 12 condamnări la moarte impuse conaționalilor săi. Principalele procese împotriva unor organizații „maghiare" s-au desfăşurat între anii 1958

736 ACNSAS, fond Documentar, dosar 53, vol. II, „Ministerul Afacerilor Interne. Raportul Serviciului C din 4 septembrie 1957 asupra arestărilor şi condamnărilor penale din primul semestru al anului 1957", f. 26-8.

737 S. Pál-Antal, *Áldozatok-1956. A forradalmat követő megtorlások a MagyarAutonóm Tartományban*, Mentor, Târgu Mureş, 2006, p. 33. Documentele relative la evenimentele din 1956 din Regiunea Autonomă Maghiară pot fi consultate în fondurile Procuraturii Militare (ANDJM, fonduri 854, 1295).

738 ACNSAS, fond Documentar, dosar 53, vol. III, f. 101-14.

739 Eliberarea legionarilor arestați începuse încă din toamna anului 1956. În momentul intensificării epurării, între 1 octombrie 1956 şi 20 ianuarie 1958 au foste eliberați 990 de legionari, dintre care 350 prin grațiere (ACNSAS, fond Documentar, dosar 53, vol. III, f. 67-8).

şi 1962, rezultând în pedepse severe (77 de condamnări la 1.300 de ani, socotiţi global, doar în cazul EMISZ). Cele douăzeci şi unu de principale procese colective împotriva maghiarilor, desfăşurate între luna decembrie a anului 1956 şi primăvara anului 1962, au dus la condamnarea a aproape 400 de inculpaţi, a căror pedeapsă minimă a fost de patru-cinci ani de închisoare în 1957 şi de zece-doisprezece ani de puşcărie între 1958 şi 1959. Numărul total al arestaţilor şi/sau condamnaţilor de naţionalitate maghiară pentru culpe direct corelate anului 1956 atingea cifra de 1.350,[740] în timp ce numărul celor puşi sub arest preventiv, fără o trimitere ulterioară în sala de judecată, se învârtea în jurul a câtorva mii de persoane.

Represiunea a îmbinat motive politico-ideologice şi „sociale", iar majoritatea arestărilor şi condamnărilor nu au provenit din procesele politice împotriva aşa-zişilor „indivizi contrarevoluţionari", emise de către curţile marţiale, ci din proceduri aparent „nepolitice", desfăşurate în cadrul tribunalelor civile. În timp ce în primul semestru al anului 1957 fuseseră condamnaţi 661 indivizi pentru culpe politice, doar în RAM, au fost condamnaţi la puşcărie peste 1.000 de cetăţeni pentru culpe comune, conexe decretului 240/1955 relativ la apărarea patrimoniului obştesc, ce avea ca scop combaterea dramaticei degradări a moralităţii şi a disciplinei la locurile de muncă. Sustragerea de materiale din laboratoare şi din întreprinderi, falsul în bilanţ, îndeplinirea fictivă a normelor de muncă, toate acestea erau stratageme şi mici trucuri ce făceau parte din tehnicile de supravieţuire, rezistenţă pasivă şi răzbunare zilnică ale celor care erau forţaţi să participe la proiectul social comunist (precum foştii patroni de întreprinderi deveniţi muncitori sau contabili). În 1955, Codul penal român introdusese, inspirându-se din legislaţia sovietică, culpa de huliganism, ca „atac făţiş la regulile convieţuirii socialiste".[741] „Huliganismul" reunea o serie de delicte precum ofensa la pudoare, tulburarea ordinii publice, injuria, daunele asupra bunurilor publice şi private şi „parazitism social"" (cerşetoria şi prostituţia, ambele pedepsite încă din anul

740 Cfr. Gy. Dávid (coord.), *1956 Erdélyben. Politikai elítéltek életrajzi adattára 1956-1965*, Polis, Cluj, 2006.

741 L. Mócsy, *Reglementarea infracţiunii de huliganism în legislaţia penală a RPR*, în „Buletinul Universităţilor Babeş şi Bolyai", seria Ştiinţe sociale, 1956, pp. 121-32. Asupra difuziunii huliganismului urban în Uniunea Sovietică poststalinistă, V.A. Kozlov, *Mass Uprising in the USSR: Protest and Rebellion in the Post-Stalin Years*, Sharpe, Armonk (NY), 2002, în special cap. 6.

1948). Pe data de 27 februarie 1957, guvernul a emis un decret care introducea în Codul Penal două paragrafe (578/4 şi 578/5) ce reglementau pedepsirea ofenselor verbale şi fizice, „lipsa de respect faţă de societate" şi „violarea normelor convieţuirii socialiste", transformând aceste culpe din delicte administrative în delicte penale sancţionate cu pedepse de detenţie de la trei luni la cinci ani în caz de recidivă.[742] Câteva săptămâni mai târziu, pe data de 30 iulie, a apărut în presă decretul Consiliului de Miniştri 324/1957, care prevedea sancţionarea cerşetorilor, a prostituatelor şi mai ales a „cămătarilor" şi „speculanţilor" cu pedepse de la şase luni la cinci ani de închisoare.[743] Numai între anii 1955-57, circa 150.000 de cetăţeni au fost condamnaţi doar pentru delicte de natură economică, prin aplicarea decretului 240/1955.[744]

Cei 60.000 de condamnaţi ai anului 1957 au avut parte de pedepse mult mai severe faţă de cei condamnaţi în ultimii doi ani, iar în 1958 Procuratura Generală a Republicii Populare a dispus o înăsprire ulterioară a pedepselor: de la zece la douăzeci de ani de închisoare pentru daune mai mari de echivalentul a 25.000 de lei, între cinci şi zece ani pentru daune între 10.000 şi 25.000 de lei şi de la trei luni la doi ani, pentru daune mai mici de 2.000 de lei.[745] Doar în Regiunea Autonomă Maghiară aplicarea decretelor din anii 1955 şi 1957 a dus la încarcerarea a circa 3.000 de persoane între anii 1957-59, dintre care câteva zeci au fost condamnate la muncă silnică pe viaţă şi cel puţin una la moarte.[746]

Campania „moralizatoare" a făcut integral parte din rigidizarea ideologică şi, mulţumită presei, care în vara-toamna anului 1958 publica o rubrică intitulată *Veşti din tribunal*, a devenit principala axă a propagandei politice. Pentru a exemplifica, propunem dramaturgia pedagogică – transcrisă detaliat de presa vremii – a unui tipic proces în care Tribunalul Re-

742 VZ, 5 iunie 1957.

743 Idem, 30 iulie 1957.

744 Totalul procedurilor iniţiate depăşea milionul în aceeaşi perioadă. În mai bine de jumătate din cazuri, imputarea era daunarea patrimoniului forestier sau mai bine zis furtul de lemne.

745 ANIC, fond CC PCR, Canc. (notat de aici înainte ANIC, Canc.), dosar 12/1958, „Procuratura generală a Republicii Populare Române. Raport asupra evoluţiei delictului de daune asupra patrimoniului obştesc între anii 1955-57", 14 aprilie 1958, f. 37-66.

746 ANDJM, 1134, dosar 229/1959, raportul cabinetului Direcţiei Regionale a Miliţiei, redactat în cadrul şedinţei Secretariatului din 2 noiembrie 1959, f. 10-26; ANDJM, 1134, dosar 196/1958, raportul preşedintelui Tribunalului Popular Regional Elemér Kincses, f. 199-210.

gional din Târgu Mureş condamna la treizeci de ani de muncă silnică o directoare de cooperativă acuzată de a-şi fi apropriat suma de 33.700 de lei.

Emma Végh s-a prezentat cu tipica ei aroganță. Dar când s-a văzut în fața a 150 de muncitori indignați, care se împingeau ca să intre, ceva s-a rupt în interiorul ei. Marea doamnă burgheză a intrat în sală în uniformă de deținut, în insultele muncitorilor. Ilona Jakab este o femeie mignonă dar cuvintele sale o fac gigantică: „În timp ce noi transpiram sub 40-50 de grade pentru a face cooperativa noastră să prospere, această nenorocită, nedemnă până şi de a fi numită ființă umană, fura roadele muncii noastre!”[747]

Spre deosebire de perioada 1949-53, a doua ofensivă nu i-a ocolit nici pe exponenții nomenclaturii locale: în luna august a anului 1958 au fost arestați şi condamnați pentru corupție şi abuz la birou vicepreşedintele Sfatului Regional şi preşedintele Comitetului Sportiv din RAM.[748] Poate mai mult decât în procesele politice, în cele conexe acuzațiilor, de multe ori nefondate, de corupție şi apropieri nemotivate, găsim caracteristica ce uneşte populismul social şi promovarea etnică: cititorul care realizează o analiză „nominală” asupra identității anchetaților descoperă că marea majoritate a acestora, mai ales dacă aceştia sunt directori de întreprinderi sau instituții, aparțin unei minorități. În 1958 alte categorii „privilegiate” au fost ținta decretelor ce aveau ca scop schimbarea elitelor, precum cei 22.000 de medici, cărora prin Decretul 1365/1957 le fusese interzisă practica privată. Cei care se opuneau închiderii propriului cabinet medical au fost amendați, le-a fost interzisă practicarea profesiei sau au fost chiar arestați.[749] Numeroşii medici de origine evreiască[750] s-au hotărât să emigreze ca şi consecință a maltratărilor continue.

747 *Törvényszéki hírek*, în VZ, 26 iulie 1958.
748 VZ, 3 august 1958.
749 O amplă documentație poate fi găsită în NA, FO, 371, 135208, 1958, cfr. ANDJM, 1134, dosar 196/1958, f. 239-50; 198/1958, f. 209-11.
750 Asupra legăturii istorice şi sociologice dintre comunitatea evreiască şi profesia medicală în Ungaria dualistă cfr. V. Karády, L. Nastasă (coord.), *The University of Kolozsvar/Cluj and the Students of the Medical Faculty (1872-1918),* Ethnocultural Diversity Resource Center and CEU Press, Cluj-Budapesta-New York, 2004. În ajunul deportării din 1944, 89% dintre cei 2.685 de medici ce practicau în Transilvania de Nord fuseseră clasificați de către autoritățile maghiare drept evrei (C. Gerlach, G. Aly, *Das letzte Kapitel. Realpolitik, Ideologie und der Mord an den ungarischen Juden1944-1945*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 2002, p. 225).

Prevederile disciplinare din 1958 au atins şi profesorii, care, majoritatea, intraseră în învăţământ înainte de 1948 şi tindea să îşi desfăşoare activitatea în manieră apolitică. Profesorii de religie catolică au fost epuraţi din structurile şcolare sau transferaţi în alte funcţii,[751] iar între 1958-59 o vastă campanie de epurare a reuşit să elimine din sistemul educativ mare parte din personalul care intrase în slujbă înainte de 1945.[752]

Reglarea de conturi cu straturile societăţii refractare sau aparent ostile în privinţa Statului a ţintit în special două comunităţi, cea catolică de limbă maghiară şi cea evreiască, destul de diferite, dar ambele recunoscute de regim în anii reluării temporare a conflictului ideologic între Est şi Vest ca potenţiale surse de destabilizare, atât din punct de vedere al rolului economic şi cultural al acestora, cât şi pentru ireductibila lor „diversitate”, oferită de legăturile cu Vaticanul, Statul Israel şi alte „puteri imperialiste”.[753]

7.2. Problema catolică

În anii ’50, politica religioasă a comunismului român a tratat diferenţiat diversele culte recunoscute prin Statutul din 1948 şi considerate „integrabile” din punct de vedere politic: în primul rând Biserica Ortodoxă, condusă de Justinian Marina, patriarh din 1948 şi până în 1977, care s-a aliniat poziţiilor oficiale ale regimului,[754] dar şi „cultul mozaic”, condus de rabinul şef Moses Rosen, la fel ca şi confesiunile protestante de limbă ma-

751 Asupra Regiunii Autonome, ANDJM, 1134, dosar 194/1958, „Plan de măsuri“, Târgu Mureş, 31 iulie 1958, f. 73-84.

752 Asupra undei de epurări din şcolile generale şi cele superioare în Transilvania occidentală, R. Milian, *Epurări politice în învăţământul bihorean între anii 1954-1960,* în Rusan (coord.), *Anii 1954-1960*, op. cit., pp. 836-57.

753 Asupra reîntoarcerii la „leninism” în politica religioasă sovietică din perioada 1958-61, însoţită de o violentă campanie împotriva ateismului, cfr. A. Riccardi, *Il Vaticano e Mosca, 1940-1990*, Laterza, Roma-Bari, 1992, pp. 206-15.

754 Despre poziţia Bisericii Ortodoxe în privinţa regimului, obiect al unei ample dezbateri şi polemici istoriografice, O. Gillet, *Religion et nationalisme. L’idéologie de l’Église ortodoxe roumaine sous le régime communiste*, ULB, Bruxelles, 1997, foarte critic în privinţa ierarhiei ortodoxe. O abordare mai tradiţională în C. Păiuşan, R. Ciuceanu, *Biserica ortodoxă română sub regimul comunist,* vol. I, 1945-1958, INST, Bucureşti, 2001. Pentru o analiză echilibrată cfr. C. Vasile, *Biserica Ortodoxă Română în primul deceniu comunist (1945-1959)*, Curtea Veche, Bucureşti, 2005.

ghiară, cea calvinistă şi cea unitariană. De acelaşi tratament au avut parte cele considerate „ilegale”, „desfiinţate”, care operau în clandestinitate completă, precum Biserica Greco-Catolică şi cultele neoprotestante.[755] În ciuda faptului că mica Biserică Adventistă de Ziua a Şaptea fusese recunoscută prin Statutul cultelor, a fost posibil totuşi ca clerul său suprem să fie compromis prin materiale false, supus arestărilor, judecat şi chiar condamnat prin proces public (pe data de 20 august 1958), apoi înlocuit „legal” câteva zile mai târziu cu noi conducători aleşi la indicaţia Securităţii.[756] Şi Biserica Catolică de rit roman se găsea într-o dificilă poziţie de frontieră între toleranţă şi renegare.[757] În primii ani ai deceniului ’50, aceasta a trebuit să înfrunte suprimarea a două episcopii (de la Oradea şi de la Satu Mare), arestarea şi condamnarea multor lideri ai bisericii, desfiinţarea ordinelor religioase şi provocarea venită din partea unei mişcări schismatice susţinute de regimul comunist, Comitetul Catolic de Acţiune.[758]

Figura centrală a raportului dintre Stat şi Biserica Catolică în perioada comunistă a fost episcopul de Alba Iulia, Áron Márton. Fiu de ţărani secui, fusese chemat în anul 1938, la doar 42 de ani, de către papa Pius al XI-lea să conducă o dioceză complexă, care se extindea asupra unei mari părţi din Transilvania şi număra aproape un milion de credincioşi, majoritatea de limbă maternă maghiară, însă şi română şi germană. Episcopul a primit însărcinarea papei, conducând dioceza până la moartea sa, care a survenit în 1980. Márton a reuşit să îmbine cu măiestrie universalismul doctrinei social-creştine şi reprezentarea intereselor naţionale maghiare, fără a transcende niciodată în antisemitism religios sau politic: dimpotrivă, în 1944 a fost unicul prelat maghiar care a condamnat public, printr-un faimos discurs ţinut la Cluj, iminenta deportare a evreilor în câmpurile de exterminare.[759] În acelaşi timp, a întreţinut raporturi cordiale cu

755 O documentaţie impunătoare în ACNSAS, fond Documentar, dosar 69, Culte-secte, vol. I-XLI.

756 Acţiunea a fost reconstituită într-un raport al Securităţii: ACNSAS, fond Informativ, dosar 2672, vol. XVIII, p. 241.

757 Pentru o privire de ansamblu asupra raporturilor dintre regimul comunist şi Biserica Catolică în România, fondată pe surse arhivistice, cfr. O. Bozgan, *Cronica unui eşec previzibil. România şi Sfântul Scaun în epoca pontificatului lui Paul al VI-lea (1963-1978)*, Curtea Veche, Bucureşti, 2004.

758 Deletant, *Teroarea comunistă în* România, op. cit., p. 81.

759 Rolul pozitiv al lui Áron Márton, într-un cadru general dominat de pasivitate şi de ambiguitate în asumarea de poziţie oficială, este subliniat şi de R. L. Braham, *A népírtás politikája*, op. cit., vol. II, pp. 1143-4.

reprezentanți ai regimului precum Petru Groza, dar şi cu greco-catolicii persecutați după anul 1948.[760] Timp de ani de zile, catolicii de rit grec, care refuzau să se „reunească” ortodoxiei, au frecventat clandestin slujbele oficiate în limba maghiară.[761] În ciuda faptului că lunga detenție a lui Márton a dezarticulat ierarhia catolică transilvăneană, persecuțiile, în loc să îi slăbească autoritatea, au contribuit la potențare acesteia. După eliberarea acestuia, în 1955, Mişcarea pentru Pace a Preoților s-a dizolvat, iar cei circa 200 de aderenți au fost constrânşi să se căiască public, în fața episcopului, pentru a putea obține din nou dreptul de celebrare al cultului.[762] Márton a continuat, în a doua jumătate a anilor ’50, o strategie de rezistență, care forța regimul la concesii: după ce a reorganizat seminarul de la Alba Iulia, numind persoane credincioase lui, cu ocazia Rusaliilor din anul 1955 a vizitat, în ciuda recomandărilor contrare ale organelor de partid din Regiunea Autonomă Maghiară, zona cu populația catolică cea mai compactă şi credincioasă.[763] Dar autoritatea sa a fost dovedită mai ales în timpul revoluției şi nu doar în rândul catolicilor. În perioada cuprinsă între vara anului 1956 şi luna martie a anului 1957, toți organizatorii mişcărilor clandestine (Aladár Szoboszlay) şi autorii de proiecte relative la o viitoare reorganizare teritorială în Transilvania (István Dobai, Pál Fodor) au mers la episcop pentru a-şi expune intențiile.[764] Deşi era sigur, în sinea lui, după cum i-a mărturisit lui Dobai, că „granițele Ungariei aveau să rămână în Carpați”, Márton s-a dovedit un politician înzestrat cu realism, încercând să îi convingă pe aceştia să nu întreprindă acțiuni destinate eşecului. În luna mai a anului 1957, răspunsul său indirect la încercările autonomiste ale comunității catolice a fost un nou

760 Márton a fost eliberat în ianuarie 1955 datorită presiunilor lui Groza, exercitate asupra lui Gheorghiu-Dej şi, pe data de 24 martie 1955, s-a reinstalat în clădirea sa episcopală, după două luni de arest la domiciliu, petrecute la Bucureşti (D. L. Bîftoi, *Petru Groza,* op. cit., p. 413).

761 Un portret biografic în L. Virt, *Nyitott szívvel. Márton Áron erdélyi püspök élete és eszméi*, Teleki László Alapítvány, Budapesta, 2002; asupra rolului politic al lui Márton dintre anii 1944-48, G. Vincze, *A kisebbségpolitikus Márton Áron*, în „Magyar Kisebbség”, 1995, 1, pp. 93-108. Pentru raporturile dintre Márton şi ierarhia greco-catolică clandestină, cfr. C. Vasile, *Istoria Bisericii Greco-Catolice sub regimul comunist. Documente şi mărturii*, Polirom, Iaşi, 2003.

762 Virt, *Nyitott szívvel*, op. cit., p. 277.

763 ANDJM, 1134, dosar 122/1955, „Informare către CC PMR. Raport asupra activităților culturale şi sportive desfăşurate în perioada 20 mai-10 iunie în raioanele secuieşti”, Târgu Mureş, 18 iunie, 1955, f. 50-5.

764 ACNSAS, fond Documentar, dosar 114, f. 279.

lung pelerinaj în raioanele orientale ale Regiunii Autonome, care a atins şi satul său natal. Ospitalitatea populaţiei, transcrisă în notele informative bisăptămânale, trimise către CC al PMR, au constituit un afront pe care regimul nu avea să îl uite: petiţii publice pentru înfiinţarea de noi biserici, la care participau şi cei înscrişi în partid, comuniuni colective, botezuri ale adulţilor, celebrate în piaţa publică (incluzându-i pe secretarii de celulă şi preşedinţii Sfaturilor Populare), şcoli goale în timpul duminicilor, cortegii demonstrative, ciclişti şi alergători care îl însoţeau pe bătrânul episcop (ce călătorea pe jos sau călare).[765] În raionul Târgu Secuiesc, 60% din întreaga populaţie s-a întâlnit cu episcopul şi 8.294 au primit miruirea, în ciuda faptului că partidul mobilizase resurse administrative şi culturale: comitete alese pentru a ţine conferinţe ştiinţifice cu privire la natura falsă a misticismului, întreceri sportive, manifestări culturale, reprezentări teatrale şi cinematografice, excursii pentru cei mai tineri.[766] Populaţia de la sate percepea pelerinajul ca pe un semn premonitoriu al iminentei prăbuşiri a Statului comunist şi acest lucru i-a împins pe unii opozanţi să treacă la fapte: în zilele următoare vizitei episcopului, nişte cetăţeni au încercat să-l asasineze în locuinţa sa pe nepopularul secretar de partid din Comuna Ojdula.[767]

După câteva săptămâni de ezitare, Ministerul de Interne şi-a elaborat propria strategie de reprimare. Pe data de 1 iunie, un înalt ofiţer al Securităţii a semnalat ministrului de interne necesitatea de a-l pune pe episcop sub arest la domiciliu pentru o perioadă de trei ani, iar Drăghici a aprobat măsura propusă.[768] După ce a fost de mai multe ori abordat şi ameninţat de către Securitate,[769] Márton a fost convins să renunţe la pelerinaj de însuşi reprezentantul CC János Fazekas, care s-a deplasat la locul faptelor în tentativa de a evita o nouă izbucnire deschisă a conflictului dintre regim şi ierarhia catolică de limbă maghiară. Pe data de 10 iunie, Márton s-a reîntors la Alba Iulia pentru a „ispăşi" prevederea restrictivă ce fusese emisă în ceea ce îl privea. În ciuda repetatelor proteste ale Vaticanului, în

765 Rapoartele informative ale lunilor mai şi iunie în ANDJM, 1134, dosar, 176/1957, f. 23-94.
766 ANDJM, 1134, dosar 176/1957, notă informativă 14 mai 1957, f. 66.
767 ANDJM, 1134, dosar 176/1957, notă informativă, 25 iunie 1957, f. 106.
768 Nota poate fi regăsită în stenogramele procesului intentat împotriva episcopului şi care s-a finalizat pe data de 6 august 1951 prin condamnarea acestuia la muncă silnică pe viaţă, emisă de Tribunalul Militar de la Bucureşti: ACNSAS, fond Penal, dosar 254, vol. XII, f. 1.
769 ANDJM, 1134, dosar 176/1957, f. 84.

1960 prizonieratul lui Márton în clădirea episcopală a fost prelungită cu cinci ani[770] şi doar în noiembrie 1967, în timpul efemerei liberalizări promovate de Ceauşescu, prevederea a fost definitiv revocată. Peregrinajul a fost urmat de o serie de măsuri în privința întregii mişcări catolice, inițiată în vara anului 1957 prin redactarea şi lecturarea în adunări publice a unui text în limba maghiară adresat tuturor celor înscrişi.[771] Acesta fusese redactat de Comitetul Regional, iar înainte de începerea campaniei a fost supus aprobării personale ale lui Gheorghiu-Dej, care a recomandat „să se evite stângismul" şi să nu se exagereze cu anticlericalismul.[772] Scrisoarea deschisă îşi propunea să demaşte „activitatea antipopulară" a lui Márton şi contrapunea intransigența sa mărinimiei partidului, care îl eliberase în schimbul promisiunii de a „demonstra înțelegere şi bunăvoință față de încercările guvernului popular".[773] A doua parte a scrisorii, adresată în limba maghiară unui număr mare de catolici înscrişi în partid, cât şi întregii populații a RAM, avea scopul de a răspândi linia „filo-minoritară" a partidului – „După primul război mondial, Partidul Comunist Român a fost unica forță care a luptat constant pentru drepturile naționalităților, împotriva sistemului reacționar şi şovinist"[774] - şi menționa numărul mare al profesorilor şi învățătorilor acum în funcțiune, 4.500, față de cei 2.000 din 1938, lăudând virtuala dispariție a analfabetismului şi scăderea ratei mortalității infantile de la 15% la 6%.[775]

Impunerea lecturării şi discuțiilor asupra textului condamnării a provocat profunde fracturi în cadrul comunității maghiare. Unii susțineau că Márton trebuia să fie din nou arestat deoarece nu respecta pactul de „non-beligeranță" cu regimul.[776] Conform indicațiilor scrisorii, mai mulți membri ai partidului au început să îşi denunțe parohul, ceea ce a dus la circa zece arestări.[777] La oraşe şi mai ales în mediile muncitoreşti, mesajul a părut a fi întâmpinat de un consens discret. Conflictele mai traumatice au apărut la sate, unde au fost corelate nu doar *statutului* so-

770 ACNSAS, fond Penal, dosar 254, vol. XII, f. 13.

771 ANDJM, 1134, dosar 174/1957, scrisoarea către secțiile de partid din RAM asupra activității antipopulare a episcopului catolic Áron Márton, f. 218-30.

772 ANDJM, 1134, dosar 174/1957, procesul-verbal al şedinței extraordinare a Biroului Politic Regional, Târgu Mureş, 27 iunie 1957, f. 215-7.

773 ANDJM, 1134, dosar 174/1957, f. 220.

774 ANDJM, 1134, dosar 174/1957, f. 224.

775 ANDJM, 1134, dosar 174/1957, f. 227.

776 ANDJM, 1134, dosar 176/1957, notă informativă către CC, 16 iulie 1957, f. 118.

777 ANDJM, 1134, dosar 176/1957, f. 125.

ciopolitic (colectiviști împotriva țăranilor autonomi), dar și unor probleme de gen (femeile, mai atașate de credința religioasă, apărau acțiunile episcopului, răzvrătindu-se în fața autorității soților sau taților). În multe sate au existat conflicte între preoții care îi fuseseră mereu fideli episcopului și „trădătorii" care sprijiniseră regimul prin aderarea la Mișcarea pentru Pace a Preoților. La adunări intervenea întregul sat, însă nimeni nu se înscria la cuvânt pentru a protesta; în alte locuri, parte din auditoriu ieșea indignat după ce auzea citirea textului.[778]

În 1958, campania antireligioasă s-a intensificat și mai mult, lărgind și diversificând raza de acțiune a organelor de propagandă și represiune.[779] Prevederile cele mai surprinzătoare priveau chiar dioceza de Alba Iulia. Împotriva lui Áron Márton și a preoților săi cei mai fideli a fost pornită o acțiune coordonată de delegitimare și de „neutralizare", numită *Acțiunea Mureș.*[780] Folosindu-se de informațiile pe care le deținea, potrivit cărora intransigența episcopului nu se bucura de aprobarea completă a clerului, securitatea a inițiat o acțiune „pentru mobilizarea clerului împotriva lui *Mureș* [Áron Márton] cu obiectivul de a crea un curent de opinie care să ducă la înlocuirea acestuia".[781].

Instrumentul ales a fost un proces intentat, aparent de niște maici, împotriva capelanului de serviciu din satul natal al episcopului, Sândominic (raionul Ciuc), acuzat de tentativă de violență carnală față de minori în timpul orelor de catehism de după-amiază. Procesul, care trebuia să se desfășoare în preajma Crăciunului la Tribunalul Popular raional, a fost pregătit cu deosebită grijă: conform instrucțiunilor trimise de Ministerul de Interne către Comitetul Regional.

778 ANDJM, 1134, dosar 176/1957, notă informativă către CC, 6 august 1957, f. 137-40.

779 ACNSAS, fond Documentar, dosar 105, procesul-verbal al ședinței operative a Ministerului Afacerilor Interne, 16-18 septembrie 1958.

780 Asupra primei faze a acțiunii nu dispunem de o documentație detaliată. Din documentele relative la anii '60 și '70 reiese că operațiunile Securității asupra diocezei de Alba Iulia, numite *Mureș* și mai apoi *Urania*, prevedeau recrutarea a 10-15% din seminariști și a unui procent și mai mare (circa o treime) din corpul didactic. Organele de represiune au inițiat și o acțiune de dezinformare internațională pentru a-l discredita pe episcopul Márton la Vatican, denunțându-l ca naționalist maghiar, colaborator al diasporei române din Occident. (ACNSAS, fond Documentar, dosar 69, vol. II-VI, XV-XXV).

781 ANDJM, 1134, dosar 176/1957, f. 170.

La dezbaterea publică vor fi aduse să asiste 20 de persoane din Gheorgheni, 15 din Târgu Secuiesc şi 10 din raionul Odorhei, iar printre acestea, majoritatea vor fi mame de fete. Comitetele femeieşti vor mobiliza femeile în aşa fel încât acestea să se prezinte de bună voie.[782]

Pe data de 25 decembrie, raportul asupra procesului, condimentat cu detalii morbide şi neuzuale pentru presa timpului, domina patru pagini întregi în „Scânteia" şi ziarele în limba maghiară „Előre" şi „Vörös Zászló".[783] La proces au fost forțate să depună mărturie zeci de femei din sat şi chiar şi presupusele tinere victime; publicul a întrerupt procedurile de mai multe ori pentru a-l insulta pe violator, iar vestea condamnării la doisprezece ani de închisoare a provocat aplauze furtunoase.[784] Dar cazul nu s-a concluzionat cu acestea: ecoul său a fost amplificat de discuția politică provocată de acesta, orchestrată de Comitetul Regional, sugerată, şi în acest caz, personal de Gheorghiu-Dej, ale cărui instrucțiuni fuseseră transmise organelor locale pe data de 31 decembrie.[785] Interesul arătat de către prim-secretar nu era deloc întâmplător: cazul Sántha avea să devină volantul unei ample campanii anticatolice explicit focalizată asupra unui grup determinat (populația feminină de la sate). Integrarea politică a femeilor continua cu încetineală. În ciuda faptului că nu dezaprobau a priori prevederi precum liberalizarea divorțului şi a avortului, interzise până în 1957, cea mai mare parte dintre acestea se opuneau blocând intrarea în gospodăriile colective.[786] Într-o societate țărănească încă puternic matriarhală, asemenea rezistență (nu întotdeauna doar pasivă) se traducea în stagnarea proiectului de colectivizare. Mai mult decât atât, spre deosebire de primii ani ai deceniului '50, propaganda era condusă prin utilizarea tehnicilor de marketing politic. Activiştii ar fi trebuit să abordeze rând pe rând grupuri restrânse

782 ANDJM, 1134, dosar 206/1958, f. 182-3.

783 *Elnyerte méltó büntetését Sántha Antal a gyermeklányokat megbecstelenítő csíkszentdomokosi káplán* [Antal Sántha, capelanul de la Sîndominic care viola fetițe, a primit pedeapsa meritată], în VZ, 25 decembrie 1958.

784 MOL, fond XIX-J-1-j (România 1954–64, corespondența secretă), b. 10, raport 002085, „Condamnarea capelanului Sántha", Bucureşti, 9 februarie 1959.

785 ANDJM, 1134, dosar 230/1959, notă informativă către CC asupra stării de spirit a populației în urma procesului intentat împotriva lui Antal Sántha, Târgu Mureş, 7 ianuarie 1959, f. 6-10.

786 Asupra reglementării naşterilor în România socialistă cfr. G. Kligman, *The Politics of Duplicity: Controlling Reproduction in Ceauşescu's Romania*, University of California Press, Berkley, 1998, pp. 46-9.

de persoane cu care să discute despre episodul parohului condamnat. În cazul în care erau înregistrate păreri diferite de cele oficial impuse, acestea ar fi trebuit să fie semnalate în timpul adunării satului. Un semnal încurajator pentru autorități – deoarece demonstra eficacitatea pedagogică a procesului-farsă – a fost acela că targetul evidențiat, tinerele mame, își manifestau indignarea față de cele întâmplate, cerând pedepse încă și mai severe și, mai presus de toate, răspândeau vestea că situații similare puteau fi întâlnite în multe sate din zonă. În urma acestei campanii au fost adunate zeci de denunțuri ale altor episoade de violență sexuală, detaliate cu numele și categoria socială a informatorului.[787]

În primele luni ale anului 1959, conflictul dintre regim și Biserica Catolică părea a fi atins un punct fără întoarcere. Toți cei 431 parohi și capelani ai Regiuni Autonome Maghiare au fost indexați și urmăriți continuu, circa treizeci dintre aceștia fiind arestați.[788] În luna ianuarie a anului 1959, CC al PMR a elaborat un document în limba maghiară intitulat *Câteva instrucțiuni cu privire la biserica catolică*, în care erau delimitate premisele necesare coexistenței dintre un stat ateist și Biserica Catolică (mai bine zis, catolicii maghiari din Transilvania):

Nu putem să nu ținem cont de situația istorică ce s-a creat în Secuime în ceea ce privește biserica catolică, deoarece aceasta ar putea să ne inducă în eroare. Trebuie să ținem cont că aceasta nu este o biserică națională autonomă ci este dirijată din afară. A fost o eroare faptul că nu am profitat în 1947[789] *de faptul că mulți preoți din zonă și-au arătat disponibilitatea în privința schismei de biserica de la Roma.*[790] *[...] Trebuie să fim conștienți că noi construim socialismul și că trebuie să îl construim împreună cu acei oameni, cu acei catolici care trăiesc aici. Nu trebuie să ne implicăm în sentimentul religios al țăranilor deoarece dacă îi lovim în această privință riscăm să îi îndepărtăm foarte ușor de linia partidului. [...] Trebuie să fim conștienți de faptul că nu putem aboli cu totul catehismul, pentru că aceasta este anticamera miruirii. Aceasta este pur și simplu o tradiție religioasă: dacă noi abolim catehismul și miruirea, înseamnă că abrogăm religia.*[791]

787 ANDJM, 1134, dosar 230/1959, f. 9-10.
788 ANDJM, 1134, dosar 223/1959, ședința extraordinară a Biroului Politic Regional, Târgu Mureș, 15 ianuarie 1959, f. 73.
789 Din păcate nu dispunem de ulterioare informații în această privință.
790 ANDJM, 1134, dosar 223/1959, f. 176.
791 ANDJM, 1134, dosar 223/1959, f. 177.

Planul era să se evite ofensa, nu numai la adresa sentimentului religios, ci şi asupra celui naţional al credincioşilor: scopul final al acţiunii anticatolice a partidului era acela de a-i demasca pe preoţi, nu atât pentru calitatea lor de „preoţi şi maghiari, ci mai ales în calitatea lor de elemente ostile".[792] Organele de stat şi activiştii de partid trebuia să avertizeze parohii că drepturile garantate prin Constituţia din 1952 nu se extindeau şi asupra organizării de mişcări politice; în acelaşi timp se recomanda evitarea „stângismului", care cauza panică şi nemulţumire în rândul populaţiei. Profesorii de religie catolică din ciclul primar şi gimnazial nu riscau a fi expulzaţi în masă din sistemul şcolar, aşa cum fusese prevăzut iniţial, decât în cazul în care ar fi folosit de orele de şcoală în scopul predării catehismului.[793] Documentul relua în final propunerea unei eventuale schisme de Biserica de la Roma şi crearea unei Biserici Catolice „autocefale", care ar fi putut conta pe colaborarea minorităţii clerului disident faţă de linia lui Márton:

Se rediscută problema creării unei biserici catolice naţionale autonome. Trebuie începută pregătirea unei părţi a clerului asupra faptului că suntem pe cale să realizăm schisma faţă de Roma. Să utilizăm în acest scop orgoliul naţional.[794]

În ciuda faptului că schisma faţă de Roma a rămas un proiect nerealizat, în anii '60 presiunile asupra mişcării catolice au continuat să fie intens exercitate, cuprinzând atât acţiuni de opoziţie făţişă faţă de activităţile episcopale, cât şi de „monitorizare" capilară a activităţilor ecleziastice. În anul 1967, 80 dintre cei 671 de preoţi catolici ce profesau în România erau înregistraţi ca informatori activi, iar într-un număr la fel de mare, erau clasificaţi drept „fideli" regimului.[795] Securitatea a reuşit să se infiltreze până şi în clădirea episcopatului din Alba Iulia. Pe lângă obişnuitele interceptări telefonice, organele au putut folosi multe surse

792 *Ibidem.*
793 ANDJM, 1134, dosar 223/1959, f. 179.
794 ANDJM, 1134, dosar 223/1959, f. 178.
795 ACNSAS, fond Documentar, dosar 69, vol. II, f. 23. Preoţii catolici erau împărţiţi în opt categorii în ierarhia credibilităţii: preot agent ataşat, agent cu rezerve, preot ataşat regimului, preot oscilant, preot duşmănos dar nu adept al lui Márton, preot duşman şi adept al lui Márton, preot naţionalist maghiar dar nu adept al lui Márton şi, în fine, preot naţionalist maghiar adept al lui Márton.

din chiar interiorul ierarhiei, între care îl putem numi pe secretarul personal al lui Márton, unul dintre principalele canale de informare asupra „problemei romano-catolice”, adică numărul de cod 133 în taxonomia Securității. Politica anticatolică şi antimaghiară îşi propunea chiar să rupă firul solidarității interetnice şi interconfesionale formată între catolicii de rit roman (maghiari şi germani) şi greco-catolicii români, în urma persecuțiilor judiciare şi a controalelor birocratice pe care le inițiase Departamentul Cultelor după anul 1948. Analiza dosarelor Securității relative la „problemele” 132 şi 133 (în jargonul organelor de securitate, Biserica Romano-Catolică şi fostă Greco-Catolică) ne permite să afirmăm că acțiunea de separare a avut un succes relativ doar în a doua jumătate a anilor ’70, când uniții s-au adresat direct lui Ceauşescu, cerându-i în mai multe rânduri să le legalizeze cultul, oferind, în schimb, regimului promisiunea de loialitate politică a unei Biserici „româneşti”.[796]

7.3. Exodul comunității ebraice

În primii ani de după război, partidul comunist a sprijinit strategia adoptată în privința comunității evreieşti, cea mai amplă care mai rămăsese în urma Holocaustului în Europa Central-Orientală, numărând 400.000 de reprezentanți în 1946 şi 260.000, încă, în 1953,[797] de integrare politică selectivă şi restratificare socială. Epurarea din 1952 şi ulterioara desființare a Comitetului Democratic Evreiesc au reprezentat primul semnal vizibil al eşecului unui compromis, ale cărui baze – renunțarea la o „puternică” identitate evreiască din partea membrilor de partid şi ruinarea economică a clasei burgheziei mici şi mijlocii – se dovediseră inacceptabile pentru majoritatea evreilor din România. Din 1952 şi până în 1957, regimul a blocat fluxul migrator către Israel, patria „aleasă” şi cu precădere calea unică de ieşire îngăduită de un Stat în care antisemitismul (cu caracter mai mult „social” decât rasist), extins în sectoare vaste ale populației, nu era doar combătut, ci, între unele limite, tolerat de că-

796 ACNSAS, fond Documentar, dosar 69, vol. XXXIII, „Plan de acțiune «Urania», cu scopul de a discredita pe episcopul romano-catolic Áron Márton”, 16 mai 1979, f. 1-15.

797 R. Ioanid, *Răscumpărarea evreilor. Istoria acordurilor secrete dintre România şi Israel*, Polirom, Iaşi, 2005, p. 54. Datele relative anului 1953 în NA, FO, 371, 111645.

tre autorități.[798] În anii permanenței lor forțate în România, mulți evrei au încercat chiar să „dispară” din statisticile oficiale. La recensământul din 1956 doar 146.267 de persoane (două treimi din evreii ce trăiau în realitate în România) şi-au declarat adevărata „naționalitate”, aceea de evreu.

În 1957, partidul comunist şi-a redeschis uşile, după aproape zece ani de continue „curățiri” ale propriilor ranguri, începând să aplice, în ceea ce privea accesul în partid al evreilor, o politică de tip *numerus clausus* (într-o măsură mult mai puțin evidentă decât în cazul maghiarilor).

Tabelul 7.2
Compoziția etnică a PMR (1956-57)

	Înscriși + Candidați1956		Înscriși + Candidați 1956		Candidați 1957		Înscriși + Candidați 1956-57 (variație %)
	N	%	N	%	N	%	
Români	530.048	83,16	584.155	83,96	116.491	89,63	+ 6,47
Maghiari	72.706	11,41	76.535	11,00	10.043	7,83	- 3,68
Germani	4.852	0,76	5.335	0,77	1.419	1,09	+ 0,33
Evrei	15.261	2,39	15.220	2,19	706	0,54	- 1,85

Sursă: ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 9/1958, raport al Secției organizatorice a CC asupra schimbărilor în compoziția socială și națională a partidului din 1957, 22 martie 1958, f. 14.

Între documentele Secției economice a CC, unde în anii ’50 prezența funcționarilor de origine evreiască era preponderentă, găsim numeroase urme, pe fundal antisemit, ale conflictelor profesionale şi subminării de competențe, în care inspectorul era criticat şi ignorat deoarece era de origine evreiască, precum cele verificate, de exemplu, între inspectorii trimişi de ministerele economice, de Comitetul Statal pentru planificare sau chiar de CC şi direcțiunea întreprinderii.[799]

798 Ioanid, *Răscumpărarea*, op. cit., pp. 100-1. Asupra episoadelor frecvente de vandalism asupra cimitirelor şi locurilor de cult, cfr. documentelor din AFCER, fond VII, dosar 53, 61, 63.

799 ANIC, fond CC PCR, Secția economică, dosar 36/1952, 24/1953, 28/1956.

În luna ianuarie 1958, în ajunul sărbătorii *Yom Kippur*, printre evreii din capitală se răspândi vestea că guvernul intenționa să redeschidă canalele de migrație către Israel. În doar câteva săptămâni au fost înaintate autorităților peste 100.000 de cereri de expatriere, care se adăugau la cele 16.000 inutil înaintate în anii precedenți.[800] În fața ghișeelor amenajate în capitală pentru distribuirea formularelor de expatriere se formau în fiecare zi cozi interminabile de cetățeni, într-o atmosferă tensionată ce amintea de aceea a plecărilor în masă din perioada 1948-50. Potrivit unei note a Secției organizatorice a CC, adresată pe data de 26 martie 1958 către Ministerul de Interne, alegerea de a abandona țara a fost declanșată, la mulți dintre evrei, de aplicarea Decretului 324/1957 împotriva speculei economice, care lovea lucrătorii din sectorul comercial și financiar, la fel ca și de îndepărtarea evreilor din aparatele statale, însoțită, de obicei, de expulzarea din partid și din organizațiile colaterale.[801] Biroul Politic al PMR a fost cel care s-a ocupat de operațiune, pe data de 31 mai 1958, în ajunul Plenarei decisive din 9-13 iunie, în care au fost condamnați și expulzați din partid zeci de „fracționiști", reprezentanți ai „vechii gărzi" clandestine a partidului (în mare parte de origine evreiască).[802] Prevederile adoptate în privința celor care plecau au fost drastice. În momentul completării cererii de expatriere, evreul (sau germanul) era privat de cetățenia română, expulzat din partid și concediat de către angajator sau exclus din orice funcție cu responsabilitate. Măsura prin care statul a reușit să sechestreze bunuri considerabile în următorii ani a fost impunerea unui document formal pe care cel ce migra trebuia să îl semneze și prin care renunța, fără niciun fel de compensație economică, la toate bunurile mobile și imobile pe care le lăsa în România.[803] Spre deosebire de anii '40, când marea majoritate a celor plecați locuiseră în București sau în zonele înapoiate din nord-est, valul migrator din 1958 a fost compus mai ales din evrei filomaghiari. În doar câteva săptămâni au fost înregistrate 1.720 de cereri de la Cluj, mai bine de 1.000 de cereri de la Târgu Mureș (60% din întreaga comunitate cetățenească) și aproape 2.000 de la Oradea.[804] După cum demonstrează statisticile disparate referitoare la

800 În aceleași luni, peste 8.000 de germani au efectuat cereri analoge de expatriere către Republica Federală Germană (ANIC, Canc., dosar 15/1958, f. 31-3).
801 ACNSAS, fond Documentar, dosar 91, f. 237.
802 V. Tismăneanu, *Stalinism for All Seasons*, op. cit., pp. 165-6.
803 ANIC, Canc., dosar 15/1958, f. 3.
804 ANIC, Canc., dosar 15/1958, f. 34.

condiția socială a celor aproape 30.000 de cetățeni pe cale să plece, valul de migrații din 1958 a fost cel al elitelor profesionale urbane: pe lângă bătrâni şi studenți (mulți dintre aceştia studenți la universitate) şi 3.143 de muncitori (în mare parte restratificați între 1947 şi 1949), au cerut dreptul de a pleca aproape 5.000 de funcționari statali, 1.173 de comercianți, 800 de medici şi dentişti cărora le fusese interzisă practica privată, 427 de ingineri, 125 de avocați, 65 de economişti.[805]

Multiplele rațiuni care îşi aduceau aportul la criză au fost bine subliniate de către ambasadorul maghiar la Bucureşti, Ferenc Keleti, într-un raport din ianuarie 1959. Prima era de ordin socioprofesional. Majoritatea evreilor din România proveneau din *background*-ul sociocultural al micii burghezii şi refuzau monopolul aproape complet al statului, care sufoca orice activitate privată legală sau semilegală, la fel ca şi politica de restratificare. Cea de-a doua era corelată manifestărilor de antisemitism care caracterizau, din ce în ce mai mult, dacă nu direcția partidului, atunci atitudinea zilnică a înalților săi conducători şi, în consecință, atitudinea aparatelor locale. Evreii presimțeau o presiune politică din ce în ce mai mare, care se traducea în frustrări profesionale: de exemplu, nu mai primeau, în special dacă erau de limbă maternă maghiară, funcții corespunzătoare capacităților lor profesionale sau titlului lor de studii. Pe locul trei, Keleti menționa persistenta influență a mişcării sioniste clandestine. „Mulți evrei consideră statul Israel drept adevărata lor patrie”[806] – concluziona ambasadorul maghiar care, în acest caz, reflecta opinia mediului partidului comunist român cu referire la „lipsa de credibilitate națională” intrinsecă a evreilor.

Statul a asumat o atitudine ambivalentă în privința celor care doreau să plece. Pe de o parte, aceasta a facilitat şi a accelerat schimbarea elitelor (locuri de muncă, bunuri mobile şi imobile cedate de către evrei românilor care veniseră în urma lor), considerată de către grupul conducător condus de Gheorghiu-Dej absolut necesară pentru înzestrarea regimului cu o imagine în sfârşit „națională” şi îmbunătățirea consensului popular. Pe de altă parte, fuga evreilor lovea comuniştii români în propriul lor orgoliu antifascist, după cum demonstrează mânia ministrului de externe, Gheorghe Maurer, un talentat avocat plurilingv de origine săsească, imun la naționalismul primitiv al cadrelor de partid, la câteva zile după

805 ANIC, Canc., dosar 15/1958, f. 35.
806 MOL, fond XIX-J-1-j (România 1954–64, corespondența secretă), b. 10, raport 00646, „Emigrarea evreiască”, Bucureşti, 17 ianuarie 1959.

apariția în „Scânteia", pe data de 25 ianuarie 1959, a articolului de blam la adresa Israelului.

Da, rabin-şef, am vrut să punem capăt problemei evreieşti. Personal, nu doresc să mă simt ca un director de penitenciar care nu se poate deplasa în străinătate de teamă că va fi atacat şi acuzat de încarcerarea unor oameni nevinovați. Mie şi colegilor mei ne-a venit ideea de a înscrie evreii pe o listă, pentru a afla cât de mulți dintre ei doresc cu adevărat să plece. Ne aşteptam la 10-20.000 de cereri, dar am primit 130.000. Da, 130.000. Cine şi-ar fi putut închipui o asemenea cifră? Ce vătămare extraordinară am adus noi evreilor ca să dorească să plece în număr atât de mare? V-am salvat viețile, v-am acordat drepturi egale. De ce un asemenea exod, mai rău decât pe vremea persecuțiilor fasciste?[807]

Amărăciunea lui Maurer contrasta cu determinarea cu care regimul s-a eliberat de prezența evreilor din viața publică: în timpul acțiunilor de verificare dintre 1958-59, aparatele statale (poliția secretă inclusă), universitățile, instituțiile academice au fost meticulos „epurate" nu din rațiuni rasiale, ci din rațiuni „pur" administrative: au fost demişi toți cei care au depus cereri pentru expatriere sau care aveau rude în Israel.[808] În perioada cuprinsă între 1958 şi 1965, 107.540 de evrei au abandonat România pentru a pleca în Israel, înregistrând un vârf de 26.000 de plecări în anul 1964. La recensământul din 1966, numărul evreilor rezidenți în România era de 43.000 de persoane, iar până la recensământul următor, din 1977, numărul acestora a scăzut la 26.000. Pe fundalul datelor statistice şi a unei ample documentații, nu ni se pare exagerat să concluzionăm că în mai puțin de douăzeci de ani socialismul românesc a realizat ceea ce nici măcar Garda de Fier nu reuşise: formarea unei Românii esențialmente *judenrein.*[809]

807 Fragmentul extras din memoriile rabinului Rosen, în Ioanid, *Răscumpărarea*, op. cit., p. 105.
808 Documentația în NA, FO, 371, 171915, Bucureşti, 21 septembrie, 10 octombrie 1963.
809 O vastă documentație relativă la episoadele de huliganism şi reclamațiile trimise de comunitățile evreieşti cu privire la abuzurile autorităților în AFCER, fond VII MR, dosarele 53, 61, 63. De asemenea, cfr. fondului de la Open Society Archives (Budapesta), care conține materialele asupra condiției evreilor din estul Europei, adunate începând din 1951 de Radio Europa Liberă [http://www.osa.ceu.hu/guide/rip/12/b.html], (ultima dată de acces 24 iunie 2010).

Aceleaşi documente de arhivă ale aparatelor de partid sunt mărturia unei creşteri a intoleranței clasei conducătoare față de orice factor de „diversitate". În timpul şedinței extraordinare asupra „problemei evreieşti", convocată de CC al PMR pe data de 10 februarie 1960, s-a evidențiat un antisemitism lipsit de o ideologie coerent structurată, care se manifesta într-o xenofobie primitivă, motivată de factori socioeconomici. Răspunzându-i lui Răutu, evreu prin naştere, care contesta decretul asupra revocării imediate a cetățeniei celor ce se înscriau pe listele pentru emigrare, Ceauşescu şi Gheorghiu-Dej nu şi-au mascat mânia împotriva evreilor, care, deşi erau tratați „ca toți ceilalți, fără discriminări", continuau să ceară „privilegii".[810] În mod paradoxal, acelaşi Răutu a subliniat xenofobia colegilor: „Trebuie să fim conştienți de faptul că nu am reuşit să îi restratificăm: am încercat să îi trimitem în fabrici, însă majoritatea nu au vrut".[811]. Până în 1962, expatrierea evreilor era tutelată exclusiv de Comisia Vize şi Paşapoarte a Ministerului de Afaceri Interne;[812] apoi, cei care doreau să plece au devenit obiectul unei tranzacții complexe, purtată de statul român (prin intermediul Direcției I a Securității, responsabilă cu informațiile interne) şi câțiva intermediari britanici: „răscumpărarea" pe cap de emigrant varia între 4.000 şi 6.000 de dolari.[813] În luna aprilie a anului 1963, România şi Israelul au ajuns la un acord în ceea ce a fost mai apoi definit drept „eliberarea" a 10.000 de familii de evrei selecționate de autoritățile române, începând cu luna mai şi apoi de-a lungul anului 1964.[814] Această schimbare de optică reprezenta o adevărată afacere pentru regimul lui Gheorghiu-Dej care, în afara sumelor considerabile în valută occidentală obținute din partea guvernului de la Ierusalim, putea profita de „contribuțiile" preluate de la acei evrei: 70 de dolari pentru fiecare evreu pentru călătoria cu avionul, doar dus, prin compania statală TAROM,[815] 240 lei pentru „certificatul plății impozitelor", 1.000 lei pentru renunțarea la cetățenie, 315 lei pentru documentele de călătorie, 100 lei

810 ANIC, Canc., dosar 10/1960, pp. 20-35.

811 ANIC, Canc., dosar 10/1960, p. 18.

812 Documentația asupra cererilor şi petițiilor în vederea expatrierii, înaintate Comisiei Vize şi Paşapoarte a Ministerului de Interne, în ACNSAS, fond Documentar, dosar 179, vol. I-VII (anii 1959-60).

813 D. Deletant, *Ceauşescu and the Securitate: Coercion and Dissent in Romania, 1965-1989*, Hurst, Londra, 1995, p. 209.

814 NA, FO, 371, 171915, Bucureşti, 24 aprilie 1963.

815 NA, FO, 371, 171915, Bucureşti, 25 iulie 1963.

pentru legalizarea timbrelor.[816] O dată primit permisul de expatriere din partea Miliției din regiunea aferentă, semnat de miniştrii de externe şi de interne, evreii trebuiau să prezinte autorităților dovada plății regulate a impozitelor, inclusiv a abonamentului de radio şi a facturilor de telefonie şi electricitate. În cazul în care erau încă proprietari de imobil, erau obligați să îl renoveze pe cheltuială proprie înainte de a-l ceda Statului; celor care stăteau în chirie le era impusă plata unei „declarații de renunțare la obligații" trimestrială sau semestrială. Chiar şi obiectele prețioase (cu excepția verighetei *simple* şi a ceasului, dacă nu erau de aur) trebuiau predate statului înainte de plecare. În ceea ce privea bagajul, acesta se reducea la strictul necesar: 20 de kilograme de persoană.

Potrivit diplomației britanice, deja în primii ani ai deceniului '60 guvernul român a inițiat contacte cu cel al Germaniei Occidentale, încercând, fără succes, să imite operațiunea realizată cu Israelul pentru a consimți la expatrierea a câtorva mii de familii de germani, evitând însă emigrarea în masă, care era considerată, spre deosebire de cea evreiască, dăunătoare intereselor politice şi economice ale Statului socialist.[817] Abia în anii '60, România lui Ceauşescu, în perfectă continuitate cu strategia deja inițiată de regimul Gheorghiu-Dej, a încercat să exploateze relativa independență politică şi strânsele raporturi economice cu Occidentul, pentru a extinde procesul de vânzare a propriilor minorități de la comunitatea evreiască (40.000 de expatriați în perioada 1968-89 pentru o sumă în valoare de 112 milioane de dolari), la cea a germanilor (200.000 de expatriați la prețul de 8-12.000 de mărci).[818] Pentru prima dată în istoria Europei, un guvern punea în practică, cu cinism şi discreție, o formă de epurare etnică la scară largă, justificată prin dorința emigranților de a ajunge în patria de ei aleasă. Astfel, în perspectiva creării unui Stat „pur", regimul comunist combina logica schimbării naționale a elitelor cu cea a profitului statal şi a dezvoltării economice, facilitate prin achiziția de valută occidentală.

816 NA, FO, 371, 171915, Secret, Bucureşti, 9 octombrie, 1963.
817 NA, FO, 371, 171915, Bucureşti, 24 aprilie, 1963.
818 Ioanid, *Răscumpărarea*, op. cit., pp. 172-3.

7.4. Suprimarea autonomiei maghiare

Revoluția din 1956 a suscitat dilema alegerii între loialitate politică şi afinitate națională, divizând comunitatea maghiară şi forțând puterea centrală la revederea strategiei politice aplicate în Transilvania. Aici integrarea forțată în noile structuri socialiste era asociată persistenței unui circuit cultural şi şcolar separat, care le garanta maghiarilor spații ample de autonomie şi „auto-segregare", prin rețele de socializare la care naționalitatea dominantă nu avea acces (cazul Universității Bolyai). Analizând recensământul din 1956, CC al PMR a realizat că structura etnică a Transilvaniei rămăsese practic neschimbată după aproape patruzeci de ani de la momentul 1918. Minoritățile reprezentau 35% din populație, față de 40% din anii '30, 1,6 milioane de maghiari fiind încă suprareprezentați în aparatele de partid, nu doar în RAM, unde erau „titulari", ci şi în regiunile Baia Mare, Cluj, Oradea şi Hunedoara.[819] Potrivit unei note din 1959 asupra nivelului național de şcolarizare pe grupuri etnice, rezulta că procentul analfabetismului în rândul populației române era de 10,9%, în timp ce la germani procentul se situa în jurul a 1,1%, iar la maghiari şi evrei procentul era de 3,1%.[820] Piramida socioculturală şi cea etnică păreau, deci, a se suprapune în continuare. În cazul maghiarilor din Transilvania, acestui tip de probleme i se adăuga cruciala temă a insecurității. Numeroasele inițiative de solidaritate cu revoluția maghiară, independent de gradul concret de amenințare la securitatea statului, demonstrau că statul român nu reuşise niciodată să devină o patrie pentru aceştia, iar în Transilvania continua să se afirme etnicizarea conflictelor cotidiene, spre exemplua celor de la locurile de muncă.[821]

Până în toamna anului 1957, elitele maghiare din RAM au încercat să prevină schimbarea de direcție, continuând să promoveze strategii complementare: apărarea culturii naționale şi a drepturilor lingvistice,

819 ANIC, Canc., dosar 77/1959, „Strict secret. Documentar privind problema națională în RPR". Cfr. *Minorități etnoculturale, mărturii documentare. Maghiarii din România, 1956-1959*, op. cit., pp. 512-527.

820 ANIC, Canc., dosar 54/1959, observații asupra rezultatelor recensământului din 1959, Bucureşti, 22 iunie 1959, f. 14.

821 Numeroase exemple în rapoartele informative trimise CC-ului de către Comitetul de Partid al RAM (ANDJM, 1134, dosar 176/1957, f. 32-56).

la fel ca şi aderarea la liniile de maximă rigoare ideologică, sancționate prin Plenara CC din 28 iunie-3 iulie. Pe data de 15 septembrie a apărut în „Vörös Zászló" un articol dedicat festivităților recente de la Târgu Mureş, ocazionate de schimbarea numelui prestigiosului liceu al oraşului după matematicianul Farkas Bolyai; autorul se declara descumpănit de felul în care „cultura socialistă a transformat în patrimoniu colectiv marile valori maghiare".[822] Comentariul îl semna Endre Antalffy, orientalist de familie bună, care în noiembrie 1956 condamnase „contrarevoluția", împotriva propriilor convingeri, iar acum prezenta RAM ca instrument al păstrării unei puternice identități maghiare. Aceeaşi duplicitate poate fi relevată şi în articolul aniversar intitulat *RAM împlineşte 5 ani*. Subliniind caracterul bilingv al regiunii, autorul, responsabilul Secției propagandă, a proclamat dispariția aproape completă a analfabetismului şi a dezvăluit date impresionante asupra pătrunderii culturii la sate: 498 de grupuri folclorice, 239 de coruri populare, 645 de companii teatrale de amatori care „propagă rezultatele culturii, artei şi literaturii noastre în rândurile muncitorilor de la sate".[823] Autoritățile locale trăiau însă într-un climat din ce în ce mai accentuat de psihoză. Pe data de 7 august a fost dispusă observarea amănunțită a tuturor întâlnirilor *elevilor* din principalele licee, inclusiv ale cele care aniversau treizeci sau patruzeci de ani de la examenul de bacalaureat, deoarece la aceste întruniri participau şi „elemente duşmănoase". Asemenea întruniri urmau să fie permise doar în prezența membrilor de partid, capabili să controleze conversațiile şi să comunice conținutul acestora către organele competente.[824]

Presat de Ministerul de Interne, în ajunul primei aniversări a revoluției, capul partidului a înăsprit direcția politică în ceea ce privea minoritatea maghiară: era momentul verificărilor şi autocriticilor. Primul obiectiv a fost cunoscutul politician Lajos Jordáky, care a fost aruncat în puşcărie între lunile martie şi august, în cadrul anchetei asupra memorandumului referitor la problema transilvăneană, redactat de nişte intelectuali maghiari din Cluj în luna ianuarie a anului 1957.[825] Spre deosebire de ceilalți arestați ai anchetei, acesta nu a fost trimis în sala de judecată

822 *Utóhang*, în VZ, 15 septembrie 1957.
823 *5 éves a MAT*, în VZ, 24 septembrie 1957.
824 ANDJM, 1134, dosar 181/1957, şedința Secretariatului Comitetului Regional, Târgu Mureş, 7 august 1957, f. 134.
825 ACNSAS, fond Documentar, dosar 131, vol. XI, „Consiliul Securității Statului" (fascicolul unității militare 0516 asupra lui Lajos Jordáky), nedatat, f. 8.

şi nici condamnat, ci, după ce a furnizat detalii compromiţătoare asupra activităţii unui coleg, care a fost osândit, mai apoi, la şaisprezece ani de închisoare,[826] a fost repus în circuitul ştiinţific, ca cercetător la Institutul de Istorie al Academiei Române. Preţul pe care acesta a trebuit să îl plătească a fost autocritica publică asupra propriei sale activităţi antistatale şi antiromâneşti, la care a fost supus de către amici şi cunoscuţi în luna octombrie a anului 1957. Inaugurând o nouă direcţie politică, autodafeul a primit un profil interetnic, prin prezenţa unor politicieni şi intelectuali români, printre care şi Constantin Daicoviciu, rectorul Universităţii Babeş şi, mai apoi, al Universităţii unificate Babeş-Bolyai. Acuzatori şi acuzat şi-au recitat cu sârguinţă părţile. Jordáky nu a ezitat să se autoacuze de a se fi lăsat „influenţat de naţionalism în 1956, la fel ca şi în 1942-1943", permiţând opoziţiei să îl folosească „în scopuri contrarevoluţionare murdare".[827] O săptămână mai târziu, procesul a fost repetat la Târgu Mureş sub egida: „Pentru cauza patriotismului socialist şi a internaţionalismului proletar", *in absentia*, de această dată, şi cu participarea redactorilor revistei „Igaz Szó", a directorului filialei regionale a Editurii de Stat, a rectorilor IMF-ului şi Academiei de Teatru şi a 200 de profesori şi „educatori populari".[828]

Precedate de o amănunţită muncă de convingere a celor care ar fi jucat rolul de „acuzatori", cele două adunări au transmis întregii societăţi mesajul schimbării naţionale. Din acel moment, proiectul de patriotism socialist a devenit în discursul oficial o prerogativă a majorităţii etnice, încetând să includă minorităţile naţionale (în limbaj oficial, „naţionalităţi conlocuitoare"), cărora le era oferită doar prietenia „poporului român". Se întrevede în această evoluţie precedentul istoric al schimbării lui Stalin de la jumătatea anilor '30 înspre ideea preeminenţei poporului rus în familia popoarelor sovietice.

În decembrie 1957 a început verificarea naţională a membrilor de partid cu „trecut fascist", care a fost dispusă de către comisia centrală de control a CC. În doar un an, au fost expulzaţi din partid, numai în Regiunea Autonomă, circa 1.000, un procent de 5% din numărul lor total.[829] În

826 ACNSAS, I/3010/1, pp. 194-5.

827 Rezumatul şedinţei în VZ, 11 octombrie 1957: *Koloszvári értelmiségiek nagygyűlése – A román nép és az együttélő nemzetiségek testvéri barátságának szüntelen megerősödéséért* [Adunarea intelectualilor din Cluj – Pentru neîntrerupta întărire a prieteniei dintre poporul român şi naţionalităţile conlocuitoare].

828 *A szocialista hazafiság és a proletár nemzetkösíség ügyéért – marosvásárhelyi értelmiségiek nagygyűlése*, în VZ, 23 octombrie 1957.

829 ANDJM, 1134, dosar 218/1959, raportul politic al prim-secretarului Lajos Csupor la a IV-a Conferinţă de Partid a RAM, Târgu Mureş, 17-18 ianuarie 1959, f. 181.

ciuda faptului că epurarea din 1958 nu a fost focalizată în mod explicit pe baze etnice, aceasta a dus la o primă redefinire cantitativă a raporturilor de putere între cele două componente naționale ale RAM: cuvântul de ordine a devenit „îmbunătățirea compoziției naționale a partidului”.[830] Un exemplu tipic al reorganizării instituțiilor maghiare a fost epurarea Institutului Medico-Farmaceutic din Târgu Mureş, unde însuşi rectorul institutului, Andrásofszky, şi-a denunțat propriii colegi şi studenți, acuzându-i de „naționalism”. Pe data de 10 februarie 1958, acesta a expus situația într-o şedință a Biroului Politic Regional. Consecințele au fost foarte grave. Responsabilul ansamblului studențesc de folclor, în cadrul căruia se executa „exclusiv muzică maghiară şi nici măcar un singur cântec revoluționar sau dans popular românesc”,[831] a fost ulterior condamnat la şapte ani de muncă silnică; profesorii şi studenții au fost supuşi unui control general, în urma căruia au fost expulzați aproape o treime din cei 1.000 de studenți şi 50 de profesori şi tehnicieni de laborator din cei 300.[832] Verificările nu au fost limitate la mediul universitar: între anii 1957-59, în Regiunea Autonomă au fost demişi din motive politice 136 din cei circa 5.000 de profesori şi învățători din ciclul gimnazial,[833] mai mult de o sută de funcționari publici, printre care cadre ale Miliției, magistrați, procuratori.[834] Dintre cadrele locale ale partidului, 659 de persoane au fost destituite sau redistribuite în alte funcții, în cadrul celei mai consistente dintre rotațiile efectuate începând din 1952.[835] O altă formă de presiune, exercitată cu deosebită determinare, a fost revocarea dreptului de pensie din motive politice (pentru foşti condamnați, elemente ostile sau elemente cu trecut fascist etc.) sau sociale (pentru persoane încadrate în categoria socială a foştilor exploatatori). Din listele întocmite şi aprobate de Comitetul Regional rezultă că destinatarii prevederii numărau doar în 1959 mai multe sute de persoane.[836]

830 ANDJM, 1134, dosar 223/1959, f. 113. În raionul Reghin, unde populația română atingea 62%, numai 52% dintre membri PMR erau de naționalitate română.
831 ANDJM, 1134, dosar 223/1959, f. 91.
832 ANDJM, 1134, dosar 194/1958, şedința Biroului Politic Regional, 15 septembrie 1958, f. 107-8, 189-90.
833 ANDJM, 1134, dosar 229/1959, raportul Comitetului Regional asupra activității ideologice în urma celui de-al II-lea Congres al PMR, 25 noiembrie 1959, f. 198.
834 ANDJM, 1134, dosar 196/1958, f. 212.
835 ANDJM, 1134, dosar 198/1958, f. 186.
836 ANDJM, 1134, dosar 242/1959, f. 126-8.

Răsturnarea antimaghiară a fost facilitată de concursul unor factori interni şi internaţionali, precum moartea lui Petru Groza, patronul informal al autonomiei maghiare, pe data de 7 ianuarie 1958 şi, puţin după aceea, vizita în România a lui János Kádár şi a delegaţiei guvernului maghiar din 20-28 februarie. Autorităţile române au atribuit vizitei lui Kádár, a prim-ministrului Ferenc Münich, a ideologului Gyula Kállai şi a celorlalţi reprezentanţi de prim rang ai regimului maghiar o semnificaţie politică şi simbolică. Conducătorii partidului comunist maghiar au petrecut cinci din cele opt zile ale vizitei în România pe tren, într-un tur frenetic, care a acoperit mare parte din ţară. Aceştia a trebuit să dea apoi două declaraţii politice irevocabile, bine pregătite de Secţia Relaţii Externe a CC al PMR, asupra respectării principiului non-interferenţei în afacerile interne române şi a refuzului oricărei revendicări teritoriale în privinţa Transilvaniei.[837] Prima a fost pronunţată de Kádár într-un miting organizat la Bucureşti, în timp ce a doua a fost lăsată în seama lui Kállai, pentru a fi proclamată în reşedinţa de judeţ a RAM.[838]

Şi totuşi, vizita delegaţiei guvernului maghiar, prima după zece ani, a suscitat în cadrul populaţiei transilvănene o aşteptare spasmodică; primirea fastuoasă dispusă de autorităţi a primit conotaţii delicate pentru entuziasmul populaţiei: la orele 7, în dimineaţa zilei de 25 februarie 1958, întregul oraş a fugit la gara din Târgu Mureş pentru a saluta oaspeţii ce veneau din capitala României.[839] Este dificil să găsim o explicaţie raţională pentru aşteptările oamenilor. Mulţimea adunată în piaţa principală pentru a asculta discursul lui Kállai, transmis în direct la difuzoare, nu se uita la politicienii de la Budapesta ca la reprezentanţii unui regim politic prieten, ci ca la nişte trimişi din patria-mamă, Ungaria. Când Kállai a pronunţat cuvintele prestabilite la Bucureşti („Ungaria nu susţine nici o revendicare teritorială"), o teribilă deziluzie s-a manifestat în rândul publicului, dintre din rândurile căruia mulţi au plecat înjurând conducătorii maghiari şi regimul comunist din România.[840]

837 ANIC, fond CC al PCR, Secţia Relaţii Externe, dosar 53/1958, materiale preparatoare ale CC al PMR asupra vizitei delegaţiei de partid şi a guvernului maghiar în România.

838 ANDJM, 1134, dosar 198/1958, nota informativă a CC asupra vizitei delegaţiei maghiare în RAM din 25-26 februarie 1958, f. 37.

839 ANDJM, 1134, dosar 198/1958, f. 36.

840 ANDJM, 1134, dosar 198/1958, f. 37.

Renunțarea din partea Budapestei la rolul de tutore politic al minorității maghiare din Transilvania a constituit, de fapt, asigurarea căii libere pentru suprimarea autonomiei teritoriale şi culturale, potențând evenimentul cel mai senzațional din primii zece ani de istorie a regimului comunist român, retragerea trupelor sovietice, însoțite de majoritatea consilierilor politici şi a ofițerilor din aparatele de securitate.[841] Schimbarea de strategie din partea regimului român, deja dornic de a lichida autonomia maghiară, a devenit evidentă încă din luna noiembrie a anului 1958, când o brigadă a CC, compusă din paisprezece membri şi condusă de Ilie Verdeț, unul dintre oamenii de încredere ai deja temutului Ceauşescu, a ajuns în RAM cu sarcina specifică de a superviza „educarea muncitorilor în spiritul internaționalismului şi patriotismului socialist în raport cu condițiile specifice ale regiunii".[842] Cu alte cuvinte, se impunea verificarea gradului de fidelitate a minorității maghiare față de statul român (*patriotismul socialist*) şi, în acelaşi timp, controlul pentru ca în interiorul acesteia să nu reapară fantoma revanşismului maghiar (referirea la *internaționalism*). Diagnoza era îngrijorătoare: subreprezentarea intenționată a elementului român în partid, întârzierile şi disfuncționalitățile din cadrul procesului de colectivizare (justificate excesiv prin „specificul" unei regiuni muntoase precum RAM), permanența unui virulent naționalism maghiar, alimentat mai ales de către Biserica Catolică. Pe data de 15 ianuarie 1959, „inspectorii" au convocat nu cadrele de partid locale, ci pe comandantul regional al Securității, pentru a discuta două probleme de maximă actualitate: desfăşurarea procesului capelanului Sántha şi problema educării politice şi lingvistice a tineretului.[843] În şcolile rezervate maghiarilor, româna ajunsese pe locul trei în ierarhia limbilor studiate, în urma limbii maghiare şi a rusei; profesorilor de română, în mare majoritate de limbă maternă maghiară, le lipseau cele mai elementare competențe.[844]

841 Despre prezența consilierilor sovietici în România, din 1949 şi până în primii ani ai deceniului '60, cfr. D. Dobrincu, *The Soviet Counsellor's Involvement in Postwar Romanian Repressive and Military Structures*, în Zub–Solomon (ed.), *Sovietization in Romania and Czechoslovakia*, op. cit., pp. 157-74.

842 ANDJM, 1134, dosar 198/1958, procesul-verbal al şedinței extraordinare a Biroului Politic Regional, 20 noiembrie 1958, f. 172, evidențierea în italice îmi aparține.

843 ANDJM, 1134, dosar 223/1959, f. 73-6.

844 ANDJM, 1134, dosar 223/1959, raportul CC asupra controlului efectuat în RAM, Bucureşti, 14 ianuarie 1959, f. 224.

Decimate de epurările şi verificările continue, autorităţile locale nu au opus nicio rezistenţă în ceea ce privea modelul de integrare *soft*, urmărit încă din anul 1945.[845] Scriitorul György Kovács, disociindu-se complet de propria-i identitate culturală, a apelat la teza „inamicului extern": responsabili pentru devierile faţă de direcţia oficială erau vizitatorii prea mulţi veniţi din Ungaria, care, în anul 1956 şi în anii care au urmat, difuzaseră o „propagandă contrarevoluţionară în Transilvania".[846] La conferinţa regională din 17-18 ianuarie 1959, recruţii de naţionalitate maghiară au fost acuzaţi că nu cunoşteau limba română din cauza educaţiei infectate de „spirit naţionalist" disimulat în „tradiţii maghiare progresive", pe care o primiseră în şcoală.[847] Din acel moment, chiar şi locuitorii „micii Ungarii", întrucât erau cetăţeni români, au fost obligaţi să înveţe şi să folosească doar limba oficială a statului.[848]

În ciuda confirmării provizorii a „cotelor naţionale" în privinţa conducătorilor partidului,[849] în ultimii săi ani de existenţă RAM a fost o formă lipsită de substanţă politică. Între anii 1959 şi 1960 a început să se modifice şi structura etnică şi socioculturală a partidului, iar candidaţii de naţionalitate română au ajuns de la 17-18% la începutul anilor '50, la peste 25%.[850] În acelaşi timp începea să se modifice şi stratificarea socială din cadrul partidului, care s-a transformat din instrumentul promovării unei elite de poziţie, într-un loc de adunare al claselor conducătoare. În 1960, doar la Târgu Mureş, aproape toţi profesorii de toate categoriile şi gradele, peste 1.000 de funcţionari publici, 129 de medici, 155 de profesori universitari, peste 60 de ingineri şi 25 de economişti posedau carnet de partid PMR.[851] În cursul anilor '60, procesul a suferit ulterioare accelerări şi aprofundări, generând o schimbare etnică a elitelor, evidentă mai ales în cadrul celor mai bine plătite profesii: avocaţi, economişti, funcţionari publici din sectorul financiar.

În strategia de cucerire a supremaţiei culturale româneşti în Transilvania, un rol deosebit, chiar dacă doar simbolic, l-a avut desfiinţarea, în anul 1959, a universităţii autonome maghiare din Cluj şi încorpora-

845 ANDJM, 1134, dosar 223/1959, f. 74.
846 ANDJM, 1134, dosar 223/1959, f. 76.
847 ANDJM, 1134, dosar 218/1959, f. 199-204.
848 ANDJM, 1134, dosar 218/1959, f. 105.
849 ANDJM, 1134, dosar 218/1959, f. 152. În Biroul Politic Regional, vor fi aleşi zece maghiari din unsprezece membri, la fel ca şi patru din cinci în cadrul Secretariatului.
850 ANDJM, 1134, dosar 238/1959, f. 117.
851 ANDJM, 1134, dosar 269/1960, f. 2.

rea sa într-o nouă structură, sub conducere românească: Ateneul Babeş-Bolyai.[852] Operaţiunea a fost coordonată de liderii de partid, folosind un amestec de intimidare poliţienească şi manipulare propagandistică. În perioada 19-22 februarie a fost convocată la Bucureşti cea de-a doua Conferinţă Naţională a Uniunii Asociaţiilor Studenţeşti Comunişti din România (UASCR), la care au intervenit cei mai înalţi lideri de partid. Într-o şedinţă desfăşurată la Teatrul Maghiar din Cluj pe data de 3 martie, Ion Iliescu, ce avea să devină preşedintele statului în România postrevoluţionară, ocupând această funcţie până în anul 2004 (cu *intermezzo*-ul regimului Constantinescu între 1996-2000), în acea perioadă doar secretar al UASCR şi membru al CC al UTM, a repropus cu fervoare *leitmotivul* fraternităţii interetnice:

Unificarea celor două universităţi („Babeş" şi „Bolyai") va duce la înlăturarea unei bariere artificiale, care constituie un izvor de alimentare a sentimentelor separatiste, naţionaliste. Studenţimea de la cele două universităţi a dat dovadă de maturitate politică primind cu căldură, fără nici un fel de rezerve, această hotărâre. Org. UTM şi Asoc. Studenţeşti sunt datoare să ducă o luptă consecventă împotriva oricăror manifestări de naţionalism, indiferent din ce parte ar veni; faţă de manifestările naţionaliste, şovine, nu e admisibilă nici un fel de concesie. Combătând cu consecvenţă ideologia burgheză, manifestările duşmănoase, org. UTM şi Asociaţiile Studenţeşti trebuie să lupte în acelaşi timp împotriva împăciuitorismului, manifestat sub forma „colegialităţii" greşit înţelese. Nu poate fi considerată colegialitate solidaritatea cu elementele înapoiate, retrograde, huliganice, duşmănoase. Solidaritatea cu astfel de elemente înseamnă lipsa de colegialitate faţă de restul studenţilor, faţă de întreg colectivul; lipsă de răspundere faţă de propria conştiinţă, faţă de cauza noastră comună. Organizaţiile noastre trebuie să cultive spiritul revoluţionar, combativitatea şi intransigenţa revoluţionară.[853]

Sub atenta regie a propagandei de partid, câţiva studenţi maghiari au condamnat „spontan" orice manifestare de separatism etnic; un tânăr medic din RAM, a ajuns să ceară „să fie trimis să lucreze într-o altă regiune". Şedinţa festivă din 3 martie a fost precedată la Cluj de câteva întâlniri conduse personal de către Nicolae Ceauşescu, ce au avut loc între

852 AA.VV., *A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem, 1945-1959*, Bolyai Egyetemért Alapítvány, Budapesta, 1999.
853 *Minorităţi etnoculturale. Maghiarii din România 1956-1968*. op. cit., p. 420.

26 februarie şi 1 martie şi în cadrul cărora a fost discutată problema „unificării" facultăţilor şi catedrelor universitare. Agresivitatea şi intoleranţa cu care viitorul dictator a gestionat aceste şedinţe a cauzat, în următoarele săptămâni, sinuciderea prorectorului de la Bolyai, László Szabédi, a profesorului de economie Miklós Molnár şi a fostului director, între anii 1951-54, al Institutului Central de Statistică, profesorul de statistică Zoltán Csendes, care, la Moscova, fusese elevul cunoscutului economist de origine maghiară Evgeni (Jenő) S. Varga.[854] Bunurile din proprietatea universităţii maghiare, inclusiv bibliotecile şi laboratoarele, au fost înglobate noii instituţii, care a evidenţiat şi un număr mai mare de cadre didactice. Universitatea unificată, Babeş-Bolyai, simbol al unei înfrăţiri declamate, şi-a deschis porţile în luna septembrie a anului 1959.

Strategia de integrare culturală prin intermediul desfiinţării sau limitării învăţământului în limba maternă a populaţiilor minoritare a fost prestabilită în şedinţa Biroului Politic al PMR din 20 aprilie 1959.[855] Discuţia a confirmat caracterul compact al grupului de la conducere, reunit în jurul lui Gheorghiu-Dej, doar unul dintre cei doi maghiari prezenţi, János Fazekas, luând apărarea unui model de „integrare" ce putea fi acceptat de populaţia maghiară din RAM, dar nu şi de către organele centrale. Raportul redactat de Secţia ştiinţă şi cultură a CC nega chiar bazele politicii minoritare iniţiate în 1945. Reţeaua şcolară pentru minorităţi fusese dezvoltată fără a se ţine cont de exigenţele reale: fuseseră create cincizeci de şcoli tătăreşti, fără a se lua în considerare faptul că dialectul tătar, vorbit în România de către comunitatea omonimă, nu era dotat cu un alfabet propriu, neputând fi considerat o limbă literară. Intrând în polemică cu etnografia maghiară, se afirma, de asemenea, că „S-au creat şcoli în limba maghiară în sate ceangăeşti, deşi limba uzuală a populaţiei este română; s-au creat şcoli separate pentru copii evrei, cu limba de predare idiş. În multe localităţi, populaţia de altă naţionalitate a cerut să-şi înscrie copiii în şcoli cu limba de predare română (turci, tătari, bulgari, ucraineni, ceangăi etc).",[856] condamnându-se explicit teza conform căreia vechea limbă maternă a populaţiilor de religie catolică din Moldova, aşa-zişii *ceangăi* (în maghiară

854 MOL, fond XIX-J-1-j (România 1954–64, corespondenţa secretă), b. 10, raport 003954, „Unificarea Universităţilor «Babeş» şi «Bolyai» din Cluj", Bucureşti, 22 mai 1959. În afară de profesorii mai sus menţionaţi s-au mai sinucis unii studenţi.
855 Procesul-verbal al şedinţei în ANIC, Canc., dosar 15/1959, f. 133-69.
856 ANIC, Canc., dosar 15/1959, raportul Secţiei Ştiinţă şi Cultură a CC asupra învăţământului în limbile naţionalităţilor conlocuitoare, Bucureşti, 20 aprilie 1959, f. 28.

csángó), era o formă arhaică de maghiară. Documentul împărțea „naționalitățile conlocuitoare" în două grupuri. În cazul celor mai puțin numeroase (tătari, slovaci, turci, armeni, polonezi, greci şi cehi), aveau să fie desființate toate şcolile care le erau rezervate. O prevedere asemănătoare ataca şcolile cu predare în limba yiddish, destinate populației evreieşti, cărora le-au fost acordate doar câteva ore de limbă şi literatură yiddish pe săptămână.[857] Şcolile maghiare (în afara celor de pe teritoriul RAM), germane, sârbo-croate, ruse şi ucrainene ar fi fost „reorganizate", instituțiile, până acum separate, ar fi fuzionat cu cele româneşti, menținând secții paralele, destinate limbilor minoritare. Gheorghiu-Dej a emendat până şi raportul: „Ar fi bine să nu facem excepții pentru RAM, pentru a nu da impresia că această regiune beneficiază de un regim special".[858]

Până în 1959, nimeni nu îndrăznise să pună la îndoială „caracterul special" al Regiunii Autonome față de restul Transilvaniei, unde „proiectul" național român se găsea în plină lansare datorită campaniei de unificare şcolară. Cadrul s-a schimbat radical începând cu luna martie a anului 1959, când o delegație a CC a vizitat oraşul Târgu Mureş.[859] După ce l-a admonestat cu brutalitate pe responsabilul cu propaganda pentru că se încăpățâna să vorbească în întâlniri publice despre „prietenia româno-maghiară", (neglijând noua formulă „prietenia dintre poporul român şi naționalitățile conlocuitoare"), Leonte Răutu, un evreu din Basarabia, chemat să joace cu sârguință rolul de naționalist care îi fusese încredințat de către Gheorghiu-Dej şi Ceauşescu, a încheiat întâlnirea cu o notă de dezamăgire personală:

În 1957, CC a primit propunerea de a deschide un cenaclu de intelectuali, care m-a surprins mult. Era susținută de tovarăşii Kovács şi Csupor, care este unul dintre prim-secretarii cei mai apreciați de către CC. Înființarea unei astfel de organizații ar fi putut oferi elementelor ostile posibilitatea de a-şi desfăşura activitatea. Ar fi trebuit să ştiți seama ce însemna în noiembrie 1956 propunerea înființării unui cerc Ady la Târgu Mureş![860]

857 ANIC, Canc., dosar 15/1959, f. 30.
858 ANIC, Canc., dosar 15/1959, observații referitoare la materialul despre limba de predare a naționalităților conlocuitoare, f. 94.
859 ANDJM, 1134, dosar 224/1959, şedința extraordinară a Biroului Politic Regional, Târgu Mureş, nedatat [însă martie 1959].
860 ANDJM, 1134, dosar 224/1959, f. 95. Endre Ady (1877-1919), poet simbolist maghiar.

Mult mai puțin diplomatic a fost Gheorghiu-Dej, când, într-o ședință convocată în aprilie, în vederea analizării conținutului manualelor de literatură maghiară, după ce a ordonat epurarea responsabililor noii ediții (incriminați de a fi introdus drept poem textul imnului național maghiar), a pronunțat o dezaprobare generală, încărcată de consecințe față de cadrele de origine maghiară:

Uite „Ungaria mare". Şi aici sînt destui care doresc ba Transilvania, ba o parte a Transilvaniei. Asta într-o mică măsura i-a influențat şi pe Rákosi şi Gerő, multe cadre ale partidul din RPU, care tare ar fi dorit măcar cîteva județe şi un coridor spre Oraşul Stalin (Braşov – n.d.a.). Şi ei erau contaminați de naționalism. (...) Am lucrat în timpul ilegalității în Dej. Am întîlnit acolo rezerve la populația maghiară față de „regățeni", cum spuneau ei. Şi pe bună dreptate. Burghezia română a trimis acolo toate haimanalele şi cînd i-au văzut, sigur că au confundat cu poporul român. Este cea mai mare greşeală a confunda acea parte a populației, pătrunsă de naționalism, de şovinism, cu partea cea mai mare a populației, care manifestă un sentiment de caldă prietenie, de conlucrare. (...) Astea sînt concluziile care pot fi trase, iar în ce priveşte măsurile de viitor, ce este mai important? Să se ia un şir de măsuri de revizuire a tuturor manualelor unde s-ar fi putut strecura asemenea tendințe. Mai bine să rămînem fără manuale, decît să avem manuale din acestea, iar pe viitor toate aceste manuale să nu se aprobe numai la nivelul direcției generale (Ministerului Învățământului şi Culturii – n.d.a.), neapărat să fie văzute şi de direcția noastră. În ceea ce priveşte pe tovarăşii (sub anchetă – n.d.a.), îmi exprim o părere cu totul personală. Eu regret că dînşii au ajuns în situația aceasta, regret cu sinceritate, îmi pare foarte rău. Este un eşec politic pentru dvs. (...) Or, tov. Bányai se ascunde după tov. Konyáki, tovarăşa Konyáki după alții. Eu ce pot să spun? Dacă veți continua cu mentalitatea aceasta şi nu veți reflecta serios, va fi rău. (...) Să se dezbată toate problemele din şcolile cu limba de predare maghiară şi trebuie să descoperim şi în aceste şcoli elemente cu manifestări şovine, care să fie înlăturate. (...) Trebuie văzut aici şi cu organele de stat, pe teritoriu, să vadă cine sînt cu manifestări duşmănoase şi cu ocazia aceasta trebuie aduşi pe ring, boxați bine, făcuți knok outh (sic) şi eliminați.[861]

861 ANIC, Canc., dosar 76/1959, şedința CC asupra analizei manualelor în limba maghiară, Bucureşti, 6 aprilie 1959, f. 35-9.

Din acel moment, Bucureştiul a abandonat orice fel de ezitare. În luna mai a anului 1959, un decret al secretariatului CC a spulberat structura concepută în luna ianuarie 1956 în vederea gestionării conflictului etnic, adică Comisia pentru Problemele Naționalităților Conlocuitoare. Motivele au fost succint expuse într-un raport, potrivit căruia „comisia s-a reunit de câteva ori, însă în fapt nu a funcționat niciodată”.[862] Sarcinile acesteia au fost transferate unui colectiv condus de doi reprezentanți, care se evidențiaseră în problema unificării universităților de la Cluj: Ceauşescu şi Răutu.[863] În luna ianuarie 1960, CC a emanat o directivă ce țintea „reechilibrarea” cotelor etnice în RAM, garantând promovarea unor cadre de naționalitate română şi de gen feminin, în aşa fel încât ambele „categorii” să depăşească procentul de 25% în cadrul nomenclaturii.[864] Însuşi prim-secretarul regional Csupor a fost cel care a sugerat prevederea:

Dacă secretarul care se ocupă de o anumită problemă este maghiar, va fi mult mai bine ca şeful de secție să fie român [...] astfel se vor putea controla unul pe celălalt, lărgindu-şi propriile orizonturi, iar acestea îi va ajuta să păstreze o vigilență vie.[865]

Singura cale de ieşire pentru nomenclatura locală părea a fi nu numai în consens cu, ci chiar a anticipa indicațiile provenite de la centru. În primăvara-vara anului 1959 s-a trecut la unificarea şcolilor superioare în zonele multilingve din regiune şi a fost conceput un plan pentru introducerea unor cursuri obligatorii de limbă română în clasele maghiare.[866] În anul 1960, la Târgu Mureş, şi-a deschis porțile un Institut de Pedagogie bilingv (deşi frecventat în proporție de 95% de către studenți maghiari), în timp ce în cadrul Institutului Medico-Farmaceutic, care fusese până în acel moment frecventat doar de maghiari, a fost predispusă admiterea unui număr mare de studenți şi profesori de naționalitate română.

862 ANIC, Canc., dosar 26/1959, f. 111-2.
863 ANIC, Canc., dosar 23/1959, stenograma şedinței Secretariatului CC, 3 iunie 1959, f. 1.
864 ANIC, Canc., dosar 260/1960, şedința Biroului Politic Regional, Târgu Mureş, 8 februarie 1960, f. 121-7.
865 ANIC, Canc., dosar 262/1960, f. 110-1.
866 ANIC, Canc., dosar 229/1959, f. 97-106; 230/1959, propunerea către CC pentru unificarea şcolilor gimnaziale din Târgu Mureş şi Reghin, 14 aprilie 1959, f. 91-2.

Spre deosebire de anii precedenți, în 1959-60 aprobarea din partea periferiei nu a avut efectele scontate. În vara anului 1960, Gheorghiu-Dej a inițiat preparativele pentru al III-lea Congres al PMR, cu scopul de a sărbători lansarea noului plan cincinal, ce conținea și un proiect de dezvoltare pe 15 ani, și de a oficializa schimbarea „națională" în cadrul partidului. Ghetoul maghiar devenise deja un reziduu mult prea apăsător pentru un regim care imita experiențe staliniste pentru a crea o națiune. Spre deosebire de anul 1952, când aparatele locale fuseseră avertizate de înființarea noii entități abia după ce decizia fusese luată, centrul a trimis în RAM (la fel cum făcuse și în cazul Universității Bolyai) documentul prin care se cerea dezmembrarea regiunii.[867] Declarând că aproba schimbările propuse de CC pentru a „accelera ritmul dezvoltării multilaterale a regiunii", la fel ca și pentru a „aprofunda fraternitatea dintre poporul român și minoritățile naționale ale patriei noastre dragi, Republica Populară Română",[868] Comitetul Regional a informat CC despre prevăzuta compoziție etnică a noii entități, Regiunea Mureș-Autonomă Maghiară: maghiari 61,1% și români în procent de 35,2%.[869]

Schimbarea de la o majoritate netă la un echilibru etnic era motivată de considerații economice, care în realitate nu au avut niciun rol în toată povestea: ponderea economică a regiunii va crește mai puțin decât cea demografică, adică cu 1,8%, față de aproape 5% reprezentat de surplusul de 40.000 de locuitori (800.000 față de 760.000). Comitetului Central îi rămânea doar rolul de a formaliza finalul experimentului. Pe data de 17 decembrie 1960, Biroul Politic al PMR s-a reunit în prezența lui Nicolae Ceaușescu pentru a discuta modificările ce trebuiau aduse structurii administrative a țării (reducerea numărului raioanelor de la 189 la 143).[870] Abordând subiectul unei subtile modificări a granițelor interioare ale unei regiuni nord-occidentale de la granița cu Ungaria, regiunea Baia Mare (populată de maghiari în proporție de aproape o treime), Ceaușescu a adăugat: „Astfel se va îmbunătăți și structura națională a raionului".[871] În preambulul articolului 19 („Regiunea Autonomă Maghiară a Republicii Populare Române este formată din teritoriul locuit de populația com-

867 ANDJM, 1134, dosar 266/1960, notă informativă către CC, Târgu Mureș, 13 decembrie 1960, f. 270-9.
868 ANDJM, 1134, dosar 266/1960, f. 270-1.
869 ANDJM, 1134, dosar 266/1960, f. 276.
870 ANIC, Canc., dosar 51/1960, f. 7-31.
871 ANIC, Canc., dosar 51/1960, f. 7.

pactă maghiară secuiască"), fundamentul politic al autonomiei a fost pur şi simplu abolit. „Nu mai suntem obligaţi să spunem: populaţia maghiară compactă"[872] – a admis satisfăcut viitorul prim-ministru de origine săsească, Gheorghe Maurer. Decizia politică luată pe data de 17 decembrie a fost ratificată prin Plenara CC, convocată pentru perioada 19-20 decembrie, la care nu a participat János Fazekas,[873] care fusese declarat oficial bolnav, însă absenţa sa mirosea a cădere în dizgraţie datorită opoziţiei pe care o manifestase în privinţa unificării şcolare.

Cel care a dat citire raportului asupra reformei, a cărei funcţie de inginerie naţională fusese subliniată prin grija acordată întocmirii statisticilor etnice, a fost însuşi Ceauşescu, ajuns la finele uceniciei sale politice. Prin încorporarea comunelor marginale în marile centre urbane transilvănene, devenea posibilă ameliorarea semnificativă a compoziţiei etnice. La Cluj, majoritatea română a crescut prin încorporarea a nouă comune adiacente.[874] Schimbările cele mai semnificative au avut loc în RAM, prin cedarea către regiunea învecinată Stalin (ce redevenea astfel Braşov), a raioanelor periferice Sfântu Gheorghe şi Târgu Secuiesc.[875] RAM a primit, în schimb, ample porţiuni române din regiunea Târnăveni, excluzând oraşul Blaj. Noua regiune astfel formată a fost numită Mureş-Autonomă Maghiară pentru a simboliza coexistenţa dintre schimbare şi continuitate.

Un istoric american a exprimat ipoteza că Ungaria ar fi încercat în acele zile să exercite presiuni pentru a evita desfiinţarea RAM, încercare dovedită, aparent, de prezenţa în România în anul 1960 a trei membri ai Biroului Politic al MSZMP (oficial în vacanţă), printre care şi ministrul Ferenc Münnich.[876] Este posibil ca discreta dar ferma opoziţie a regimului Kádár să îl fi convins pe Gheorghiu-Dej să acţioneze treptat în vederea desfiinţării RAM. În fapt, în decursul unui an, până şi puţinii lideri care mai rămăseseră din conducerea locală în urma epurărilor începute în 1957 au fost sistematic îndepărtaţi de la putere: în luna mai a anului 1961,

872 ANIC, Canc., dosar 51/1960, f. 16.
873 ANIC, Canc., dosar 52/1960, stenograma Plenarei CC, 19-20 decembrie 1960, f. 5.
874 ANIC, Canc., dosar 52/1960, f. 271.
875 ANIC, Canc., dosar 52/1960, f. 172-5. Regiunea Braşov a devenit una dintre cele mai mari din întreaga ţară, cu o populaţie de peste 1 milion de locuitori, dintre care 61,3% români, 22,9% maghiari şi 14,5% germani.
876 R. R. King, *Minorities under Communism: Nationalities as a Source of Tension among Balkan Communist States,* Harvard University Press, Cambridge (MA), 1973, p. 157.

un român a fost ales prim-secretar orăşenesc la Târgu Mureş,[877] unde populaţia continua să rămână maghiară în proporţie de două treimi, în timp ce în luna august a fost destituit prim-secretarul regional Csupor, ce deţinuse funcţia încă din 1952, acum detaşat către Consiliul Central al Sindicatelor.[878] Succesorul său, Iosif Banc, destinat unei lungi cariere ministeriale alături de Ceauşescu, în ciuda faptului că stăpânea bine limba maghiară, a introdus un rigid monolingvism, perceput de maghiari ca o umilire din partea românilor şi ca începutul revanşelor pentru ani întregi de anonimat. Pe data de 30 decembrie 1961 a venit rândul comandantului regional al Securităţii, care a fost înlocuit de colonelul român Nicolae Sidea.[879] Schimbarea etnică a fost completată la conferinţa regională de partid din 1962: pe lângă prim-secretar, componenta română dispunea de doi dintre cei patru vicesecretari şi de şase din cei unsprezece membri ai Biroului Politic Regional.[880] Prin urmare, dezbrăcarea de autonomie teritorială, verificată în Uniunea Sovietică încă din anii '30, de când poziţiile strategice ale aparatelor executivului local (direcţia KGB, secretarul organizator al partidului, şeful garnizoanei militare) fuseseră foarte rar ocupate de persoane de altă naţionalitate decât cea rusă,[881] era acum reprodusă în România.

În ultimul rând, în anul 1962 a fost îndepărtată din piaţa principală a oraşului Târgu Mureş statuia pe care Regiunea o ridicase, în anul 1955, idolului său tutelar, Stalin. Înlăturarea monumentului şi a oricărei referiri toponomastice sovietice a fost pusă în vigoare prin ordinul secret al CC,[882] dar în „mica Ungarie” dispariţia simbolurilor ocupaţiei sovietice – care se amestecau cu cele maghiare ale unei alte entităţi – a semnat o schimbare cu caracter epocal.

877 VZ, 6 mai 1961.
878 Vestea numirii a apărut în VZ pe data de 25 noiembrie 1961.
879 ANIC, Canc., dosar 67/1961, f. 6.
880 ANIC, Canc., dosar 67/1961, f. 67.
881 O analiză detaliată în S. Bialer, *I successori di Stalin*, Garzanti, Milano, 1985.
882 ANIC, Canc., dosar 45/1962, circulara Biroului Politic al PMR către prim-secretarii regionali, asupra aplicării Decretului 280/301, 14 martie 1962.

Epilog. Statul-națiune ca teleologie politică și proiect social

În prima jumătate a anilor '60, România a cunoscut transformări socioeconomice mult mai drastice decât în deceniul precedent. Rata mortalității infantile, care atingea deja în anul 1960 ponderea de 7,5%, s-a înjumătățit în mai puțin de un deceniu; populația urbană ajunsese în 1966 la proporția de 40% şi în cele 113 oraşe ale Transilvaniei locuiau deja alte 2,6 milioane de persoane, dintre care multe părăsiseră satele în timpul celui de-al doilea val al colectivizării, un proces a cărui finalizare a fost anunțată în luna aprilie a anului 1962.[883] În anii '50, dictonul ideologic egalitarian (împreună cu toate consecințele acestuia, exproprieri şi oprimări fiscale) nu se tradusese în redistribuirea venitului: din „socialism", majoritatea populației percepuse exclusiv consecințele negative, fără a profita de vreun beneficiu material. Începând cu cel de-al treilea plan cincinal (1960-65), elemente prioritare ale politicii sociale, pe lângă dezvoltarea industriei grele şi a celei uşoare prin atragerea de capital şi tehnologie occidentale (incluzând zonele ignorate în deceniul precedent), au devenit construirea de locuințe populare la prețuri scăzute (aşa-zisele *blocuri* cu 4 şi, mai apoi, cu 8-10 etaje), dezvoltarea rețelelor stradale şi feroviare, îmbunătățirea sistemului sanitar şi de asistență socială.[884] Prin modificările elaborate pe fugă până în 1962, planul îşi propunea să aducă economia națională, în decurs de cincisprezece ani, la nivelul țărilor socialiste mai dezvoltate, precum Cehoslovacia şi Germania Orientală. Pentru a afirma propria idee de națiune socialistă dezvoltată, grupul conducător românesc nu a ezitat să susțină o dură confruntare cu Uniunea Sovietică, care, în strategia de competiție cu Occidentul, atribuise României rolul de „țară

883 R. K. Nyárády, *Erdély népesedéstörténete*, Központi Statisztikai Hivatal Levéltára, Budapesta, 2003, p. 385.

884 Ciornele celui de-al treilea plan cincinal în ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie (notat de aici înainte ANIC, Canc.), dosar 7/1960, „Comitetul de Stat al Planificării. Strict secret. Raport asupra proiectului unui program pe termen lung până în 1975 şi al planului de dezvoltare a economiei naționale pentru anii 1960-65", 2 vol. Bucureşti, 5 februarie 1960.

agricolă" în interiorul CAER. Pe data de 3 mai 1960, preşedintele Gosplan, Alexej Kosîghin, a trimis vicepreşedintelui guvernului român, Alexandru Bîrlădeanu, o notă destul de critică la adresa planului. De exemplu, cota investițiilor anuale, programată la 22%, față de cota deja ridicată de 19,7% din cincinalul precedent, a fost considerată întru totul nerealistă, la fel ca şi creşterea producției cu 360% pentru sectorul industriei chimice. Investițiile penalizau încă o dată sectorul primar şi pe cel terțiar.[885]

Criticile în materie de economie se asociau unei evaluări deja negative a tendințelor politice româneşti şi a relațiilor internaționale reci cu Ungaria şi chiar cu URSS. Într-un material de analiză redactat în octombrie 1958 de către Secția V (Europa) a Ministerului de Externe sovietic se atribuia în egală măsură, atât României cât şi Ungariei, responsabilitatea pentru tensiunile continue generate de problema minorității maghiare din Transilvania;[886] abia după unificarea celor două universități din Cluj URSS şi-a mutat atenția asupra naționalismului românesc. Într-un discurs ținut pe data de 7 martie 1959 la Lipsia, în ciuda faptului că orice formă de revanşism era condamnată, Chruščëv a numit Transilvania un teritoriu unde „trăiesc mulți maghiari şi români": o avertizare care a suscitat comentarii nefavorabile şi semnale de alarmă la Bucureşti.[887]

„Naționalizarea" economiei se asocia „naționalizării" spiritului public şi a vieții culturale, printr-un traseu ce putea fi regăsit în întregul bloc sovietic şi care era focalizat pe mitul omologării şi omogenizării – sociale, etnice – implicite în proiectul de modernizare vizionară promovată de ideologia comunistă.[888] După cum au observat şi analiştii departamentului de cercetare din cadrul Foreign Office, progresiva limitare a educației în limbile minoritare, la fel ca şi abolirea autonomiei maghiare reprezentau prevederi similare celor adoptate între 1959-60 în mai multe state socialiste, precum Cehoslovacia, în care autonomia acordată slovacilor în anii '50 a fost abolită în 1960, Bulgaria (cazul minorității turco-musulmane), dar şi Uniunea Sovietică, unde Chruščëv lansase chiar între 1958–59 o campanie energică de promovare a limbii ruse în şcolile

885 ANIC, Canc., dosar 10/1960, f. 2-14.

886 M. Baráth, *Két szovjet diplomáciai irat a magyar-román kapcsolatról*, în „Múltunk", 2003, 3, pp. 217-8.

887 Importanța episodului a fost subliniată de Foreign Office într-un raport trimis de la Bucureşti: NA, FO, 371, 142650.

888 Á. Szesztay, *Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében 1956–1962*, MTA Kisebbségkutató Intézet-Gondolat Kiadói Kör, Budapesta, 2003, pp. 280-1.

şi aparatele statale.[889] Toate aceste prevederi erau menite să centralizeze structurile puterii. Procesele concomitent declanşate permiteau fiecărui satelit să îşi legitimeze acţiunile, făcând referire la prevederile analoge adoptate de „ţările înfrăţite" sau chiar de URSS.

În cazul României, ruptura faţă de *korenizacija* îşi găsea implicit o sursă de legitimare în răsturnarea raportului între ruşi şi non-ruşi, impus în Uniunea Sovietică de Stalin şi mai apoi de Chruščëv. Anii 1958–61 au reprezentat pentru populaţiile minoritare din Transilvania un moment de traumatică deziluzie politică. În viaţa cotidiană, schimbare şi continuitate, rigiditate şi licăriri de toleranţă au alternat încă de la începutul anilor '80, când proiectul socialist etnocentric al lui Ceauşescu a ajuns la un punct fără de întoarcere, care privea nu doar comunităţile destinate dispariţiei prin încurajarea emigrărilor (cazul germanilor şi evreilor), dar şi grupul mult mai numeros al maghiarilor. Pentru mai mult de douăzeci de ani, Bucureştiul nu a folosit instrumente radicale precum suspendarea organelor de presă, a revistelor sau teatrelor, dimpotrivă, a favorizat şi a finanţat dezvoltarea reţelelor culturale (televiziunea, editurile, puternice aparate culturale în fiecare judeţ). Instituţiile de altă limbă decât cea română din Transilvania au continuat să funcţioneze cu o continuitate surprinzătoare în comparaţie cu rapiditatea cu care a fost efectuată schimbarea etnică în nomenclatura partidului. Chiar şi sistemul de învăţământ în limba minorităţilor a fost limitat, defavorizat, însă nu eradicat, cu excepţia nivelului universitar, dar şi aici doar parţial.

Regimul nu a oferit, însă, niciun compromis Ungariei şi „străinilor din interiorul ţării" în ceea ce privea ideologia şi folosirea simbolurilor culturale identitare. Începând cu sfârşitul anilor '50, accepţiunile cele mai clasice ale ideii interbelice de stat-naţiune (etnogeneza poporului român şi continua sa prezenţă în spaţiul danubiano-carpatic, lupta împotriva opresorului, fie acesta tătar, turc-otoman, austro-ungar, ţarist, pentru afirmare socială şi independenţă politică), au redevenit, după o perioadă de circa 15 ani, propulsorul producţiei umanistice româneşti. În acest caz, elita comunistă românească dispunea de un precedent istoric: reabilitarea istoriei naţionale ruseşti, promovată de Stalin în anii

889 NA, FO, 371, 159502, România, 1961, Internal Political Situation, minutes, ianuarie 20, 1961. Cfr. R. Vago, *The Grandchildren of Trianon*, East European Monographs, Boulder (CO), 1989, p. 89. Asupra tendinţelor de rusificare apărute în acea perioadă în politica sovietică a educaţiei, cfr. Y. Bilinsky, *The Soviet Education Laws of 1958-59 and Soviet Nationality Policy*, în „Soviet Studies", 4, 1962, pp. 138-57.

’30 prin compromisul *korenizacija*, care sacrificase ruşii la un bolşevism pan-rusesc, un soi de compromis între politica minoritară de tip leninist şi tradiționalul etatism rusesc.[890] Este foarte probabil ca decizia lui Stalin să fi fost dictată şi de perceperea persistentei lipse a unui sentiment coerent de identitate națională.[891] După cum arată David Brandenberger, „în primii ani ai deceniului ’30, ierarhia partidului a început să condamne propaganda deceniului trecut drept excesiv de abstractă, inaccesibilă şi misterioasă, insuficient de populistă”.[892] Procesul de revizuire a ideii de națiune a început în România cu cel de-al II Congres al PMR, în decembrie 1955. Prin afirmarea în preambul a tezelor congresului asupra unității națiunii şi a statului, a fost realizată prima demascare a discursului ideologic bazat pe natura „multinațională” a statului român modern.[893] Sarcina aparatului cultural „român” (Secția Ştiință şi Cultură a CC) era de a eradica imaginea marxistă creată de Mihai Roller, un istoric diletant care, după 1945, datorită punctului slab reprezentat de tradiția marxistă preexistentă în România, i-a dat acesteia o interpretare foarte dogmatică.[894] Topografia ideologică trasată de acesta asocia filo-slavismului şi antioccidentalismului, prescrise de canonul zdanovian, o ură iconoclastă – împărtăşită de sectoarele cele mai tradiționaliste ale clerului ortodox – îndreptată împotriva influențelor latine asupra culturii române, a căror expresie vie era Biserica Greco-Catolică transilvăneană.[895] Textul rollerian ajungea chiar până la condamnarea datelor şi a locurilor care au generat mitopoetica națională: anii 1859 şi 1918 sau, mai bine zis, cele două date ale progresivei şi inevitabilei unificări etnice a națiunii prin constituirea întâi a unui stat autonom şi mai apoi a României Mari. În perioada de „incubație”a unei noi *master narrative* a trecutului național, în revistele publicate de Institutul de Istorie al Academiei Române şi de către Institutul de Istorie al Partidului pot fi observate încercările de formare a unei noi sinteze care să nu nege contribuțiile „istoriografiei

890 D. Brandenberger, *National Bolshevism*, op. cit., pp. 6-7.
891 Idem, p. 22.
892 Idem, p. 45.
893 A. Mihalache, *Istorie şi practici discursive în România „democrat-populară”*, Albatros, Bucureşti, 2003, p. 108.
894 Idem, pp. 76-7.
895 Idem, pp. 124-5.

național-burgheze", ci să le integreze în discursul marxist.[896] Principala problemă a devenit, pe de o parte, elaborarea unui nou manual general, redactat de această dată de cei mai buni specialiști în materie și menit să îl înlocuiască pe cel al lui Roller, pe de altă parte, extinderea temelor istoriografiei și mai ales redeschiderea controversei istorice asupra Transilvaniei. În acest scop, competențele și patrimoniul profesionist al „vechilor" intelectuali burghezi puteau fi folosite în avantajul Statului socialist. În 1957, Gheorghiu-Dej a ilustrat foarte clar unui diplomat maghiar strategia integrării acestora în cultura oficială:

Cu intelectualii totul este în regulă. Partidul îi respectă, îi lasă să își desfășoare activitățile și îi răsplătește chiar din punct de vedere economic. Acest raport optim a putut fi atins mulțumită unei politici coerente și determinate și fără a le permite să exprime nici măcar o idee defavorabilă. Trebuie să știți că vechii intelectuali erau aserviți burgheziei și din instinct sau din convingere continuă încă și azi să ridice din sprâncene, dar, dacă sunt tratați bine, servesc minunat cauza socialismului.[897]

Exemplificator ni se pare și cazul istoricului Silviu Dragomir, a cărui colaborare cu regimul (o autentică disociere de propria sa personalitate) emerge doar din arhivele poliției secrete. Prestigioasa sa carieră a început sub monarhia habsburgică: născut în 1888, într-o familie ortodoxă dintr-un sat transilvănean, tânărul Dragomir și-a efectuat studiile gimnaziale mai întâi la gimnaziul greco-catolic din Blaj, apoi în cel statal din Újvidék (astăzi Novi Sad, capitala Vojvodinei sârbești). La 17 ani s-a înscris la Universitatea din Czerniwity, unde și-a luat licența în teologie. Între 1911 și 1919 a fost profesor de istorie bisericească și de limbă și literatură română la Institutul Teologic Ortodox din Sibiu. În 1919, când autoritățile au transformat Universitatea din Cluj într-o instituție românească, a fost chemat să predea cursuri de istoria Europei Sud-Orientale la Facultatea de Litere și Filozofie, devenind decanul acesteia în 1925, la numai 37 de ani. După ce a condus în anii '30 influentul periodic „Revue de Transylvanie", a devenit ministru pentru problemele minorităților (1938-

896 Idem, p. 109. Despre revizuirea „națională" a discursului ideologic al comunismului român cfr. amintirilor unuia dintre protagoniștii acestei acțiuni: Țugui, *Istoria și limba română*, op. cit., cap. IV.

897 MOL, fond XIX-J-1-j (România 1954–64, Corespondența secretă), b. 12, raport 005816, „Convorbire cu Gheorghe Gheorghiu-Dej", București, 3 octombrie 1957.

40), pentru a-şi relua funcţia de profesor universitar în timpul regimului Antonescu – şi până la pensionarea anticipată, care i-a fost impusă în 1947. În anii următori, destinul său personal l-a urmat pe acela al multor colegi ai săi, mai mult sau mai puţin iluştri: marginalizarea, condamnarea publică, arestarea şi detenţia (1948-53), cu o parţială reabilitare după anul 1955. Dar în toamna anului 1958, Silviu Dragomir a primit o sarcină foarte importantă: coordonarea unei cercetări asupra originii Bisericii Greco-Catolice în Transilvania.

În urma materialului de noi trimis pe data de 19 noiembrie 1958, în vederea pregătirii unei lucrări de istorie pe baza materialelor primite de la Republica Populară Ungară, prin care se explică modul în care a fost format ritul greco-catolic în ţara noastră, comunicăm cele ce urmează. În urma cercetărilor efectuate la Budapesta pe data de 17 aprilie 1959, am găsit o serie nouă de documente (2.500 de pagini) clarificatoare pentru problema greco-catolică, din care aflăm metodele folosite de Habsburgi pentru a-i convinge pe credincioşi, despre trădarea unei părţi a clerului ortodox şi lupta populară împotriva abuzurilor sociale şi religioase. [...] Până acum, colectivul de cercetători ai Filialei Academiei din Cluj, sub conducerea profesorului Silviu Dragomir, în baza documentelor de arhivă existente, a început redactarea unei lucrări cu titlul: „Românii din Transilvania şi unirea lor cu Biserica de la Roma", în care se prezintă pe scurt problema unirii, în baza documentelor nou descoperite, şi care redeschide în plan istoric problema. Propunem ca această lucrare să fie introdusă într-o lucrare cu difuziune naţională, publicată sub egida Academiei RPR.[898]

În a doua parte a raportului, adresat ministrului de interne Drăghici, ofiţerul Securităţii, cu toate probabilităţile „specialistul" în problema greco-catolică, îi descria şefului său structura lucrării: zece capitole – pe care le indexa în detaliu, specificând temele cele mai importante ce trebuiau luate în considerare, ca de exemplu revolta condusă de Sofronie de la Cioara în 1759-61:

Vor fi explicate cauzele economice, sociale şi religioase ale acestei mari mişcări populare care a implicat întreaga Transilvanie timp de 2 ani. Se va

898 ACNSAS, fond Informativ, dosar, 2672, vol. XVIII, „Ministerul de Interne. Direcţia regională Cluj. Pentru tov. ministru Alexandru Drăghici", 22 mai 1959, f. 271-2,

pune accent asupra modului de organizare a acesteia şi asupra caracterului său anticatolic, antimonarhic şi antifeudal.[899]

În sfârşit, funcţionarul îi comunică ministrului că Dragomir ceruse să îi fie predate şi alte materiale din arhivele maghiare; organele Securităţii adunau noile documente, care, după ce vor fi fost traduse de serviciile competente puse la dispoziţia organelor de poliţie, vor fi predate colectivului Institutului de Istorie.[900]

În dezinvoltura cu care „specialistul" descrie ritmul şi tematicile cercetării (în deplină colaborare cu istorici de profesie), şochează îmbinarea dintre re-aproprierea culturii „naţionale" şi crearea de reţele informative. Motivele compromisului personal al unui personaj de talia lui Dragomir, făţiş ostil bolşevismului şi urmărit de Securitate,[901] trebuie, probabil, să fie căutate în faptul că, la fel ca şi colegi lui Constantin Daicoviciu şi Andrei Oţetea, acesta a înţeles că însuşi regimul comunist acorda intelectualilor, în urma derivei „antinaţionale"[902] dintre anii 1947-55, ocazia de a relua tradiţionalul discurs românesc asupra Transilvaniei, îmbogăţindu-l cu motive anticatolice, ceea ce concorda cu politica oficială de susţinere a unui rit unic, recunoscut ca fiind autentic „românesc": cel ortodox. Adăugate reabilitării tradiţionalei teorii a „continuităţii" prezenţei istorice a românilor în Transilvania, volumele şi articolele apărute în acei ani despre originile cultului greco-catolic sugerau o sinteză ideologică între ortodoxia antilatină, anticatolică şi antihabsburgică, pe de o parte, şi caracterul progresist intrinsec al mişcării naţionale române în Transilvania, pe de altă parte, întrucât românii reprezentaseră naţiunea numeric majoritară, însă redusă la o condiţie de aservire de către „opresorii" sociali şi naţionali, habsburgi şi maghiari.[903]

899 ACNSAS, fond Informativ, dosar 2672, vol. XVIII, f. 272-3.
900 ACNSAS, fond Informativ, dosar 2672, vol. XVIII, f. 274.
901 Liviu Pleşa, *Dosarul de Securitate al istoricului Silviu Dragomir*, în „Annales Universitatis Apulensis, Series Historica", 9/I, 2005, pp. 217-229.
902 Potrivit lui Lucian Boia, anii autorităţii lui Roller asupra sferei culturale şi academice (1948-55) au reprezentat faza „antinaţională" a comunismului român (L. Boia, *Istorie şi mit în conştiinţa românească,* Humanitas, Bucureşti, 1997, pp. 72-3).
903 În acest spirit s-au născut primele sinteze organice ale istoriei româneşti, redactate după anul 1945: C. Daicoviciu, Ş. Pascu (coord.), *Din istoria Transilvaniei*, Academia RPR, Bucureşti, 1960; AA.VV. *Istoria României*, 4. vol., Academia RPR, Bucureşti, 1960-64, la fel ca şi o amplă gamă de broşuri istorice precum G. Ştefan, *Formarea limbii şi a poporului român. Apariţia primelor state feudale pe teritoriul ţării noastre*, Politică, Bucureşti, 1962; E Stănescu, Ş. Ştefănescu, *Lupta poporului român împotriva exploatării şi asupririi sociale şi naţionale, pentru independenţă*, Politică, Bucureşti, 1963.

Mitul unității a constituit a doua mare revelație culturală a anilor 1959-64. Pe data de 24 ianuarie 1959, observatorii străini au fost foarte impresionați de fastul inedit cu care a fost convocată la şedință extraordinară Marea Adunare Națională, pentru a sărbători o sută de ani de la unificarea principatelor române. În discursul său, prim-ministrul Chivu Stoica a afirmat că „unirea din 1859 ocupă un loc de onoare în tradiția luptelor glorioase ale poporului român" şi că aceasta constituia – în lectură teologică a evenimentelor naționale – „rezultatul normal al întregului destin istoric al poporului român".[904]

În luna octombrie a anului 1960, în cadrul unui congres organizat la Palermo în cinstea a o sută de ani de la unificarea Italiei, Andrei Oțetea a ținut o cuvântare cu titlul: *Lupta comună a poporului italian şi a celui român pentru unitatea şi independența națională* (în italiană *La comune lotta dei popoli italiano e romeno per l'unità e l'indipendenza nazionale*), în care făcea o comparație între războiul de independență italian şi lupta poporului român, ce a culminat cu *Marea Unire* din 1918.[905] Nici măcar internaționalismul gândirii marxiste nu mai constituia un obstacol serios pentru dezvoltarea vechii (noi) gândiri naționale. În 1959, o notă confidențială destinată secretariatului CC anunța că omul de ştiință polonez Stanisław Schwann tocmai descoperise „o lucrare inedită a lui Marx cu privire la Revoluția din 1848 din Transilvania, în care spune că Transilvania este a celor peste 2/3 de iobagi români care locuiesc şi nu a grofilor maghiari. Analizând situația statelor Balcanice din preajma primului război mondial, V.I. Lenin spune printre altele că un număr imens (față de numărul total al reprezentanților națiunii respective) de români şi de sârbi locuiesc în afara granițelor statului lor, că în general construcția de stat în direcția burghezo-națională nu s-a terminat în Balcani, nici chiar prin războaiele, s-ar putea spune, de ieri, din 1911-1912".[906] Era vorba despre celebrul *Manuscris despre români*, care va fi publicat doar în 1964, la finalul disputelor dintre România comunistă şi Uniunea Sovietică, la fel ca şi cele cu „țările înfrățite", în primul rând cu Ungaria lui Kádár. Un alt istoric, analizând operele complete ale lui Lenin, a descoperit că „analizând situația statelor balcanice înainte de primul război mondial, V. I. Lenin afirma, printre altele, că un număr imens de români şi sârbi trăiesc

904 NA, FO, 371, 143328, România, 1959, Situația politică internă, Corespondență de la Bucureşti, 26 ianuarie, 1959.
905 Mihalache, *Istorie*, op. cit., p. 141.
906 ANIC, Canc., dosar 77/1959, f. 2.

în afara granițelor propriului lor stat".[907] Gheorghiu-Dej şi colaboratorii săi au reuşit să transforme aceste şi alte câteva modeste fragmente de sprijin într-un proiect cultural coerent, care reconcilia socialism şi națiune: o națiune „română", dar cu un caracter integrativ formal, deoarece era lipsită de referiri etnorasiale specifice perioadei antebelice. Unificarea şcolilor şi colegiilor universitare ce fuseseră separate în funcție de naționalitate, palingeneza etnosocială, care a răsturnat, în mai puțin de treizeci de ani, în mod pacifist, profilul cultural al centrelor urbane[908] şi discursul asupra unității (centrat pe „înfrățirea dintre poporul român şi naționalitățile conlocuitoare"), toate acestea au constituit o dominantă ideologică comună şi un program politic pentru comunismul românesc poststalinist.

Către jumătatea anilor '60, procesul de „românizare" a Transilvaniei, făcând parte din cadrul mai general al procesului de „naționalizare" al regimului comunist, putea fi considerat deja completat în manieră substanțială. În primăvara anului 1964, concomitent cu publicarea *Tezelor din aprilie*, din marile centre urbane a dispărut brusc toponomastica bilingvă adoptată în 1945. Din acel moment, străzi, piețe, şcoli, au fost numite, toate, după eroi naționali, în încercarea de a şterge, simbolic şi fizic, trecutul multietnic al Transilvaniei. Cu excepția comunității evreieşti, care fusese restratificată din punct de vedere social între 1946-50 şi ulterior încurajată să părăsească țara, aceste măsuri nu au însemnat dispariția fizică a grupurilor minoritare. Deşi supuşi unei politici de „deznaționalizare", maghiarii au continuat să crească din punct de vedere numeric, ajungând până la începutul anilor '80 la aproape 2 milioane de persoane, în timp ce germanii au început să abandoneze România în masă doar începând cu a doua jumătate a anilor '70. Termenul „românizare" nu mai desemna în principal simpla „purificare etnică"a teritoriului, ci definitivul succes al componentei majoritare româneşti în competiția istorică pentru supremația politică, materială şi simbolică în Transilvania. Era vorba, printre altele, de un proces pe care numeroşi observatori externi, printre care diplomația britanică, îl considerau o inevitabilă consecință a binomului *nation-building* – modernizare. Un raport trimis de la Bucureşti către Foreign Office în martie 1963 precizează: „Există semne clare că, în

907 *Ibidem*.
908 În ciuda unei evidente prejudecăți anti-româneşti, lucrarea cea mai documentată în domeniu rămâne E. Illyés, *National Minorities in Romania: Change in Transylvania* (1975), East European Monographs, Boulder (CO), 1982.

ciuda privilegiilor culturale şi educative aparent generoase prevăzute de către Constituție, politica românească tinde a asimila minoritățile [...] Se spune chiar că aceasta este făcută gradual şi prin măsuri non violente, şi că nu trebuie luate în seamă zvonurile despre măsuri represive sistematice luate împotriva maghiarilor". Un alt diplomat, la întoarcerea dintr-o călătorie în Transilvania, a descris Regiunea Mureş-Autonomă Maghiară drept „un bun exemplu al modului în care autoritățile centrale au încercat să calmeze sentimentul maghiar în timp ce continuă politica centralizatoare şi asimilatoare".[909] În oraşele transilvănene populația începea să se „amestece": din numeroasele căsătorii mixte, ce erau încheiate încă, în majoritatea cazurilor, în marile centre industrializate, lua naştere o nouă generație de cetățeni, care şi fără a fi asimilată la majoritatea etnică, vorbea spontan o minunată combinație vie (*lively mixture*) între română şi maghiară, care îi distra pe observatorii occidentali, făcându-i să spere că – nu doar în cazul României – conflictul etnic reprezenta de pe acum în Europa Orientală o simplă relicvă a trecutului.

În ciuda faptului că revoluția maghiară din 1956 este ilustrată de documentele disponibile ca o fractură a politicilor minoritare româneşti, adoptarea unei poziții naționaliste din partea PMR nu a constituit o heterogeneză de scopuri, ci deblocarea logică a unui sistem permeabil al puterii. Exodul celor de altă naționalitate decât cea română sau reducerea lor la cetățeni de rang secund apăreau în toate deciziile de prestigiu luate în materie de politici minoritare începând cu anul 1945, precum strategia de restratificare socială, naționalizarea bunurilor cetățenilor „suspecți" şi alunecarea în sens etnic a represaliilor politice dintre anii 1949-53 şi 1957-61. După părerea autorului, aspirația la un Stat național monoetnic, la un Stat *al* majorității *şi pentru* majoritate, a reprezentat un filon de continuitate care a relaționat, în timpul secolului XX, nu doar în România, experiențe istorice şi ideologice aparent incompatibile, precum cea fascistă şi cea comunistă.[910] Datorită tradiționalei suprapuneri a piramidei etnice şi a celei sociale, voluntarismul programului naționalist anterior anului 1945 se lovise de zidul inviolabilității proprietății private. Regimul comunist însuşi, ghidat de o ideologie colectivistă şi moderniza-

909 NA, FO, 371, 171919, România 1963, Raport de la Bucureşti, 16 martie, 1963).
910 Asupra legăturii dificile între identificare națională şi profesie istorică în România post-1989, B. Trencsényi, C. Iordachi, *In Search of a Usable Past: The Question of National Identity in Romanian Studies, 1990-2000*, în „East European Politics and Societies", 3, 2003, pp. 415-53.

toare, a reuşit să realizeze puternica fuziune a substratului preexistent de rivalități etnice prin sugestia palingenezei sociale revoluționare. Asemenea imixtiune va permite vechiului program național să fie îndeplinit în deceniile comunismului printr-o transformare socială pusă în practică prin metode coercitive.

Realizarea unui asemenea proces nu ar fi fost posibilă fără concursul unei părți destul de extinse a societății române, și în special al lumii intelectualilor, în care compromisurile individuale ale anilor '50 s-au transformat într-un consens activ în timpul lui Ceauşescu, când un naționalism etnocentric, eliberat de elementul de clasă şi destinat consumului de masă, a fost propagat prin şcolarizarea obligatorie, prin mass-media şi prin asociațiile colaterale ale partidului, aflate sub controlul ideologic al poliției secrete.[911] James P. Niessen atribuie insurgenței unui asemenea naționalism rațiuni de natură economică (lansarea proiectului de industrializare, polemica cu orientările CAER) şi politică (anticatolicismul culturii populare ortodoxe, ostilitatea şi neîncrederea față de evrei şi *străini* în general) asociate unor fărâme ideologice comuniste.[912] Constantin Iordachi atribuie o gravă responsabilitate imersiunii naționalismului în sărăcirea conceptuală a istoriografiei epocii comuniste:

În locul complexei teorii sociale a lui Marx, istoriografia românească a folosit o schemă teologică şi rigidă a periodizării istorice, care îmbina teoria marxistă a luptei de clasă cu o concepție „primordialistă” potrivit căreia națiunea va fi interpretată ca unitate organică şi imortală.[913]

Analiza cea mai cuprinzătoare pare a fi aceea a antropoloagei Gail Kligman, care surprinde în plin, pe fundalul cercetărilor inițiate în anii '70 de către Katherine Verdery,[914] tranziția dintre regimul lui Gheorghiu-Dej şi începutul perioadei lui Ceauşescu, când societatea română a in-

911 În ACNSAS, fond Documentar, dosar 131, vol. II-XVI o documentație stufoasă asupra rețelei de relații instaurate între Securitate şi intelectualii români de frunte, în scopuri antimaghiare.

912 J. P. Niessen, *Romanian Nationalism: An Ideology of Integration and Mobilization*, în P. F. Sugar (ed.), *Eastern European Nationalism in the Twentieth Century*, American University Press, Lanham (MD), 1995, pp. 273-304.

913 C. Iordachi, *Társadalomtörténet a roman történetírásban: örökség, új utak és kihívások*, în „Korall”, I, 2002, p. 193.

914 K. Verdery, *What Was Socialism, and What Comes Next?*, Princeton University Press, Princeton, 1996.

trat într-un proces de „dedublare” complice, înțeleasă ca un „mecanism structural de rezistență”[915] care se perpetua în indivizi ca iluzie a unei rigide separări între comportamentele asumate în sfera publică şi în cea privată:

Dominarea sferei publice şi invadarea celei private aveau o importanță vitală pentru manevrarea cu succes a violenței simbolice şi acționau ca un mecanism eficient de integrare a indivizilor în funcționarea societății socialiste. Când violența simbolică se dovedea insuficientă pentru a impune obediența, era aplicată violența fizică. Aceasta nu constituia însă metoda preferată de disciplinare a populației şi nici nu era necesară; o internaționalizare generalizată a „habitus-ului *socialist” – pentru a dezvolta termenul lui Bourdieu – a felului de a fi şi de a vedea lucrurile furnizat de sistem însemna că majoritatea cetățenilor se comportau în mod adecvat pentru a se integra în context. Autocenzura a devenit un reflex natural, iar disimularea - corolarul ei în domeniul comunicării.*[916]

Alți cercetători, precum politologul clujean József D. Lőrincz, avertizează, însă, că „dedublarea” personalității, analizată de Verdery şi de Kligman, relaționată mecanismelor de supraviețuire şi reconversie a elitelor, a contribuit la manifestarea unei ambivalențe structurale a raportului cu puterea politică. Autocenzura publică se reflecta, prin urmare, inevitabil, şi asupra comportamentelor individuale, prin interiorizarea interdicțiilor şi a codurilor comportamentale impuse de dictatură.[917] „Dedublarea” şi-a găsit loc şi în evoluția raporturilor interetnice din Transilvania. Progresiva sărăcire materială şi culturală a unei regiuni care până în anii ’50 păstrase, caz rarisim în Europa Orientală a timpului, o genuină diversitate etnoculturală, a fost acceptată ca o consecință inevitabilă de însăşi populația română. Dar crearea unei națiuni socialiste şi progresiva anulare a valorii diferenței (sociale, etnoculturale, religioase) nu a întâmpinat rezistențe nici în rândul minorităților, declasate la rangul de surori minore (naționalități conlocuitoare) ale poporului român. Rațiunea acestui lucru trebuie căutată, pe de o parte, în atenta gestionare a

915 G. Kligman, *Politica duplicității. Controlul reproducerii în România lui Ceauşescu*, trad. din engl. de Marilena Dumitrescu, Humanitas, Bucureşti, 2000, pp. 22-23.

916 Idem, p. 14.

917 J. D. Lőrincz, *Ambivalent Discourse in Eastern Europe*, în „Regio: Minorities, Politics, Society”, 2004, 1, pp. 48-71.

conflictului etnic şi în special a problemei maghiare din partea Bucureştiului, care a alternat atacuri neprevăzute cu perioade de relaxare; pe de altă parte, în schimbările structurale ce au avut loc în regimul comunist român între anii ’50 şi ’60. Analiştii români tind să sublinieze o continuă subordonare a societății şi a fiecărui cetățean față de organele puterii şi absența unui Stat de drept, cu referire mai ales la intromisiunea poliției politice în punctele vitale ale societății, prin intermediul unei infiltrări studiate ştiințific, menită să distrugă orice legătură remanentă de solidaritate familială, religioasă şi etnică.[918] În baza acestei cercetări, ni se pare mai potrivit să concluzionăm că regimul comunist a început să devină cu adevărat *totalitar* doar începând cu anii ’50, când, debarasându-se de trăsăturile mai fățiş teroriste care îl caracterizaseră în primul deceniu, acesta a asumat o funcție socială mult mai amplă, de regulator al arogării de elemente modernizatoare, în imaginarul colectiv, la fel ca şi în viața de zi cu zi. Această ruptură profundă a fost exprimată în extinderea puterii contractuale a partidului-Stat, care nu se mai limita la a reprima şi a controla, ci se transforma într-un aparat clientelar care, după ce a impus monopolul asupra proprietății de bunuri mobile şi chiar şi imobile, începea lenta redistribuire a acestora. Consensul se exprima în primul rând prin creşterea participării active: în 1962, membrii înscrişi în partid depăşeau 900.000 persoane, echivalentul a 5% din populație; la momentul alegerii lui Ceauşescu, în luna martie a anului 1965, aceştia numărau 1.4 milioane, iar în 1969 ajunseseră la 2 milioane de persoane, adică 10% din întreaga populație.[919] Raportul dintre regim şi societatea românească, independent de apartenența etnică a membrilor săi, a adoptat începând cu anii ’50, o dată cu suprimarea ultimelor reziduuri de inițiativă privată (magazine, ateliere meşteşugăreşti, cabinete medicale şi birouri de avocatură), un caracter de subordonare şi în acelaşi timp de necesitate. În sutele şi mai apoi miile de scrisori, petiții, semnalări, expediate zilnic birourilor publice, susținători şi detractori ai regimului comunist cereau locuri de muncă, locuințe, pensii, subvenționări, o favoare personală sau îl denunțau pe vecin, pe tovarăşul de şcoală sau pe colegul de

918 S. Tănase, *Elite şi societate*, op. cit., p. 56.
919 NA, Foreign and Commonwealth Office, file 28/1048, România, 1969, Internal Political Situation, minutes.

muncă pentru îndeplinirea unei datorii patriotice sau datorită faptului că fuseseră victime, la rândul lor, ale organelor de securitate.[920]

Regimul stalinist ortodox al lui Gheorghiu-Dej s-a transformat de la jumătatea anilor ’60 într-un complex sistem național-comunist, într-o mașină a puterii „infrastructurale”, controlate, pentru prima dată în istoria României, de o puternică elită autohtonă.[921] În acest moment istoric, plin de violență, abuzuri și animozități, niciodată cu totul calmate, dar care re-emergeau rar, găsim esența radicală a proiectului național al lui Ceaușescu și a conflictelor etnice care au urmat revoluției-lovitură de stat din 1989. Umilind, persecutând și alungând minoritățile etnice și religioase, regimul național-comunist a dat românilor iluzia unui Stat „pur”, dar nu a reușit să o transforme într-o patrie adevărată.

920 ANDJM, fond. 1134, Comitetul regional al PCR Mureș, 1950-68, dosar 241/1959, p. 172.

921 Pentru o excelentă analiză a mecanismelor de construire a statului modern cfr. A. J. Smith, *State-Making and Nation-Building*, în J. A. Hall (ed.), *States in History*, Blackwell, Oxford, 1986, pp. 228-63.

Bibliografia

Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (București)

Fond Documentar, dosar 53, 69, 73, 81, 97, 103, 105, 114, 129, 131, 153, 164, 165, 175, 186, 187, 198, 202

Fond Penal, dosar 104, 108, 109, 110, 157, 184, 217, 254, 728

Fond Informativ, dosar 2476, 2493, 2498, 2500, 2507, 2534, 2535, 2672, 3010, 4436, 4437, 3005, 5336

Arhivele Naționale Istorice Centrale (București)

Fond CC al PCR, Cancelarie: dosar 19/1949, 230/1949, 32/1950, 48/1950, 72/1950, 178/1950, 181/1950, 192/1950, 41/1951, 72/1951, 88/1951, 49/1952, 61/1952, 62/1952, 65/1952, 142/1952, 143/1952, 193/1952, 67/1953, 99/1953, 108/1953, 125/1953, 1/1954, 116/1954, 41/1955, 64/1955, 70/1955, 90/1955, 40/1956, 83/1956, 86/1956, 102/1956, 171/1956, 41/1957, 56/1957, 113/1957, 9/1958, 12/1958, 15/1958, 198/1958, 15/1959, 23/1959, 26/1959, 54/1959, 76/1959, 77/1959, 4/1960, 7/1960, 10/1960, 44/1960, 51/1960, 52/1960, 67/1961, 45/1962, 46/1962

Fond CC al PCR, Secția organizatorică: dosar 40/1945, 39/1951, 41/1951

Fond CC al PCR, Secția economică: dosar 12/1951, 30/1951, 36/1952, 37/1952, 52/1952, 24/1953, 25/1954, 28/1956, 1/1957

Fond CC al PCR, Secția relații externe: dosar 53/1958

Fond Ministerului de Interne, Direcția Admistrativă de Stat: dosar 50/1947

Arhivele Naționale Direcția Județeană Mureș (Târgu Mureș)

Fond Comitetul Județean al PCR Mureș 1945-1950: dosar 22/1946, 46/1947, 63/1948

Fond Comitetului Regional al PCR Mureș 1950-1968: dosar 4/1950, 42/1951, 43/1952, 44/1952, 45/1952, 51/1952, 64/1953, 68/1953, 69/1953, 70/1953, 71/1953, 72/1953, 73/1953, 84/1953, 104/1954, 93/1954, 94/1954, 95/1954, 114/1955, 117/1955, 118/1955, 119/1955,

120/1955, 122/1955, 143/1956, 144/1956, 145/1956, 154/1956, 173/1957, 174/1957, 175/1957, 176/1957, 181/1957, 192/1958, 193/1958, 194/1958, 195/1958, 196/1958, 198/1958, 203/1958, 204/1958, 205/1958, 206/1958, 218/1959, 223/1959, 224/1959, 225/1959, 226/1959, 229/1959, 230/1959, 237/1959, 239/1959, 240/1959, 241/1959, 242/1959, 259/1959, 260/1960, 262/1960, 266/1960, 269/1960, 273/1960, 278/1960, 279/1960, 280/1960

Arhiva Federației Comunităţiilor Evreieşti din România (Bucureşti)

Fond VII, dosar 53, 61, 63 178, 268

Magyar Országos Levéltár/Arhivele Naționale (Budapesta)

Külügyminisztérium iratai – Románia TÜK iratok 1945-1964, XIX-J-1-j, doboz 5, 6, 9, 10, 12, 16, 18, 19

Külügyminisztérium iratai – Románia Adminisztratív iratok 1945-1964, XIX-J-1-k, doboz 5, 7, 10, 16, 17, 19, 23, 24, 27, 29, 30

Magyar Dolgozók Pártja iratai – 276. fond, cs. 61, 65, 67, 98

Magyar Szocialista Munkáspárt iratai – 288. fond, cs. 33

National Archives (Londra)

Foreign Office, file 371 – Romania, Political Correspondence 1948–1966: 95320, 100794, 111105, 111562, 111621, 111643, 111645, 116579, 122696, 128895, 128967, 135155, 135208, 142650, 143328, 159502, 171883, 171915, 171919

Foreign and Commonwealth Office, file 28 – Romania 1969: 1048

Documente publicate

Andreescu A. – Nastasă L. – Varga A. (coord.): *Maghiarii din România (1945-1955)*, Cluj-Napoca, CRDE, 2002

Andreescu A. – Nastasă L. – Varga A. (coord.): *Maghiarii din România (1956-1968)*, Cluj-Napoca, CRDE, 2003

Andreescu A. – Nastasă L. – Varga A. (coord.): *Evreii din România (1945–1965)*, Cluj-Napoca, CRDE, 2003

AAVV: *Top secret. Magyar–jugoszláv kapcsolatok 1956–1959. Dokumentumok*, Budapest, MTA, 1995

AAVV: *Stenograme şedințelor Biroului Politic al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român 1948*, vol. I, Bucureşti, Arhivele Naționale ale României, 2002,

AAVV: *Sovietskij fakctor v Vostochnoj Evrope 1944–1953. T. 2. 1949–1953*, Moskva, Rosspen, 2002

Balogh, Sándor (coord.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei 1956. november 24 –1957. június 26.*, Budapest, Napvilág Kiadó, 5 voll., 1993–1998

Cartea albă a Securității, București, Serviciul Român de Informații, vol. I, 1995,

Islamov, T. M. – Volokitina, T. V. (coord.): *Vostochnaya Evropa v dokumentakh rossiiskikh arkhivov, 1944–1953 gg. T. 2. 1949–1953*, Moskva–Novosibirsk, Sibirskii Khronograf, 1998

Volokitina, T. V. – Islamov, T.M. – Pokivajlova, T. A. (coord.): *Transilvanskij vopros. Vengero–Ruminskij territorial'nyi spor i SSSR, 1940–1946*, Moskva, Rosspen, 2000

Volokitina, T. V. *şi colab.* (coord.): *Sovietskij faktor v vostočnoj Evrope, 1944–1953*, 2 vol., Moscova, Rosspen, 1999–2002

Surse statistice

Listă nominală cu arătarea grupării politice, profesiunii, stării civile şi domiciliului domnilor deputați, aleşi în alegerile din 19 noembrie 1946, Bucureşti, 1946

Recensămîntul populației din 21 februarie 1956, 4 vol. Bucureşti, Direcția Centrală de Statistică, 1960

*Anuarul statistic al Regiunii Autonome Maghiare 1960 – A Magyar Autonóm Tartomány statisztikai évkönyve 1960***,** Bucureşti, Direcția Centrală de Statistică – Direcția Regională de Statistică a R.A.M., 1960.

Anuarul statistic al R.P.R, Bucureşti, Direcția Centrală de Statistică, 1966

Ziare şi periodice

Scânteia (Bucureşti), *Igaszág* (Cluj), *Előre* (Bucureşti), *Vörös Zászló* (Târgu Mureş), *Szabad Nép* (Budapesta), *Egység* (Cluj), *Falvak Népe* (Bucureşti), *Falvak Dolgozó Népe* (Bucureşti), *Utunk* (Cluj), *Új Élet* (Târgu Mureş), *Korunk* (Cluj), *Igaz Szó* (Târgu Mureş)

Volume

AAVV: *Buletin Universităților Babeş şi Bolyai***,** Seria Ştiințe Sociale, Cluj, 1956

AAVV: *A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem (1945–1955)*, Bucureşti, Állami Tanügyi és Pedagógiai Könykiadó, 1956

AAVV: *Witnesses to cultural genocide. First-hand reports on Rumania's minority policies today*, New York, American Transylvanian Federation, 1979

AAVV: *Romániai magyar irodalmi lexikon*, 4 vol., Bucureşti–Cluj, 1981–2002

AAVV: *Istoria României*, Bucureşti, Corint, 1998

AAVV: *Arhivele Securității 1.*, Bucureşti, Editura Pro Historia, 2002

Balas, Egon: *Will to freedom. A perilous journey through Fascism and Communism*, Syracuse (NY), Syracuse University Press, 2000.

Balogh, L. Béni: *A magyar–román keapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés*, Pro Print, Miercurea Ciuc, 2002

Balogh, Sándor: *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei 1956. november 24 –1957. június 26.*, Budapest, Napvilág Kiadó, 1993–1998

Banu, Florian: *Asalt asupra economiei României de la Solagra la SOVROM (1936–1956)*, Bucureşti, Editura Nemira, 2004

Banu, F. – Moldovan, L. (coord.): *Bande, bandiți şi eroi. Grupurile de rezistența şi Securitate (1948–1968),* Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2003

Barabás, B. – Péter, M.H. (coord.): *A marosvásárhelyi magyar nyelvu orvos és gyógyszerészképzés 50 éve*, Budapest, A Magyarságkutatás konyvtára XVIII, 1995

Baráth, Magdolna: *Szovjet nagyköveti iratok Magyarországról 1953–1956*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2002

Bárdi, Nándor (coord.): *Források és stratégiák*, Miercurea Ciuc, Pro-Print, 1997

Bárdi, Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete,* Bratislava, Kalligram, 2004

Bárdi, Nándor (coord.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változásai az „ötvenes" években,* Pro Print, Miercurea Ciuc, 2005

Barkey, Karen – Von Hagen, Mark (eds.), *After empire: multiethnic societies and nation-building,* Boulder (CO), Westview Press, 1997

Barth, Frederik: *Ethnic groups and boundaries*, Boston, Little, Brown&Co., 1969

Bauquet, Nicolas – Bocholier. François (coord.), *Le communisme et les élites en Europe centrale*, Paris, Presses Universitaire de France, 2006

Békés, Cs. – Byrne, M. – Rainer, J.M.(eds), *The 1956 Hungarian revolution. A history in documents*, Budapest, CEU Press, 2002

Bellassai, Sandro: *La morale comunista. Pubblico e privato nella rappresentazione del PCI (1947–1956)*, Roma, Carocci, 2000

Benkő, Levente: *Volt egyszer egy 56*, H-Press, Sfântu Gheorghe, 1998

Benkő, S. – Demény, L. – Vekov, K.: *Székely felkelés 1595–1596. Előzmények, lefolyása, következményei*, Bukarest, Kriterion, 1979

Betea, Lavinia: *Lucreţiu Pătrăşcanu. Moartea unui lider comunist*, Bucureşti, Humanitas, 2001

Bettanin, Fabio: *Stalin e l'Europa. La formazione dell'impero esterno sovietico, 1941–1953*, Carocci, Roma 2006

Biagini, Antonello: *Storia della Romania contemporanea*, Milano, Bompiani, 2004

Bialer, Sewerin: *I successori di Stalin*, Garzanti, Milano, 1985.

Bibó, István (F. Argentieri coord.): *Miseria dei piccoli stati dell'Europa orientale*, Bologna, Il Mulino, 1994

Bîtfoi, Dorin-Liviu: *Petru Groza, ultimul burghez. O biografie*, Bucureşti, Compania, 2004

Boca, Ioana: *1956. Un an de ruptură. România între internaţionalismul proletar şi stalinismul antisovietic.* Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, 2001

Boia, Lucian: *Istorie şi mit în conştinţă românească*, Bucureşti, Humanitas, 1997

Boia, Lucian (coord.): *Miturile comunismului românesc*, Bucureşti, Nemira, 1998

Borbándi, Gyula: *A magyar népi mozgalom. A harmadik reformnemzedék*, New York, Püski, 1983

Bozgan, Ovidiu: *Cronica unui eşec previzibil. România şi Sfântul Scaun în epoca pontificatului lui Paul al VI-lea (1963–1978)*, Bucureşti, Curtea Veche, 2004

Bözödi, György: *Székely bánja*, Budapesta, Mefhosz, 1938

Braham, Randolph L.: *A népírtás politikája. A Holocaust Magyarországon*, 2 vol., Budapest, Belvárosi Kiadó, 1997 (ed. or. 1982)

Brandenberger, David: *National bolshevism. Stalinist mass culture and the formation of modern Russian national identity, 1931–1956*, Cambridge (MA), Harvard UP, 2002

Brent, J. –Naumov, P. V.: *Stalin's last crime. The plot against the Jewish doctors 1948–1953*, New York, HarperCollins, 2003

Brubaker, Rogers: *I nazionalismi nell'Europa contemporanea*, Roma, Editori Riuniti, 1998 (ed. or. 1996)

Brubaker, Rogers *et al.: Nationalist politics and everyday ethnicity in a Transylvanian town*, Princeton, Princeton University Press, 2006
Buttino, Marco: *L'Urss a pezzi. Nazionalismi e conflitto etnico nel crollo del regime sovietico*, Torino, Paravia, 1997
Buttino, M. – Rutto, G. (coord.): *Nazionalismi e conflitti etnici nell'Europa orientale*, Milano, Feltrinelli, 1997
Buzatu, Gh. – Chirițoiu, M. (coord.): *Agresiunea comunismului în România 1944–1989*, 2 vol., Bucureşti, Paideia, 1998
Cassese, Antonio: *I diritti umani nel mondo contemporaneo*, Roma–Bari, Laterza, 1994
Cattaruzza, M. – Dogo, M. – Pupo, R. (coord.): *Esodi. Trasferimenti forzati di popolazione nel '900 europeo*, Napoli, Esi, 2000
Cattaruzza, Marina (coord.): *Nazionalismi di frontiera. Identità contrapposte sull'Adriatico nord-orientale 1850–1950*, Soveria Mannelli, Rubbettino, 2003
Cattaruzza, Marina (coord.): *La nazione in rosso. Socialismo, comunismo e „questione nazionale"*, 1889–1993, Soveria Mannelli, Rubbettino, 2005
Câmpeanu, **Pavel**: *Ceauşescu, anii numărătorii inverse*, Iaşi, Polirom, 2002
Cătănuş, D. – Chiper, I.: *Cazul Ştefan Foriş. Luptă pentru putere în PCR de la Gheorghiu-Dej la Ceauşescu*, Bucureşti, Vremea, 1999
Cioroianu, Adrian: *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc,* Bucureşti, Curtea Veche, 2005
Cole, J. W. – Wolf, E. R.: *La frontiera nascosta. Ecologia e etnicità fra Trentino e Sudtirolo* (1974), Carocci, Roma, 2000.
Connor, Walker: *The national question in Marxist–Leninist theory and strategy*, Princeton, Princeton UP, 1984
Constantiniu, Florin: *O istorie sinceră a poporului român*, Bucureşti, Univers Enciclopedic, 2002 (ed. a III-a)
Constantiniu, Florin: *P.C.R., Pătrăşcanu şi Transilvania (1945–1946)*, Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 2001
Costantini, Emanuela: *Nae Ionescu, Mircea Eliade, Emil Cioran. Antiliberalismo nazionalista alla periferia d'Europa*, Morlacchi, Perugia, 2005
Crainz, Guido: *Il dolore e l'esilio. L'Istria e le memorie divise d'Europa*, Roma, Donzelli, 2005
Csatári, Dániel: *Román–magyar kapcsolatok. Történelmi vázlat*, Budapest, Kossuth Kiadó, 1958

Csepeli, György: *Nemzet által homályosan*, Budapesta, Századvég, 1992
Daicoviciu, C. – Pascu, Şt. (coord.): *Din istoria Transilvaniei*, Bucureşti, Academia R.P.R., 1960.
Deák, I. – Gross, J.T. – Judt, T. (eds.): *The politics of retribution in Europe: World War II and its aftermath*, Princeton, Princeton University Press, 2000
Deletant, Dennis: *Ceauşescu and the Securitate: coercition and dissent in Romania, 1965–1989*, Londra, Hurst, 1995
Deletant, Dennis: *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej şi statul poliţienesc 1948–1965*, Iaşi, Polirom, 2001 (ed. or. 1999)
Dobre, Florica (coord.): *Membrii CC al PCR 1945–1989. Dicţionar*, Bucureşti, Enciclopedică, 2004
Dobre, Florica (coord.): *Bande, bandiţi şi eroi. Grupurile de rezistenţă şi Securitate, 1948–1968*, Enciclopedică, Bucureşti, 2003
Dobrincu, D. – Iordachi, C. (coord.): *Ţărănimea şi puterea. Procesul de colectivizarea a agriculturii în România (1949–1962),* Iaşi, Polirom, 2005
Dobrinescu, Valeriu Florin: *România şi Ungaria de la Trianon la Paris (1920–1947). Bătălia diplomatică pentru Transilvania*, Bucureşti, Viitorul Românesc, 1996
Dobrinescu, V. Fl. – Pătroiu, I.: *Documente franceze despre Transilvania 1944–1947*, Bucureşti, Vremea, 2001
Eschenazi, V. – Nissim, G.: *Ebrei invisibili*, Milano, Mondatori, 1995
Fejtő, François: *Storia delle democrazie popolari*, Firenze, Vallecchi, 1955.
Fischer-Galaţi, Stephen: *20th Century Rumania*, New York, Columbia UP (2. ed.), 1991.
Fitzpatrick, Sheila (ed.): *Stalinism: new directions. Rewriting histories*, London, Routledge, 2000.
Földes, György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*, Budapesta, Napvilág, 2007
Fülöp, Mihály: *La paix inachevée. Le Conseil des Ministres des Affaires Etrangères et le Traité de paix avec l' Hongrie (1947*), Budapest, Association des sciences historiques de Hongrie, 1998 (ed. or. 1994)
Fülöp, M. – Vincze, G. (coord.): *Revizió vagy autonómia ? Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről 1945–1947*, Budapest, Teleki László Alapítvány, 1998
Gagyi, József: *A krízis éve a Székekyföldön, 1949*, Miercurea Ciuc, Pro-Print, 2004

Gal, Ionel: *Raţiune şi represiune la Ministerul de Interne 1965–1989*, Iaşi, Dominor, 2001

Gáll, Ernő, *Számvetés*, Cluj-Napoca, Korunk Baráti Társaság, 1995

Gáll, Ernő, *A felelősség új határai*, Budapest, Napvilág Kiadó, 1999

Gerlach, Cristian – Aly, Götz: *Das letzte Kapitel. Realpolitik, Ideologie und der Mord an den ungarischen Juden 1944–1945*, Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt, 2002

Ghibu, Onisifor: *Chemare la judecata istoriei*, Bucureşti, Albatros, 1991

Gillet, Oliver: *Religie şi naţionalism. Ideologia Bisericii Ortodoxe Române sub regimul comunist*, Bucureşti, Editura Compania, 2001

Glass, Hildrun: *Minderheit zwischen zwei Diktaturen. Zur Geschichte der Juden in Rumänien 1944–1949,* München, R. Oldemburg Verlag, 2002

Gorlizki, Y. – Khlevniuk, O. (coord.): *Cold Peace. Stalin and the Soviet ruling circle, 1945–1953*, Oxford, Oxford UP, 2004

Gozzi, Gustavo – Martelli, Fabio (coord.): *Guerre e minoranze. Diritti delle minoranze, conflitti interetnici e giustizia internazionale nella transizione alla democrazia in Europa centro-orientale*, Bologna, Il Mulino, 2004

Graziosi, Andrea: *Guerra e rivoluzione in Europa 1905–1956*, Bologna, Il Mulino, 2001

Guida, Francesco (coord.): *Etnia e confessione in Transilvania (secoli XVI–XX)*, Roma, Lithos Editore, 2000

Guida, Francesco: *Romania*, Milano, Unicopli, 2005

Hall, J. A. (ed.): *States in History*, Oxford, Blackwell, 1986

Hegedűs András B.(coord..): *1956 kézikönyve*, 3 voll., Budapest, 1956-os Intézet, 1996

Heinen, Armin: *Die Legion „Erzengel Michael" in Rumänien*, München, Oldenbourg Verlag, 1986

Hermann, Gusztáv Mihály: *Náció és nemzet. A székely rendi nacionalizmus és a magyar nemzettudat a XVIII–XIX. században*, Miercurea Ciuc, Pro-Print, 2003

Hechter, Michael: *Internal colonialism: The Celtic fringe in British national development, 1536–1966*, Berkeley, University of California Press, 1975

Hoffmann, David L.: *Stalinist values. The cultural norms of the Soviet modernity (1917–1941*), Itacha&London, Cornell UP, 2003

Iancu, Carol: *Evrei din România. De la emancipare la marginalizare 1918–1938*, Bucureşti, Hasefer, 2000

Illyés, Elemér: *National minorities in Romania: change in Transylvania* (1975), Boulder (CO), East European Monographs, 1982

Imreh, István: *A rendtartó székely falu*, Bukarest, Kriterion, 1973

Ioanid, Ileana: *Imre Nagy, Însemnări de la Snagov. Corespondență, rapoarte, convorbiri*, Iaşi, Polirom, 2004

Ioanid, Radu: *Răscumpărarea evreilor. Istoria acordurilor secrete dintre România şi Israel,* Iaşi, Polirom, 2005

Ionescu, Ghiță: *Communism in Romania, 1944–1962*, London, Oxford University Press, 1964

Jowitt, Ken: *Revolutionary breakthroughs and national development: the case of Romania, 1944–1965,* Berkeley, University of California Press, 1971

Karády, Viktor – Nastasă, Lucian (coord.): *The University of Kolozsvar/ Cluj and the students of Medical Faculty (1872–1918),* Cluj–Budapest–New York, Ethnocultural Diversity Resource Center and CEU Press, 2004

Kemp, A. W.: *Nationalism and Communism in Eastern Europe and the Soviet Union: a basic contradiction?,* Macmillan, London, 1999

Kende, Péter (coord.): *Zsidóság az 1945 után Magyarországon*, Párizs, Magyar Füzetek Kiadása, 1984

Kertész, István: *Magyar békeillúziók 1945–1947*, Budapest, Európa–História, 1995 (ed. or. 1984)

Khrushcev, Nikita S.: *Remembers. The last Testament*, 2 vol., Boston, Brown Co., 1974

King Robert R.: *Minorities under Communism. Nationalities as a source of tension among Balkan communist states*, Cambridge (MA), Harward University Press, 1973

Kostyrčenko, Gennadi V.: *Out of the red shadows: anti-semitism in stalinst Russia*, Amherst (NY), Prometheus Books, 1995

Kozlov, Vladimir A.: *Mass uprisings in the USSR. Protest and rebellion in the post-Stalin years*, Armonk (NY) & London, M.A. Sharpe, 2002

Köpeczi, Béla ***et al.*** (coord.), *The History of Transylvania*, Budapesta, 1994, Akadémiai

Kuller, Harry: *Evreii în Romania anilor 1944–1949. Evenimente, documente, comentarii*, Bucureşti, Hasefer, 2002

Kürti, László: *The remote borderland. Transylvania and the Hungarian imagination*, New York, State University of New York Press, 2001

Kymlicka, Will: *La cittadinanza multiculturale* (1995), Bologna, Il Mulino, 1999

Laignel-Lavastine, Alexandra: *Cioran, Eliade, Ionesco. L'oubli du fascisme*, Paris, PUF, 2002

Lévai, Cs. – Vese, V. (coord.): *Tolerance and intolerance in historical perspective*, Pisa, Edizioni Plus, 2004

Levy, Robert: *Gloria şi decăderea Anei Pauker*, Iaşi, Polirom, 2002 (ed. or. 2001)

Litván, Gy. (coord.): *The Hungarian revolution of 1956: reform, revolt and repression, 1953–1963*, London&New York, Longman, 1996

Lijphart, Arend: *Democracy in plural societies. A comparative exploration,* New Haven&Londra, Yale University Press, 1977

Livezeanu, Irina: *Cultural politics in Greater Romania: regionalism, nation-building and ethnic struggle, 1918–1930*, Ithaca&Londra, Cornell University Press, 1995

Lőrincz D. József: *Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben*, Pro-Print, Miercurea Ciuc, 2004

Lungu, C.M. – Retegan, M. (coord.): *1956. Explozia. Percepţii române, iugoslave şi sovietice asupra evenimentelor din Polonia şi Ungaria*, Bucureşti, Univers Enciclopedic, 1996

Macartney, Carlile Aylmer: *National states and national minorities* (1934), New York, Russell & Russell, 1968

McGarry, J. – O'Leary, B. (coord.): *The politics of ethnic conflict regulation: case studies of protracted ethnic conflicts*, London, Routledge, 1993

Martin, Terry: *The affirmative action empire. Nations and nationalism in the Soviet Union, 1923–1939.* Itacha&London, Cornell UP, 2001

Máthé, János: *Magyarhermány kronológiája (1944–1964)*, Ed. îngrijită de Márton László, Miercurea Ciuc, Pro Print, 2008

Mihalache, Andi: *Istorie şi practici discursive în România democrat-populară*, Bucureşti, Albatros, 2003

Miklóssy, Katalin: *Manoeuvres of national interest: internationalism and nationalism in the emerging kadarist criticism of Romania, 1968–1972*, Helsinki, Kikimora, 2003

Milin, M. – Stepanov, L. (coord.): *Golgota Bărăganului pentru sârbii din România 1951–1956*, Timişoara, Uniunea Democratică a Sârbilor şi Caraşovenilor din România, 1996

Mocanu, Marin Radu: *Literatura română şi cenzura comunistă (1960–1971)*, Bucureşti, Albatros, 2003

Moraru, Andrei (coord.): *Dicționarul penitenciarelor din România comunistă (1945–1967)*, București, Polirom, 2008.
Motyl, A. J. (ed.): *Thinking theoretically about soviet nationalities: history and comparison in the study of the USSR*, New York, Columbia University Press, 1992
Mungiu-Pippidi, Alina: *Transilvania subiectivă*, Bucureşti, Humanitas, 1999
Nagy, Imre: *Însemnări de la Snagov. Corespondență, rapoarte, convorbiri*, Iaşi, Polirom, 2004
Nagy, M.Z. – Vincze, G. (coord.): *Autonomisták és centralisták. Erdély a két román bevonulás között (1944. szeptember–1945. március)*, Cluj–Miercurea Ciuc, EME–Pro Print, 2004
Neagoe, Stelian (coord.): *Enciclopedia istoriei politice a României*, Bucureşti, Editura Institutului de Ştiințe Politice şi Relații Internaționale, 2003
Nyárády R., Károly: *Erdély népesedéstörténete*, Budapest, KSH Levéltára, 2003
Oláh, Sándor: *Csendes csatatér. Kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén (1949–1962),* Miercurea Ciuc, Pro-Print, 2001
Onişoru, Gheorghe: *România în anii 1944–1948. Transformării economice şi realitații sociale*, Bucureşti, Fundația Academia Civică, 1998
Oprea, Marius: *Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente 1949–1989*, Iaşi, Polirom, 2002
Pál-Antal, Sándor: *A Székelyföld és városai*, Târgu Mureş, Mentor, 2003
Pál-Antal, Sándor: *Áldozatok – 1956. A forradalmat követő megtorlások a MagyarAutonóm Tartományban*, Târgu Mureş, Mentor, 2006
Pászka, Imre: *A román hivatáselit. Identitás- és legitimitásválság*, Budapesta, Osiris, 1999
Păiuşan, C. – Retegan, M. (coord.): *Regimul comunist din România. O cronologie politică (1945–1989)*, Bucureşti, Tritonic, 2002
Păiuşan, Cristina – Ciuceanu, Radu: *Biserica Ortodoxă Română sub regimul comunist,* vol. I, 1945–1958, Bucureşti, INST, 2001
Persak, K. – Kamiński, Ł. (eds.): *A handbook of the communist security apparatus in East Central Europe, 1944–1989*, Institute of National Remembrance, Varşovia, 2005
Petreu, Marta: *An infamous past: E. M. Cioran and the rise of fascism in Romania*, Chicago, Ivan R. Dee, 2005

Pipes, Richard: *The formation of the Soviet Union: Communism and nationalism, 1917–1923*, Cambridge (MA), Harvard University Press, 1964

Poledna, Rudolf: *Sint ut sunt, aut non sunt? Transformări sociale la saşii ardeleni după 1945. O analiză sociologică din perspectivă sistemică*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 2001

Polian, Pavel: *Against their will. The history and geography of forced migration in the USSR*, Budapest, CEU Press, 2004

Prodan, David: *Memorii*, Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 1993

Pupo, Raoul: *Il lungo esodo. Istria: le persecuzioni, le fobie, l'esilio*, Milano, Rizzoli, 2005

Rădulescu-Motru, Constantin: *Revizuiri şi adăugiri 1950 şi 1952*, Bucureşti, Floarea Darurilor, 2001

Rákosi, Mátyás: *Visszaemlékezések 1940–1956,* vol. 2, Budapest, Napvilág Kiadó, 1997

Rainer M., János: *Nagy Imre 1896–1958. Politikai életrajz*, 2 vol.., Budapest, 1956-os Intézet, 1999

Rees, E.A (coord.): *Centre–local relations in the Stalinist state, 1928–1941*, New York, Palgrave MacMillan, 2002

Réti T. – Hunya G. –Süle A.R. (coord.): *Románia 1944–1990. Gazdaság- és politikatörténet.* Budapest, Medvetánc–Atlantisz, 1990

Riccardi, Andrea: *Il Vaticano e Mosca, 1940–1990*, Laterza, Roma–Bari, 1992

Robotos, Imre: *Pengeváltás*, Oradea, Literator, 1997

Roger, Antoine: *Fascistes, communistes et paysans. Sociologie des mobilisations identitaires roumaines, 1921–1989.* Bruxelles, Éditions de l'Université de Bruxelles, 2002

Romsics, Ignác: *Wartime American plans for a new Hungary: documents from the US, Department of State, 1942–1944*, Boulder (CO), Social Science Monographs, 1997

Romsics, Ignác (coord.): *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemből,* Budapest, Osiris, 2002

Roske, O. – Cătănuş, D. (coord.): *Colectivizarea agriculturii în România. Dimensiunea politică.* Vol. I. 1949–1953, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului (INST), 2000

Roske, Octavian (coord.): *Mecanisme represive în România 1945–1989*, Bucureşti, INST, 2001

Rotman, Liviu: *Evreii din România în perioada comunistă*, Iaşi, Polirom, 2004

Rusan, Romulus (coord.): *Analele Sighet*, vol.1–9, Bucureşti, Fundaţia Academiă Civică, 1994–2002
Sălăgean, Marcela: *Administraţia sovietică în Nordul Transilvaniei noiembrie 1944 – martie 1945*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2002
Schechtman, Joseph B.: *Postwar population transfers in Europe, 1945–1955,* Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1962
Scurtu, Ioan (coord.): *România. Retragerea trupelor sovietice – 1958*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1996
Sfectu, Paul: *13 ani în anticamera lui Dej.* Bucureşti, Ed. Fundaţiei Culturale Române, 2000
Siegelbaum, Lewis – Sokolov, A. (coord.): *Stalinism as a way of life. A narrative in documents*, New Haven&London, Yale UP, 2000
Sitariu, Mihaela: *Oaza de libertate. Timişoara, 30 octombrie 1956*, Iaşi, Polirom, 2004.
Snyder, Terry: *The reconstruction of nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus*, New Haven, Yale UP, 2002
Sugar, P. F. (coord.): *Eastern European nationalism in the 20th century*, Washington, The American UP, 1995 (ed. or. 1969)
Süle, A.R. – Diószegi, L. (coord.): *Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989*, Budapest, Magyarságkutató Intézet, 1990
Sütő, András: *Szemet szóért (Dokumentumok, naplójegyzetek)*, Debrecen, Csokonai, 1993
Győri, Szabó Róbert: *A kommunista párt és a zsidóság Magyarországon, 1945–1956*, Budapesta, Windsor, 1999
Szesztay, Ádám: *Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében 1956–1962*, Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadói Kör, 2003
Şandru, Dumitru: *Reforma agrară din 1945 în România*, Bucureşti, INST, 2000
Şandru, Dumitru: *Mişcări de populaţie în România, 1940–1948*, Bucureşti, Enciclopedică, 2003
Şomîcu, Simion Silviu: *Radiografia puterii. Elite politice din România în anii 1945–1989*, Craiova, Asociaţia de Studii Sociale, 2003
Tănase, Stelian: *Elite şi societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej 1948–1965*, Bucureşti, Humanitas, 1998
Ther, P. – Siljak, A. (coord.): *Redrawing nations: ethnic cleansing in east-central Europe, 1944–1948*, Boston, Rowman and Littlefield, 2001

Tibori, Szabó Zoltán: *Árnyékos oldal. Zsidó identitástudat Erdélyben a holokauszt után*, Koinónia, Cluj-Napoca, 2007.

Tismăneanu, Vladimir: *Stalinism for all seasons. A political history of Romanian Communism,* Berkeley, University of California Press, 2003

Tonini, Carla: *Operazione Madagascar. La questione ebraica in Polonia, 1918–1968*, Bologna, CLUEB, 1999

Tóth, Sándor: *Dicsőséges kudarcaink a diktatúra éveiben. Gaál Gábor sorsa és utóélete Romániában, 1946–1986*, Budapest, Balassi, 1997

Trencsényi, Balázs *et al.* (coord.): *Nation-building and contested identities, Romanian and Hungarian case studies*, Budapest–Iaşi, Regio–Polirom, 2001

Troncotă, Cristian: *Istoria serviciilor secrete româneşti. De la Cuza la Ceauşescu*, Bucureşti, Cristoiu, 1999

Tudor, A. – Cătănuş, D. (coord.): *O destalinizare ratată. Culisele cazului Miron Constantinescu-Iosif Chişinevschi (1956–1961)*, Bucureşti, Editura Elion, 2001

Ţugui, Pavel: *Istoria şi limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej. Memoriile unui fost şef de Secţie a CC al PMR*, Bucureşti, Ed. Ion Cristoiu, 1999

Vago, Raphael: *The grandchildren of Trianon: Trianon and the Hungarian minorities in the Communist states*, New York, Columbia UP, 1989

Vaksberg, Arkady: *Stalin against the Jews*, New York, Borzoi, 1994

Várdy, Péter: *Az életben van, amit az ember nem tesz...és tesz. Beszélgetések Tóth Imrével*, Budapest, Pont, 2004

Varga, E. A.: *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén*, Regio–MTA Történettudományi Intézet, 1992

Varga, E. A.: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*, Budapest, Püski, 1998

Varga, E. A.: *Erdély etnikai és felekezeti szatiszikája I. Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között,* Budapest–Miercurea Ciuc, Teleki László Alapítvány–Pro Print, 1998

Vasile, Cristian: *Istoria Bisericii Greco-Catolice sub regimul comunist 1945–1989. Documente şi mărturii*, Iaşi, Polirom, 2003

Vasile, Cristian: *Între Vatican şi Kremlin. Biserica Greco-Catolică în timpul regimului comunist*, Bucureşti, Curtea Veche, 2003

Veiga, Francisco: *Istoria Gărzii de Fier*, Bucuresti, Humanitas, 1993

Verdery, Katherine: *National ideology under socialism: identity and cultural politics in Ceauşescu's Romania*, Los Angeles, University of California Press, 1991

Verdery, Katherine: *What was Socialism, and what comes next?* Princeton, Princeton University Press, 1996

Vincze, Gábor: *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1944–1953*, Budapesta–Szeged, Teleki László Alapítvány–JATE Társadalomelméleti és kortörténeti gyűjtemény, 1994

Vincze, Gábor: *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság 2. világháború utáni történelméből.* Miercurea Ciuc, Státus Könyvkiadó, 1999

Vincze, Gábor: *Történeti kényszerpályák – kisebbségi reálpolitikák. II. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához 1944–1989*, Miercurea Ciuc, Pro-Print, 2003

Virt, László: *Nyitott szívvel. Márton Áron erdélyi püspök élete és eszméi*, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002

Vitale Alessandro: *La Regione ebraica in Russia. Birobidzhan: la prima Israele*, Lugano, Casagrande, 2005

Vofkori, László: *Erdély közigazgatási és etnikai földrajza*, Balaton Akadémia, Vörösberény, 1996

Volovici, Leon: *Nationalist ideology and antisemitism: the case of Romanian intellectuals in the 1930s*, Oxford, Pergamon, 1991

Zaslavsky, Victor: *Dopo l'Unione Sovietica. La perestrojka e il problema delle nazionalità*, Bologna, Il Mulino, 1991

Zaslavsky, Victor: *Storia del sistema sovietico*, Roma, Carocci, 2001

Zinner, Tibor: *A kádári megtorlás rendszere*, Budapest, Hamvas Béla Intézet, 2001

Zub, Alexandru: *Orizontul închis. Istoriografia română sub dictatură*, Iaşi, Institutul European, 2000

Zub, A. – Solomon, F. (coord.): *Sovietisation in Romania and Czechoslovakia. History, analogies, consequences*, Iaşi, Polirom, 2003

Zubkova, Elena: *Quando c'era Stalin*, Bologna, Il Mulino, 2003 (ed.or. 1998)

Studii şi articole de specialitate

Balogh, B. L. – Olti, Á.: A román–magyar lakosságcsere kérdése 1940–1947 között. *Kisebbségkutatás.* 2006 (4)

Baráth, Magdolna*:* Két szovjet diplomáciai irat a magyar–román kapcsolatról. Múltunk. 2003 (3)

Bárdi, Nándor: Az erdélyi kérdés mint közigazgatási kérdés*. Magyar Kisebbség.* 1998 (3)

Bárdi, Nándor: Kisebbségben és többségben: Iuliu Maniu kisebbségpolitikai nézőpontjai*. Limes.* 1998 (4)

Bilinsky, Yaroslav: The Soviet Education Laws of 1958–59 and Soviet Nationality Policy*. Soviet Studies.* 1962 (4)

Bocholier, François: Az erdélyi elit a regionális identitástudat és a nemzeti érzelmek erősödése között*. Pro Minoritate.* 2004 tavasz

Bottoni, Stefano: Politiche nazionali e conflitto etnico. Le minoranze ungheresi in Europa orientale*, 1944–1950. Contemporanea.* 2002 (1)

Bottoni, Stefano: Tra stalinismo e nazionalismo: la creazione della Regione autonoma Ungherese in Romania (1952)*. Italia contemporanea.* 2003 (233). Un frammento di storia centroeuropea: le minoranze ungheresi nel XX secolo, în G. Gozzi, F. Martelli (coord.), Guerre e minoranze. Diritti delle minoranze, conflitti interetnici e giustizia internazionale nella transizione alla democrazia in Europa centro-orientale, Il Mulino, Bologna, 2004. 83–107.

Chiper, Ioan: Considerations on the numerical evolution and ethnic composition of the Romanian Communist Party, 1921–1952*. Totalitarianism Archives.* 2002 (1–2)

Ferrara, Antonio: Esodi, deportazioni e stermini; „la guerra-rivoluzione" europea (1912–1939)*. Contemporanea.* 2006 (3)

Ferrara, Antonio: Esodi, deportazioni e stermini: la „guerra-rivoluzione" europea (1939–1953)*. Contemporanea.* 2006 (4)

Fuchs, Simion: Din istoria transformării socialiste a oraşului Tg.-Mureş. *Studii şi articole de istorie.* 1964 (6)

Fülöp, Mihály: Kisebbségi kódex*. Külpolitika.* 1989 (2)

Gagyi, József: 1949-es jelentés az ellenségről*. Magyar Kisebbség.* 2003 (2–3)

Gagyi, József: Határ, amely összeköt*. Regio.* 2003 (3)

Gagyi, József: MAT kronológia 1952–1960. Manuscris. Târgu Mureş. 2004

Gagyi, József: Székely proletárok és burzsoá terminológia. *Székelyföld*2005 (8)
Hirsch, Francine: Race but without the practice of racial politics. 2002 Spring
Horváth, Sz. Ferenc: Az „Erdélyi lapok" ideológiája. Zsidókérdés, katolikus antiszemitizmus és nemzetiszocializmus Erdélyben (1932–1940). *Regio.* 2004 (3)
Illésfalvi, Péter: Édes Erdély itt vagyunk... Az 1940-es erdélyi bevonulás során történt atrocitásokról. *Pro Minoritate.* 2004 tavasz
Iordachi, Constantin: Társadalomtörténet a román történetirásban: örökség, újtások és kihivások *Korall.* 2002 március (7–8)
Iordachi, Constantin – Trencsényi, Balázs: In search of a usable past: the question of national identity in Romanian studies, 1990–2000. *East European Politics and Societies.* 2003 (3)
Islamov, M. Tofik: Erdély a szovjet külpolitikában a második viláháború alatt. *Múltunk.* 1994 (1–2)
Karády, Viktor: Post-Holocaust Hungarian Jewry, 1945–1948: class structure, restratification and potential for social mobility. *Studies in Contemporary Jewry.* 1987 (III)
Magyarosi, Sándor: Peasant resistence under Communism. A case study, CEU Master Thesis. Budapest. 2002 (42)
László, Márton: Acțiunile de excludere a chiaburilor din gospodăriile colective din raionul Tîrgu-Mureş (1950–1952). *Anuarul Arhivelor Mureşene II.* Târgu Mureş. Arhivele Naționale Direcția Județeană Mureş. 2003
Lőrincz D. József: Ambivalent discourse in Eastern Europe. *Regio: Minorities, Politics, Society.* 2004 (1)
Mastny, Vojtech: The Benes–Stalin–Molotov conversations in December 1943: new documents. *Jahrbucher für die Geschichte Osteuropas.* 1972 (3)
Mócsy, László: Reglementarea infracțiunii de huliganism în legislația penală a R.P.R. *Buletinul Universităților Babeş şi Bolyai.* Seria Ştiințe Sociale. Cluj. 1956
Molnár, Gusztáv: Jordáky Lajos naplója. *Medvetánc.* 1988 (2–3)
Muraško, G. P. – Noskova, A. F.: Stalin and the national-territorial controversies in Eastern Europe, 1945–47 (I–II). *Cold War History.* 2001 (1, 2)

Nistor, Ion Silviu: Constituirea şi activitatea Comisariatului pentru Administrarea Transilvaniei Eliberate (octobrie 1944–martie 1945). *Anuarul Institutului de Istorie Ardeleană.* Cluj-Napoca. XXVI. 1983–84
Novák, Zoltán: Înfiinţarea structurii politice a P.C.R. în judeţul Mureş – 1944–1948. *Anuarul Arhivelor Mureşene II.* Târgu Mureş. 2003
Oláh, Sándor: Gyakorlati gondolkozásmód és megmerevedett etatizmus. *Korall.* Decembrie 2004 (18)
Olti, Ágoston: A Román Béke-előkészítő Bizottság tevékenysége (1944–46). *Századok.* 2007 (1)
Persak, Krzysztof: Stalin as editor: the soviet dictator's secret changes to the Polish constitution of 1952. *Cold War International History Project.* Washington DC. 1998 (Bulletin no. 11)
Pleşa, Liviu: Dosarul de Securitate al istoricului Silviu Dragomir. *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica.* 2005 (9/I)
Pop, Adrian: A temesvári és a bukaresti diákság tiltakozó megmozdulásai. *Korunk.* 1996 (10)
Rieber, Alfred J.: The crack in the plaster: crisis in Romania and the origins of the Cold War. *The Journal of Modern History.* March 2004 (vol.76, 1)
Romsics, Ignác: Nation and state in modern Hungarian history. *The Hungarian Quaterly.* 2001 Winter
Szász, Zoltán: Tévutak keresése. Áttelepítési tervek a magyar–román konfliktus feloldására. *História.* 1999 (8)
Tófalvi, Zoltán: Az '56-os forradalom visszhangja Romániában, Erdélyben. *Századok.* 1998 (5)
Ţârău, Virgiliu, Considérations sur l'evolution numérique des membres du Parti Communiste Roumain entre 1944–1946. Étude de cas sur la ville de Cluj. *Transylvanian review.* 1995 Winter
Verdery, Katherine: Internal colonialism in Austria–Hungary. *Ethnic and Racial Studies.* July 1979 (vol. 3 nr.3)
Veress, Gyula: A Magyar Autonóm Tartomány megújhodása. *Korunk.* 1957 (8)
Vincze, Gábor: A kisebbségpolitikus Márton Áron. *Magyar Kisebbség.* 1995 (1)
Weitz, Eric D.: Racial politics without the concept of race: reevaluating Soviet ethnic and national purges. *Slavic Review.* 2002 Spring
Wiener, Amin: Nothing but certainty. *Slavic Review.* 2002 Spring

Abstract

This book deals with nationality policy in communist Romania, focusing on the premises and consequences of the creation, in 1952, of a Hungarian Autonomous Region (HAR) in the eastern part of Transylvania. After the Second World War, when the massive Hungarian presence in Transylvania seemed to represent a threat to state security, a complex mechanism of ethnic balance and power-sharing, consciously built up by the Romanian Communist Party (RCP) with Soviet assistance from early 1945, helped the party to strengthen its political legitimacy among different national and social groups. Unlike the historical Romanian parties and the Hungarian nationalists, the RPC and the Petru Groza–led procommunist government behaved as a multiethnic entity pursuing integrative policies. In the troubled context of postwar reconstruction, the party's call for cooperation and peaceful ethnic coexistence distinguished the PCR and its allies from the center-right-wing opposition parties and significantly contributed to making early communist rule more acceptable to large masses of ethnic Romanians and non-Romanians alike. The communist national policy followed an integrative approach toward most minority communities, with the relevant exception of Germans, who were declared collectively responsible for the German occupation and were denied political and even civil rights until 1948. For any other ethnic group, the first years of communist rule represented a refreshing experience after the ethnocratic state conceptions of the late 1930s. However, integration implied the acceptance of new loyal elites replacing the old "bourgeois" ones; for Hungarians, this meant a definitive renouncement of Hungary and the acceptance of life in Romania as a minority; for Jews, this meant taking part in the "social restratification" promoted by the Communist Party with the goal of making the Jewish community a "productive" one; while for the Serbs of Banat, this meant a dramatic change from a highly privileged position immediately after 1945 to a declassed status after the 1948 break with Yugoslavia. To the Hungarian minority, in particular, full civil, political, cultural, and linguistic rights were granted to encourage political integration. Hungarians living in Northern Transylvania were allowed, with some exceptions, to get back their Ro-

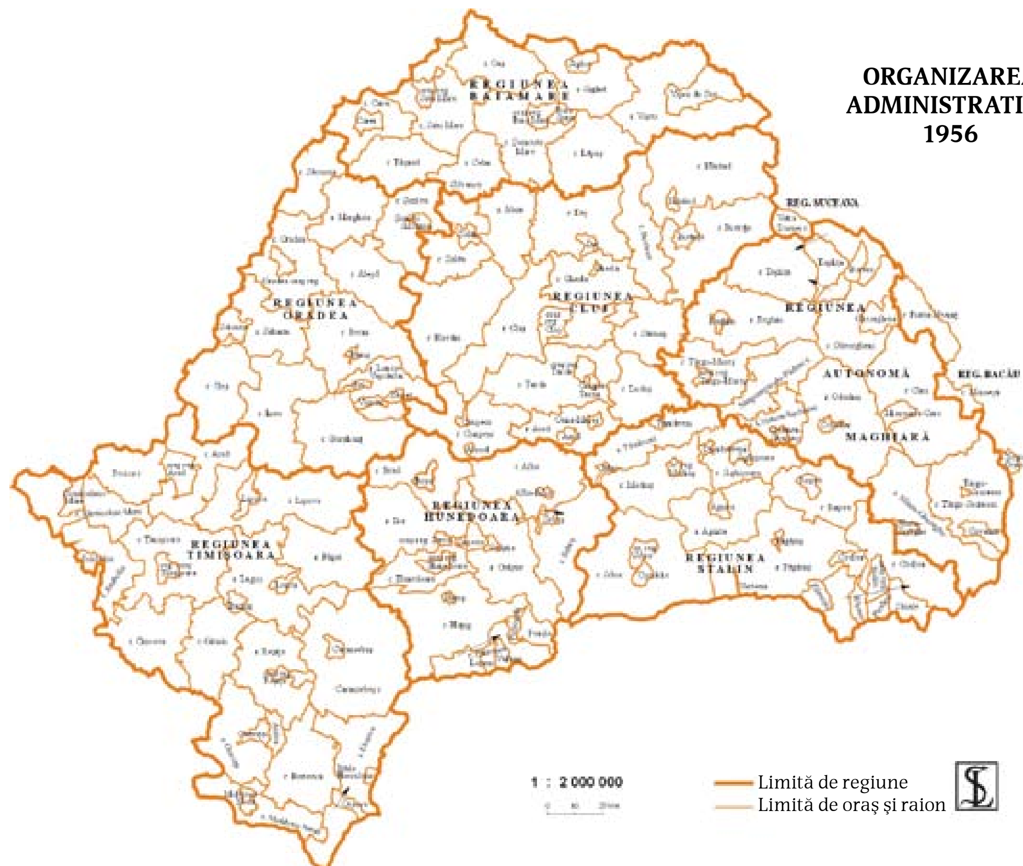
manian citizenship and also to keep their positions in local governments as well as in economic and cultural life. Starting from 1945, a university with Hungarian as the main language of education (named Bolyai János) started operating in Cluj, giving support to a network of hundreds of high schools, popular colleges, and other vocational institutions. The thirteen official ethnic organizations and committees, set up in 1945 and controlled by the PCR, provided another instrument of minority integration. The only committee that could claim to have popular support was the Hungarian Popular Union (UPM-MNSZ). As early as spring 1945, even before its first congress was held, the UPM embraced more than four hundred thousand members, some of whom—at least in some Hungarian-inhabited counties—had full control of local administrative offices. The UPM worked in cooperation with the local branches of the PCR to speed up the internal "democratization" of ethnic Hungarians. At the same time, the UPM gave legal assistance and financial help to its community, acting both as an instrument of consolidation (UPM supported the restoration of the post-WWI borders) and as the representative of minority interests. The ideological premises of the Hungarian Autonomous Region, imposed on the RCP by Soviet leadership in 1952, followed the Bolshevik pattern of territorial autonomy elaborated by Lenin and Stalin in the early 1920s. The Hungarians of Szeklerland became a "titular nationality" provided with extensive cultural rights. Yet, on the other hand, the Romanian central power used the region as an instrument of political and social integration for the Hungarian minority into the communist state. The internationalist, ideological framework in which the communist regime tried to place the creation of HAR could not put an end to the persistence of both the Romanian and the Hungarian heritage of national symbols and mutual resentments, which could have easily been mobilized by the Communist regime. In the context of Transylvania, the mere appearance in the official public discourse of the term "autonomy" brought about in the following years an unexpected wave of local ethnic tensions. The management of ethnic conflicts increased the ability of the PCR to control the territory and, at the same time, provided the ruling party with an utterly useful precedent for the far larger "nationalization" of the Romanian communist regime, which, starting from the late 1950s, resulted in "ethnicized" communism, an aim achieved without making use of pre-war nationalist discourse. After the Hungarian revolution of 1956, hovewer, repression affected an increasing number of professionals and intellec-

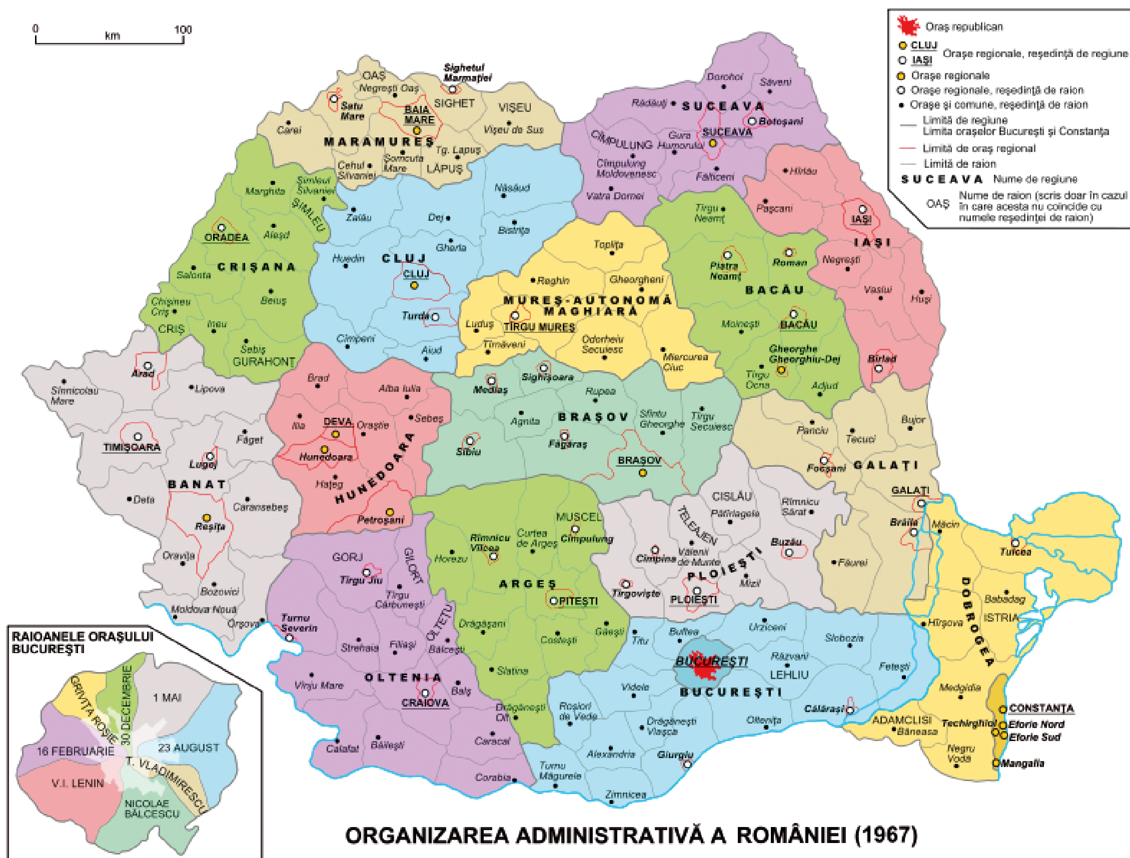
tuals accused of cosmopolitism, and also teachers, traders, civil servants, and even party and police officers, with a growing shift from indiscriminate purges to more selective and ethnically founded punishment, targeting non-Romanian minorities, especially Jews, Transylvanian Hungarians, and (to a lesser extent) Germans and Russians/Ukrainians. In 1960 the HAR also suffered territorial reshaping, its Hungarian-born political leadership being replaced by ethnic Romanian cadres. The decisive shift from a class-dictatorship toward an ethnicized totalitarian regime was the product of the Gheorghiu-Dej era, and as such, it was nothing but the natural outcome of a long-standing ideological fouling of communism and more traditional state-building ideologies.

ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ A ROMÂNIEI (1950-1952)

Regiunea
Baia Mare
Regiunea
Suceava
Regiunea
Oradea
Regiunea
Cluj
Regiunea
Iaşi
Regiunea
Autonomă
Maghiară
Regiunea
Bacău
Regiunea
Arad
Regiunea
Bârlad
Regiunea
Hunedoara
Regiunea
Stalin
Regiunea
Timişoara
Regiunea Galaţi
Regiunea
Piteşti
Regiunea
Ploeşti
Regiunea
Craiova
Regiunea
Constanţa
Regiunea
Bucureşti

ORGANIZAREA
ADMINISTRATIVĂ
1956
REGIUNEA BAIA MARE
REGIUNEA ORADEA
REGIUNEA CLUJ
REG. SUCEAVA
REGIUNEA AUTONOMĂ MAGHIARĂ
REG. BACĂU
REGIUNEA HUNEDOARA
REGIUNEA TIMIŞOARA
REGIUNEA STALIN
1 : 2 000 000
Limită de regiune
Limită de oraş şi raion

0 km 100
Oraş republican
CLUJ
IAŞI
Oraşe regionale, reşedinţă de regiune
Oraşe regionale
Oraşe regionale, reşedinţă de raion
Oraşe şi comune, reşedinţă de raion
Limită de regiune
Limita oraşelor Bucureşti şi Constanţa
Limită de oraş regional
Limită de raion
SUCEAVA Nume de regiune
OAŞ Nume de raion (scris doar în cazul în care acesta nu coincide cu numele reşedinţei de raion)
MARAMUREŞ
OAŞ
Negreşti Oaş
Satu Mare
Sighetul Marmaţiei
SIGHET
VIŞEU
Vişeu de Sus
BAIA MARE
Carei
Tg. Lapuş
Cehul Silvaniei
Şomcuta Mare
LĂPUŞ
SUCEAVA
Dorohoi
Săveni
Rădăuţi
Botoşani
CÎMPULUNG
Gura Humorului
SUCEAVA
Cîmpulung Moldovenesc
Fălticeni
Vatra Dornei
Hîrlău
Paşcani
IAŞI
IAŞI
Negreşti
Vaslui
Huşi
Bîrlad
CLUJ
Zalău
Dej
Năsăud
Bistriţa
Gherla
Huedin
CLUJ
Turda
Cîmpeni
Aiud
CRIŞANA
Marghita
Şimleul Silvaniei
ŞIMLEU
ORADEA
Aleşd
Salonta
Beiuş
Chişineu Criş
CRIŞ
Ineu
Sebiş
GURAHONŢ
MUREŞ-AUTONOMĂ MAGHIARĂ
Topliţa
Reghin
Gheorgheni
TÎRGU MUREŞ
Luduş
Tîrnăveni
Odorheiu Secuiesc
Miercurea Ciuc
BACĂU
Tîrgu Neamţ
Piatra Neamţ
Roman
BACĂU
Moineşti
Gheorghe Gheorghiu-Dej
Tîrgu Ocna
Adjud
BANAT
Arad
Sînnicolau Mare
Lipova
TIMIŞOARA
Lugoj
Făget
Deta
Caransebeş
Reşiţa
Oraviţa
Bozovici
Moldova Nouă
Orşova
HUNEDOARA
Brad
Alba Iulia
Ilia
DEVA
Orăştie
Sebeş
Hunedoara
Haţeg
Petroşani
BRAŞOV
Mediaş
Sighişoara
Rupea
Agnita
Sfîntu Gheorghe
Tîrgu Secuiesc
Sibiu
Făgăraş
BRAŞOV
GALAŢI
Bujor
Panciu
Tecuci
Focşani
GALAŢI
Brăila
Măcin
Făurei
CISLĂU
Pătîrlagele
Rîmnicu Sărat
TELEAJEN
PLOIEŞTI
Cîmpina
Vălenii de Munte
Buzău
Tîrgovişte
PLOIEŞTI
Mizil
ARGEŞ
MUSCEL
Rîmnicu Vîlcea
Curtea de Argeş
Cîmpulung
Horezu
PITEŞTI
Drăgăşani
Costeşti
Găeşti
Slatina
OLTENIA
GORJ
GILORT
Tîrgu Jiu
Tîrgu Cărbuneşti
OLTEŢU
Turnu Severin
Strehaia
Filiaşi
Bălceşti
Vînju Mare
Balş
CRAIOVA
Drăgăneşti Olt
Calafat
Băileşti
Caracal
Corabia
BUCUREŞTI
Titu
Buftea
Urziceni
Slobozia
BUCUREŞTI
Răzvani
LEHLIU
Feteşti
Videle
Roşiori de Vede
Drăgăneşti Vlaşca
Olteniţa
Călăraşi
Alexandria
Giurgiu
Turnu Măgurele
Zimnicea
DOBROGEA
Tulcea
Babadag
Hîrşova
ISTRIA
Medgidia
CONSTANŢA
ADAMCLISI
Băneasa
Techirghiol
Eforie Nord
Eforie Sud
Negru Vodă
Mangalia
RAIOANELE ORAŞULUI BUCUREŞTI
GRIVIŢA ROŞIE
30 DECEMBRIE
1 MAI
16 FEBRUARIE
23 AUGUST
T. VLADIMIRESCU
V.I. LENIN
NICOLAE BĂLCESCU
ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ A ROMÂNIEI (1967)